

A könyvtár egyszerre jelenti a fizikai épületet, a szellemi közeget és a befogadó teret, miközben a mindenkori technológiáknak köszönhetően, tértől és időtől független intézményhálózatként működik. A könyvtár folyamatosan megújulva várja felhasználóit akár személyesen, akár a virtuális térben, őrzi és gondozza a múlt örökségét. Kötetünk ezt a sokszínűséget kívánja bemutatni, és a 21. század második évtizedének kezdetén igazodási pontokkal szolgálni az évezredes könyvtáros hivatás komplex feladatrendszerének ellátáshoz.

INFORMÁCIÓKÖZVETÍTÉS ÉS KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS
– multifunkciós könyvtári hálózatok

INFORMÁCIÓKÖZVETÍTÉS ÉS KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS – multifunkciós könyvtári hálózatok

Szerkesztette Kiszl Péter és Németh Katalin

Információközvetítés és közösségépítés –
multifunkciós könyvtári hálózatok

Információközvetítés és közösségépítés – multifunkciós könyvtári hálózatok

Szerkesztette

KISZL PÉTER és NÉMETH KATALIN

ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet

Budapest, 2020

Információközvetítés és közösségépítés – multifunkciós könyvtári hálózatok

Szerkesztette: Kiszl Péter és Németh Katalin

Lektorálta: Czeglédi László, Dani Erzsébet, Mandl Erika, Varga Katalin

Olvasószerkesztő: Kovács Katalin

Műszaki szerkesztő: Szabó Panna

Munkatárs: Boda Gáborné Köntös Nelli és Patkósné Tóth Zsuzsanna

A kötet megjelenését az ELTE Tankönyv- és jegyzettámogatási pályázata tette lehetővé.

Kiadó:

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Könyvtár- és Információtudományi Intézet

<http://lis.elte.hu>, lis@btk.elte.hu

Budapest, 2020

Nyomtatás:

CC Printing Szolgáltató Kft.

Budapest

ISBN 978-963-489-175-8

DOI: <https://doi.org/10.21862/infkoz>

Borítókép: Salisbury University Libraries. Forrás: <http://www.sasaki.com/blog/view/827>

TARTALOM

Előszó	7
Kiszl Péter: Könyvtárdiplomácia – tudomány- és szakmapolitika a nemzetközi könyvtári-információs szervezetekben	9
Bibor Máté János: Gyulaffi Lestár született, de mikor is? Avagy az információközvetítés buktatói	31
Gazda István: Információközvetítés és közösségépítés a reáltudományok művelői körében Magyarországon 1825–1867	41
Zsámbékiné Domsa Zsófia: Kultúra- és információközvetítés norvég módra – a tény-próza társadalomformáló szerepe	55
Dippold Péter: Rekviem a bibliográfiáért? Esettanulmány egy szakbibliográfia metamorfózisáról	65
Csík Tibor: A tartalmi feltárás kérdései 1945-től az 1970-es évekig. Úttörők és útkeresők... 79	
Dula Marina: A többnyelvű tezauruszok kialakulása történeti nézőpontból és a tezauruszokra vonatkozó szabványok, irányelvek	95
Nagy Enikő: A tájékoztatás fogalmi rendszerének változása: magyarországi helyzetkép a XX–XXI. században.....	103
Fehér Miklós: Jogszabály generálta változások a megyei könyvtárak tevékenységének alakulásában 2012–2017.....	115
Mészáros Kornélia: Tudásbázisok szerepe az egyházi hivatásúak élethosszig tartó tanulásának támogatásában	135
Virágos Márta: Felsőoktatási könyvtárak tartalomgazdai szerepkörben: az egyetemi bibliográfiától a Tudóstérig.....	149
Lencsés Ákos: Határon túli magyar könyvtárak az EISZ-ben	163
Boda Gáborné Köntös Nelli: Az élelmiszer-biztonság online információforrásai. A könyvtárak szerepe és lehetősége a vásárlói tudatosság növelésében.....	173
Tóth Máté: A könyvtár haszna az egyes demográfiai változók alapján	189
Németh Katalin: A könyvtár mindenkié!? Egyetemes tervezés és autizmus barát könyvtárak	203
Ramháb Mária: A befogadó könyvtári terek. A Bács-Kiskun megyei könyvtárak átalakítása, korszerűsítése 2005–2019.....	215
Kámán Veronika: Az iskolai könyvtár mint harmadik hely	237
Kőműves Renáta: A könyvtárak helyzete Olaszországban. Torinó könyvtári hálózata	247
Lengyelne Molnár Tünde: A technológiai fejlődés hatása a könyvtárakra	263

TARTALOM

Koszttyánné Mátrai Rita: Webarchiválás és crowdsourcing: hogyan segíthetjük a közgyűjtemények internetarchiváló tevékenységét?	277
Fodor János: Oldás és kötés a virtuális közösségépítésben. Könyvtári tudásközvetítés a közösségi médiában	287
Kerekes Pál: Archívum és könyvtár: integráció digitális alapokon	295
Eszenyiné Borbély Mária: A felsőfokú könyvtárosképzés szerepe a hallgatók digitális kompetencia-állapotának fejlesztésében	303
Senkei-Kis Zoltán: Legális vagy illegális? Jogtudatosság a könyvtáros hallgatók körében	317
Tószegi Zsuzsanna: Digitális könyvtárak vs. személyes adatok védelme – a tájékoztatáshoz, illetve az elfeledtetéshez való jog érvényesítése online környezetben	331

ELŐSZÓ

A *könyvtár* egyszerre jelenti a fizikai épületet, a szellemi közeget és a befogadó teret, miközben a mindenkori technológiáknak köszönhetően, tértől és időtől független intézményhálózatként működik. A könyvtár folyamatosan megújulva várja felhasználóit akár személyesen, akár a virtuális térben, őrzi és gondozza a múlt örökségét. Kötetünk ezt a *sokszínűséget* kívánja bemutatni, és a XXI. század második évtizedének kezdetén igazodási pontokkal szolgálni az évezredes *könyvtáros hivatás komplex feladatrendszerének* ellátásához.

A magyarországi könyvtárügyet nemzetközi kontextusba helyezve, majd a történeti előzményeket tárgyalva vezetjük el olvasóinkat a digitális forradalom előidézte változásokból eredő problémákig. Mindvégig szem előtt tartjuk az *információközvetítés* lehetséges módjait, ahogy a *közösségépítés* is megjelenik a tanulmányokban.

Kiadványunkban elemezzük a klasszikusnak tekinthető könyvtárosi tevékenységeket, úgymint a tartalmi és formai feltárást, a tájékoztatást, kiterünk a könyvtárügy aktuális trendjeire, a jogszabályi kötelezettségekre is. A közkönyvtárak mellett további könyvtártípusok, így a felsőoktatási- és szakkönyvtárak, az egyházi gyűjtemények menedzselését vagy az Elektronikus Információszolgáltatás (EISZ) Nemzeti Programot is fókuszba helyezzük. Nem kerüljük meg a hazai szakirodalomban ritkán előforduló témákat sem: értekezést közlünk a könyvtár hasznáról vagy a könyvtárdiplomáciáról. Több szerzőnk foglalkozik a könyvtárral, mint közösségi térrel és szociális funkciót is betöltő intézménnyel, ahogy a tartalomszolgáltatáshoz és archiváláshoz kapcsolódó informatikai, illetve internetes fejlesztésekkel. Manapság roppant aktuális téma a személyes adatok védelme és az információszerzés legális formáinak a felsőfokú könyvtárosképzésben történő tudatosítása, ahogy a hallgatók digitális kompetenciafejlesztése is.

A kezdettől fogva *interdiszciplináris könyvtár- és információtudománynak* napról-napra egyre több tudományterület eredményeit kell feldolgoznia. Gyakorlatorientált diszciplináról lévén szó, az elméleti megközelítések önmagukban rendszerint nem bizonyulnak életképesnek, az innovációk kizárólag a könyvtári szféra közreműködésével valósíthatók meg. Magyarország legnagyobb kulturális intézményrendszere, a könyvtári hálózat kimeríthetetlen tárházát jelent újabb és újabb kutatásaink számára.

Gyűjteményünk számos hazai és külföldi példával illusztrálva a korszerű *multifunkciós könyvtári szolgáltatások* lehetséges megoldásaihoz vezető módszerekhez juttatja el az olvasót.

ELŐSZÓ

Kötetünkkel köszöntjük *Barátné Hajdu Ágnes*t, az ELTE BTK Könyvtártudományi Tanszékének vezetőjét 65. születésnapja és egyetemi tanári kinevezése alkalmából, még sok sikeres, a pályán eltöltött évet kívánva.

Budapest, 2020. január 19.

A szerkesztők

KÖNYVTÁRDIPLOMÁCIA – TUDOMÁNY- ÉS SZAKMAPOLITIKA A NEMZETKÖZI KÖNYVTÁRI-INFORMÁCIÓS SZERVEZETEK BEN

KISZL PÉTER

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete (MKE) 1935-ben történt megalakulása óta végig jelentős, de története során eltérő intenzitású és fókuszú nemzetközi kapcsolatokkal bír, melyek mindenkor hatást gyakorolnak a hazai könyvtárügyre és a könyvtáros szakmai közösségre. A magyar szakemberek közül meghatározó jelentőségű Barátné Hajdu Ágnes könyvtárdiplomáciai tevékenysége, aki az MKE alelnökeként, majd elnökeként, a budapesti és a szegedi felsőfokú könyvtárosképzés emblematikus vezető oktatójaként egyedülálló sikereket ért el nemzetközi szakmai szervezetekben és testületekben. Karrierjének állomásai fontos tanulságokkal szolgálhatnak, különösen a globális információközvetítés és a multifunkciós könyvtári hálózatok korában, és nem utolsósorban példaként állíthatók valamennyi könyvtáros elé.

Kultúrdiplomácia – kultúrpolitika

A francia '*diplomatie*' szó egy komoly és elegánsnak tartott tevékenységre, a nemzetközi kapcsolatok ápolására, a külügyek intézésére utal. Nem véletlen, hogy minden állam önálló minisztériumba (rendszerint a külügyminisztériumba) koncentrálja az ezzel összefüggő, a világpolitikában és világgazdaságban érdekeit képviselő munkáját.

Nem szabad azonban elfeledkezni, hogy a *kultúrdiplomácia* is szerves része a külföldi országokkal történő kapcsolattartásnak. Hankiss János, a Debreceni Egyetem Francia Tanszék alapító irodalomtörténész professzora, majd az egyetem könyvtárosa 1936-ban megjelent *A kultúrdiplomácia alapvetései* című kötetében így fogalmaz: „Kultúrdiplomácia mindig volt, amióta csak emberek szükségét érezték annak, hogy más emberekben a maguk értékének tudatát felkeltsék, s ezzel rájuk befolyást gyakoroljanak.”¹ A szerző – a korszak sajátosságait hordozó műben – a kulturális külpolitika terminus mellett foglal állást a kultúrdiplomáciával szemben. N. Szabó József, a Nyíregyházi Egyetem professzora *Magyar kultúra – egyetemes kultúra. Magyarország kultúrdiplomáciai törekvései 1945–1948* című, az ezredforduló küszöbén kiadott könyvében² hangsúlyozza a kulturális kapcsolatok nélkülözhetetlenségét, mely például a 2. világháború utáni időszakban is kitörési pontot jelentett a nemzetközi elszigeteltségből.

A kultúrdiplomácia és a tágabb kontextust jelentő kultúrpolitika hazai irodalma főként történeti irányultságú,³ a külföldi publikációk⁴ között nagyobb számban for-

dul elő az aktualitásokat tárgyaló mű. Kurrens kérdéseket középpontba helyező tudományos fórumként az *International Journal of Cultural Policy* című nemzetközi szakfolyóíratra irányítjuk a figyelmet. A szerkesztőség definiálásában a kultúrpolitika „Cultural policy is understood as the promotion or prohibition of cultural practices and values by governments, corporations, other institutions and individuals.”⁵

Bevezetőnk végén az 1999-ben az Amerikai Egyesült Államokban alakult, mára Berlinben is székhellyel rendelkező *Institute for Cultural Diplomacy (ICD)*⁶ kiterjedt – konferenciák szervezését, képzést, közösségépítést stb. magába foglaló – működésének vezérelvét emeljük ki: „Cultural Diplomacy may best be described as a course of actions, which are based on and utilize the exchange of ideas, values, traditions and other aspects of culture or identity, whether to strengthen relationships, enhance socio-cultural cooperation or promote national interests; Cultural diplomacy can be practiced by either the public sector, private sector or civil society.”⁷

Az MKE külföldi kapcsolatai

A könyvtári hálózat Magyarország legnagyobb kulturális intézményrendszere, volumenében kiemelkedik más közgyűjteménytípusok (levéltár és múzeum), valamint a közművelődés hálózata közül.⁸ Kultúraformáló szerepe vitathatatlan, ahogy a külföldi partnerekkel történő szakmai kapcsolattartás nélkülözhetetlensége.

Megszületésétől fogva mindvégig felismerte ennek stratégiai jelentőségét a Magyar Könyvtárosok Egyesülete⁹ is. A Könyvtáros Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége (International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA, korábbi nevén: International Library and Bibliographical Committee – ILBC)¹⁰ 1927-es magalakulásán sajnos még nem volt jelen magyar képviselő,¹¹ azonban az első, 1929-ben Rómában tartott kongresszusán¹² *Pasteiner Iván*, a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatója – *Klebsberg Kunó* kultuszminiszter jóvoltából – bejelentette a magyar könyvtárszakmai szervezet megalakulásának tervét, egyúttal csatlakozási szándékát a nemzetközi szövetséghez.¹³ A hosszú előkészület után, 1935-ben megszületett MKE (akkori nevén: Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete) az idők során az IFLA fontos partnerévé vált, mely kiolvasható az egyesület 2011-ben, a 75. évfordulóra – *Bényei Miklós* szerkesztésében – megjelent *jubileumi kiadványának* lapjairól, elsősorban a területi és szakterületi szervezetek történeteiből,¹⁴ ahogy több magyar vonatkozást rögzít az IFLA 1927–2012 közötti időszakot tárgyaló kronológiája is.¹⁵

Az 1935 óta MKE-tag *Vértessy Miklós* kétrészes egyesülettörténeti tanulmánya¹⁶ ugyancsak több ponton utal a kezdetek óta élénk nemzetközi szakmai kapcsolatokra, melyek nemcsak az IFLA, hanem például már a második világháború előtt a Nemzetközi Dokumentációs Szövetség (Fédération Internationale de Documentation – FID, 2002-es megszűntéig: Fédération Internationale d'Information et de Documentation)¹⁷ tagságával is jártak. Az igazi sikert az 1972-ben *Budapesten ren-*

dezett 38. IFLA kongresszus jelentette, ahol 40 ország képviselőjében 800 könyvtáros szakember vett részt.¹⁸ Ezzel összekötve a FID és a *Műszaki Egyetemi Könyvtárak Nemzetközi Szövetsége* (International Association of Technological University Libraries, ma: International Association of Scientific and Technological University Libraries – IATUL)¹⁹ ugyancsak a fővárosban tartotta szakmai seregszemléit.²⁰

1978-ban létrejött az IFLA *Tudományos és Műszaki Könyvtárak Szekciója* (Science and Technology Libraries Section),²¹ melynek első titkára, majd 1979–1981 közti elnöke *Vajda Erik* lett, elnökségi tagjai között tűnt fel *Papp István*, *Tombor Tibor* és *Vályi Gábor*.²² 1974-ben Papp Istvánt felkérték tagnak az *IFLA Journal*²³ szerkesztőbizottságába, majd 1983-ig az elnöki pozíciót is betöltötte, amikor *IFLA-Emlékéremmel* (IFLA Medal)²⁴ tüntették ki.²⁵ Papp István rendszeresen tudósította a hazai szaksajtót az IFLA eseményeiről, fontosabb híreiről.²⁶

Gombocz Istvánt az IFLA *Nemzetközi Kiadványcsere Bizottság*²⁷ titkárává választották, 1973-ig, haláláig elnökként is regnált, emellett a *Magyar UNESCO Bizottság* aktív tagjaként dolgozott. Az emlékére alapított *ösztöndíjjal* számos könyvtáros utazhatott tengerentúli tapasztalatcserére, a *Kenti Állami Egyetemre*.²⁸

Nemzetközileg is sikeres szakmai életutat mondhat magáénak az *Időszaki Kiadványok Adatait Nyilvántartó Nemzetközi Rendszer* (International Serials Data System – ISDS)²⁹ párizsi Nemzetközi Irodáját is egykor igazgató és még számos fontos tisztségben (pl. UNESCO, Európai Unió) dolgozó *Szilvássy Judit*,³⁰ akit az IFLA *Időszaki Kiadványok Szekció* (Section on Serial Publication, ma: Serials and Other Continuing Resources Section – SOCRS)³¹ megbízott az 1996-ban megjelent, időszaki kiadványok kezelésével foglalkozó alapmű³² összeállítására. Ugyancsak e szekció *Állandó Bizottságának* (Standing Committee) tagja volt az 1999–2003 és 2003–2007 közötti periódusban *Gazdag Tiborné*.³³

Az MKE kapcsolatai természetesen nemcsak a világszervezetekre korlátozódtak: több együttműködési megállapodás született európai (pl. angol, nyugatnémet), de különösen a környező államok, illetve az egykori szocialista blokkbéli egyesületekkel (pl. jugoszláv, lengyel). A rendszerváltást követő aktivitásra sem lehet panasz. A vasfüggöny lebontása után megannyi külföldi tanulmányútra, konferenciárésztvételle, vendéglőadásra és határon túli együttműködésre került sor. Ezek részletes kifejtésére nem vállalkozunk, az adatok megtalálhatók a már említett jubileumi évkönyvben,³⁴ illetve *Gerő Gyula* könyvtártörténeti kronológiájában.³⁵

Örömteli, hogy a felsorolt magyar kollégákon kívül még sokan és sokféle tisztségekbe kerültek, ha nem is az IFLA berkeiben, de más jelentős nemzetközi szakmai szervezetben, testületben, projektben, folyóiratoknál. Tanulmányunk további részében az MKE, ezáltal a magyar könyvtárügy ezredforduló utáni nemzetközi kapcsolatrendszerét egyértelműen meghatározó és revitalizáló, napjainkban is kulcsfontosságú személyiségének, *Barátné Hajdu Ágnesnek*, az *Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar (ELTE BTK) Könyvtártudományi Tanszék* vezetőjének orszá-

gunkon túlmutató, élénk tudományos-szakmai szerepvállalására és kiterjedt külügyi tevékenységére fókuszálunk.

Barátné Hajdu Ágnes nemzetközi szerepvállalása

Barátné Hajdu Ágnes nemzetközi szerepvállalásának története 1986-ra nyúlik vissza, amikor a *Juhász Gyula Tanárképző Főiskola* (JGYTF) Központi Könyvtárának igazgatójaként a szomszédos országok hasonló intézményeivel kötött együttműködési megállapodásokat. Ezt a törekvését folytatta a szegedi *Somogyi-könyvtár* igazgatójaként, ahol különösen gyümölcsöző kapcsolatot alakított ki a *Szabadkai Városi Könyvtárral*.

Az ERASMUS programhoz³⁶ történt magyarországi csatlakozás után – oktatói főállásainak megfelelően – először a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Könyvtártudományi Tanszékének, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézetének ERASMUS kapcsolatát építette ki. Utóbbi intézményben jelenleg húsz partnerrel vált lehetővé az oktatók, hallgatók, valamint a munkatársak ki- és beutazása:

1. Åbo Akademi University, Turku
2. Alexander Technological Educational Institute of Thessaloniki
3. Babeş-Bolyai University, Kolozsvár
4. Hacettepe University, Ankara
5. Ionian University, Korfu
6. Jagiellonian University, Krakkó
7. Johannes Gutenberg University, Mainz
8. Josip Juraj Strossmayer University of Osijek
9. Oslo and Akershus University
10. Sapienza University of Rome
11. Technical University of Cologne
12. University of Borås
13. University Carlos III de Madrid
14. University of Florence
15. University of Latvia, Riga
16. University of León
17. University of Lille
18. University of Porto
19. University of Salamanca
20. West University of Timişoara

Hajdu Ágnes negyed százada dolgozik önkéntesként a könyvtárosok legnagyobb és legtekintélyesebb világszervezetében, mely több mint 140 országból számlálja tagjait. Az IFLA *Tudásmenedzsment Szekciójának* (Knowledge Management Section)³⁷ alapítója, majd titkára, állandó bizottsági tagja, programok szervezőbizottságának

elnöke. 2013-ban kapott először jelölést – magyarként elsőként és eddig egyetlenként az IFLA alapítása óta – az *Igazgatótanácsba* (Governing Board), mely a szervezet legmagasabb irányító testülete. Az Igazgatótanács mindenkor tíz tagot számlál az egész világból. Hajdu Ágnes a maximálisan betölthető két terminusra megválasztották: 2015–2017 és 2017–2019 között.³⁸ *Sipilä Sinikka* IFLA elnök (2013–2015) történelmi tettek minősítette Barátné Hajdu Ágnes Governing Board-tagságát a Magyar Könyvtárosok Egyesülete megalakulásának 80. évfordulójára az ELTE Aula Magnában rendezett ünnepségen (1. ábra). Az IFLA elnöke kiemelte, hogy Barátné Hajdu Ágnes nemcsak első magyarként, hanem a régióból is elsőként került a világ könyvtáros és információs szakembereit tömörítő IFLA vezető testületébe.³⁹

Az IFLA jelenlegi magyar tisztségviselője⁴⁰ még *Kelemen Ida*, az *Országgyűlés Hivatala Képviselői Információs Szolgálat* főosztályvezetője, aki az IFLA Országgyűlési Könyvtári és Kutatási Szolgáltatások Szekció (Library and Research Services for Parliaments Section) *Állandó Bizottságában* második ciklusában (2015–2019 és 2019–2023) dolgozik.⁴¹

1. ábra

Sipilä Sinikka leköszönő IFLA elnök és Barátné Hajdu Ágnes az MKE 80. jubileumi ünnepségén (2015)

Forrás: http://mke.info.hu/konyvtarvilag/files/2016/01/12310473_399563750240136_3831359685451276555_n.jpg

Governing Board 2017-2019

Glòria Pérez-Salmerón
Spain (President)

Christine Mackenzie
Australia (President-elect)

Barbara Lison
Germany (Treasurer)

Seated, left to right:

Christine Mackenzie
Australia (President-elect)

Glòria Pérez-Salmerón
Spain (President)

Gerald Leitner
IFLA Secretary General
(member ex-officio)

Barbara Lison
Germany (Treasurer)

Standing, left to right:

Victoria Okojie
Nigeria

Huanwen Cheng
China

Ágnes Hajdu Barát
Hungary

Patrick Losinski
United States of America

Marwa El Sahn
Egypt

Torbjörn Nilsson
Sweden

Antonia Arahova
Greece (Chair, Division IV)

Ann Okerson
United States of America (Chair,
Division II)

Michael Dowling
United States of America (Chair,
MLAS)

Maja Žumer
Slovenia (Chair, Division III)

Sueli Mara Soares Pinto Ferreira
Brazil (Chair, Division V)

Vicki McDonald
Australia (Chair, Division I)

Knud Schulz
Denmark

Raissa Teodori
Italy (Chair, Professional Committee)

Not pictured:

Viviana Quiñones
France

Victoria Owen
Canada

2. ábra

Governing Board 2017–2019. IFLA Annual Report 2018

Forrás: <https://www.ifla.org/files/assets/hq/annual-reports/2018.pdf>

Hajdu Ágnes az IFLA igazgatótanács tagtségéhez (2. ábra) kötődően két nagy projektben is oroszánrészt vállalt:

1. IFLA IAP – *International Advocacy Programme* (az ENSZ Agenda 2030-hoz és Fenntartható fejlődési céljaihoz kapcsolódó stratégiai program);⁴²
2. IFLA *Global Vision* (7 kontinens 190 országának 31.000 könyvtárosát mozgósító akció, az IFLA jövőbeli cselekvési irányainak meghatározására).⁴³

Előbbivel összefüggésben a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnökeként magyar és angol nyelven *jó gyakorlatok gyűjtemény* adott közre a fenntartható fejlődési célok hazai megjelenéséről nyomtatásban és elektronikusan is hozzáférhetően.⁴⁴ Ennek előzménye, hogy a *Könyvtárosok az ENSZ 2030 Agenda és a fenntartható fejlődés megvalósításáért* címmel 2017. november 22-én szemináriumot szervezett Budapesten a kapcsolódó könyvtári lehetőségekről és a könyvtári érdekérvényesítés kérdéseiről.⁴⁵

Utóbbi folyamánként moderátori szerepet töltött be Barcelonában 2018. március 20–21. között a *Global Vision Discussion* workshopon, ahol az IFLA valamennyi tisztségviselője (102 fő) számára szerveztek szemináriumot. 2018. május 14–16. között az európai könyvtáros egyesületek vezetői részvételével tartott regionális IFLA *Global Vision Regional Workshop* európai rendezvényén vett részt, ahova a Governing Board két tagját hívták meg moderátornak *Antonia Arahova* és Barátné Hajdu Ágnes személyében. Továbbá jelen lehetett a 2018. június 28–29. között zajló IFLA IAP *Global Converging* szimpóziumon is.

Az amerikai *Bill and Melinda Gates Alapítvány* (Bill and Melinda Gates Foundation) két alkalommal (2010-ben és 2011-ben) is felkérte *Tanácsadó Testületének* (Advisory Board) tagságára. Az alapítvány *Global Libraries* programja a könyvtárak és más kulturális intézmények tevékenységét támogatta szerte a világon, melynek keretében a testület 2000 és 2014 között évente egyszer *Access To Learning Award* (ATLA) díjjal jutalmazta a leginnovatívabb közkönyvtári pályázót.⁴⁶ Az alapítvány szabályai szerint a Tanácsadó Testület tagjai állandóan cserélődtek, és egy szakértő maximum kétszer kaphatott felkérést. Az IFLA számos elnöke is betöltötte ezt a tisztséget.

Barátné Hajdu Ágnes az IFLA mellett több más *szakmai és tudományos világ-szervezet* tagja (1. táblázat), a nemzetközi könyvtár- és információtudományi élet és a *kutatók* aktív résztvevőjeként a világ megannyi államában megfordult pályája során (2. táblázat). Nagy számú *nemzetközi konferencia* rendezésében vett részt (3. táblázat). Hat IFLA *site visit* közreműködője, egy alkalommal elnöke (4. táblázat), ami a legjelentősebb éves nemzetközi könyvtár- és információtudományi seregszemlék, az IFLA konferenciák rendezésére pályázó városok helyszíni látogatására, a döntés előkészítésére irányuló megbízást jelenti.

1. táblázat

Barátné Hajdu Ágnes tagsága és tisztségei külföldi tudományos és szakmai testületekben, társaságokban

<i>Szervezet</i>	<i>Tisztség</i>	<i>Időtartam</i>
ISKO (International Society for Knowledge Organization – Nemzetközi Ismeretszervezési Társaság)	tag	2000 óta
ISKO Scientific Advisory Council	tag	2010 óta
UDC (Universal Decimal Classification) Consortium	tag	2005 óta
Advisory Board	tag	2007 óta
Editorial Team	tag	2019 óta
Executive Committee	tag	
IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions – Könyvtáros Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége)	tag	2005 óta
Knowledge Management Section Standing Committee	titkár	2006–2009
IFLA Governing Board	jelölés	2013
	tag	2015–2017
	tag	2017–2019
Bill and Melinda Gates Foundation (Bill és Melinda Gates Alapítvány) Advisory Board	tag	2010
	tag	2011
ALA (American Library Association – Amerikai Könyvtáros Egyesület)	tag	2011–2013

2. táblázat

Barátné Hajdu Ágnes nemzetközi tudományos kapcsolatai (válogatás)

<i>Ország/város</i>	<i>Intézmény/szakember</i>	<i>Téma</i>	<i>Idő</i>
Chile Santiago	Ministry of Education – Constanza Mekis Martinez, National Coordinator of School Libraries	könyvtári menedzsment, közös projekt	1996 óta
Dánia Aalborg	Aalborg Bibliotekerne – Kirsten Boelt	IFLA stratégia, pályázatok, workshopok	2015–2017
Dánia Koppenhága	The Royal School of Library and Information Science – Birger Hjørland	könyvtári osztályozás, ismeretszervezés, közös munka az ISKO Tudományos Tanácsadó Bizottságában	2014 óta

KÖNYVTÁRDIPLOMÁCIA – TUDOMÁNY- ÉS SZAKMAPOLITIKA A NEMZETKÖZI...

Egyesült Királyság London	University College London, School of Library, Archive and Information Studies – I. C. McIlwaine, Aida Slavic, Vanda Broughton	könyvtári osztályozás, ismeretszervezés, közös munka az ISKO Tudomá- nyos Tanácsadó Bizottsá- gában és az ETO Konzor- ciumban	2000 óta
Finnország Helsinki	Helsinki City Library – Maija Berndtson, Tuula Havisto	könyvtári menedzsment, könyvtárépítéset, konfe- renciák, Bill és Melinda Gates Alapítvány	1990– 2016, 2017–
Finnország Turku	Åbo Akademi University – Mariam Ginman, Gunilla Widen- Wulff	tudásmenedzsment, Problem based teach- ing módszerek a könyvtárosképzésben, ERASMUS	2000 óta
Franciaország Lille	University of Lille – Laurence Favier	könyvtári osztályozás, ETO, ERASMUS	2015 óta
Hollandia Hága	UDC Consortium – Aida Slavic	könyvtári osztályozás, ETO, közös projektek, közös adatbázisépítés	2005 óta
Hollandia Hága	IFLA – Glória Peréz Salmerón elnök	IFLA stratégia, pályáza- tok, workshop	2005 óta
Horvátország Eszék	Josip Juraj Strossmayer University of Osijek – Tatjana Aparac Jelušić	tudásmenedzsment, BOBCATSSS konferen- ciák, EUCLID (European Association for Library & Information Education and Research), ERAS- MUS	2015 óta
Horvátország Zagreb	Croatian Library Association – Tamara Krajna, Marijana Mišetic, Dunja Holczer	MKE együttműködés, ENSZ SDGs	2003 óta
India Shibpur	Bengal Engineering & Science University – Susmita Chakraborty	tudásmenedzsment, közös tanulmánykö- tet előkészítése (Asian Chapter, Special Libraries Association – SLA), több konferencia program- szervezése, IFLA Tudás- menedzsment Szekció	2010 óta

India Visakhapatnam	Andhra University, Department of Library and Information Science – Sasikala Chagari	könyvtártudomány, PhD konzultációk	2010 óta
Lengyelország Krakkó	Jagiellonian University – Wiesław Babik	könyvtári osztályozás, ISKO, ERASMUS	2000 óta
Lengyelország Varsó	National Library of Poland – Elżbieta Stefańczyk, Joanna Pasztaleniec-Jarzyńska, Magdalena Gomułka	könyvtári menedzsment, közös projektek, workshopok, együttműködési szerződés	2010 óta
Németország München	University of Applied Sciences for Public Administration and Legal Affairs in Bavaria, Department of Archives and Library Science – Bernd Lorenz	könyvtári osztályozás, ETO, nyári egyetemi együttműködés	2009–2013
Németország Berlin	Humboldt University of Berlin – Petra Hauke	zöld könyvtár	2005 óta
Norvégia Oslo	Oslo and Akershus University College of Applied Sciences – Ragnar Audunson	könyvtárpolitika, közösségi tér, közös projektek, workshopok, IFLA, EUCLID, ERASMUS	1990 óta
Olaszország Firenze	University of Florence, Department of Humanities – Mauro Guerrini	a tartalomfeltárás mai problémái, Domanovszky Ákos munkássága közös projekt, konferencia, IFLA, EUCLID, ERASMUS	2005 óta
Olaszország Parma	University of Parma, Department of Cultural Heritage and Performing Arts – Anna Maria Tammaro	kompetenciák, könyvtárosképzés, közös projektek, workshopok, IFLA, EUCLID	2005 óta
Olaszország Róma	Sapienza University – Maria Teresa Biagetti	könyvtári osztályozás, ERASMUS	1990 óta
Románia Brassó	Transilvania University of Braşov – Angela Repanovici	könyvtárosképzés, ERASMUS, pályázatok	2010 óta
Románia Kolozsvár	Babeş-Bolyai University – Gurka Balla Ilona	könyvtári osztályozás, ERASMUS	2003 óta
Románia Temesvár	Central Library of Politehnica University of Timisoara – Agneta Lovasz	könyvtári osztályozás, kompetenciák, közös projektek, workshopok, MKE együttműködés	2010 óta

Spanyolország León	University of León, Department of Library and Information Science – Blanca Rodríguez Bravo	könyvtári osztályozás, könyvtárosképzés, konferencia, ERASMUS	2005 óta
Spanyolország Madrid	University Carlos III de Madrid, Department of Library and Information Science – Eva Mendez Rodriguez, Elías Sanz-Casado, Rosa San Segundo	könyvtári osztályozás, kompetenciák, ETO, könyvtárosképzés, könyvtári menedzsment, közös projektek, workshopok, ERASMUS	1992 óta
Törökország Ankara	Hacettepe University, Department of Information Management – Serap Kurbanoglu	információs műveltség, közös projektek, EUCLID, ERASMUS	2010 óta

3. táblázat

Barátné Hajdu Ágnes hazai nemzetközi és külföldi konferenciák szervezésében történő szerepvállalása

Konferencia címe/rendezője	Helyszín	Év	Szervezésben betöltött szerep
InSITE – Informing Science + IT Education Conferences	Jeruzsálem, Izrael	2019	lektorálás
IFLA World Library and Information Congress, 85th IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Athén, Görögország	2019	szervezőbizottság tagja, a KM programbizottság tagja, lektorálás
Kompetenciák és trendek. Nemzetközi konferencia/MKE	OSZK, Budapest	2019	szervezőbizottság elnöke, levezető elnök
IFLA World Library and Information Congress, 84th IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Kuala Lumpur, Malajzia	2018	szervezőbizottság tagja, a KM programbizottság tagja, lektorálás
IFLA Global Vision. 2018 Regional workshop. Europe/IFLA	Párizs, Franciaország	2018	szervezőbizottság tagja, table facilitator
IFLA strategies and the implementation of UN 2030 Agenda and SDGs. = Let's work together on library advocacy! International workshop for 6 countries/MKE-Polish Library Association	OSZK, Budapest	2018	szervezőbizottság elnöke, levezető elnök, moderátor
Global Vision discussion. Workshop	Barcelona, Spanyolország	2018	szervezőbizottság tagja, table facilitator

Újra a könyvtárosok szakmai kompetenciáiról: kihívások és megoldások. Nemzetközi konferencia/MKE	OSZK, Budapest	2018	szervezőbizottság elnöke, lektorálás
BOBCATSSS 2018/ ELTE Könyvtár- és Információtudományi Intézet – University of Latvia Department of Information and Library Studies	Riga, Lettország	2017-2018	lektorálás
IFLA World Library and Information Congress, 83th IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Wrocław, Lengyelország	2017	szervezőbizottság tagja, a KM programbizottság tagja
Changing Paradigm of Agricultural Librarianship/ MKE, IFLA, Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár (MMMK)	MMMK, Budapest	2017	szervezőbizottság elnöke
IFLA Global Vision Workshop/IFLA	Athén, Görögország	2017	szervezőbizottság tagja
Information Visualisation in Humanities/ Nicolaus Copernicus University	Torun, Lengyelország	2017	programbizottság tagja
Szakmai ismeretek és készségek – átalakuló hivatás. Nemzetközi konferencia/MKE	OSZK, Budapest	2017	szervezőbizottság elnöke
IFLA World Library and Information Congress, 82nd IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Columbus, Ohio, USA	2016	szervezőbizottság tagja, a Committee on Standards Open Session programbizottságának tagja
Information Management in a Changing World Conference – IMCW/ Hacettepe University in Ankara, Turkey, Austrian Computer Society (OCG) in Vienna	Bécs, Ausztria	2016	tudományos programbizottság tagja, lektorálás
Szakmai ismeretek és készségek – átalakuló hivatás. A könyvtáros kompetenciák változása és megjelenése. Nemzetközi konferencia/MKE	OSZK, Budapest	2016	szervezőbizottság elnöke
Jubileumi Konferencia a Magyar Könyvtárosok Egyesülete megalakulásának 80. évfordulója tiszteletére. Nemzetközi konferencia/MKE	ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest	2015	szervezőbizottság elnöke
Knowledge Management Section program – WLIC: 81st IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Fokváros, Dél-afrikai Köztársaság	2015	szervezőbizottság tagja

6th International Symposium on Information Management in a Changing World – IMCW/ Hacettepe University - Sun Yat-sen University	Kanton, Kína	2015	tudományos programbizottság tagja, lektorálás
13th International ISKO Conference	Krakkó, Lengyelország	2014	tudományos programbizottság tagja, lektorálás
5th International Symposium on Information Management in a Changing World – IMCW/Hacettepe University	Antalya, Törökország	2014	tudományos programbizottság tagja, lektorálás
Knowledge Management Section program - WLIC: 80th IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Lyon, Franciaország	2014	szervezőbizottság tagja
Knowledge Management Section program - WLIC: 79th IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Szingapúr, Szingapúri Köztársaság	2013	szervezőbizottság elnöke
4th Information Management in a Changing World Conference – IMCW/ Hacettepe University – Limerick Institute of Technology	Limerick, Írország	2013	tudományos programbizottság tagja, lektorálás
Knowledge Management Section program - WLIC: 78th IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Helsinki, Finnország	2012	szervezőbizottság elnöke
Information Management in a Changing World Conference – IMCW/ Hacettepe University	Ankara, Törökország	2012	tudományos programbizottság tagja, lektorálás
Az MKE vendége az ALA – American Library Association – elnöke. Nemzetközi szeminárium /MKE	OSZK, Budapest	2011	szervezőbizottság elnöke
Knowledge Management Section program - WLIC: 77th IFLA General Conference and Assembly/IFLA	San Juan, Puerto Rico	2011	szervezőbizottság tagja, lektorálás
A tudás – befektetés a jövőbe. 75 éves a Magyar Könyvtárosok Egyesülete. Nemzetközi jubileumi konferencia/MKE	ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest	2010	szervezőbizottság tagja
Knowledge Management Section program - WLIC: 76th IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Göteborg, Svédország	2010	szervezőbizottság elnöke, lektorálás
Information Management in a Changing World Conference – IMCW/ Hacettepe University	Ankara, Törökország	2010	tudományos programbizottság tagja, lektorálás

Knowledge Management Section program – WLIC: 75th IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Milánó, Olaszország	2009	szervezőbizottság tagja, a szatellit konferencia elnöke, lektorálás
Knowledge Management Section program – WLIC: 74th IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Quebec, Kanada	2008	szervezőbizottság tagja, lektorálás
Knowledge Management Section program – WLIC: 73rd IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Durban, Dél-afrikai Köztársaság	2007	szervezőbizottság tagja, a szatellit konferencia elnöke, lektorálás
Knowledge Management Section program – WLIC: 72nd IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Szöul, Dél-Korea	2006	szervezőbizottság tagja, lektorálás
Knowledge Management Section program – WLIC: 71st IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Oslo, Norvégia	2005	szervezőbizottság tagja, lektorálás
Knowledge Management Section program – WLIC: 70th IFLA General Conference and Assembly/IFLA	Buenos Aires, Argentína	2004	szervezőbizottság tagja, a szekció megalapítása

4. táblázat
Barátné Hajdu Ágnes IFLA site visit részvételei

<i>Konferencia címe/rendezője/tervezett időpontja</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Év</i>	<i>Látogatóbizottságban betöltött szerep</i>
WLIC: IFLA General Conference and Assembly/IFLA/2021	Rotterdam, Hollandia	2019	tag
WLIC: IFLA General Conference and Assembly/IFLA/2021	Brüsszel, Belgium	2019	tag
WLIC: IFLA General Conference and Assembly/IFLA/2021/2020	Dublin, Írország	2019	tag
WLIC: IFLA General Conference and Assembly/IFLA/2020	Guadalajara, Mexikó	2019	elnök
WLIC: IFLA General Conference and Assembly/IFLA/2020/2022	Auckland, Új-Zéland	2018	tag
WLIC: IFLA General Conference and Assembly/IFLA/2020	Bangkok, Thaiföld	2018	tag

Barátné Hajdu Ágnes nevéhez mintegy 60 nemzetközi konferenciaelőadás is fűződik,⁴⁷ emellett *külföldi folyóiratok és könyvsorozatok szerkesztője*:

- *JLIS.it* – Italian Journal of Library and Information Science (Firenzei Egyetem, 2010 óta lektor és a folyóirat tudományos tanácsadó testületének tagja);
- *Extension and Correction to the UDC* (2005 óta lektor és a folyóirat szerkesztőbizottságának tagja);
- *Information Visualisation in Humanities* (2017 óta a könyvsorozat szerkesztőbizottsági tagja).

Az IFLA konferenciákon kívül két nemzetközi konferenciasorozat rendszeresen felkért lektora:

1. *Informing Science Institute's InSITE Conference*, International Board of Reviewers 2011-től;
2. *Information Management in a Changing World Conference* – IMCW, Scientific Programme Committee tag 2010-től.

Eddigi külföldi vendégoktatói tevékenysége nemcsak az ERASMUS partneregyetemekre terjedt ki, két példa:

- Free University of Bozen-Bolzano, Olaszország vendégprofesszor: Knowledge Organization in traditional and electronic circumstances;
- The American Studies Research Centre, Hyderabad, India: Információkereső technikák, Ranganathan osztályozási rendszere.

Hajdu Ágnes külföldi egyetemi szakok programjainak akkreditálásában is szerepet vállalt:

- University of Tartu (2008)
Information Management (MA)
- Viljandi Culture Academy (2008)
Information Science and Records Management (applied higher education)
Librarianship and Information Science (applied higher education)
- Tallinn University (2008)
Information Science (BA)
Information Science (MA)
Information Management (MA)
Records Management (MA)
Information Science (PhD)
- PhD: University Carlos III de Madrid, Department of Library and Information Science; Andhra University, Department of Library and Information Science; Tallinn University.

Barátné Hajdu Ágnes ars poétikája, hogy a magyarországi könyvtarostársadalommal megismertesse a legújabb nemzetközi könyvtári trendeket, illetve közelebb (hazánkba) hozza a neves szakembereket. Ennek szép példája az MKE égisze alatt szervezett, a *szakmai kompetenciákat tárgyaló nemzetközi konferenciasorozat*. A 2016 és 2019 között az Országos Széchényi Könyvtárban négy alkalommal lezajlott eseményfolyamra 27 előadó érkezett külföldről, minden alkalommal a határon túli magyarok lakta területekről is:

1. *Szakmai ismeretek és készségek – átalakuló hivatás. A könyvtáros kompetenciák változása és megjelenése az uniós gyakorlatban* (2016. március 3.)⁴⁸
Anna Maria Tammaro, IFLA Library Theory and Research Section és University of Parma; *Simon Edwards*, Chartered Institute of Library and Information Professionals (CILIP) Professional Services; *Ulrike Lang* Education and Training Department, State and University Library, Hamburg Carl von Ossietzky és IFLA Education and Training Section; *Jukka Relander*, European Bureau of Library Information and Documentation Associations (EBLIDA) és Finnish Library Association; *Maria Micle*, *Agneta Lovasz* West University of Timișoara, Politehnica University of Timișoara és Association of Romanian Librarians,
2. *Szakmai ismeretek és készségek – átalakuló hivatás* (2017. március 1.)⁴⁹
Ragnar Audunson, Oslo University College; *Maria Coter*, IFLA Management of Library Associations Section; *Rosa San Segundo*, Universidad Carlos III de Madrid, Library and Information Science Department; *Ulrike Lang*, Education and Training Department, State and University Library, Hamburg Carl von Ossietzky és IFLA Education and Training Section; *Varga Éva* Kárpátaljai Magyar Könyvtárosok Egyesülete; *Zágorec-Csuka Judit*, Muravidéki Magyar Nemzeti Önkormányzati Közösség.
3. *Újra a könyvtárosok szakmai kompetenciáiról: kihívások és megoldások* (2018. március 14.)⁵⁰ *Petra Hauke*, The Environment, Sustainability and Libraries Special Interest Group of IFLA (ENSULIB); *Elzbieta Zybert*, University of Warsaw; *Namtíp Wipawin*, Sukhothai Thammathirat Open University, Thaiföld; *Evvisa Weinraub*, IFLA Women, Information and Libraries Special Interest Group; *Baiba Holma*, University of Latvia; *Torbjörn Nilsson*, Malmö City Library; *Lead Bultrini*, Operating Systems and Knowledge Management Division of the Regional Environmental Protection Agency (Agenzia Regionale per la Protezione Ambientale – ARPA), Lazio; *Egyházi Dóra*, Szlovákiai Magyar Könyvtárosok Egyesülete.
4. *Kompetenciák és trendek* (2019. április 3.)⁵¹
Tuula Haavisto, Helsinki City Library, Oodi; *Giuseppe Vitiello*, EBLIDA; *Blanca Rodriguez Bravo*, University of Leon; *Mauro Guerrini*, University of Firenze; *Serap Kurbanoglu*, University of Ankara; *Rabbi Zsolt*, Pélmónostori Városi

Könyvtár, Horvátországi Magyarok Központi Könyvtára; *Tomasz Gruszkowski*, National Library of Poland; *Szőcs Endre*, Székelyudvarhelyi Városi Könyvtár. Végül nem hallgathatjuk el, hogy Barátné Hajdu Ágnes igazi *tanáregyéniség*, aki egyetemi kurzusainak tematikáiba mindig beépíti kurrens nemzetközi tapasztalatait, de diákjait folyamatosan mentorálja is. A fiatalok így juthatnak el az MKE vándorgyűléseire,⁵² de akár önkéntesként az IFLA konferenciákra⁵³ vagy aktuális, a nemzetközi trendekre reagáló témákkal – Hajdu Ágnes egykori szeretett tanáráról, példaképéről elnevezett – intézeti *Fülöp Géza Tudományos Diákkörből* az *Országos Tudományos Diákköri Konferenciára* (OTDK).⁵⁴

A könyvtárdiplomácia mestersége

Nemzetközi pályafutásának már csak a főbb mozzanatokat felvonultató számbavételével is joggal megállapítható, hogy hazai könyvtárosként és könyvtártudósként Barátné Hajdu Ágnes kivételes nemzetközi ismertséget és elismertséget szerzett. Ugyan élete meghatározó helyszínei – szülővárosa Hódmezővásárhely, otthona Szeged és munkahelye Budapest – és hazaszeretete országunkhoz köti, de az elmúlt évtizedekben az általa megtett milliónyi kilométerrel és persze szorgalmas szakmai munkával a háta mögött (és még, ami ezután következik...) bizton állítható: *a könyvtártudomány és a könyvtárosképzés nagykövete*. Akire mindannyian büszkék lehetünk.

Irodalom és jegyzetek

1. HANKISS János: A kultúrdiplomácia alapvetése. = Introduction à la „diplomatie culturelle”. Budapest, Magyar Külügyi Társaság, 1936. 3. p. (Questions d’actualité = Időszervi kérdések; 8.) Forrás: https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/105567/Hankiss_J%C3%A1nos_A_kult%C3%BAdiplom%C3%A1cia_alapvet%C3%A9se.pdf?sequence=1&isAllowed=y [2019. szeptember 29.]
2. N. SZABÓ József: Magyar kultúra – egyetemes kultúra. Magyarország kultúrdiplomáciai törekvései 1945–1948. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998.
3. Pl. BRUCKNER János: A jozefinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár (1780–1784). = Magyar Könyvszemle, 72. évf. 2. sz. 1956. 112–137. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/00000/00021/00224/pdf/MKSZ_EPA00021_1956_72_02_112-137.pdf [2019. szeptember 29.]; Stratégia és kultúra: kulturális külpolitika az új kihívások tükrében. Éger György, Kiss J. László (szerk.). Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004. és DRABANCZ M. Róbert – FÓNAI Mihály: A magyar kultúrpolitika története 1920–1990. Debrecen, Csokonai Kiadó, 2005.
4. Pl. az International Journal of Cultural Policy 2015. évi 4. tematikus, kulturális politikával foglalkozó száma: Forrás: <https://www.tandfonline.com/toc/gcul20/21/4?nav=tocList> [2019. szeptember 29.] vagy GOFF, Patricia M.: Cultural diplomacy. In: The Oxford Handbook of Modern Diplomacy. Andrew F. Cooper, Jorge Heine and Ramesh

- Thakur (szerk.). Oxford University Press, 2013. Forrás: <http://www.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199588862.013.0024> [2019. szeptember 29.] és Cultural Diplomacy in Europe: Between the Domestic and the International. Caterina Carta, Richard Higgott (szerk.). Cham, Palgrave Macmillan, 2019. (The European Union in International Affairs) <http://www.doi.org/10.1007/978-3-030-21544-6> [2019. szeptember 29.]
5. Aims and scope. International Journal of Cultural Policy. Forrás: <https://www.tandfonline.com/action/journalInformation?show=aimsScope&journalCode=gcul20> [2019. szeptember 29.]
6. Institute for Cultural Diplomacy (ICD). Forrás: <http://www.culturaldiplomacy.org> [2019. szeptember 29.]
7. ICD Brochure 2019. Forrás: http://www.culturaldiplomacy.org/pdf/ICD_Brochure_2019.pdf [2019. szeptember 29.]
8. A magyarországi könyvtárak statisztikai adatai. Könyvtári Intézet. Forrás: <https://ki.oszk.hu/informacioszolgalattas/magyarorszag-konyvtarak-statisztikai-adatai> [2019. szeptember 29.] és Kulturális statisztika. KultStat. Kulturális Statisztikai Adatgyűjtő Rendszer: <https://kultstat.oszk.hu/#/home/public> [2019. szeptember 29.]
9. Magyar Könyvtárosok Egyesülete. Forrás: <https://mke.info.hu> [2019. szeptember 29.]
10. International Federation of Library Associations and Institutions. Forrás: <https://www.ifla.org> [2019. szeptember 29.] Történetéről bővebben: IFLA's History. IFLA. Forrás: <https://www.ifla.org/history> [2019. szeptember 29.]
11. 1927 Resolution establishing the International Library and Bibliographic Committee, later IFLA. IFLA. Forrás: <https://www.ifla.org/files/assets/hq/history/1927-resolution.pdf> [2019. szeptember 29.]
12. 1929 programme of the 1st IFLA Congress. IFLA. Forrás: https://www.ifla.org/files/assets/hq/history/1929_rome_congress_programme.pdf [2019. szeptember 29.]
13. BÉNYEI Miklós: Az egyesület történelmi múltja. In: A Magyar Könyvtárosok Egyesületének története 1935–2009. Jubileumi kiadvány. Bényei Miklós (szerk.). Budapest, MKE, 2011. 10–11. p.
14. BÉNYEI Miklós (szerk.): i. m.
15. WILHITE, Jeffrey M.: 85 Years IFLA. A History and Chronology of Sessions 1927–2012. Berlin-Boston, De Gruyter Saur, 2012. 46, 64, 160, 170, 212., 216., 349. p. (IFLA Publications; 155.)
16. VÉRTESY Miklós: Könyvtárosegyesületünk fél évszázada (1935–1972). = Könyvtáros, 37. évf. 3. sz. 1987. 166–172. p. és VÉRTESY Miklós: Könyvtárosegyesületünk fél évszázada (1972–1986). = Könyvtáros, 37. évf. 4. sz. 1987. 224–230. p.
17. Fédération internationale d'information et de documentation. Bibliothèque nationale de France. Forrás: https://data.bnf.fr/en/11869418/federation_internationale_d_information_et_de_documentation [2019. szeptember 29.]
18. A konferenciához kapcsolódik a Könyvtári Figyelő 1972. évi 6. tematikus száma, benne: GOMBOCZ István: Az IFLA 1972. évi, budapesti kongresszusa. = Könyvtári Figyelő, 18. évf. 6. sz. 1972. 575–584. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/00100/00143/00210/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1972_06_575-584.pdf [2019. szeptember 29.] A konferencia közönségéről fotót is közöl: WILHITE, Jeffrey M.: i. m. 212. p.

19. International Association of Scientific and Technological University Libraries. Forrás: <https://www.iatul.org> [2019. szeptember 29.]
20. BALÁZS Sándor: A FID 1972-ben Magyarországon. = Könyvtári Figyelő, 18. évf. 6. sz. 1972. 585–590. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/00100/00143/00210/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1972_06_585-590.pdf [2019. szeptember 29.] és HÉBERGER Károly: Beszámoló a Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának 1972. évi tevékenységéről. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 20. évf. 4. sz. 1973. 274. p. Forrás: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/9657/11199> [2019. szeptember 29.]
21. Science and Technology Libraries Section. IFLA. Forrás: <https://www.ifla.org/sci-tech-libraries> [2019. szeptember 29.]
22. SHAW, Dennis: The formation and evolution of the IFLA Science and Technology libraries Section, 1979-90. = Iatul Quarterly, 4. évf. 4. sz. 1990. 205–214. p. Forrás: <https://archive.ifla.org/VII/s7/news/iatul44.pdf> [2019. szeptember 29.]
23. IFLA Journal. SAGE. Forrás: <https://journals.sagepub.com/home/ifl> [2019. szeptember 29.]
24. IFLA Medal. Forrás: <https://www.ifla.org/honours-awards/ifla-medal> [2019. szeptember 29.]
25. IFLA Emlékérem. Kitüntetett személyek. Az Országos Széchényi Könyvtár története. OSZK. Forrás: http://tortenet.oszk.hu/html/magyar/06jelentos_szemelyek/ifla_emlekerem.htm [2019. szeptember 29.]
26. Pl. PAPP István: Hírek az IFLA életéről. = Könyvtári Figyelő, 33. évf. 1. sz. 1987. 100–102. p. Forrás: https://epa.oszk.hu/00100/00143/00289/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1987_1_100-102.pdf [2019. szeptember 29.] és PAPP István: IFLA-hírek. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 55. évf. 4. sz. 2008. 197–204. p. Forrás: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/7322/8325> [2019. szeptember 29.]
27. Committee on the International Exchange of Publications, ma: Acquisition and Collection Development Section. IFLA. Forrás: <https://www.ifla.org/acquisition-collection-development> [2019. szeptember 29.] Ld. még: GOMBOCZ István: Az IFLA Nemzetközi Kiadványcsere Bizottságának 40 éves működése. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970-1971. Budapest, OSZK, 1973. 89–105. p. Forrás: <https://epa.oszk.hu/01400/01464/00010/pdf/089-105.pdf> [2019. szeptember 29.]
28. BÁTONYI Viola – KOLTAY Tibor: Mit számít? Gombocz-ösztöndíjasok pályájukról. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 3. évf. 9. sz. 1994. 51–58. p. Forrás: <http://epa.oszk.hu/01300/01367/00155/pdf/06palyazat.pdf> [2019. szeptember 29.]
29. SZILVÁSSY Zoltánné: Az ISDS (International Serials Data System = Időszaki kiadványok adatait nyilvántartó nemzetközi rendszer). = Könyvtári Figyelő, 24. évf. 4. sz. 1978. 349–360. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/00100/00143/00238/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1978_04_349-360.pdf [2019. szeptember 29.] és SZILVÁSSY Judith: ISDS: Worldwide Serials Control. = IFLA Journal, 8. évf. 4. sz. 1982. 371–378. p. Forrás: <https://doi.org/10.1177/034003528200800403> [2019. szeptember 29.]
30. Szilvássy Judit életútja: BÉQUET, Gaëlle: Interview with Judith Szilvássy. = Ciência da Informação, 44. vol. 2015. 1. no. 23–28. p. Forrás: <http://revista.ibict.br/ciinf/article/download/1439/1617> [2019. szeptember 29.]

31. Serials and Other Continuing Resources Section. IFLA. Forrás: <https://www.ifla.org/serials-and-continuing-resources> [2019. szeptember 29.]
32. SZILVÁSSY Judith: Basic Serial Management Handbook. Revised edition. München [etc.], K. G. Saur Verlag. 1996. (IFLA Publications Series; 77.) Ism.: BERKE Barnabásné: Az időszaki kiadványok kezelésének kézikönyve. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 45. évf. 12. sz. 1998. 494–496. p. Forrás: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/2643/3667> [2019. szeptember 29.]
33. Newsletter of the IFLA Section on Serial Publication. 4. sz. 2003. 6. p. Forrás: <https://archive.ifla.org/VII/s16/pubs/no43.pdf> [2019. szeptember 29.]
34. BÉNYEI Miklós (szerk.): i. m.
35. GERŐ Gyula összeáll.: Magyar könyvtártörténeti kronológia. 1–4. köt. Budapest, OSZK, 2009–2014.
36. Mi az ERASMUS+? Európai Bizottság. Forrás: https://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about_hu [2019. szeptember 29.]
37. Knowledge Management Section. IFLA. Forrás: <https://www.ifla.org/km> [2019. szeptember 29.]
38. Statement of Candidacy: Ágnes Hajdu Barát (Hungary). For the position of Governing Board Member 2015–2017. Forrás: <https://www.ifla.org/node/9478> és Statement of Candidacy: Ágnes Hajdu Barát (Hungary). For the position of Governing Board Member 2017–2019 2nd term. Forrás: <https://www.ifla.org/node/11298> 2015-ben 664, 2017-ben 803 szavazatot kapott a jelölt: Results of election of Governing Board 2015–2017. Forrás: <https://www.ifla.org/node/9590> és Results of election of IFLA Governing Board 2017–2019. Forrás: <https://www.ifla.org/node/11460> [2019. szeptember 29.]
39. Barátné dr. Hajdu Ágnes, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnökét, újraválasztották az IFLA Governing Boardjába. Forrás: <https://mke.info.hu/blog/2017/06/baratne-hajdu-agnost-a-magyar-konyvtarosok-egyesulete-elnoket-ujravasztottak-az-ifla-governing-boardjaba> [2019. szeptember 29.]
40. Az IFLA mai munkatársai között – nevükből következtetve – két további magyar (rokon) kapcsolatokkal rendelkező kollégát is találunk: Sophie Felföldit és Louis Takácsot: Headquarters. IFLA. Forrás: <https://www.ifla.org/hq> [2019. szeptember 29.] és Freelancers. Headquarters. IFLA. Forrás: <https://www.ifla.org/hq/freelancers> [2019. szeptember 29.] Sophie Felföldi egyúttal a European Bureau of Library Information and Documentation Associations munkatársa is: EBLIDA Secretariat: <http://www.eblida.org/about-eblida/secretariat.html>
41. Standing Committee. Library and Research Services for Parliaments. IFLA: <https://www.ifla.org/standing-committee/03>
42. The International Advocacy Programme (IAP). IFLA. Forrás: <https://www.ifla.org/ldp/iap> [2019. szeptember 29.] A United Nations (UN) Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development és az IFLA Sustainable Development Goals (SDGs) célkitűzéseiről magyar nyelven bővebben: KISZL Péter: Ki viszi át...? A könyvtárak társadalmi felelősségvállalása a digitális korban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. évf. 1. sz. 2017. 1–23. p. Forrás: <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/774> [2019. szeptember 29.] Kapcsolódó egyetemi híradás: Barátné Hajdu Ágnes az ENSZ-ben.

- ELTE. Forrás: <https://www.elte.hu/content/baratne-hajdu-agnes-az-ensz-ben.t.16912> [2019. szeptember 29.]
43. Our vision, Our future. IFLA Global Vision. IFLA. Forrás: <https://www.ifla.org/node/11900> [2019. szeptember 29.]
44. Könyvtárosok az ENSZ 2030 Agenda és a fenntartható fejlődés megvalósításáért. Az MKE válasza az IFLA kezdeményezésére. Válogatás a 2017. november 22-i budapesti konferenciát követően a résztvevők által beküldött jó gyakorlatokból. Budapest, MKE, 2018. Forrás: https://mke.info.hu/wp-content/uploads/2018/03/SDG_sztorik_nyomda_final-jav3.pdf [2019. szeptember 29.] és Librarians for implementing the UN 2030 Agenda and sustainable development goals Response of MKE to the IFLA initiative. A selection of good practices submitted by the participants of the conference held in Budapest on November 22, 2017. Budapest, MKE. 2018. Forrás: https://mke.info.hu/wp-content/uploads/2018/04/SDG_sztorik_ENG.pdf [2019. szeptember 29.] Elérhető az IFLA honlapjáról is: International Advocacy Programme (IAP) Awareness-raising materials from around the world. IFLA. Forrás: <https://www.ifla.org/publications/node/91709> [2019. szeptember 29.]
45. Könyvtárosok az ENSZ 2030 Agenda és a fenntartható fejlődés megvalósításáért. MKE. Forrás: <https://mke.info.hu/blog/2017/11/konyvtarosok-az-ensz-2030-agenda-es-a-fenntarthato-fejlodes-megvalositasaert> [2019. szeptember 29.]
46. Global Libraries. Bill and Melinda Gates Foundation. Forrás: <https://www.gatesfoundation.org/what-we-do/global-development/global-libraries> [2019. szeptember 29.]
47. Publikálásuktól terjedelmi okokból eltekintünk, az aktualizált lista megtekinthető az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének honlapján, Barátné Hajdu Ágnes oldalán: <http://lis.elte.hu/hajdu> [2019. szeptember 29.]
48. A könyvtáros kompetenciák változása, megjelenése az uniós továbbképzési gyakorlatban. Szakmai beszámoló. MKE. Forrás: https://mke.info.hu/wp-content/uploads/2013/09/Szakmai_beszamolo_A-konyvtaros-kompetenciak-valtozasa_20160303.pdf [2019. szeptember 29.]
49. Szakmai ismeretek és készségek – átalakuló hivatás. Szakmai beszámoló. MKE. Forrás: https://mke.info.hu/wp-content/uploads/2013/09/Szakmai-beszamolo_Szakmai-ismeretek-es-keszsegek-BH%c3%81.pdf [2019. szeptember 29.]
50. Szakmai beszámoló az „Újra a könyvtárosok szakmai kompetenciáiról: kihívások és megoldások” című országos szakmai konferenciáról. Hungaricana. Forrás: https://static-cdn.hungaricana.hu/media/uploads/reports/2018/magyar_k%C3%B6nyvt%C3%A1rosok_egyes%C3%BClete_204108_01384.pdf [2019. szeptember 29.]
51. Szakmai beszámoló a Kompetenciák és trendek című országos szakmai konferenciáról. Hungaricana. Forrás: https://static-cdn.hungaricana.hu/media/uploads/reports/2019/szakmai_204108_01486.pdf [2019. szeptember 29.]
52. Pl. Intézetünk az MKE vándorgyűlésén. ELTE LIS. Forrás: <http://elte-lis.blogspot.com/2014/08/intezetunk-az-mke-vandorgyulesen.html?m=1> [2019. szeptember 29.] és Értékeink a jövőt formálják – Vándorgyűléseink öröksége. ELTE LIS. Forrás: <http://elte-lis.blogspot.com/2018/08/ertekeink-jovot-formaljak.html> [2019. szeptember 29.]

KISZL PÉTER

53. Élménybeszámoló: IFLA WLIC Wrocław 2017. ELTE LIS. Forrás: <http://elte-lis.blogspot.com/2017/10/elmenybeszamolo-ifla-wlic-wroclaw-2017.html> [2019. szeptember 29.]
54. Legfrissebb OTDK-eredményeink: Hallgatóink szereplése az OTDK-n. ELTE LIS. Forrás: <http://elte-lis.blogspot.com/2019/05/hallgatoink-szereplese-az-otdk-n.html> [2019. szeptember 29.] és Fülöp Géza Könyvtártudományi Tudományos Diákkör. ELTE LIS. Forrás: <http://lis.elte.hu/OKTATAS/otdk.html> [2019. szeptember 29.]

Kiszl Péter könyvtáros és közgazdász végzettségű habilitált egyetemi docens, az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének igazgatója, az Információtudományi Tanszék és a Könyvtártudományi Doktori Program vezetője, az informatikus könyvtáros BA és a könyvtártudomány MA szak felelőse. Kutatási területei: információ- és tudásmenedzsment, üzleti információ, könyvtárosok és információs szakemberek vállalkozói kompetenciájának fejlesztése. ORCID: 0000-0003-2992-295X

GYULAFFI LESTÁR SZÜLETETT..., DE MIKOR IS?*

AVAGY AZ INFORMÁCIÓKÖZZVETÍTÉS BUKTATÓI

BIBOR MÁTÉ JÁNOS

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Gyulaffi Lestár (†1606. június 10. után) az Erdélyi Fejedelemség nagyobb kancelláriájának titkára volt, jelen tanulmány születési dátumát vizsgálja. Az időpont látszólag pontosan ismert, hiszen Gyulaffi kortársa és személyes ismerőse, Szamosközy István (†1612. március 12.) történetíró egyik, az Egyetemi Könyvtárban őrzött autográf kézírata megőrizte számunkra. Az általa följegyzett 1557-es évszámról azonban kiderült, hogy – mai időszámítás szerint – az 1556-os esztendőre vonatkozik. Ezt a Szamosközy által említett egyéb események (Nádasdy Ferenc születése, Babócsa elvesztése, majd visszafoglalása) teszik egyértelművé. Szintén neki köszönhetően tudható, hogy Gyulaffi Szt. Euszták napján született. Ezt az ünnepet Szamosközy szeptember 20-ára teszi, és okkal, hiszen jegyzetének készítésekor, a XVI–XVII. század fordulóján már akkor ünnepelték. A tridenti zsinatig azonban (még Gyulaffi születésének idején is) november 2. volt a napja. Így tehát Gyulaffi Lestár születési dátuma 1557. szeptember 20. helyett minden bizonnyal 1556. november 2.

Gyulaffi Lestár (†1606. június 10. után) az Erdélyi Fejedelemség nagyobb kancelláriájának titkára volt, ma történeti följegyzések szerzőjeként ismert. Gyermekkorát a Dunántúlon töltötte, apja halála után nagybátyja, a híres végvári vitéz, Gyulaffi László gondoskodott róla. Az ő segítségével került Bécsbe, az alsó-ausztriai tartományi iskolába, majd az erdélyi fejedelmi udvarba. Gyulaffi Lestár olyan művelt, felkészült diplomata volt, akire kényes ügyeket is rá lehetett bízni, okleveleket, leveleket, beszédeket fogalmazott, országos ügyeket intézett, és külföldön is képviselte az országot. Politikai döntéseket azonban nem hozott, az éppen regnáló fejedelem és a mindenkori tanácsurak határozatainak végrehajtása volt a feladata. Államszolga volt tehát (mai fogalmak szerint főtisztviselő), igaz, a legrangosabbak egyike. Jegyzetei Szamosközy István (†1612. március 12.) történetíró kézíratai között maradtak fenn, az ő számára készült, vagy legalábbis rendelkezésére bocsátott kivonatok, másolatok, amelyeket később Bethlen Farkas is fölhasznált történeti munkájában. Gyulaffi a saját följegyzései mellett számos korabeli oklevelet, levelet és beszédet besorolt jegyzetei

* Ezúton is hálásan köszönöm Madas Edit, Oborni Teréz, S. Sárdi Margit és Szilágyi Emőke észrevételeit, segítségét és tanácsait.

közé, ha tehetné, eredetiben. Váltakozva, olykor egy nyelvtani szerkezeten belül is keverten használta a magyart és a latint. Fennmaradt írásainak többsége az ELTE Egyetemi Könyvtárban található.¹

Jegyzeteinek nagy része Erdély kül- és belpolitikájával foglalkozik, de megörökít természeti jelenségeket is. A megemlített személyeket találóan jellemzi és beszélgeti, atmoszférateremtő képessége kiváló. Kisepikai betétei (nagybátyja párviadala, bátyja halála, a bécsi földrengés stb.) jó elbeszélőre vallanak. Tárgyilagos szemléletére jellemző, hogy felekezeti hovatartozását mindeddig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni. Írásaiból egy objektivitásra törekvő humanista alakja rajzolódik ki. Három latin nyelvű költeménye és levelezésének töredéke jórészt kései másolatból ismert. Könyvtárából eddig 26 bibliográfiai egységet sikerült azonosítani. Hérodotosztól a kortárs Bodinig ívelő műveltsége, a fejedelmi udvarban létrejött humanista körhöz fűződő viszonya, Szamosközyvel való kapcsolata és följegyzéseinek történeti hitelessége emeli ki kortársai közül.²

A továbbiakban Gyulaffinak sem pályájáról, sem műveiről nem lesz szó, hanem csakis arról, hogy mikor született. Első pillantásra ez nem kérdés, hiszen kortársnak tekinthető följegyzés szól róla, azonban érdemes alaposabban megvizsgálni a témát.

Gyulaffi szüleinek csaknem összes életrajzi adatát és szinte mindent, ami az ő gyermekkoráról ma ismert – föltehetően az ő elmondása alapján – Szamosközy írta rá latinul Gyulaffi egyik beszédének félig üresen maradt hátlapjára.³ Szamosközy jegyzetének Gyulaffi születési dátumára vonatkozó része:

„De Eustachio Giulaffi

[...]

Capitur Babocha à türcis 1556, eoque ipso anno Franciscus Nadasdi nascitur.

Anno sequenti idest 1557. Babocha à nostris recuperatur, eoque anno natus est Eustachius Giulaffi, ipso die Eustachij, idest, 20 Septembris

Capta arce Hegiesd à türcis mater <mater> cum Eüstachio, ex arce Czobancz, viüente adhuc Valentino Magiar, cum esset <...> adhuc annorum puer biennalis, et 5 mensium, ad Zigliget migrauit. Inde ad Kemend, hinc ad Körmönd”

Azaz:

’Gyulaffi Lestárról

[...]

A törökök 1556-ban elfoglalták Babócsát, ugyanabban az évben született Nádasdy Ferenc.

A következő évben, 1557-ben a mieink visszaszerezték Babócsát; ugyanabban az évben született Gyulaffi Lestár, éppen Lestár napján, azaz szeptember 20-án.

Miután a törökök elfoglalták Hegyesd várát, az anya Csobánc várából, mivel Magyar Bálint még élt, Lestárral, a két éves és öthónapos gyermekkel Szigligetre költözött. Onnan Kemendre,⁴ onnan Körmendre.”

Az idézett szöveg nagyon adatgazdag, ugyanakkor néhány téves vagy legalábbis annak látszó dátum olvasható benne. Ezt egyrészt az okozhatja, hogy a benne szereplő adatok egy része a rögzítéskor már viszonylag régi volt, de szerepet játszhat benne az is – amiből szintén következhetnek hibák –, hogy föltehetően *szóbeli* közlés alapján készült. Valószínűtlen ugyanis, hogy egy ilyen tartalmú, Gyulaffi által neki átadott följegyzést Szamosközy csak lemásolt volna, miközben tucatszám őrzött meg Gyulaffitól kapott más iratokat. Ez utóbbiak között volt Gyulaffi 1594. december 15-én Krakkóban, III. (Wasa) Zsigmond lengyel király előtt elmondott szónoklatának autográf javításokat is tartalmazó, saját kezű kézirata,⁵ amelynek félig üres utolsó lapjára írta le Szamosközy az idézett szöveget. Ebből következik jegyzetének terminus post quemje: biztosan Gyulaffinak a követségből való hazatérése, azaz 1595 áprilisának közepe után készült.

Legalább néhány esetben az akkori és a mai évszámok eltérését az magyarázhatja, hogy a kora újkorban egyidejűleg – akár ugyanannál a szerzőnél is – több időszámítás volt használatban, többféle (például márciusi, szeptemberi, karácsonyi stb.) évkezdéssel. A problémát bonyolítja XIII. Gergely pápa 1582. október 4/15-i naptárreformja, amelyet a Magyar Királyságban 1588-ban, az Erdélyi Fejedelemségben pedig 1590-ben vezettek be, de használata nem lett azonnal általános.⁶

Szamosközy följegyzésének következő mondatai azért fontosak, mert – legalábbis látszólag – napra pontosan megadják Gyulaffi születési idejét. 'A törökök 1556-ban elfoglalták Babócsát, ugyanabban az évben született Nádasdy Ferenc. A következő évben, 1557-ben, a mieink visszaszerezték Babócsát; ugyanabban az évben született Gyulaffi Lestár, éppen Lestár napján, azaz szeptember 20-án.'

A ma használatos naptár szerint Babócsa elfoglalása, illetve Nádasdy Tamás és Kanizsay Orsolya fiának, a későbbi „Fekete Bég”-nek a születése is 1555-ben történt.⁷ Babócsát alig egy évvel később, azaz 1556-ban sikerült visszafoglalni,⁸ amiből az következik, hogy *Gyulaffi Lestár 1556-ban született*, tehát az eddigi „hivatalos”, vagyis – a korábban már hivatkozott Magyar Művelődéstörténeti Lexikon kivételével – az összes lexikonban, kézikönyvben stb. szereplő adatnál egy évvel korábban.

Gyulaffi Lestár valószínűleg a ma már meglehetősen romos és a munkálatok 1953-as megkezdése óta is csak kis részben föltárt csobánci várban⁹ vagy esetleg a család közele, mára elpusztult, és régészetileg alig kutatott gyulakeszi udvarházában¹⁰ született 1556-ban, Szent Euszták¹¹ (Eustachius; magyarosan Leusták, Lesták, Lestyán vagy Lestár) napján. Elnevezésében ezen kívül szerepet játszhatott az is, hogy korábban nemzetségének több tagját hívták így. Feltételezhető az is, hogy szülei valamilyen kapcsolatban álltak a számos környékbéli faluban, így például Bagótán,¹² Batykon, Csáfordon,¹³ Dabroncban, Dergecsen,¹⁴ Edericsen,¹⁵ Kisvásárhelyen, Nagygörbőn, Rendeken,¹⁶ Szentgerolton,¹⁷ Végeden,¹⁸ Udvarnokon¹⁹ birtokos,²⁰ szintén ezt a már akkor is ritka keresztnévet viselő Hagymássy Lestárral, Bocskay István feleségének, Hagymássy Margitnak édesapjával.²¹

A születési évszámmal kapcsolatos bonyodalom után már-már gyanakvást keltő Szamosközy megjegyzése, miszerint Gyulaffi éppen Lestár napján, *azaz* szeptember 20-án született. Madas Edit figyelmeztet, hogy a középkorban a nyugati egyházban Szent Euszták napját november 2-án vagy – ritkábban – 3-án tartották, és az ünnep csak később került át szeptember 20-ra.²² Így fölvetődik annak lehetősége, hogy Gyulaffi november elején született, bár a kéziratban jól olvasható a „20 Septembris” meghatározás. Csakhogy az is lehetséges, hogy ez már Szamosközy értelmező hozzáfűzése. Föltűnő ugyanis, hogy Gyulaffinak a följegyzés végén olvasható életkorában (kétéves és öthónapos) a hónapok száma szeptemberi születésnap esetén nem stimmel, hiszen akkor áprilisban X évesnek és hét hónaposnak kellett volna lennie. Novemberi világrajövetellel számolva viszont pontosan kijön az ott szereplő X éves és öt hónapos életkor. (Az évek ugyanitt említett számáról még lesz szó.) A problémát bonyolítja, hogy Magyarországon éppen a XVI. században került át – minden bizonnyal a tridenti zsinat határozatai kapcsán – Szent Euszták ünnepe november elejéről szeptember 20-ra. A folyamat jól követhető breviáriumok, misekönyvek stb. naptáraiban. Közülük a római rítusúakban már a XV. század végén és a XVI. század első felében is szeptember 20-án van Szt. Euszták napja,²³ és e tekintetben nem történt változás a tridenti zsinat után sem.²⁴ A Pray-kódexben a szeptemberi és a novemberi dátum is szerepel,²⁵ később azonban a november 2-i dátum állandósult a hazai használatra készült kódexekben,²⁶ ősnymtatványokban²⁷ és antikvákban,²⁸ egészen a tridenti zsinatig. Így volt ez a Gyulaffiak által a középkorban támogatott pálosok esetében is.²⁹ Az ELTE-n készülő adatbázis szerint a tridenti zsinatig Európa-szerte sokkal gyakoribb volt Szt. Euszták mártír ünnepének esetében a novemberi időpont, mint a szeptemberi.³⁰

Az adott korból fennmaradt, többé-kevésbé világi kiadásúnak tekinthető, magyar nyelvű kalendáriumokat áttekintve feltűnő (és a név ritkaságát is jelzi), hogy többségükben Euszták-nap egyáltalán nem szerepel, sem szeptemberi, sem novemberi dátummal.³¹ Vannak olyan kiadások is, amelyek csak töredékesen ismertek, és ezek a hónapok (is) hiányoznak belőlük, ezért a kérdés szempontjából nem relevánsak.³² Már vélhetően Gyulaffi halála után, de még biztosan Szamosközy életében megjelentek olyan naptárak is, amelyekben „Eustachius”,³³ illetve „Lestár”³⁴ alakban szerepel Gyulaffi keresztnéve, mindkét változat szeptember 20-ánál. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy Szamosközy ilyen kiadásokat használt volna, azt viszont igen, hogy ekkorra már egyértelműen a szeptemberi dátum rögzült, így érthető, hogy Szamosközy is ezt jegyezte le.

A fentiek alapján valószínűsíthető, hogy Gyulaffi születésnapjának szeptember 20-ra történő konkretizálása Szamosközy értelmező kiegészítése, és valójában *Gyulaffi Lestár november 2-án jött világra*.

Szamosközy idézett följegyzésének utolsó soraival, amelyek Gyulaffi gyermekkoráról tartalmaznak fontos információkat, jelen tanulmány csak a születési dátum szempontjából foglalkozik: 'Miután a törökök elfoglalták Hegyesd várát, az anya Cso-

bánc várából [...] Lestárral, a kétéves és öthónapos gyermekkel Szigligetre költözött. Az itt említett történeti esemény időpontja pontosan ismert. Amint arról Ormányi Józsa sümegi várkapitány még aznap beszámolt Nádasdy Tamás nádornak,³⁵ a törökök 1561. április 16-ról 17-re virradó éjjel elfoglalták a Zala megyei magyar végvárvonal közepén fekvő, Csobáncsal szomszédos Hegyesd várát, amely azután portyáik kiindulópontja lett. A környék magyar várainak őrségét messze fölülmúló számú katonájuk állomásozott itt.³⁶ Özvegy édesanyja ekkor a kisgyermek Gyulaffival együtt Csobáncból a közeli Szigligetre távozott. A veszély miatt valószínű, hogy nem sokat késlekedtek, hanem a lehető leghamarabb sor került a költözésre.

A kisfiú életkorában az évek száma viszont biztosan téves: Hegyesd elfoglalásakor, 1561 áprilisának közepén ugyanis az 1556 őszen született Gyulaffi Lestár már jócskán elmúlt négyéves. Sőt, ha – ami nem valószínű – 1557-ben jött volna világra, akkor is bőven fölötte járt volna a három esztendőnek, semmiképpen nem volt tehát *kétéves*. A Szamosközy által följegyzett életkor csak akkor jönne ki, ha Gyulaffi mégis 1557 november elején született volna és Hegyesdet – például időszámítási eltérés miatt – a ma használatos naptár szerint 1560 áprilisában foglalták volna el a törökök. Egyetlen forrása lévén, Gyulaffi Lestár születési éve nem ellenőrizhető, ezért – bármily valószínűtlen – elvileg nem lenne kizárható, hogy mégis 1557 a helyes dátum. Hegyesd el-, majd visszafoglalása viszont olyan súlyú esemény volt, amelyről több kortárs is megemlékezett, és nem csak utólag, mint Forgách Ferenc³⁷ és Istvánffy Miklós,³⁸ hanem a történetekkel egyidőben is. Ilyenek például Ormányi Józsnak Nádasdy Tamáshoz (1561. április 17.; Sümeg, 1561. május 21.; Sümeg, 1561. augusztus 16.; Sümeg, 1562. március 24.; hegyesdi tábor, 1561. április 5.),³⁹ szintén általa Sümegből Csányi Ákoshoz (1561. április 19. keltezéssel két levél, 1561. április 27., 1561. május 26., 1561. június 13., 1561. augusztus 3., 1561. augusztus 4., 1561. augusztus 5., 1561. augusztus 10., 1561. augusztus 20., 1561. október 31., 1561. november 15., 1562. február 19., 1562. március 6., 1562. március 7., 1562. március 24.),⁴⁰ Gersei Pető Jánosnak ugyancsak Nádasdy Tamáshoz (Linz, 1562. március 20.; Sopron, 1562. április 12.),⁴¹ Gyulaffi Lászlónak Devecseri Choron Jánoshoz (Csobánc, 1562. március 28.)⁴² és szintén általa Eck Graf zu Salmhoz (Csobánc, 1562. május 30.),⁴³ Enyingi Török Ferencnek és Devecseri Choron Jánosnak ugyancsak Nádasdy Tamáshoz (hegyesdi tábor, 1562. március 31.),⁴⁴ valamint Lukafalvi Szarka Pálnak „Hegyesd alatt az táborban” (1562. április 8., 1562. április 9., 1562. április 10.)⁴⁵ írott levelei.

Bizonyos tehát, hogy Hegyesdet a mai naptár szerint is 1561 áprilisában foglalták el a törökök, akiktől a várát egy évvel később, 1562 áprilisában sikerült visszafoglalni. Ebből következik, hogy Gyulaffi Lestár körülbelül négy és fél – de legalább nagyjából három és fél – éves volt a Csobáncból történő menekülés idején.

Összességében tehát elmondható, hogy Gyulaffi Lestár – a ma használatos naptár szerint – szinte biztosan 1556-ban és valószínűleg november 2-án született, de teljesen nem zárható ki az 1557-es év és szeptember 20-a sem. Az egyik részproblémát,

a Gyulaffi születésének (bármelyik) dátuma és Csobánc elhagyásának időpontja közötti ellentétet egyelőre nem sikerült föloldani, azonban a csak részben megoldott kérdéskör így is figyelmeztet, hogy a *forráskritika* még látszólag egyértelmű adatok esetében sem fölösleges.

Irodalom és jegyzetek

1. GYULAFI[sic!] Lestár Följegyzései. Bev., kiad. SZABÓ Károly. In: Magyar történelmi emlékek és naplók a XVI–XVIII. századokból. Budapest, M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1881. (Monumenta Hungariae Historica – Scriptorum, 31) 1–124. p.; GYULAFI Lestár Történelmi maradványai. Bev., kiad. SZILÁGYI Sándor. In: Magyar történelmi emlékek és naplók a XVI–XVIII. századokból 2. Budapest, Magyar Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1894. (Monumenta Hungariae Historica – Scriptorum, 33) 1–80. p.
2. BIBOR Máté János: Gyulaffi[sic!] László és Gyulaffi Mihály. Két végvári vitéz Gyulaffi Lestár feljegyzéseiben. = Irodalomismeret, 13. évf. 1–2. sz. 2002. 180–183. p.; Uő.: Gyulaffi Lestár. In: Kőszeghy Péter (főszerk.), Tamás Zsuzsanna (szerk.): Magyar művelődéstörténeti lexikon. III. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 428. p.; Uő.: Gyulaffi Lestár lengyelországi követjárásai. = Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei, 12. sz. 2005. 121–144. p.; Uő.: Gyulaffi Lestár Erdélyben. In: Balázs Mihály, Gábor Csilla (szerk.): Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban. Kolozsvár, Bolyai Társaság – Egyetemi Műhely Kiadó, 2007. (Egyetemi Füzetek, 3.) 495–507. p.; Uő.: Egy értelmiségi a[z Erdélyi] Fejedelemség szolgálatában. = Hepehupa, 10. évf. 3. sz. 2011. 21–33. p. [2., jav. kiad.: Tövisháti Füzetek 2016, 10–20. p.]; Uő.: „Meg-írta a’ maga ideje-béli Erdélyi dolgokat”: Gyulaffi Lestár följegyzéseinek, levelezésének és naplójának ma ismert töredékei. In: Jankovics József et al. (szerk.): Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára. Budapest, Reciti, 2015. 127–140. p.
3. SZAMOSKÖZY István Történeti maradványai: 1542–1608. IV. Vegyes följegyzések. Bev., kiad. Szilágyi Sándor. Budapest, M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatala, 1880. (Monumenta Hungariae Historica – Scriptorum, 30) 63. p.; kézirat: Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár (a továbbiakban ELTE EK), Litterae et epistolae originales (a továbbiakban LEO) 1358. fol. 69 verso.
4. Ma Kemendollár.
5. GYULAFI Följegyzései, i. m. 95–98. p., kézirat: ELTE EK, LEO 1358, fol. 68 recto–69 verso.
6. SZENTPÉTERY Imre: A kronológia kézikönyve. Kiad. GAZDA István. Budapest, Könyv-értékesítő Vállalat, 1985 (Tudománytár; 15) 58. p.
7. NAGY László: Az erős fekete bég: Nádasdy Ferenc. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1987. (Korok és emberek) 11–16. p.
8. SZAKÁLY Ferenc: A babócsai váruradalom 1561-es urbáriuma és a babócsai vár 1563-as leltára. = Somogy megye múltjából: Levéltári évkönyv. 2. sz. 1971. 51–84. p., hivatkozott rész: 55–56. p.; MAGYAR Kálmán: Babócsa története a honfoglalástól a mohácsi vészig. In: M. K. (szerk.): Babócsa története: Tanulmányok a község történetéből. Babócsa, [s. ed.], 1990. 15–219. p., hivatkozott rész: 88–90. p.

9. KOPPÁNY Tibor – SÁGI Károly: Csobánc. Budapest, Pannonia, 1965 (Műemlékeink); NOVÁKI Gyula: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát”: Néhány gondolat egy tanulmánykötet kapcsán. = *Castrum*, 2. évf. 2. sz. 2006. 87–93. p.; HEGYI Dóra – KOPPÁNY András – RAINER Pál: Kutatások a csobánci várban. = *Castrum*, 16. sz. 2013. 29–64. p.
10. KOPPÁNY Tibor: Kastélyok a végvárok mögött: Késő reneszánsz és kora barokk kastély-építészet a 16–17. századi Dunántúlon. Budapest, Balassi Kiadó, 2014. 168. p.
11. JACOBUS de Voragine: Szent Euszták. Ford. Bárczi Ildikó. In: J. de V.: *Legenda aurea*. Jegyz., mutatók, szerk., utószó, vál. Madas Edit. Budapest, Helikon Kiadó, 1990. (*Harmonia Mundi Könyvek*) 265–268. p.; BÁLINT Sándor: Ünnepi kalendárium: A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyomány világából. II. kötet. Július 1–November 30. Budapest, Szent István Társulat, 1977. 287–290. p.
12. Elpusztult falu Csáford közelében.
13. Ma Zalaszentgrót része.
14. Elpusztult falu Dabronc közelében.
15. Ma Balatonederics.
16. Ma Csabrendek.
17. Ma Zalaszentgrót.
18. Ma Zalavég.
19. Ma Zalaudvarnok.
20. MAKSAJ Ferenc (szerk.): Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1990. (*A Magyar Országos Levéltár Kiadványai: Forráskiadványok*, II/16) 997. p.; PÁKAY Zsolt: Adalékok a tapolcai és sümegi járás török kori történetéhez a rovásadó-összeírások alapján (1531–1696). Bev., kiad. VERESS D. Csaba. = *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 17. sz. 1984. 233–271. p.
21. HORN Ildikó: Bocskai István a Báthoryak udvarában. = *Publicationes Universitatis Miskolcensis. Sectio Philosophica*, 13. évf. 2. sz. 2008. 47–56. p.
22. JACOBUS de Voragine: *Legenda aurea*, i. m. 265. p. – Madas Edit lábjegyzete.
23. Pl. *Missale Romanum*. Venezia, Johann Hamann pro Nicolao von Frankfurt, 1493. fol. 5 recto (CIH 2306, vizsgált példány: ELTE EK, Inc. 483/a); *Breviarium Romanum ex sacra potissimum scriptura, & probatis sanctorum historiis nuper confectum, ac denuo per eundem auctorem accuratius recognitum*. Venetiis apud heredes Luceantonij Junte, Florentini, MDXL [1540]. fol. ++ iij verso (vizsgált példány: ELTE EK, Ant. 1381)
24. Pl. *Breviarium Romanum*, Ex sacra potissimum scriptura, & probatis sanctorum historiis nuper confectum, ac denuo per eundem authorem accuratius recognitum. Parisiis, Apud Guglielmum Merlin Bibliopolam [...], 1566. fol. biiij verso (vizsgált példány: ELTE EK, Ant. 3610); *Missale Romanum*, ex decreto sacrosancti Concilij Tridentini restitutum. Antverpiæ, Ex officina Christophori Plantini, Architypographi Regij. M. D. LXXIII. [1573]. fol. ****4 recto (vizsgált példány: ELTE EK, Ant. 2967)
25. OSZK, MNy. 1, fol. 5 verso, 6 verso (elektronikusan elérhető: http://mek.oszk.hu/12800/12855/html/hu_b1_mny1_0073.html és http://mek.oszk.hu/12800/12855/html/hu_b1_mny1_0075.html) [2019. június 30.]
26. Pl. Nagyszombat, Szent Adalbert Társaság / Trnava, Spolok Sv. Vojtecha, Fasc. 200 c. 15 TR. A. 61, fol. 2 recto (hasonmás kiadás: SZENDREI, Janka – RYBARIČ, Richard (eds.): *Missale notatum Strigoniense ante 1341 in Posonio*. Budapest, Magyar Tudományos

- Akadémia Zenetudományi Intézet, 1982 (*Musicalia Danubiana*, 1) 105. p.); München, Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Hung. 1, fol. 6 recto (hasonmás kiadás: FARKAS, Julius von (hrsg.): *Der Münchener Kodex: Ein ungarisches Sprachdenkmal aus dem Jahre 1466*. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1958.)
27. Pl. DÉRI, Blasius (rec. ed.): *Missale Strigoniense 1484*. Budapest, Argumentum Kiadó, 2009. (*Monumenta Ritualia Hungarica*, 1) 17. p.
 28. Pl. *Breuiarium s[ecundu]m vsum alme Ecclesie Strigo[n]ensis*. Venetijs, i[n] edibus, Petri Liechtenstein. Michael Prischuiz Librari[us] Bude[n]sis excudi ma[n]davít, Anno 1524. fol. +[7] recto (Szabó–Hellebrant: RMK III. 263, vizsgált példány ELTE EK, RMK III. 79:2)
 29. Pl. *Missale fratrum heremita[rum] Ordinis diui Pauli primi heremite. Sub regula beati Augustini doctoris eximij: sum odeo militantium*. Venetijs in edibus Petri Liechtenstein Coloniensis Germani. Nomine autem Stephani Heckel librarij Bude[n]sis. Anno virginei partus 1514. fol. +[8] verso (Szabó–Hellebrant: RMK III. 196, vizsgált példány: ELTE EK, RMK III. 65:1); [*Breviarium ordinis fratrum eremitarum S. Pauli primi eremite. Venetiis?, c. 1536–1540.*] fol. +[7] recto (vizsgált példány: ELTE EK, RMK III. 84)
 30. FÖLDVÁRY Miklós István et al.: *Usuarium. A Digital Library and Database for the Study of Latin Liturgical History in the Middle Ages and Early Modern Period*. Forrás: <http://usuarium.elte.hu>. Budapest, Eötvös Loránd University, Research Group of Liturgical History, from 2015 onwards. – szeptember 20.: Forrás: <https://usuarium.elte.hu/calendarlabel/5978/view> (11 adat) és november 2.: Forrás: <https://usuarium.elte.hu/calendarlabel/472/view> (175 adat). [Mindhárom legutóbb megtekintve: 2019. június 30.]
 31. Pl. RMK I. 354 = RMNy 63 ([Krakkó], [1540–1550]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_354; RMK I. 90 = RMNy 294 (Bécs, [1571]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_90; RMK I. 159 = RMNy 441 (Nagyszombat, 1579) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_159; RMK I. 178a = RMNy 449 (Bártfa, [1580]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_178a; RMK I. 196 = RMNy 487 ([Detrekő], 1581) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_196; RMK I. 210 = RMNy 531 (Nagyszombat, [1583]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_210; RMK I. 265a = RMNy 701 ([Németlővő], [1592]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_265a; RMK I. 430 = RMNy 998 (Sopronkeresztúr, [1610]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_430. [Mindegyik legutóbb megtekintve: 2019. június 30.]
 32. Pl. RMK I. 308 = RMNy 831 (Debrecen, [1598]) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_308/; RMK I. 385a = RMNy 904 (Nagyszombat, 1603) Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_385a. [Mindkettő legutóbb megtekintve: 2019. június 30.]
 33. Pl. *Kalendarium, az időnek es az ünnepeknek változásáról való ítelet, Christus Wrunk születése után 1612. Eztendőre [...]*. Cassan nyomtatta Fischer Iános, [1611]. fol. B3 recto. – RMK I. 432a = RMNy 1017. Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_432a. [2019. június 30.]
 34. Pl. [*Kalendárium és prognosztikon az 1613. esztendőre*]. [Pozsony], [Typ. archiepiscopalis], [1612]. fol. C3 verso. – RMKI. 442 = RMNy 1039, Forrás: https://rmk.hungaricana.hu/hu/RMK_I_442. [2019. június 30.]
 35. KOMÁROMY András (kiad.): *Magyar levelek a XVI. századból I–III.* = *Történelmi Tár*, 1907. 121–160. p., hivatkozott rész: 132–133. p.

36. KOPPÁNY – SÁGI: Csobánc, i. m. 15–17. p.
37. MAJER Fidél (kiad.): Ghymeszi Forgách Ferencz nagyváradai püspök Magyar historiája 1540–1572: Forgách Simon és Istvánfi Miklós jegyzéseikkel együtt. Bev. Toldy Ferenc. Pest, Eggenberger Ferdinánd Magyar Akad. könyvtárusnál, 1866 (*Monumenta Hungariae Historica – Scriptores*, 16) 233. p.; ugyanez magyarul: FORGÁCH Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Ford. BORZSÁK István. In: Kulcsár Péter (jegyz., kiad., utószó, vál.): *Humanista történetírók*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1977. (Magyar Remekírók) 567–1039, 1128–1148. p., hivatkozott rész: 776. p.
38. BENITS Péter (kiad.): Istvánffy Miklós Magyarok dolgairól írt históriája Tállyai Pál XVII. századi fordításában. [II. köt.] Budapest, Balassi Kiadó, 2003 (*Történelmi Források*, 1/2), 293–295. p.
39. Magyar levelek a XVI. századból I–III., i. m., 132–133, 156–160. p.
40. Magyar levelek a XVI. századból I–III., i. m., 131–137, 142–145, 147–149, 151–156. p.
41. KOMÁROMY András (kiad.): Gersei Petheő János levelei Nádasdy Tamáshoz 1550–1562: Második és befejező közlemény. = *Történelmi Tár*, 1904. 400–433. p., hivatkozott rész: 427–429, 431–432. p.
42. KOMÁROMY András (kiad.): Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény. = *Történelmi Tár*, 1911. 537–564. p., hivatkozott rész: 553. p., betűhív kiadás és fényképkiadás: BAK Borbála: *A XVI–XVIII. századi magyar nyelvű források kiadásának kérdései*. = *Fons*, 7. évf. 1. sz. 2000. 91–137. p., hivatkozott rész: 133–137. p.
43. Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény, i. m. 553–554. p.
44. KOMÁROMY András (kiad.): Magyar levelek a XVI. századból IV–V. = *Történelmi Tár*, 1907. 388–436. p., hivatkozott rész: 432. p.
45. Magyar levelek a XVI. századból: Befejező közlemény, i. m. 545–546. p.

Bibor Máté János 2014-től az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet tanársegéde. Kutatási területei a könyv-, könyvtár- és nyomdásztörténet, elsősorban a középkorra és a kora újkorra vonatkozóan; a zirci apátsági könyvtár története és ősnymtatványai; Gyulaffi Lestár erdélyi emlékiró élete és fennmaradt írásai.

ORCID: 0000-0002-1062-3813

INFORMÁCIÓKÖZZVETÍTÉS ÉS KÖZÖSSÉGÉPÍTÉS A REÁLTUDOMÁNYOK MŰVELŐI KÖRÉBEN MAGYARORSZÁGON 1825–1867

GAZDA ISTVÁN

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Bécs 1825-től kezdve engedélyezte, hogy Magyarországon országos hatókörű vagy helyi tudományos társaságok és egyletek jöjjenek létre. Legismertebb az összes tudományra kiterjedő egyesülés, a Magyar Tudós Társaság, de a reáltudományok szakemberei ezen túlmenően önálló társaságokat is alapítottak. Ezek lettek az információközzvetítés és közösségépítés legfőbb színterei, melyben élen jártak az orvosok és a gyógyszerészek. Az éves vándorgyűléseiket is igyekeztek úgy szervezni, hogy a történelmi Magyarország mindazon városaiba eljussanak, amelyek vagy nagy kórházzal, vagy jelentős gyógyforrással rendelkeztek, így a felvidéki s az erdélyi településekre is.

Az 1825–1867 közötti időszakot vizsgálva, az információközzvetítés szempontjából jelentős szerep jutott a tudományos periodikáknak. Megindult az Orvosi Tár, majd az Akadémia és a Természettudományi Társulat periodikái, a Vándorgyűlések Évkönyvei, a Magyarhoni Földtani Társulat lapja, az Orvosi Hetilap és a Gyógyászat, a Vegyészeti és Gyógyszerészeti, illetve a már említett megyei egyletek periodikái. Ne feledkezzünk el Magyarországon második akadémiajének, az Erdélyi Múzeum-Egyletnek a központi lapjáról, valamint reáltudományi folyóiratáról, s arról se, hogy 1867-ben indította az Akadémia – a hosszú évtizedeken át megjelenő – reáltudományi periodikáit.

A tudományos ismeretek átadásának további színterét a szakkönyvek jelentették. A reáltudományi helytörténetírás első nagy rejtett könyvsorozata a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűléseire kötődtek, majd létrehozták a Magyar Orvosi Könyvtár Társulatot is, utóbbiak részben fordításokat, részben hazai szerzők műveit adták közre. És az Akadémia is igyekezett – mecénások bevonásával – néhány jelentős reáltudományi művet közreadni.

A Magyar Tudós Társaság közösségépítő szerepe a reáltudományok területén

A reformkor időszakában az elsősorban a humán műveltséget gyarapító olvasóközönség túlmenően a közösségépítésben úttörő szerep jutott az 1825-ben megalapított, s 1830-tól működő Magyar Tudós Társaságnak, vagyis az Akadémiának. Fő céljuk a nyelv- és széptudományok művelése volt, de ügyeltek a reáliákra is. A Társaság kiadói tevékenysége 1832-ben indult,¹ s a vizsgált időszakban több természettudományi, orvosi és matematikai könyvet, valamint egy műszótárt is közreadtak, s periodikaiban is sok hasznos szakkik jelent meg a reáliák különböző ágairól.²

Közösségépítés és a szakszavak gyártása

Az 1831-es kolerajárvány mindenkit óvatosságra intett, s jó ideig a Társaság sem vállalta, hogy havi vagy heti üléseket tartson, így közösségépítésre kizárólag a postai úton történő érintkezés adott lehetőséget. Nagy közösségformáló feladatuk volt, hogy minden tudományterületre kiterjedően kezdjék el a szaknyelv megújítását, szótározását, s ez valóban megpezdítette a hazai tudósvilágot, ötletes és borzalmas szószülemények egyaránt készültek, postára adattak és vitára bocsáttattak.

Szógyűjtésük első eredménye volt a matematika szaknyelvét szótározó kötetük, a *Mathematikai műszótár*, amely az egységesülő szaknyelv kialakítása szempontjából értékes összeállítás.³ Ez a szószedet az információközvetítés szempontjából is fontos kiadvány, hiszen a mű sok-sok kutató és tudományos műhely nyelvjobbító, nyelvújító javaslatait gyűjtötte össze és adta közre. Ennek elkészítésében az akadémikusok mellett több gimnázium tanári közössége is részt vett. A téma egyik jeles gyűjtője, javaslattevője az akadémikus Bolyai Farkas, a marosvásárhelyi református kollégium tanára volt.⁴

A további szójobbítási ötletek, próbálkozások másik csoportja az 1858-as német-magyar iskolai műszótárban kapott helyet,⁵ ennek a munkálataiba – sok más mellett – az akkor *akadémikussá lett Jedlik Ányos is bekapcsolódott*, s az orvos *Bugát Pál* akadémikus lett a szógyártás leglelkesebb híve.⁶ Az egész folyamatot korrekten összegezte 1861-ben *Szabó József*, a földtan akadémikusa, a *Magyarítás a természettudományokban s különösen annak gyakorlati jelentősége* című alapvető dolgozatában. Negyven évvel később, a századfordulón a fizikus-nyelvtörténész akadémiai főtitkár, id. *Szily Kálmán* a nyelvújítás főbb eredményeit szótározta is.⁷

Egy fejezet a nemzetközi kapcsolatok történetéből

A Tudós Társaság a 30-as évek elején kezdte kiépíteni nemzetközi kapcsolatait, ekkor lépett érintkezésbe más társaságokkal (Amerika, Nagy-Britannia, Németország, Franciaország), és alakult ki közöttük egy nemzetközi csere: hazai akadémiai kiadványokért kaptak cserébe külföldi tudóstársasági folyóiratokat, s szerencsére ez a ritkaság-gyűjtemény fennmaradt.

De nemcsak cserekapcsolat alakult ki, hanem az akadémikus *Nagy Károly*⁸ 1834-ben a Szigetország egyik tudósa jóvoltából egy különleges művet bocsátott közre, London és Pest-Buda közös kiadásában. Nagy Károly ugyanis jó kapcsolatba került *Charles Babbage* neves angol matematikussal és műszaki alkotóval, az MTA későbbi tiszteletbeli tagjával, s együtt rendezték sajtó alá azt a logaritmustáblát, amelyet Londonban nyomtak a pesti Akadémia költségén. Ez a magyar könyvkiadás egyik különlegessége, hiszen ez az eredeti angol mű magyar szakember által javított londoni kiadása, amely háromfajta színes papíron jelent meg, különböző nyelvű előszavakkal.⁹

A már említett matematikai szótárban lévő kifejezések csak javaslatok voltak, a szakma még nem döntött, hogy közülük melyeket fogadja el, ezért is írták a logaritmustábla hivatalos mellékletében, hogy a műben szereplő szakkifejezésekért a Társa-

ság nem vállal felelősséget. Ezt akkoriban minden akadémiai kiadványba beleírták, Babbage műve esetében mindez talán fölösleges volt, hiszen a több száz oldalas mű – néhány bevezető gondolatot követően – lényegében két szót tartalmaz csupán: log és num, a többi pedig szám.

Zárt közösség a matematikusok világában

A Magyar Tudós Társaság matematikusai igencsak zárt közösséget alkottak: keveseket fogadtak be maguk közé,¹⁰ az elfogadott, könnyen megérthető matematikán túlmutató ötletekkel, beadványokkal pedig nem kívántak foglalkozni.¹¹ Ennek kirívó példája, hogy – vizsgált időszakunkban – Bolyai János geometriája nem tudott befurakodni a pest-budai matematikus körökbe, nem talált értőre, követőre. Műve 1833-tól ott fektült a Társaság könyvtára polcán, de háborítatlanul, felvágatlanul vagy 35 éven át, míg egy külföldi tudós fel nem hívta rá *Eötvös József* miniszter úr figyelmét.¹² Különösen sértő, hogy Bolyai János nem-euklideszi, tehát a valódi teret (mondhatni a görbült teret) leíró geometriája akadémiai elismerése helyett az évszázadokkal korábbi euklideszi síkgeometria komolyabb elismerést és megértést kapott. 1865-ben ugyanis Euklides 15 fejezetből álló Elemeinek egyetlen teljes magyar fordítása jelent meg a Társaság költségén, *Brassai Sámuel* fordításában.¹³ Ebben található az a párhuzamos-sági axióma, melynek igaz vagy nem igaz voltától független tárgyalásban dolgozta ki Bolyai János, az egykoron nagyon kevesek által megértett, de azóta világhírűvé lett, s az UNESCO által is a szellemi világörökség részévé nyilvánított geometriáját.¹⁴

Az élő természet tudományai

Az Akadémia korai *biológiai* kiadványai között jelentős volt *Cuvier* híres állattanának magyar fordítása (*Vajda Péter* jóvoltából), de abból sajnos csak az első kötet jelent meg, a második – pénz hiányában – kéziratban maradt.¹⁵ 1860 után tűnik fel a zoológus és anatómus *Margó Tivadar*, a magyarországi tudományos biológia egyik megalapozója, valamint a madártan legnagyobbja, *Petényi János Salamon*.¹⁶ (*Herman Ottó* Petényt tekintette legfőbb tanítómesterének.) Sok publikáció kötődik *Frivaldszky Imre* és unokaöccse, *Frivaldszky János* nevéhez, mindketten zoológusok voltak, egyben a Magyar Nemzeti Múzeum jeles vezetőiként tisztelték őket. *Hunfalvy János* három kötetben adja közre *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírását*.

Ekkor kezd el publikálni a vegytan területén, a korábban Bécsben tanult *Than Károly*, aki a Tudományegyetem professzoraként működött.¹⁷ Neves elődje volt *Nendtvich Károly* műegyetemi professzor, akit egykoron sokan azért ismertek, mert *Kossuth Lajos* felkérésére a Magyar Országos Iparegyesületben vasárnap és ünnepnapokon az iparosok számára népszerű előadásokat tartott vegytanból. Maga az Iparegyesület ezekkel a programjaival lett a közösségépítés fontos reformkori színtere.

Az *orvostudomány* csak lazán kötődött az Akadémiához, amely ennek megfelelően nagyon kevés orvosi munkát adott közre. Az orvosok már 1831-től kezdődően önálló

periodikával rendelkeztek ugyan, de az Akadémián kívül. Ez volt az Orvosi Tár, amelynek szerkesztésében 1831–32-ben az orvosi diplomával rendelkező *Toldy (Schedel) Ferenc* is részt vett, aki 1834–35-ben az Akadémia lapjának, a Tudománytárnak volt az egyik szerkesztője, majd 1835 őszétől a Tudós Társaság második főtítkáráként működött.

Jelen sorok szerzőjének az a véleménye – s ezt elsőként itt adja közre –, hogy az orvos Toldy az orvosok műveit nem óhajtotta az Akadémia érdekkörébe vonni. Ennek az lehetett az oka, hogy az ezzel kapcsolatos támadásokat szeretne volna elkerülni. Elődjé, az első főtítkár (titoknok) ugyanis az a *Döbrentei Gábor* volt, aki a reformkor legelegánsabb és legdrágább akadémiai kiadványaiként saját szövegátíratát adta közre, *Régi magyar nyelvemlékek* címen. Ezzel kapcsolatban még Széchenyi is nemtetszésének adott hangot. (Arról nem is beszélve, hogy ezek a kiadványok nem voltak a szakma remekei, amit abból is látunk, hogy évekkel később *Volf György* kénytelen volt Döbrentei valamennyi kötetét úgymond újraírni, s a *Nyelvemléktár* sorozatban újra közreadni.)

Toldy az Akadémia szerény könyvkiadási keretéből egyetlen saját orvosi művet sem adott közre, s egyetlen irodalomtudományi anyaga sem jelent meg az Akadémia költségén. Az orvosok közösségét külön építette fel, függetlenítve őket a Magyar Tudós Társaságtól.

Igazodott viszont az Akadémia egyik központi elvárásához, a nyelvműveléshez, s ennek körében adta közre a *Magyar–deák és deák–magyar orvosi szókönyv az Orvosi Tár első két évéhez* (1833) című összeállítását, valamint *Vörösmartyval* együtt a *Magyar és német zsebszótárát*.

Ami a megjelent akadémiai orvosi műveket illeti, közülük kiemelkedő értéket képvisel *Fabini János Teofil* akadémikusnak, a szemészet első hazai egyetemi professorának szakkönyve, amely először latinul jelent meg, majd a Tudós Társaság kiadásában magyarul, 1837-ben.¹⁸ Kötetet adott ki az Akadémia a pokolvarról (lépfenéről) is, ez pályamunkákat tartalmazott,¹⁹ s közreadta *Chelius* sebészetét négy kötetben *Bugát Pál* fordításában. Utóbbi elsősorban szaknyelvi szempontból jelentős vállalkozás.²⁰ 1867-ben jelenik meg *Balassa János* első plasztikai sebészeti munkája akadémiai kiadásban, ekkor kerül ki a sajtó alól *Lenhossék József* idegtudományi munkája, *Jendrassik Jenő* szemészeti értekezése és *Rózsay József* járványtani dolgozata. Az azonban már fel sem merült, hogy Semmelweis tagjai sorába fogadja a Magyar Tudományos Akadémia is, holott ő megküldte a testületnek az 1860-ban megjelent, később világhírűvé lett német nyelvű munkáját, de annak jelentőségét csak évekkel később ismerték fel.²¹ Az Akadémia – mint információközvetítő testület – sokat segíthetett volna Semmelweisnek abban, hogy tanai mellé áll, s a külföldi akadémiákhoz is eljuttatott periodikaiban elismerőleg ír róla. Ez sajnos nem történt meg, hiszen az orvosok is ugyanolyan zárt egységet alkottak az Akadémián belül, mint a matematikusok, s a még teljességében nem bizonyított tudományos felismerésekkel óvatosan bántak. Az az érzésünk, hogy az akadémiai testületre ez még manapság is jellemző. Jóval nyitottabbak voltak viszont az Akadémiától független orvosi egyesületek, egyesletek.

Egy információközvetítő szereppel bíró akadémiai bibliográfia-sorozat

Nemigen szoktak szólni arról, hogy elsősorban Toldy kezdeményezésére az Akadémia lapjában, a *Tudománystárban* egy, a nemzeti bibliográfia fontos részét képező éves kurrens szakkönyvtári sorozat is megjelent *Magyar bibliographia* címmel, mégpedig az 1831-től 1843-ig terjedő időszakról. A bibliográfia részben azokat a műveket tartalmazza, amelyek beérkeztek a tudós testület könyvtárába, részben pedig azokat, amelyeknek a címeit a tagok megküldték a szerkesztőségnek.

- 1831-ről. = Tudománystár. Második kötet (1834) pp. 197–213.
- 1832-ről. = Tudománystár. Harmadik kötet (1834) pp. 192–209.
- 1833-ról. = Tudománystár. Hatodik kötet (1835) pp. 228–249.
- 1834-ről. = Tudománystár. Hetedik kötet (1838) pp. 195–216.
- 1835-ről. = Tudománystár. Tizedik kötet (1838) pp. 207–214.
- 1836-ról. = Tudománystár. Literatura. Első kötet (1837) pp. 473.483.
- 1837-ről. = Tudománystár. Literatura. Második kötet (1838) pp. 392–412.
- 1838-ról. = Tudománystár. Literatura. Harmadik kötet (1839) pp. 443–470.
- 1839-ről. = Tudománystár. Literatura. Negyedik kötet (1840) pp. 477–502.
- 1840-ről. = Tudománystár. Literatura. Ötödik kötet (1841) pp. 489–526.
- 1841-ről. = Tudománystár. Literatura. Hatodik kötet (1842) pp. 481–512.
- 1842-ről. = Tudománystár. Literatura. Hetedik kötet (1843) pp. 481–505.
- 1843-ról. = Tudománystár. Literatura. Nyolcadik kötet (1844) pp. 477–505.²²

A sorozat folytatása az *Eggenberger József és Fia* cég gondozásában megjelent kereskedelmi célú *Honi irodalmi hirdető*. Kevésbé ismert adat, hogy ezen a periodikán szerepel, hogy az 1843-as és 1844-es jegyzék a Tudománystár hivatalos melléklete. A Tudománystár 1844-ben megszűnt, a jegyzék viszont továbbra is megjelent, s mivel Eggenbergerék az Akadémia hivatalos könyv- és folyóirat-terjesztői voltak, ezért a sorozat további részét is tekintsük közös kiadásnak.

- 1843-ról. = Honi irodalmi hirdető. I. év (1843) 56, [10] p.
- 1844-ről. = Honi irodalmi hirdető. II. év (1844) 56, [10] p.
- 1845-ről. = Honi irodalmi hirdető. III. év (1845) 50, [4] p.
- 1846-ról. = Honi irodalmi hirdető. IV. év (1846) 48, [4] p.
- 1847-ről. = Honi irodalmi hirdető. V. év (1847) 52, [6] p.
- 1848-ról. = Honi irodalmi hirdető. VI. év (1848) 47 p.²³

A Bach-korszakban (1850 és 1860 között) az Akadémia központi lapja az *Új Magyar Múzeum* volt, s ennek *Irodalmi napló* rovatában folytatódott a Tudománystárban elindult bibliográfiai vállalkozás.

Az orvostudományi és gyógyszerészeti társaságok

Az orvosok 1837-ben két – az Akadémiától független– tudóskört is alapítottak: az egyik a Budapesti Sebészegylet, a másik a Budapesti kir. Orvosegyesület. Utóbbinak Toldy is alapító tagja volt, s tagja lett a kor valamennyi jeles hazai orvosa, köztük Semmelweis is (utóbbi látogatta is az egylet üléseit).

Az orvosok 1944-ig működő legnagyobb egyesülete az 1837-ben alapított Kir. Orvosegyesület volt, könyvtáruk 1945 után a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár alapjául szolgált.²⁴ Ennek mintájára (és hírére) 1838-ban létrejött a Temesvári Orvosegyesület, 1839-ben pedig a Nyitrai Orvosegyesület. Utóbbi az egyik legnagyobb taglétszámmal működő vidéki orvostársaságnak számított, népszerűségét növelték az évente megrendezett nyári nagygyűléseik is, amelyet a tagokon kívül vidéki és fővárosi orvosok is nagy számban látogattak. Ugyancsak 1839-ben jött létre a Szatmári Orvosegyesület és a Miskolczi Orvosegyesület is (utóbbi 1841-ben feloszlott, de 1847-ben újjáalakult). Az újjászervezett Miskolczi Orvosegyesület eredményes működését bizonyítja, hogy 1847-ben elkészítette a megye növényzeti térképét, javaslatot terjesztett fel az orvoskar reformjára, valamint véleményező szerepet töltött be a megyében közegészségügyi kérdésekben.

1840-ben Nagyszebenben alakult meg a Verein für siebenbürgische Landeskunde, a szászok és a magyarok közös honismereti-természettudományi-nyelvészeti egylete.

1846-ban Pápán, 1848-ban Eperjesen jött létre orvosegyesület. Pozsonyban 1856-ban alakult meg a hosszú évtizedeken át fennálló Orvos-Természettudományi Egyesület. 1859-ben jött létre Kolozsvárott a ma is működő Erdélyi Múzeum-Egylet, amely később önálló orvos-természettudományi szakosztállyal is bővült. (1876-ban alakult meg a kolozsvári Orvos-Természettudományi Társulat, amely később beolvadt az Erdélyi Múzeum-Egyletbe.) 1867-ben hozták létre a Szepesi Orvos-Gyógyszerész Egyletet és a Gömörmegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesületet. 1869-ben alakult a Zemplénvármegyei Orvos-Gyógyszerész Egyesület, a következő évben pedig a Selmeczi Gyógyászati és Természettudományi Egylet.

Az orvosegyleteken túlmenően a Királyi Magyar Természettudományi Társulat mintájára jött létre 1874-ben a Délmagyarországi Természettudományi Társulat, 1877-ben pedig a Trencsénmegyei Természettudományi Egylet. Hamarosan több megyei „történelmi, régészeti és természettudományi egylet” is alakult.

Nyilvánvaló, hogy mindezek a közösségépítés alapvető fórumai voltak, s a kor nehézkes közlekedési viszonyai nemigen tették lehetővé, hogy az orvosok és gyógyszerészek sűrűn eljussanak a távolabbi városok rendezvényeire, éppen ezért, ahol csak tehették, önálló periodikában közölték az elhangzottakat rögzítő szakmai írásokat, s az egyletek munkájának leírását. Ezek a periodikák voltak az információközlés színterei a hazai mobilabb közlekedés kialakulásáig. Ami a gyógyszerészeket illeti: *Láng Adolf Ferenc* nyitrai gyógyszerész 1848-ban Nyitrán indította útjára az első magyar nyelvű,

kifejezetten gyógyszerészi lapot, a *Gyógyszerészi Hírlapot*, amely – nyilván a politikai események következtében – kilenc szám megjelenése után megszűnt. Még 1867 előtt megindult két újabb szaklapjuk: a *Gyógyszerészi Hetilap* (Schédy Sándor gyógyszerész alapította 1862-ben), valamint a *Vegyészet és Gyógyszerészet* (1863–1865 között jelent meg Felletár Emil szerkesztésében). Volt egy testületük is, az 1809-ben alapított Buda-Pesti Gyógyszerészek Testülete, s ők adták ki az első gyakorlati és oktatási célokra is használható háromkötetes gyógyszerészeti kézikönyvet Felletár Emil – Kátai Gábor: *A gyógyszerészeti tudományok alapvonalai* (Pest, 1864–1867) címmel. Ezen túlmenően 1841-ben megalakították a Budapesti Gyógyszerészsegédek Betegápoló Egyesületét.

Az orvosok és természettudósok éves vándorgyűlései 1841 és 1867 között

Helyi és országos egyleteket is alapítottak az orvosok és a természettudósok is. De az igazi információkövetítők mégiscsak az éves vándorgyűlések voltak, amelyeket 1841-től kezdődően az ország más-más városában tartottak. Minden évben 3–4 napra gyűltek ott össze a tudósok, kezdetben 1841 és 1847 között, majd a tiltott éveket követően 1863-tól ismét. Mi most csak 1867-ig követjük a történéseket, amelyeket azért tudunk megtenni, mert e nagy rendezvények anyaga utólag mindig könyv formájában is megjelent, sőt ahol tehették, még külön szakmai kiadványokat is készítettek a rendezvények tiszteletére. Ezek többnyire helytörténeti jellegű művek voltak.

Az első összejövetelt Bene Ferenc orvosdoktor kezdeményezésre tartották 1841-ben Pesten, a másodikat ugyanabban az évben ugyanott. Ezt követte 1842-ben a besztercebányai, 1843-ban a temesvári, 1844-ben a kolozsvári, 1845-ben a pécsi, 1846-ban a Kassa-eperjesi, s 1847-ben a soproni. Hosszúszünet után 1863-ban Pesten találkoztak a tudósok, 1864-ben Marosvásárhelyen, 1865-ben Pozsonyban, 1867-ben pedig Rimaszombatban.

Gondoljuk el, hogy több száz természettudós, orvos és műszaki alkotó látogatott el a vándorgyűlésekre abban az időszakban, amikor a vasúti közlekedés még nem indult be az országban. Egy pesti tudós számára Temesvár, Marosvásárhely vagy Kassa bizony komoly utazási időt jelentett. Mégis rászánták az időt a nem mindig kellemes utazásra, hogy találkozhassanak tudóstársaikkal, meg hogy előadást tartsanak legújabb tudományos felismeréseikről.²⁵

Ami a vándorgyűlések alkalmából megjelent kiadványokat illeti, nagyszámú kiadvány készült az ülések tiszteletére 1867-ig. Néhány példa: a 3. nagygyűlésre Zipser K. András adott ki egy nagy monográfiát,²⁶ a következőre Wachtel Dávid doktor lefordította Hippokrates aforizmaíait.²⁷ 1843-ban jelent meg Deutsch József Buziásról szóló balneológiai műve,²⁸ 1842-re kötetet adott ki Zipser Keresztély Besztercebányáról, 1845-ben pedig Baranyáról írt Haas Mihály.²⁹ Bittner Imre járványtani dolgozata 1847-es.³⁰ A 7. nagygyűlés tiszteletére Sáros megyéről publikáltak, s adtak ki könyvet a Czigelka gyógyforrásról. A nyolcadikra jelent meg Mocsi Mihály értekezése.³¹ A kilencedikre a Semmelweis tanait el nem ismerő Virchow sejtteóriát méltatták kü-

lön kötetben,³² és ekkor készült Balassa remek plasztikai sebészeti munkája.³³ Véleményünk szerint a vándorgyűlések tiszteletére megjelent honismereti munkák egyfajta rejtett helytörténeti sorozatot alkotnak (a gyűléseket 1841-től 1933-ig rendezték meg).

A Királyi Magyar Természettudományi Társulat (alapítva: 1841)

Szintén 1841-ben alakult, mégpedig 134 taggal. Alapítóként a szaknyelv megújítójaként is a már emlegetett Bugát Pált tisztelik. 1869-ig szaktudományi szervezetként működtek, ezt követően elsősorban a tudományos ismeretterjesztésre helyezték a hangsúlyt. Évkönyveket adtak ki és egy szaklapot is a *Magyar Természettudományi Társulat Közlönye* címmel, 1860 és 1868 között. Híres, a mai napig fennálló periodikájuk, a *Természettudományi Közöny* 1869-ben indult (jelenleg *Természet Világa* főcímmel jelenik meg). A Társulat a természettudósok nagy közösségének legfőbb összefogó szervezete volt, periodikáik pedig a modern tudományos információk fontos népszerűsítői és továbbítói voltak.³⁴

Orvosi Hetilap, a Gyógyászat és a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat

Már szó volt arról, hogy az *Orvosi Tár* című havilap 1831-től kezdődően jelent meg, első ciklusa 1833-ig tartott. Új folyama 1838 és 1848 között látott napvilágot. Az újabb magyar nyelvű orvosi periodika kiadása *Markusovszky Lajos* szervezőmunkájának köszönhetően indult meg 1857 második félévében. Ez a – címében már a hetente történő megjelenést hirdető – *Orvosi Hetilap*, amely szerencsére azóta is közreadatik.³⁵ Ebben jelent meg elsőként – cikksorozat formájában – Semmelweis beszámolója a gyermekági láz okairól.

A Hetilap igyekezett az orvosi szakma minden területéről ide vonzani az olvasókat és szerzőket, amit részben a lap mellékleteivel ért el: Nő- és Gyermekgyógyászat (indult 1864-ben), Szemészet (indult 1864-ben), Közegészségügyi és Törvényszéki Orvostan (indult 1865-ben). A nőgyógyászati periodikai részben szívesen publikált Semmelweis is. Ami a szemészeti mellékletet illeti: az ún. kisebb orvosi szakmák közül Magyarországon az oftalmológiának volt legelőször önálló tanszéke, s annak számos kiválósága volt, köztük említendő a Grósz dinasztia. A közegészségügy nemzetközi hírű tudósa és szervezője volt *Fodor József*, ő is és kollégái is szívesen publikáltak a Hetilapban. A szerkesztők igyekeztek mindent megtenni annak érdekében, hogy információközvetítésben valóban élen járjanak, s a főbb külföldi tudományos felismerések – legalább hírek formájában – bekerüljenek a lapba.

Az Orvosi Hetilap szerkesztési elveivel nem mindenki értett egyet, köztük a társzerkesztő *Poór Imre* sem, aki kivált onnan, s 1860-ban megindította a *Gyógyászatot*. Annak ellenére, hogy az új szaklap megalapítása személyes ellentétek miatt történt,

a magyar orvostudománynak javára vált a két lap versenye. Poór a Gyógyászat mellé kiadta *A szükségesb orvosi műszavak deák-magyar-német zsebszótára* című szómagyarázó könyvecskét is. Ahogy az előszóban írja: „A zsebszótár-szerkesztésben érdemes nyelvbúvárok, Bugát és Pólya tudorok és magyar akadémia r. tagok orvos-természettudományi műszógyűjteménye szolgált alapul”. Ennyiben Poór is igazodott az Akadémia elvárásaihoz, s a használható szaknyelv kialakításához.

A Gyógyászat megindulásával két, egymással szembenálló közösség jött létre a honi orvoslás színterein, vitáik éveken át uralták a gyógytudományt és elsősorban az egyetemi életet.

Ami az orvosi szakkönyveket illeti, Semmelweis alapművét, azóta világhírűvé lett *Die Aetiologie, der Begriff und die Prophylaxis des Kindbettfiebers* című munkáját a Pesten, Bécsben és Lipcsében is működő könyvkiadó tulajdonosa, a szerző személyes barátja, *Hartleben Konrád Adolf* adta ki 1860-ban. Munkája nem lett egyetemi tankönyv. Az orvosi szakkönyvek és tankönyvek iránti igény viszont fokozódott, köszönhetően a Pesten működő (idén 250 éves) Orvosi Karnak is, s így 1863-ban Markusovszky Lajos létrehozta a *Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulatot*.³⁶ Sorozatukban (Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat Könyvtára) magyar szerzők művei mellett számos kötetet vettek át és fordítottak le magyarra. 1895 végéig a társulat kiadványai közül az idegen nyelvekből fordított munkák száma 63, a magyar szerzőktől írt eredeti munkáké pedig 31 volt. Ez afféle sikertörténetnek hangzik, de nem minden kiadványuk volt valóban naprakész. 1870-ben például kiadták – elsősorban az egyetemi hallgatók számára – *Naegele Szülészeti tankönyvét*, amely sorozatuk 14. kötete volt, de ez a munka meg sem említette Semmelweis felfedezését és a gyermekágyi láz kórtana tekintetében teljesen elavult nézeteket közölt. Szomorú, hogy a könyv fordítója sem hívta fel a kiadó figyelmét a kötet gyenge, korrigálandó pontjaira. Mindez tíz évvel Semmelweis könyve megjelenése után történt! Úgyhogy információközvetítésben a kiadó és az orvosi társadalom nem mindig állt a helyzet magaslatán.

A Magyarhoni Földtani Társulat és a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet közösségépítő szerepe

Az 1867 előtti időszakból még két reáltudományi egyesületről tudunk beszámolni, az egyik a működését 1850-ben megkezdő Magyarhoni Földtani Társulat, a másik az 1867-től működő Magyar Mérnök- és Építész-Egylet.

A földtan hazai kutatói már a XVIII. században is szép számban munkálkodtak, s komoly háttérintézményük volt az 1770-ben akadémiai rangra emelt felsőoktatási intézmény, a Selmeci Bányászati Akadémia. Ehhez kapcsolódott az 1868 óta megjelenő *Bányászati és Kohászati Lapok*.

A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1847-es Vándorgyűlésén határozták el, hogy önálló földtani társulatot is életre hívnak, ez meg is alakult 1848-ban, de működési engedélyét csak 1850-ben kapta meg. A társulat első alapszabályát *Zipser Keresztély András* vezetésével dolgozták ki. A társulat első vezetői lettek: *Kubinyi Ágoston* elnök (a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója), *Kubinyi Ferenc* alelnök, *Szabó József* másodtitkár, az elnökségi tagok egyike pedig a korábban már említett *Petényi Salamon János* volt. Többségük akadémiai tag is volt. Nyomtatásban megjelent munkálataiknak első füzeté 1856-ban került ki a sajtó alól, *Kováts Gyula* szerkesztésében. Ennek folytatása a *Földtani Közlöny*, amely 1871 óta havonta megjelenik, napjainkban is.

A mérnökök szervezete Magyar Mérnök Egyesület néven, 627 taggal alakult meg 1867 májusában, később az építészek is csatlakoztak hozzájuk. Periodikájuk, a *Magyar Mérnök-Egylet Közlönye* szintén 1867-ben indult, amely 1872-től bővített főcímmel, *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* néven jelent meg, egészen 1944-ig. Legfőbb háttérintézményük a Műegyetem, s annak jogelőd intézményei voltak. Maga a Műegyetem az 1782-es budai mérnökképzőt tekintti alapító elődjének. Itt indult meg a polgári mérnökképzés hazánkban.

Összegzés

A fentiekben arra kerestünk választ, melyek voltak a reáltudományok művelői körében az információközvetítés és közösségépítés legfőbb színterei a történelmi Magyarországon az 1825 és 1867 közötti időszakban. Láttuk, hogy az első hazai tartós életű tudóstársaságok a reformkortól kezdve kaphattak működési engedélyt, élükön a Magyar Tudós Társasággal, de a hatalom fenntartotta magának a jogot a megjelenő cikkek és könyvek cenzúrázására. A társaságok igyekeztek nagyobb háborúságok nélkül együttműködni a hatalommal az információközvetítés szabadságát akadályozó rendelkezések betartásában, ez a reáliák területén általában sikerült is, a társadalomtudományokban nem mindig.

Az OSZK Kézirattárában magunk is találtunk olyan reformkori akadémiai kéziratot, amelyben egyes bekezdéseket a cenzor kihúzott, majd a megjelent nyomtatványt ellenőrizve láttuk, hogy az akadémikus anyaga valóban a meghúzott formában látott napvilágot. Ugyanez vonatkozott mindenkire, így *Széchenyi* is kénytelen volt a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium* szövegét is beadni a cenzornak, az első kettő esetében a cenzori kíváncsnaknak eleget is tett, a harmadik esetében azonban nem, ez a munkája cenzori húzások és módosítások nélkül jelent meg, de nem idehaza, hanem Lipcsében. Utóbbi igaz *Wesselényi Balítéletekről* című 1844-es munkájára is, amely a behozott könyveket ellenőrzendő revizorok munkáját félrevezetni volt hivatva azáltal, hogy hamis impresszummal (Bukarest) került ki a lipcsei sajtó alól. Bukarestnek ekkor nagyobb könyvnyomdája még nem volt, ezért a mű ott nem is készülhetett.³⁷

A tudós társadalom közösségépítésének színterei a társaságok, egyletek voltak, valamint az általuk szervezett nagygyűlések, vándorgyűlések, felolvasó estek, továbbá a társaságokhoz kötődő periodikákhoz kapcsolódó tanácskozások.

A nehézkes közlekedés pedig azt igényelte, hogy minden vármegye igyekezen legalább egy reáltudományi egyletet fenntartani, s saját információközvetítő szerepüket, fontosságukat periodikákkal, éves konferenciákkal is hírül adni. Az egyes szakmák pedig igyekeztek külön-külön közösséget alkotni: láttuk, hogy az orvosok és gyógyszerészek szinte minden megyében önálló kört hoztak létre, a földtan tudósai éppúgy maguk igyekeztek működni, akárcsak a mérnokok. Az egyletek általában elküldték egymás könyvtárainak periodikáikat, kiadványaikat, az Akadémia ezt tette a külföldi akadémiák esetében is, tehát lényegében tudtak egymás működéséről.

A társaságok közül többen is hirdettek pályakérdéseket (néha maguk az éves vándorgyűlések is), ezek anyagi alapját többnyire családi emlékező adományok alkották: a pályadíj megnevezésével emlékeztettek arra a személyre, akinek a tiszteletére hozták létre a többnyire komoly összegű díjat. Sok ilyen díj volt, s a felhívásokra sok dolgozat született, nívósak és gyengécskék egyaránt.

A XVIII. században elindult, de végül is a XIX. századra alakult ki a tudósokat támogató mecénatúra intézménye. Ne feledjük, hogy maga az Akadémia is adományokra és pályadíjakra épült, s ezek képezték többnyire más körökben is a tudományos könyvkiadás alapját. Példaként említjük, hogy a neves bibliográfus, *Szinnyei József* és fia egy ilyen pályakérdés keretében adta közre az ország több évszázados matematikai és természettudományi könyvészetét összegző, száz arannyal jutalmazott bibliográfiáját, a Természettudományi Társulat jóvoltából.

A magyar szerzők kiemelkedő értékű alkotásai, valamint a nívós külhoni munkák magyar fordításai a XIX. századi információközvetítés legfontosabb eredményeinek tekinthetők.

Irodalom és jegyzetek

1. Ezek teljes jegyzékét lásd korábbi kötetünkben: GAZDA István: A Magyar Tudós Társaság által kiadott könyvek és folyóiratok 1831–1848. Budapest, MATI, 2018. 203 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára; 129.)
2. A Tudománytár 1834 és 1844 között jelent meg, 1850 és 1860 között valamennyi tudományágat az Uj Magyar Muzeum képviselt, 1861-ben indult a Matematikai és Természettudományi Közlemények, majd 1867-ben az Értekezések a Természettudományok Köréből és az Értekezések a Matematikai Tudományok Köréből.
3. Matematikai műszótár. Közre bocsátja a magyar tudós társaság. Budán, Egy. ny., 1834. VIII, 110 p.
4. Bolyai Farkas szóalkotásait lásd korábbi kötetünkben: Egy halhatatlan erdélyi tudós, Bolyai Farkas. Összeállította: GAZDA István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2002. 766 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára; 25.)

5. Itt a matematika mellett már figyelembe vették Bugát Pál orvosi és Schuster János tanár úr vegytani nyelvújító javallatait is, amelyek néha igencsak furcsa szófacsarások voltak. Aztán néhány évtized alatt letisztult a nyelv, s kialakultak a lényegében napjainkban is használatos műszavak. A lényeg az, hogy ez sok közösséget megmozgatott, nagy vitákat kavart, s mindenki igyekezett friss ötleteit gyorsan, sokak számára közreadni, hogy elérje, hogy az ő ötlete győzedelmeskedjen. Ezen a téren az információáramlás igencsak felgyorsult.
6. Bugát szellemes és kevésbé használható ötleteit egyaránt szótározta. Lásd: BUGÁT Pál: Természettudományi szóhalmaz. Buda, Egy. ny., 1843. 269 p.
7. id. SZILY Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára. I–II. köt. Budapest, Hornyánszky, 1902, 1908. (Nemrégiben reprint kiadásban is megjelent, új utószóval.) Szily a téma további történeti kutatására akadémiai pályázatot is kiírt, amelynek nyertese Batta István lett. Utóbbi kéziratos hagyatéka, nyertes pályamunkája sokáig lappangott, s csak az elmúlt években kerültek napvilágra nyelvújítás-történeti gyűjtései. Lásd: BATTA István: A magyar fizikai szaknyelv fejlődése. A szerző kéziratos hagyatékából összeállította és sajtó alá rendezte: GAZDA István. Piliscsaba, MATI, 1999. 115 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 10.); A magyar kémiai szaknyelv történetéből. A vegyészeti kifejezések történeti szótárával. A művet összeállította és bevezette: PACZOLAY Gyula. A könyvészeti fejezetet összeállította és a művet sajtó alá rendezte: GAZDA István. A bibliográfia összeállításában közreműködött: PERJÁMOSI Sándor. A történeti szótár Batta István (1882–1926) 1921-ben íródott kéziratának felhasználásával készült. Piliscsaba, MATI, 2006. [2007]. 292 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára; 50.)
8. Az akadémiai évkönyvek csillagászati részeit minden évben Nagy Károly állította össze pl.: Astronomiai napló és kalendárium 1840. Szerkeszté NAGY Károly. A' m. tudós társaság' költségén. Pesten, Ny.: Sollinger J. P. (Bécs), [1839]. 132, [2] p.
9. A' természetes számok' logaritmái 1től 108000ig. Szerkezteté BABBAGE Károly. Stereotyp-harmadik kiadás. Készült NAGY Károly felügyelése alatt. A' magyar tudós társaság' költségével. London, W. Clowes, 1834. [2], VII, XIV, 202 p.
10. A Társaság által 1867-ig kiadott matematikai művek többsége nem képviselt különösebb értéket, ahogyan az a társasági munkát bemutató összegzésből és kritikából is kitűnik: VEKERDI László: A Tudománynak háza vagyon. Reáliák a régi Akadémia terveiben és működésében. Sajtó alá rendezte GAZDA István. Piliscsaba – Budapest, MATI – TKME, 1996. 227 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 1.). Gondolunk itt Győry Sándor, Vállas Antal, Brassai Sámuel, Nagy Károly és a kortárs matematikus akadémikusok dolgozataira. Publikációikról lásd bővebben: VÁLLAS Antal: Magyar legújabb mathematica literatura. = Tudománytár, Vol. 2. (1836). 143–172. p.
11. A helyzet csak 1867-ben kezd javulni, ekkor kerül ki a sajtó alól Petzval Ottó és Hunyady Jenő egy-egy akadémiai matematikai munkája.
12. GAZDA István: A tudománytörténész id. Szily Kálmán. = Fizikai Szemle, 62. évf. 7–8. sz. 2012. 221–226. p. és ua. Forrás: <http://real.mtak.hu/19217/> [2019. augusztus 7.] – Szily kezdetben fizikával foglalkozott, 1867-ben a mechanikai hőelmélet témakörében jelent meg akadémiai dolgozata.
13. Lásd bővebben: Euklides Elemei. XV. könyv. Fordította: BRASSAI Sámuel. Pest, Akadémia, 1865. XIV, 635 p.

14. Lásd az Akadémiai Könyvtár Bolyai János honlapját. Forrás: <http://bolyai.mtak.hu/> [2019. június 30.]
15. Az állat-ország fölosztva alkotása szerint alapul szolgálandó az állatok természetleírásához s bevezetésül az összehasonlító bonctanhoz Cuvier báró által. Természet után rajzolt ábrákkal. A második átnézett és öregbített kiadás szerint fordította VAJDA Péter. I. kötet. A m. academ. költségein. Budán, Egy. ny., 1841. LX, 644 p.
16. A madártan kiváló kutatójának, Petényinek a műveiből az egyetlen modern válogatás közreműködésünkkel jelent meg: Petényi Salamon János (1799–1855) emlékezete. Összeállította és bevezette: MÉSZÁROS Ferenc. Sajtó alá rendezte: GAZDA István. Budapest – Piliscsaba, MATI – MTM, 2000. 179 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára; 22.)
17. Than életművének legjobb feldolgozása: BECK Mihály: Than Károly élete és munkássága. Sajtó alá rendezte és a bibliográfiai függelékét szerkesztette: GAZDA István. A bibliográfia összeállításában közreműködött: Perjámosi Sándor. Piliscsaba, MATI, 2008. 206 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára; 69.)
18. Fabini János' tanítmánya a' szembetegségekről. A' második javított kiadás után fordítá dr. VAJNÓCZ János. A m. tudós társaság' költségein. Budán, Egy. ny., 1837. VI, 332, [2] p.
19. A magyarországi pokolvar, annak természete, okai, óvó és gyógymódjai. Irta TOPPERCZER Tamás. Első rangu pályamunka. + A' magyarországi pokolvar, annak természete, okai, óvó és gyógymódjai. Irta CSORBA József. Másod rangu pályamunka. Budán, Egy. ny., 1837. VIII, 150 p. (Természettudományi pályamunkák; 1.)
20. Sebészesség, melyet előadási kézikönyvül kiadott dr. Chelius M. J. heidelbergi professor. A' negyedik öregbített és javított eredeti kiadat után a' pesti m. kir. egyetemenbeli orv. kar' iskolai használatára fordítá BUGÁT Pál. I–IV. köt. Buda, Egy. ny., 1836–1839.
21. Lásd bővebben: Semmelweis Ignác emlékezete. Összeáll.: GAZDA István – KAPRONCZAY Károly – SZÁLLÁSI Árpád. 1–2. köt. Piliscsaba – Budapest, MATI – SOMKL – Semmelweis Egyetem, 2001. 556, 11 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára; 28.)
22. Megindult Heckenasték kiadásában is egy kereskedelmi célú könyvészet, amelyből három évfolyamnyi látott napvilágot: 1840-ről. = Bibliographiai Értesítő, 1840. 80, VIII p.; 1841-ről. = Bibliographiai Értesítő, 1841. 88, XX p.; 1842-ről. = Bibliographiai Értesítő, 1842. 32 p.
23. A reformkori kiadványokról jó áttekintést ad a Széchenyi kezdeményezésére létrejött Casino könyvtára: PÁKH Albert (összeáll.): Kalauz a Nemzeti Casino Könyvtárhoz. Pest, Trattner–Károlyi, 1852. VI, 314 p. A Bach-korszakban megjelent kiadványokról pedig a jól ismert könyvjegyzék tájékoztat, amely a Honi irodalmi hirdető folytatásának tekinthető: MAGYAR Mihál: Az 1849–1857. évi magyar könyvészet. Tudományos szaksorozattal kiadja Demjén József. Pest, 1862. 224, 80 p.
24. Bővebben: KAPRONCZAY Károly (összeáll.): A Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár története. Sajtó alá rend.: GAZDA István. Budapest, MATI – Johan Béla Alapítvány, 2017. 147 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára; 120.)
25. Számos előadást tartott Jedlik Ányos is a vándorgyűléseken, lásd ezek szövegét: Forrás: http://real.mtak.hu/30044/1/jedlik_eloadasai_teljes.pdf [2019. június 30.]
26. ZIPSER, A. C.: Die Versammlungen ungarischer Aerzte und Naturforscher ... Neusohl, Druck. Machold, 1846. XVIII, 238 p., 2 t.
27. Hippokrates aphorizmái. Fordítá s a' magyar orvosok s' természetvizsgálók negyedik nagy gyűlésének ajánlá WACHTEL Dávid. Temesváratt, Beichel József betűivel, 1843. 50 p.

28. Buziás. Magyar orvosok és természetvizsgálók negyedik nagy gyűlésének emlékeül. Írá Dr. DEUTSCH Ferencz József. Temesváratt, Beichel József betűivel. 1843. 42, [1] p.
29. HAAS Mihály (szerk.): Baranya. Emlékirat. Pécssett, Nyomatott a' lyceum' könyvnyomó-intézetében, 1845. 350 p.
30. BITTNER Imre: A Bánság poslázairól. Pesten, A szerző saját költs. Nyomatott Beimel Józsefnél, 1847. VIII, 111 p.
31. MOCSI Mihály: Felelet a Természettudományi Egyesülettől feltett következő kérdésre: Adassék elő a természettudományok nagy jelentősége ... Pesten, Nyomatott Beimel Józsefnél, 1846. 58 p.
32. PATRUBÁNY Gergely: Virchow Sejtkórtanának ismertetése. Pest, Emich ny., 1863. VI, 105 p.
33. BALASSA János: Új műtétmodorok az orrképlés körül. Két kóresettel és tizenegy kőre rajzolt táblával közli a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók IX. nagygyűlése alkalmára. Pest, Emich Gusztáv, 1863. 22 p., XI. t.
34. Lásd bővebben: A százhetvenöt éves Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (1841–2016). Az elnökök munkásságának tükrében. Összeállította: GAZDA István. Az ajánlást írta: Píróth Eszter. A szerkesztés a Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézetben készült. Budapest, TIT, 2016. 191 p.
35. A 150. évfordulóra monográfia is megjelent a lapról: FEHÉR János – GAZDA István – SZÁLLÁSI Árpád (szerk.): Emlékkönyv az Orvosi Hetilap alapításának 150. évfordulójára. Budapest, Markusovszky Lajos Alapítvány – MATI – Akadémiai Kiadó, 2007. 160 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 66.); ehhez kapcsolódik: Semmelweis Ignác magyar nyelvű szaktanulmányai az Orvosi Hetilap 1858–1865-ös évfolyamaiban. Győry Tibor 1909-ben írt kísértanulmányával. Összeállította és sajtó alá rendezte: GAZDA István. Budapest, MOT–MATI, 2013. 163 p. 1 t. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára; 99.) Lásd az előzményekről: DÖRNYEI Sándor: Elvetélt orvosi folyóirat-tervek az Orvosi Hetilap megindulásáig. = Orvosi Hetilap, 145. sz. 2013. 958–960.
36. Az addig megjelent művekről jó tájékoztatást nyújt a kari könyvtár jegyzéke: A m. k. Tudomány-Egyetem orvostanárkari könyvtár jegyzéke. [Összeáll.: SEMMELWEIS Ignác]. 1–2. köt. Pest, Emich, 1864. 156, 176 p.
37. Lásd bővebben: GAZDA István: Könyvkereskedők a régi Váci utcában a pesti könyvnyomtatás első száz évében. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 116 p.; GAZDA István: Száz év a pesti könyvkereskedelem és szakkönyvkiadás történetéből 1748–1848. Különös tekintettel a reáltudományi kiadványokra. Budapest, MATI, 2017. 234 p. (Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára; 117.)

Gazda István tudománytörténész, a történelemtudomány kandidátusa, a Magyar Tudománytörténeti és Egészségtudományi Intézet igazgatója. Kutatási területe a magyarországi csillagászat, fizika és matematika története, orvostörténet.

KULTÚRA- ÉS INFORMÁCIÓKÖZZVETÍTÉS NORVÉG MÓDRA – A TÉNYPRÓZA TÁRSADALOMFORMÁLÓ SZEREPE

ZSÁMBÉKINÉ DOMSA ZSÓFIA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A norvég és svéd nyelven *sakprosaként* emlegetett szövegek csoportja eredetileg mindenfajta szövegszerű megnyilvánulást magában foglal, ami nem a szépirodalom műfajához sorolható. A magyarra *ténypróza* kifejezéssel fordított szöveganyag részben a funkcionális szövegeket jelenti, részben pedig az irodalmi ténypróza kategóriájához tartozó szerző által írt, kiadó által megjelentetett és forgalmazott műveket definiálja. A ténypróza tehát olyan szövegekre utal, amelyeket a befogadó a valóságra való direkt utalásként értelmez. A közéleti vitákban ezek a szövegek teremtik a témát, a fogalomrendszert, a gondolkodásmódot, alakítják az őket ismerő közösség világlátását, tehát a modern, nyílt társadalom formálásában rendkívül fontos szerepük van. A norvég ténypróza kutatás számos társdiszciplína eszköztárát alkalmazva igyekszik sokrétű tárgyát, a ténypróza demokratikus szerepét megragadni. Tanulmányom célja, hogy ennek a kutatásnak néhány szempontját összefoglaljam, valamint a nemzetközi sikereket elért, illetve nagy feltűnést keltett irodalmi tényprózai műveket bemutassam a második világháborútól napjainkig.

A norvég ténypróza kutatás szervezett formájában közel harmincéves múltra tekint vissza, de már az 1992-es Norvég Szakírók- és Fordítók Szövetsége által létrehozott kutatási projekt elindulása előtt is az irodalomtörténetírás által számontartott műfajcsoport volt. Az egyik legelső irodalomtörténeti munka, *Henrik Jaeger* 1896-ban megjelent *Illustreret norsk litteraturhistorie*¹ (Képes norvég irodalomtörténet) című művében még nem használta a *sakprosa* kifejezést, de 306 oldalon, külön függelékben tárgyalja a tudományos prózai műveket *A 19. század tudományos irodalma* címmel. A később megjelenő irodalomtörténetek azonban összemosák és bizonyos tekintetben láthatatlanná is teszik a tényprózához tartozó jelentős műveket, ezzel azt az általánossá vált alapvetést igazolva, hogy az irodalom egyenlő a szépirodalommal. Az 1992-ben alapított kutatócsoport célja többek közt a ténypróza társadalomformáló szerepének felmutatása volt, más szóval a ténypróza láthatóvá tétele.² A kutatócsoport megalakulása óta számos tényprózával foglalkozó antológia, monográfia, történeti munka jelent meg³, a terület önálló, open access folyóirattal rendelkezik, Norvégia három legrégebbi egyetemén, az oslói, a bergeni és a trondheimi egyetemen is működik szövegkutató vagy ténypróza tanszék, *Sakbib* címmel pedig átfogó ténypróza bibliográfia olvasható az interneten. A norvég ténypróza kutatás háttéréről érdemes továbbá megjegyezni,

hogy a kutatást támogató Norvég Szakírók- és Fordítók Szövetsége a szakszövegekre vonatkozó magas jogdíjaknak köszönhetően anyagilag a legerősebb szakmai szervezetek közé tartozik az északi országban.

Még mielőtt azonban ennek az interdiszciplináris kutatásnak az eredményeiről és számunkra is hasznosítható tapasztalatairól írnék, szeretném a ténypróza fogalmát tisztázni. Magyar nyelven ugyanis az értekező próza, illetve az értekezés kifejezés szerepel megközelítőleg azonos tartalommal a középiskolai tananyagban, pontos meghatározást azonban nehéz találni róla. Általában a Pallas Nagy Lexikona 1800-as évek végi normatív definíciójának parafrázisa olvasható az érettségire felkészítő anyagokban. A lexikon rövid szócikkének lényege, hogy az értekezés egy tudományos kérdés szakszerű, de nem a teljesség igényével íródó tárgyalása. Stílusát tekintve az értekező prózára szakszerűség és szabatoság jellemző, fogalmazásmódja érdekes, de nem személyes vagy költői.⁴ Műfajai közt a kritika, az esszé és a tudományos disszertáció kerül említésre.

A norvég irodalomkutatás ennél sokkal tágabb műfaji keretben gondolkodik az értekező próza kapcsán és a tudományos irodalmon kívül a kézikönyveket, tankönyveket, útikönyveket, reklámok szövegét, esszéket, lexikonokat, újság- és folyóiratcikkeket, vitairodalmat, történelmi műveket, életrajzokat, de a blogbejegyzéseket, használati utasításokat, utcanév táblákat, az államháztartási beszámolókat és a törvények szövegét is ide sorolja. A kutatás alapul veszi, hogy a szépirodalom vitathatatlan társadalomformáló szerepén túl ezeknek a műveknek jelentősebb hatása van a norvég közélet alakításában, mint az a korábbi kutatásokból kiderül.

Írásomban ennek az igen szerteágazó prózai műfajnak a ténypróza nevet adtam, hogy elkerüljem a kizárólag tudományos jellegű tanulmányokkal való azonosítást. Azért fontos elvenni az egyenlőségjelet a szakirodalom és az értekező próza közül, mert tézisem szerint az egyetemi kutatók számára a szakmai karrier feltételéül szolgáló publikációk, akadémiai, egyetemi tudományos munkák túlnyomó része elenyésző társadalomformáló szereppel bír, míg a ténypróza gyűjtőnéven tárgyalt műfajok a kimondott szó és a kinyomtatott szövegek erőterében alakuló társadalmi nyilvánosság nagyobb hangsúllyal rendelkező tényezői.

Norvégiában és Svédországban a ténypróza kutatása jóval előbbre jár, mint másol Európában, így Magyarországon is. Ennek ellenére nem az a célom, hogy „bezzeg” példaként emlegessem az észak-európai irodalomszociológiai kutatást, hanem hogy a fontosabb elemzési szempontok és eredmények felmutatásával a humaniora és intézményrendszerei, többek közt az egyetemi, a könyvkiadói és könyvtári hálózat kulturális közvetítő szerepének a hagyományostól némileg eltérő megközelítését javasoljam.

A ténypróza meghatározási módjai

A ténypróza, norvégul és svédül *sakprosa* szakkifejezést mindössze nyolcvan éve használja az észak-európai irodalomkutatás.⁵ A különböző összefüggésekben, és különféle

jelentéstartalommal használt terminust az oktatás, a könyvkiadás, a kultúrpolitika és a tömegkommunikáció a maga sajátos módján alkalmazza. A ténypróza kutatás emiatt nem történelemfeletti, stabil jelenséggé értelmezi a tényprózát, hanem egy bizonyos gyűjtőfogalomként, amely a szépirodalomhoz nem sorolt műveket jellemzi. A kutatás, mint láttuk, nem korlátozódik a hivatalos szerzők által írt és kiadók által megjelentetett munkákra, hanem az úgynevezett kollektív-intézményi szövegeket is ideérti.

A ténypróza tehát tágabb értelemben olyan szövegekre utal, amelyeket „a befogadó a valóságra való direkt utalásként értelmez.”⁶ A ténypróza ezen belül két nagyobb alcsoportra bontható: az irodalmi tényprózára, amely alatt „néven nevezett szerzők kiadók által megjelentetett szövegeit” értjük és a funkcionális tényprózára, amely „nyilvánosan hozzáférhető szövegek, melyeket magán vagy hivatalos intézmények alkottak, vagy nevesített, illetve nem nevesített magánszemélyek írtak.”⁷ A tágabb értelmezés a nem írásos megnyilvánulásokat is a ténypróza fogalmához sorolja, és a hordozók tekintetében sem szűkíti a kört a nyomtatott szövegekre, hanem az internet, a televízió, a rádió szövegeit is itt tárgyalja.

A ténypróza kutatás egy másik fontos kiindulópontja a „szövegkultúra”⁸ fogalma, amelyet egyszerűen úgy fogalmazhatunk meg, hogy „emberek azon csoportja, akik szövegek révén egy bizonyos mértékig közös normarendszer alapján kommunikálnak egymással.”⁹ Angol terminusként a *discourse community* kifejezést használhatnánk a jelenség megragadására, bár a diskurzus tágabb kifejezés, míg a közösség jóval szűkebb, mint amit a szövegkultúra megfogalmazás rejt. A szövegkultúrán belül bizonyos konvenciók, normák érvényesek, amelyek a megnyilatkozások megformálására vonatkoznak, és annak feltételrendszerét adják meg, hogy miként illeszkedhet a megnyilatkozás az adott szövegkultúrába, tehát miként adhat át értelmes üzenetet. Így például a kívülállók által kiolvashatatlan falfirkák a graffiti-közösség tagjai számára értelemmel bíró üzenetek.¹⁰

A ténypróza kutatás egyik alapvető sajátossága tehát, hogy a szöveget a kontextusával együtt vizsgálja, de sem a szöveget, sem a szövegösszefüggést nem tekinti állandónak. Az írott ténypróza dinamikus, a modern párbeszédelemzéshez fogható vizsgálata ugyanis magába foglalja a szöveg kortárs közegét és előzményeit, valamint azt, hogy miként teremt a szöveg folyamatosan új kontextust.

A ténypróza kutatás nem törekszik egységes elmélet kialakítására, elméleti megközelítésében ezért számos modern tudományág képez interdiszciplináris referenciát. A szemiotika, a funkcionális nyelvészet, a bahtyini többszólamú szövegelemzés, a könyvtörténet mellett a retorikai hagyományra támaszkodik a kutatás. A meggyőzés ismert retorikai triász, az *ethos*, *logos* és *pathos* hasonlít a ténypróza kutatásban megfigyelt eszköztárra, bár nem teljesen azonos vele. Az *ethos* és a *logos* révén a szövegben rejlő beszélő iránti bizalom alakul ki, amely elsősorban az író, szónok, újságíró meggyőző szakmai tudásán alapszik. A ténypróza írás alapfeltétele ugyanis a szak tudás. Ugyanakkor a harmadik retorikai kulcsfogalom, a *pathos* sem elhanyagolható,

annak ellenére, hogy a ténypróza alapvetően nem patetikus. *Rolf Pipping*, a finn svéd filológus, aki a kifejezést megalkotta, annak idején így fogalmazott a ténypróza stílusát illetően: „Az érzelmek elvből kizárva.”¹¹ Ez a kitétel később béklyóvá vált, amely alól a tényprózakutatás igyekszik a ténypróza szövegeket felmenteni, mondván, hogy Pipping kora terjengős stílusú írásmódjával szemben a tényszerűség ideáját tűzte ki célul az érzelmek kikapcsolása mellett. Pipping meglátását cáfolja az olvasói tapasztalat, amely szerint a pathos nélküli irodalmi szöveg minden bizonnyal olvashatatlan volna.¹² A retorikai triász mellett a kairos fogalom bukkan fel gyakran a ténypróza-elemzésekben, amely eredetileg a megfelelő pillanat, modern értelemben a megfelelő kontextus megválasztását jelenti.

A ténypróza meghatározására természetesen nemcsak a fent idézett valósághoz direkt módon viszonyuló megközelítés létezik¹³, mégis ennél szeretnék maradni, mivel ez a meghatározás az olvasóval kötött íratlan szerződésre is utal. A szerződés a különböző olvasói magatartásra vonatkozik, amellyel mondjuk egy második világháborús történelmi regényt és egy világháború történetéről szóló tudományos munkát közelítünk meg. Látni fogjuk, hogy a példaként felhozott norvég művek esetében ennek a szerződésnek jelentős szerepe lesz.

A konkrét példák előtt azonban a norvég tényprózakutatásról záró gondolatként érdemes megjegyezni, hogy nemcsak tudományos munkák, konferenciák és a „megélhetési” filológia számos egyéb formája köszönheti ennek létezését, hanem a norvég állami íráskultúra fokozatos reformja is részben ehhez a kutatáshoz köthető. *Klartspråk i Staten* (Közérthető közigazgatás) lett a hivatalos megnevezése annak a 2009-ben indult projektnek, amelynek célja az írásos és szóbeli kommunikáció egyszerűsítése és közérthetővé tétele. A közigazgatási szövegek megértése ugyanis elvileg nem csak a jogászok, közgazdászok, hivatalnokok dolga, hanem a multikulturális norvég társadalom minden tagjáé. *Johann Tønnesson* a tényprózakutatás professzora a ténypróza demokratikus szerepét hangsúlyozza. Rolf Pippingre hivatkozva jegyzi meg, hogy a finn svéd kutató munkáját is az motiválta, miként tudná a tényszerű íráskultúrát a demokrácia megerősítésének érdekében előmozdítani.¹⁴ A társadalom fejlődése érdekében folyton új tudásra, új ötletekre van szükség, és mindez nem a szépirodalomban, hanem ténypróza formájában jelenik meg. Egy ország polgárai ténypróza szövegek révén, így például újságcikkek, kommentek, posztok formájában vitathatják meg, miként vannak a dolgok és miben kellene másképp lenniük. Mivel, mint láttuk, számtalan ténypróza-műfaj létezik, fontos, hogy több műfajban is jártasak legyünk, hogy értsük a műfaji kritériumokat és forráskritikával forduljunk az élénk táruló szövegmenyiség felé.¹⁵ A tényprózakutatás egyik legfontosabb motiváló tényezője tehát az értő olvasóvá nevelés mind az iskolai oktatásban, mind a humaniorában, mind pedig a közéletben.

A ténypróza kifejezés mára a norvég szókincs bevett fogalma lett. Számos kritikai díj és olvasói szavazás alapján minden évben több tényprózamű kerül a könyveladási listák élére. A ténypróza könyvek népszerűsége a szépirodaloméval vetekszik,

sőt egyre inkább megfigyelhető, ahogy a két műfaj határán mozgó művek válnak igazán kedveltté, vitatottá vagy úttörővé. A műfaji határátlépést mutatja, hogy a 2019 márciusában a norvég kritikusok díját elnyerő egyetemi professzor, *Jan Grue* önéletrajzi műve *Jeg lever et liv som likner deres* (Olyan életet élek, mint a tiétek) a skandináv irodalmi Nobel-díjként emlegetett Északi Tanács Irodalmi díjára is fel volt terjesztve. Ezek a díjak évtizedek óta kizárólag szépirodalmi művek elismerésére szolgáltak, amikor a kerekesszékes Grue gyermekkori orvosi jelentésekre épülő, dokumentarista műve irodalmi értéként lett elismerve. A következőkben néhány olyan irodalmi határátlépésről szeretnék írni, amelyek nagymértékben befolyásolták a norvég társadalom második világháborút követő alakulását, és az ország határain kívül is elismerésre tettek szert.

Ténypróza és irodalom

Számos lista és rangsor létezik Norvégiában arról, hogy a szakértők, a Norvég Szakírók- és Fordítók Szövetsége, a kritikusok és az olvasók miként látják, mely az irodalmi ténypróza területéhez tartozó művek hatottak leginkább a modern norvég közéletre. Számos műfaji alkategória is létezik, amelyek közül a tankönyvek, gyermekkönyvek nehezebben kerülnek ki a világ könyvpiacára, mint az ismeretterjesztő, tudományos vagy történelmi művek. A 2019-es XXVI. Budapesti Nemzetközi Könyvfesztivál díszvendég országa Norvégia volt, a fesztiválon bemutatott könyvtermés több mint fele tényprózai mű volt. Az író díszvendég, *Karl Ove Knausgård* pedig több ezer oldalas, hatkötetes önéletrajzi regénye miatt került a világirodalmi ranglisták élére. A dokumentarizmus és széppróza határait végletekig feszítő, számos hazai és nemzetközi botrányt kiváltó *Harcom* (2009–2011) megkerülhetetlen példa arra, ahogy az irodalom, legyen az fikatív vagy tényszerű, megváltoztatja, átírja azt a kontextust, azt az irodalmi normarendszert, amelyben íródik. Nemcsak a hagyományos olvasói szerződések megmásításáról van szó (ld. *Poul Behrendt* dobeltkontrakt, azaz kettős szerződés kifejezését¹⁶), hanem arról is, ahogy a könyv első kötetei körüli médiabotrány az utolsó kötet témájává válik. A közélet és irodalom ilyen gyors visszacsatolása páratlan az európai irodalomban és nyilvánvalóan egy új irodalomfelfogást eredményez a hivatásos olvasók és a laikusok körében is.

A második világháború norvég irodalmi kánon ténypróza listáját egy országos napilap, a *Dagbladet* alkotta meg 2008-ban.¹⁷ 2017-ben is indult hasonló kezdeményezés, a norvég állami televízió- és rádiótársaság és a Norvég Szakírók és Fordítók Szövetségének együttműködésével, külön műfaji kategóriákban tárgyalva az esélyes jelölteket. A közéletet befolyásoló művek közt szerepelnek olyan művek, mint *Jens Arup Sveip* esszéje *Fra embedsmannsstat til ettpartistat* (Hivatalnokállamtól az egypártrendszerig, 1963), amely történelmi modellek alkalmazását honosította meg a szaktudományos prózában, míg *Rune Slagstad: De nasjonale strateger* (Nemzeti stratégiák, 1998) című

műve a norvég közélet modernizálódási folyamatait tárgyalja a bevett nézetrendszer-től eltérő módon 1814-től, 1990-ig. Megkerülhetetlen fontosságú mű *Georg Johannesen: Om den norske tenkemåten* (A norvég gondolkodásmódról) című, 1975-ben megjelent esszé- és cikkantológiája, amelyben az irodalom és a politika problémáit vitatja a norvég legismertebb esszéistája, a dialektikus gondolkodás példatárát biztosítva a következő három generáció számára. A norvég történelem és társadalom ismerői számára ezek a művek különös jelentőséggel bírnak, jelen keretek közt inkább néhány nemzetközileg is ismert műről szeretnék röviden írni.

A norvég néprajzkutató, *Thor Heyerdahl* Kon-Tiki expedíciójáról készült könyv és dokumentumfilm világhíressé tette a felfedezőt. Heyerdahl a gyakorlatban bizonyította a Polinézia benépesítésével kapcsolatos elméleti feltevések téves voltát, amikor balszálló készült tutaján, nemzetközi legénységével átkelt a Csendes-óceánon. Munkája a világháború utáni Amerikában és Európában népszerűvé tette a néprajzot, a *Kon-Tiki* című, 1948-ban megjelent könyv a tudományos ismeretterjesztés alapvető fontosságú műve lett a nemzetközi kánonban. Hetven nyelvre, köztük magyarra is lefordították, és *Tutajjal a Csendes-óceánon* címmel adták ki 1962-ben (Gondolat, ford. Istványi Ernő). A film 1950-ben elnyerte az Oscar-díjat a legjobb dokumentumfilm kategóriában.

Bár Thor Heyerdahl is botrányt váltott ki, különösen az északi istenek és vallás közel-keleti gyökereire vonatkozó *Jakten på Odin* (Odin nyomában) című, 2001-ben megjelent tanulmányával, de a legnagyobb felháborodást és társadalmi vitát a műfaj norvég képviselői közül *Knut Hamsun* váltotta ki. Az 1920-ban Nobel-díjjal kitüntetett író, akit elsősorban a *Sult* (Éhség, 1890) című regénye miatt a modern irodalom atyjának is szoktak tekinteni, a világháború alatt a Nobel-díját Joseph Goebbelsnek ajánlotta fel, Hitler halálakor pedig nekrológot írt, és a diktátort az „emberiség harcosának” nevezte. Közvetlenül a háború után Hamsun letartóztatásba került, ahol pszichiátriai vizsgálat alá vetették. A cél az idős szerző mentális beszámíthatatlanságának megállapítása volt annak érdekében, hogy a nemzeti irodalmi kincs ne vesszen kárba a németül nem tudó, de a germán kultúra iránt egész életében rajongó magánember eltévelyedése miatt. A 90 éves, szinte teljesen süket Hamsun 1949 szeptemberében megjelentette a *På gjengrodde stier* (Benőtt ösvényeken, Nagyvilág kiadó, ford. Miszoglád Gábor, 2002) címmel önéletrajzi írását, amely a védőőrizetben töltött idő, a pszichiátriai vizsgálat, a kihallgatások és az ellene folytatott tárgyalás dokumentumregénye. Ebben a szövegben pontos hivatkozások keverednek fiktív elemekkel, s bár a Hamsun-kutatás a teljes életmű tükrében vitatja a szöveg hitelességét, a *Benőtt ösvényeken* egyértelműen bizonyítja, hogy Hamsun elméje nem volt zavart, náciizmus iránti vonzalmát nem lehet individuál-pszichológiai alapon magyarázni. Hamsun önéletrajzi írása a fikció és a valóság határán értelmezhető, és az utókor irodalomtudósai számára nyilvánvalóan ebből a szempontból érdekes, ám a befogadó közeg, a kortárs olvasók számára megrázó és a mai napig nem csituló Hamsun-vita mérőköve volt. A gyűlölt, nácibarát szerzőt bolondnak titulálták, hogy mentsék a nemzeti kincsnek

számító életművet, 1952-ben bekövetkezett halála után viszont egyfajta Hamsun-reneszánsz zajlott le. A róla szóló diskurzus még mindig nincs, és nyilván nem is lesz nyugvóponton, de a *Benőtt ösvényeken* mind irodalomtörténetileg, mind társadalmilag sorsfordító jelentőségét nem lehet elvitatni. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy a már említett 2017-es rangsorban a kultúra- és szórakoztató irodalom kategóriában Hamsun utolsó regénye nyerte el az első helyet.

Szintén a fenti versenyben, a gyermek- és ifjúsági tényprózában első helyen végzett *Jostein Gaarder Sofies verden* (Sofie világa, Pesti Szalon Kiadó, 1995, ford. Szöllősi Adrienne) című, 1991-ben megjelent filozófiatörténeti regénye, amelyet 64 nyelvre fordítottak le eddig, és több mint 50 millió példányban fogyott el. Gaarder művét nem regénynek szánta, hanem középiskolások számára filozófiatörténeti bevezetesként. Bár sokan állítják, hogy a filozófiai tananyag mögé vagy mellé tett ifjúsági regény története nem is fontos, a páratlan nemzetközi sikert azonban nem lehet azzal magyarázni, hogy a kilencvenes években népfőiskolai tanárként dolgozó Gaarder pusztán jól megírt filozófia tankönyvet adott volna ki. A történet ereje is hat, csakúgy, mint az emberi gondolkodás lebilincselő története és az irodalomtudomány által metaszőveggé definiált, a fikciót és valóságot összemosó csavar.

Åsne Seierstad: Bokhandleren i Kabul (Kabuli könyvkereskedő) című műve 2002-ben jelent meg és szintén bestseller lett a *The New York Times* szerint 41 héten keresztül. A háborús- és konfliktusövezetben riporterként az emberek hétköznapijait megörökítő író ténypróza könyve egy kabuli könyvkereskedő családi drámáját mutatja be kendőzetlen őszinteséggel. A résztvevő megfigyelés módszerével készült szöveg az ábrázolt szereplők lelkivilágát is ábrázolja, megkérdőjelezve a szöveg objektivitását. Mégsem ez a pszichiátriában is gyakran alkalmazott diagnosztizálási mód, illetve a fikció és valóság összemosása tette híressé a könyvet és szerzőjét, hanem a könyv címszereplője által indított polgári per, amelyet első fokon *Shah Mohammed Rais* meg is nyert az író ellen, magánéletének megsértése miatt. A *Kabuli könyvkereskedő* a modern nyugati társadalom elé tárt többé-kevésbé hitelesen egy olyan zárt világot, amelyben a nemi szerepek egy egészen más kultúra szabályainak alárendelve működtek és működnek ma is. Seierstad azóta megírta a Breivik-biográfiát (*En av oss, Közülünk való* 2013), amely a 2011. július 22-i terrortámadások hátterét beszéli el. 2016-ban jelent meg a *To søstre (Két nővér)* címet viselő oknyomozó riportkönyve, amely az IS-hez önként csatlakozó két norvég lány életéről számol be. Seierstad tényprózája ugyan vitatható abból a szempontból, hogy jellegzetesen szépirodalmi eszközt használ, mikor főszereplői gondolatait közvetíti, művei mégis inkább tényprózához sorolhatók, nem utolsósorban azért, mert a kortárs közéletet foglalkoztató témákat boncolnak, vitára, hozzászólásra ösztönözve a társadalmat.

Míg Seierstad művei sajnos nem olvashatók magyar nyelven, *Morten A. Strøksnes Havboka* című, 2015-ben megjelent lebilincselő műve Szöllősi Adrienne kiváló fordításában magyarul is élvezhető.¹⁸ Bár a *Tengerkönyvet* is átszövik az önéletrajzi fo-

nalak, s a mű főszereplőjének gondolatai és érzélemvilága ugyanúgy kerül fókuszba, ahogy a szépirodalmi művek esetében ábrázolt alakok, a hangsúly a szövegben rejlő rendkívüli tudásanyagról, az óceánok múltjáról és jövőéről, az embereknek a tengerek mélyén élő titokzatos és furcsa lényekhez fűződő évezredes viszonyáról, a környezetkárosító tevékenységek visszafordíthatatlan következményeiről. Több ezer oldalnyi szakirodalmat kellene ahhoz az olvasónak átolvasnia, hogy mindezt az elképesztően érdekes tudást birtokában tudhassa. Strøksnes könyve azonban nem öncélúan sűrít ennyi tudást egy grönlandi cápa kifogásának banális történetébe, szándékosan kívánja figyelmünket a szárazföldről a tengerek felé irányítani, olyan perspektívaváltást okozva, amely a klímaváltozásban kételkedőket is környezetvédő aktivistává formálja.

A ténypróza a norvég demokrácia, a társadalmi közbeszéd alapja, hangzott a ténypróza kutatás egyik legfontosabb alapvetése. A megállapítás elsősorban a ténypróza funkcionális területeire: a törvények szövegére, a választási kampányok mondataira, a hivatalos levelek megfogalmazásaira, vagy akár az utcatáblákra vonatkozott. Mindezen műfajok importja nehezebben lehetséges, mint az írásom második felében tárgyalt irodalmi ténypróza norvég határokon túl is sikert és elismerést aratott műveinek alapos megismerése. Érdekes megjegyezni, hogy az említett művek a webes könyvtárak „egyéb” kategóriájához sorolódnak, jelezve a magyar terminológiai hiányosságot. A norvég ténypróza jeles irodalmi műveinek adaptálása után, remélhetőleg a ténypróza kutatás módszertana és terminus technicusai is átvehetők lesznek a magyar irodalomszociológia és kultúratudomány számára.

Irodalom és jegyzetek

1. JAEGER, Henrik: Illustreret norsk litteraturhistorie. Kristiania, Hjalmar Biglers forlag, 1896.
2. ERIKSEN, Trond Berg: Norsksakprosa – strategiogerfaringer. In: Børre Johnsen, Egil (red.): Forbildets forbilder. Norsk sakprosa. Andre bok. Oslo, Universitetsforlaget, 1996. 261. p.
3. Fontos megemlíteni két kötetet: *Norsk litteraturhistorie. Sakprosa fra 1750 til 1995* (Eriksen og Johnsen, Oslo, Universitetsforlaget, 1998.) és az elméleti alpmű: *Det litterære skattkammer. Sakprosaens teori og retorikk* (Grepstad, Oslo, Norsk faglitterær forfatter-og oversetterforening, 1997.)
4. Pallas Nagy Lexikona. Forrás: <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/033/pc003306.html#4> [2019. június 20.]
5. PIPPING, Rolf: Språk och stil. = Finsk tidskrift, nr. 10. 1938. 202–214., 267–276., 272. p.
6. TØNNESSON, Johan: Hvaer sakprosa? Oslo, Universitetsforlaget, 2008. 34. p.
7. Uo.
8. BERGE, Kjell Lars: Det vitenskapelige studiet av sakprosa. Om tekstvitenskapelige utfordringer og løsninger i norsk og svensk sakprosaforskning. In: Berge, Kjell Lars et.al.: Fire blikk på sakprosaen. INL, Universitetet i Oslo, 2001. = Prosjektmiljøet Norsk

- sakprosa, skrift, nr. 1. 9–74. p. Forrás: <http://www.hf.uio.no/iln/forskning/grupper/tekstretorikk/skriftserien/utgivelser/1Berge-Breivega-Roksvold-Tonnesson-Fire-blikk-pa-sakprosa.pdf> [2019. április 12.]
9. TØNNESSON, Johan L.: Hvaer sakprosa? Oslo, Universitetsforlaget, 2008. 58. p.
 10. TØNNESSON, Johan L. – BERGE, Kjell Lars: Forskningen om sakens prosa. = Sakprosa, vol. 1. nr. 1. 2009. Art. 1. 2-12. p. Forrás: <https://doi.org/10.5617/sakprosa.32> [2019. június 25.]
 11. PIPPING, Rolf 1938: Språk och stil. = Finsk tidskrift, nr. 10. 1938. 272. p.
 12. TØNNESSON, Johan L. – BERGE, Kjell Lars: i. m. 7-12. p. Forrás: <https://doi.org/10.5617/sakprosa.32> [2019. június 25.]
 13. Egy másik közismert meghatározás a *Detlitteræreskattkammer. Sakprosaens teori og retorikk* című műben olvasható (Grepstad, Oslo, Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening, 1997). Lényegét tekintve ez a definíció azonban nem teszi lehetővé a szépirodalom és a ténypróza különválasztását, ezért nem célszerű e tanulmány keretei közt foglalkozni vele.
 14. TØNNESSON, Johan L.: Sakprosa. In: Store norske leksikon. Forrás: <https://snl.no/sakprosa> [2019. június 21.]
 15. Uo.
 16. BEHRENDT, Poul: Dobbeltkontrakten. København, Gyldendal, 2006.
 17. ANKER, Peder: Hererbøkene som virkeligendret Norge. Sakprosa-debattenfortsetter. = Dagbladet, 2008. 08. 08. Forrás: <https://www.dagbladet.no/kultur/her-er-bokene-som-virkelig-endret-norge/66507426> [2019. június 25.]
 18. STRØKSNES, Morten A.: Tengerkønyv – Sós történet barátságról, kalandról és a felszín alatt nyüzsgő életről. Budapest, Jelenkor, 2018.

Zsámbékiné Domsa Zsófia az ELTE BTK Germanisztika Intézetében a Skandináv Nyelvek és Irodalmak Tanszék egyetemi adjunktusa. Kutatási területe a skandináv irodalomtörténet, norvég irodalomtörténet, irodalomtudomány, óészaki irodalom és skandináv drámai irodalom. ORCID: 0000-0001-6472-1913

REKVIEM A BIBLIOGRÁFIÁÉRT? ESETTANULMÁNY EGY SZAKBIBLIOGRÁFIA METAMORFÓZISÁRÓL

DIPPOLD PÉTER

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Dolgozatomban vázlatosan jellemzem a hagyományos papír alapú bibliográfiák készítésének legfontosabb állomásait, érintem a két dimenzióba rögzített tudásanyag évszázadok alatt kialakult rendszerezési és visszakeresési formáit. Egy konkrét kiadvány, Közép- és Délkelet-Európa kisebbségeinek bibliográfiai kézikönyve alapján elemzem az adatbázisra épülő, de hagyományos módon készült kötet készítésének munkafolyamatait. Erre a tartalmi bázisra épült a Münchener Südost-Institut európai uniós projektje, amelynek eredményeként létrejött az Ethnodoc webes adatbázis, ami egészen más lehetőségeket teremtett a bibliográfiai információk visszakeresésében és hasznosításában, csakúgy, mint az Erdélyi Magyar Adatbank. Végül néhány német kelet-európai kutatási adatbázis és digitális könyvtár rövid ismertetésével mutatom be a bibliográfiai információk szerepét a jelenlegi rendszerekben.

Ha manapság egy társadalomtudománnyal foglalkozó kutató a friss szakirodalmat szeretné áttekinteni érdeklődési területén, valószínűleg az elektronikus forrásokat használja először (nyilván vannak kivételek). Egyre több szakterületen jelennek meg az elektronikus adatbázisok, ugyanakkor egyre kevesebb papíralapú bibliográfia jelenik meg a piacon. Ha felületesen nézzük, úgy tűnhet, hogy lassan végére érünk a bibliográfiák korszakának. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a mai (természetesen most is átmeneti) helyzetet, jóval árnyaltabb képet kapunk a bibliográfiák átalakulásáról. Mert ez a műfaj nem tűnik el, hanem (mint annyi minden más napjainkban) csak átalakul.

Dolgozatomban vázlatosan jellemzem a hagyományos papíralapú bibliográfiák készítésének legfontosabb állomásait, érintem a két dimenzióba rögzített tudásanyag évszázadok alatt kialakult rendszerezési és visszakeresési formáit. Ezeket a lehetőségeket kibővítve ma az adatbázisok több szempontú, gyorsabb és egyszerűbb keresést tesznek lehetővé, amelynek elterjedésével a hagyományos módszereket újabb lehetőségek váltják fel.

A bibliográfiák készítésének célja a dokumentumok átfogó értelemben vett számbavétele: azaz létezésük megállapítása, a művek azonosítása, jegyzékeik összeállítása és megtalálhatósági helyük rögzítése.¹ Típusa szerint a bibliográfia lehet általános, szak-,

kurrens és retrospektív, személyhez, földrajzi egységhez és/vagy korhoz kötött, vagy dokumentumtípuson alapuló (pl. sajtóbibliográfia). A bibliográfiai regisztráció nem végcél, hanem egy köztes, de nagyon fontos állomás a dokumentumok szolgáltatásához, mert a leíró formai és tartalmi adatok teszik lehetővé a dokumentumok elérését.

Az internet elterjedése és az adatbázisok fejlődése természetes módon arra tart, hogy az egyes helyi vagy regionális katalógusok és bibliográfiák összekapcsolásával egyre nagyobb tömegű adat között lehessen keresni. Sőt mi több, az általános internetes keresőrendszerek egyáltalán nem korlátozzák tartalmukat a katalógusokra és bibliográfiákra, a neten található valamennyi elérhető forrásra kiterjednek.

Manapság, az elektronikus virtuális katalógusok korában nem különíthető el egyértelműen a bibliográfia és a katalógus funkciója: sok, több könyvtár állományát tartalmazó virtuális katalógus mondhatja magáénak a bibliográfiai számbavétel alapvető jellemzőinek teljesítését. A regisztratív típusú adatbázisokban (pl. osztott közös katalógus) a számbavétel és a megtalálhatóság kívánalma sokszor összeolvad. Egyre több olyan könyvtári katalógus épül, amelyben csak virtuálisan különül el a könyvtár tényleges állományának leírása és a feldolgozott bibliográfiai rekordok tömege. Hogy csak néhány magyar példát említsek, ilyen az *Országos Széchényi Könyvtár* (OSZK) katalógusának nemzeti bibliográfiai nézete, az *Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum* (OPKM) pedagógiai adatbázisa (PAD), vagy a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár* (FSZEK) szociológiai, irodalmi és Budapest bibliográfiája.

Az újabb keresőrendszerek egyenesen preferálják a több forrásbázison alapuló közös keresést, gondoljunk csak a MOKKA-ODR-NPA, vagy az EPA-HUMANUS-MATARKA közös keresőkre. A külföldi és hazai adatbázisfejlesztők a minél szélesebb tartalomban való keresés érdekében ún. discovery rendszereket fejlesztettek, amelyek az intézmény saját forrásanyagán túl akár az előfizetett adatbázisokban is közös felületen teszik lehetővé a dokumentumok megtalálhatóságát. Ilyen rendszer például az EBSCO Discovery Service (EDS), a Proquest Ex Libris Primoja, vagy a Monguz Kft. által fejlesztett Qulto.

A hagyományos bibliográfiák néhány jellegzetessége

A fiatalok számára talán anakronizmusnak tűnik, de a bibliográfiák számítógép előtti készítésének legfontosabb „alapanyaga” a cédula volt. Még hozzá több száz éven keresztül. A papíron és papírral dolgozás a megoldási lehetőségek széles skáláját hívta életre, és csak most, az elektronikus korban látjuk, milyen korlátokat is hordozott. A végtermék is papíralapú, szerkesztett könyv, annak minden előnyével és korlátaival.

A hagyományos bibliográfiák tartalmának keresettségét a bibliográfiák szerkezete és a mutatók rendszere együttesen biztosítja. Az újkori nemzeti bibliográfiák általában elsődlegesen az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) (vagy annak valamely változata) alapján szervezik anyagukat, ehhez kapcsolódik a mutatók rendszere.

A kurrens magyar nemzeti bibliográfia webes füzeiben jelenleg név-, cím-, tárgy-, valamint ISBN- és ISSN-mutatókat alkalmaznak. A periodikumok esetében ez kiegészül a megjelenési helyek mutatójával, a kottáknál a kiadói lemezszámok, a hangfelvételeknél pedig a gyártási számok mutatójával.²

A szakbibliográfiák szerkezete általában az adott tudományterület kutatók által kialakított rendszerét tükrözi vissza, ezáltal biztosítva a tematikus visszakereshetőséget. Az egyedi szakbibliográfiák szerkezetének kialakításában nagy szerepet játszik a feldolgozott anyag jellege és mennyisége is, a tematikát a bibliográfia összeállítója határozza meg; ez természetesen feltételezi a bibliográfus speciális ismereteit is a tudományterületre vonatkozóan. A hagyományos humántudományi szakbibliográfiák tematikusan elrendezett fő része jelenti tehát általában a keresés első szintjét. A mutatók rendszere ezt a tematikus keresési módot további lehetőségekkel egészíti ki. A mutatók fajtái változatosak a humántudományi területeken. A leggyakoribb a név- és helymutatók alkalmazása, de gyakran megtalálhatóak a tárgy- és intézménymutatók is ezekben a bibliográfiákban.

A bibliográfiákban a keresés a legkülönbözőbb szempontok alapján történhet. Más információ fontos a szakterületük irodalmában jártas tapasztalt kutatók, mint a diákok, a kezdő kutatók, vagy a laikus érdeklődők számára. Olyan megközelítés is elképzelhető, amely csak egy szerzőre vagy egy földrajzi területre korlátozódik, de sok egyéb egyedi szempont is felmerülhet. A bibliográfiai apparátus a papíralapú kiadványok esetében a hordozó jellege miatt csak egydimenziós, többlepcsős keresést tesz lehetővé.

A papírhordozó következő fontos jellegzetessége a rányomtatott szöveg rendezése, szerkesztése, tipografizálása, aminek hagyományai meghatározzák a könyv esztétikai kinézetét, de ugyanakkor használhatóságát is. Az anyag rendezésében fő szempont az áttekinthetőség biztosítása, a jól szerkesztett bibliográfiának törekednie kell a hibák minimalizálására, a megfelelő tipográfiának pedig a használat egyszerűsítésére.

A papíralapú bibliográfiák egy másik jellegzetessége a helyvel való takarékoság, ami rányomja bélyegét a végtermékre is. A nyomtatott bibliográfiák terjedelmének csökkentését szolgálja a különböző rövidítések alkalmazása, amely ugyan helymegtakarítást jelent, de kényelmetlenné teszi a kötetek használatát.

A következőkben a hagyományos, papíralapú bibliográfia átalakulásának folyamatát szeretném bemutatni egy konkrét példán keresztül.

Közép-Kelet-Európa kisebbségeinek bibliográfiai kézikönyve

Vizsgált példánk egy 1997-ben megjelent bibliográfia, amely Közép-Kelet-Európa nemzeti kisebbségeinek válogatott bibliográfiáját tartalmazza.³ Különös, hogy a bibliográfia készítésekor először arra kellett koncentrálni, hogyan lehet egy bibliográfiai adatbázisból hagyományos, papíralapú kiadványt létrehozni. Ugyanis az adatrögzítés az abban az időben ingyenes Micro-ISIS adatbázisban történt.

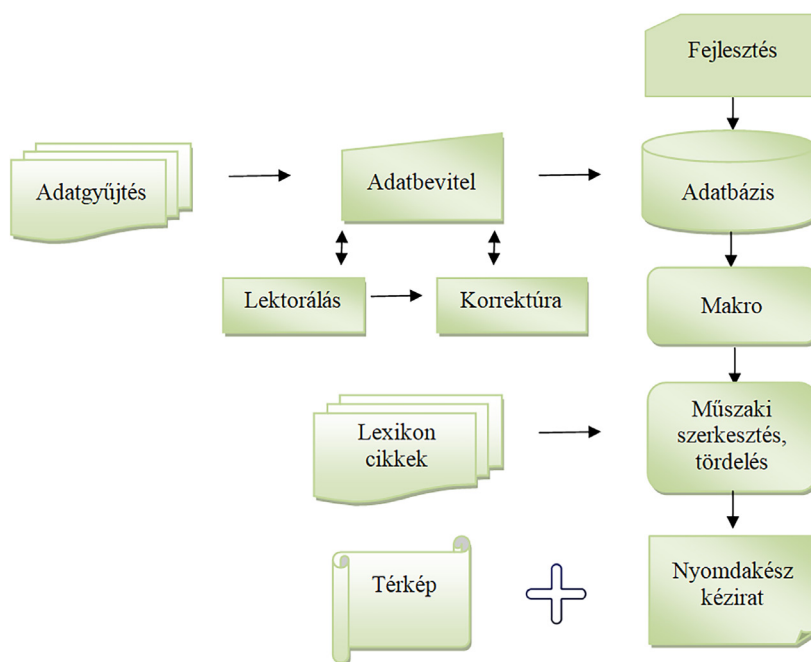
Utólag visszatekintve hasonló szituáció volt ez, mint az ősnyomtatványok esetében, amikor megpróbálták a kéziratok formai jegyeit utánozni. Akkor a kéziratosságot váltotta fel a könyvnyomtatás, a kisebbségi bibliográfia készültének idején az analóg adathordozót a digitális. Az elektronikus adatbázis fejlesztése ebben az esetben még nem cél volt, hanem csak eszköz egy nyomtatott kiadvány előállításához.

A bibliográfia 12.000 tételt tartalmaz, földrajzilag 19 országot és régiót foglal magában. Ezek a következők: Közép- és Délkelet-Európa általában, a Habsburg Birodalom, Ausztria, (Cseh)szlovákia, Kárpátalja, Magyarország, Románia, Olaszország, (a volt) Jugoszlávia, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Vajdaság, Koszovó, Bosznia, Macedónia, Albánia, Bulgária és Görögország. A területen élő 35-féle népcsoportra vonatkozó szakirodalom található meg a gyűjteményben, amely főképpen a huszadik századra, és ezen belül az 1918 utáni időszakra koncentrál.⁴

Amiben a bibliográfia tartalmán kívül különbözik a hasonló kiadványoktól, az, hogy az egyes kisebbségekkel foglalkozó fejezetek elé a csoportok történetére, nyelvére, kultúrájára és jelenlegi helyzetére vonatkozó lexikoncikk került. A cikkek a következő információkat tartalmazzák: a csoport neve, névvariánsok, nyelv, vallás, etnikai eredet, a betelepedés ideje, statisztikai táblázatok 1918-tól, és a csoport legfontosabb művelődési-politikai szervezeteinek neve. Önálló publikációként is megállja a helyét az a nagyméretű színes térkép, amely a kötet mellékleteként a közép- és délkelet-európai régió etnikai viszonyait ábrázolja.

De lássuk a kiadvány alapját képező adatbázis jellemzőit. „A Micro-ISIS sikerét az árán túl jó minőségének, ... korrekt megoldásainak és annak is köszönhettem, hogy megjelenésének idején nem volt más hasonló kategóriájú program az országban.” – írta 1992-es cikkében *Hunyadiné Naszádos Edit* és *Tolnai György*.⁵ A bibliográfia alapját képező adatbázist *Horváth Ádám* fejlesztette az OSZK Hungarika osztálya részére, alkalmas volt többféle dokumentumtípus leírására és a hazai könyvtári szabványoknak megfelelő megjelenítésére; az egyes tételek bibliográfiai füzetekbe szervezésére, permutált és ETO-indexek készítésére.

Minden produktum – így valamennyi bibliográfia – megteremtésének alapja a tervezés. Ebbe a folyamatba tartozik a gyűjtőkör tartalmi és formai szempontjainak meghatározása, a földrajzi és időhatárok kijelölése, a válogatási szempontok megnevezése. A tervezés egy következő szintje a konkrét bibliográfia vonatkozásában az adatbázis és a nyomtatott végtermék struktúrájának kialakítása, illetve az indexek megtervezése.

1. ábra

A Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas készítésének folyamatábrája⁶

Az 1. ábra egy hagyományos bibliográfia készítésének lépéseit mutatja. Az adatbevitel csak abban különbözött a hagyományos módszerektől, hogy nem cédulán, hanem elektronikusan kerültek rögzítésre az adatok. Ezzel egyszerűbbé vált a lektorálás és a korrektúra, valamint az előzetes rendezés is. Önmagában az adatbevitel folyamatában azonban nem történt meghatározó változás a korábbiakhoz képest.

Mint ahogyan a régi séma alkalmazását látjuk viszont a következő lépésekben is: a makró az adatbázis tipografizált outputját hozta létre (betűtípusok váltakozása, címfokozatok beállítása stb.), amit a műszaki szerkesztés és a tördelés követett, amíg előállott a nyomdakész kézirat.

Az adatbázisban történt rögzítés előnyeit a bibliográfia szerkezetének automatikus előállításakor lehetett igazán érzékelni: az egyes rekordok előre meghatározott egyedi kódokat kaptak, amelyek alapján a program fejezetekbe rendezte a tételeket. A mutatók összeállítása szintén sokkal egyszerűbbé vált az adatbázis segítségével (alfabetikus név- és címmutató, valamint helynévmutató csatlakozik a kiadványhoz).

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az elektronikus környezetet a hagyományos kisebbségi bibliográfia előállításához használták az összeállítók, annak igen hasznos segédeszközeként.

Webes kisebbségi szakadatbázis, az Ethnodoc⁷

2001–2007 között működött a bajor kormány által finanszírozott *Forschungsverbund Ost- und Südosteuropa* (forOst) elnevezésű program,⁸ amelynek célja a közép-kelet-európai államok integrálódásának vizsgálata volt. A programban több bajor kutatóintézet és egyetem vett részt, és része lett a kisebbségi problematikával foglalkozó webes adatbank, az Ehtnodoc kiépítése is.

A müncheni Südost-Institut könyvtárának akkori vezetője, *Gerhard Seewann* által indított projekt Közép- és Délkelet-Európa 21 országának 166 etnikai, nyelvi és vallási kisebbségére vonatkozó adatok és dokumentumok virtuális gyűjteménye. A kisebbségi bibliográfia mellett több egyéb információforrást is tartalmaz a portál. Ezek a következők:

- az egyes csoportok történetére, jelenlegi helyzetére, nyelvére, kultúrájára stb. vonatkozó tömör, de informatív leírások, *lexikoncikkek*,
- *forrásdokumentumok*, amelyek az egyes kisebbségi csoportokra vonatkozó jogszabályi, történeti és politikai forrásokat teszik teljes szöveggént visszakereshetővé,
- a kisebbségekre vonatkozó népszámlálási *statisztikák* 1900-tól napjainkig,
- *térképi feldolgozások*, különös tekintettel a kisebbségi területekre és a migrációs folyamatokra,
- a kisebbségek mindannapjait, kultúráját és társadalmát ábrázoló *képek* gyűjteménye,
- kisebbségi intézmények, valamint kisebbségkutatással foglalkozó intézmények honlapjainak *linkgyűjteménye*.

Az Ethnodoc program esetében is látható, hogy a bibliográfiai adatokat teljes szövegű dokumentumok és faktografikus adatok egészítik ki a teljesebb körű áttekintés érdekében.

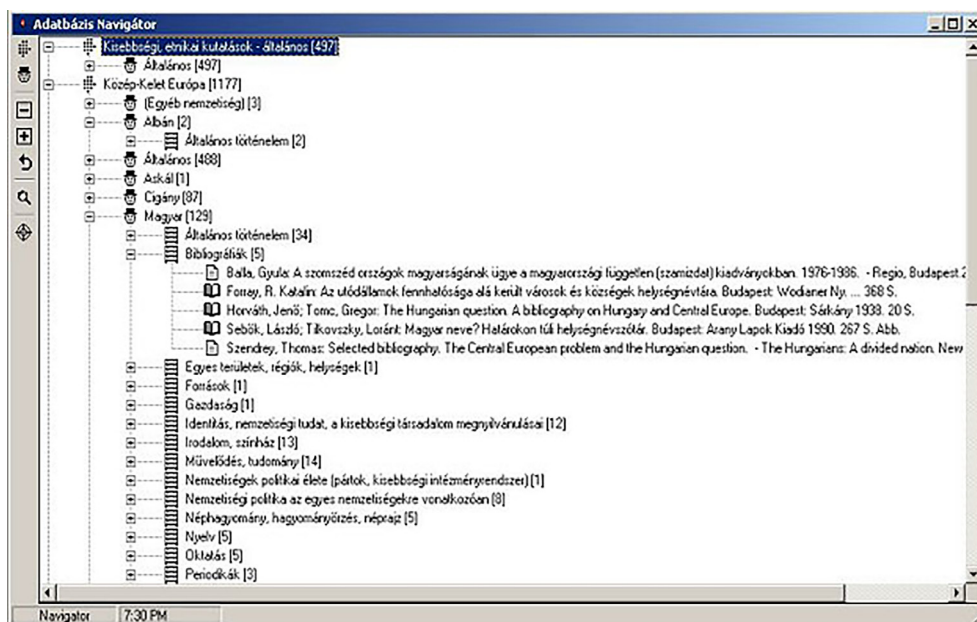
Kifejezetten az adatbank számára készült a Nightfire-Bibliomaster program-rendszer, amelynek fejlesztője *Dippold András* volt. Jellemzői:

- relációs adatbázis az adatok tárolására,
- XML az adatok betöltésére és exportálására,
- távoli adatbáziskapcsolat,
- Unicode a többféle karakter kezelésére.

A következő indexek váltak közvetlenül kereshetővé:

- címek listája,
- személynevek listája,
- testületek listája,
- helységek listája,
- találkozók listája,
- sorozatok listája.

Az adatbázis a bibliográfai kézikönyv számára fejlesztett kódrendszert használta fel az alapvető keresési lehetőségekhez. Ez azt is eredményezte, hogy szemben több más webes adatbázissal, itt lehetőség nyílt a tematikus keresésre is (2. ábra). A megjelenítés az adatbázis-navigátor nevű menüpontból indítható, és lehetővé teszi a területi vagy etnikumok szerinti szerkezet bemutatását.

2. ábra

Az Ethnodoc adatbázis-navigátora a tematikus keresés biztosítására

A papíralapú kiadványhoz képest az adatbázis a következő minőségi változásokat biztosította:

- a bibliográfiai leíró rekordok könyv helyett strukturált adatbázisba kerültek;
- a könyvben a fejezetek, rekordok sorrendje fix – az adatbázis nagyon sokféle rendezési, válogatási lehetőséget ad –, másodpercek alatt kereshető a teljes adathalmaz különböző szempontok szerint;
- az adatok a weben azonnal elérhetővé válnak.

Ehhez jön még hozzá, hogy a bibliográfiai adatok mellett közös felületen válnak megtalálhatóvá a fentebb említett lexikoncikkek, statisztikák, térképek, forrásdokumentumok és linkek, tehát a bibliográfiai funkció kiegészült egyéb szolgáltatásokkal.

*Erdélyi Magyar Adatbank*¹⁰

A kolozsvári *Transindex* internetes portál és a *Jakabffy Elemér Alapítvány* a romániai magyarságra vonatkozó adatok széles körű digitalizálását és közzétételét tűzte ki célul. A *Transindex Erdélyi Magyar Adatbank*jában a bibliográfiák mellett statisztikák, kisebbségekre vonatkozó kronológiák, helységnévtárak, kataszterek szerepelnek közös keresőfelület alá rendezve. A kisebbségkutatás forrásai és segédletei mellett a portál természettudományi adatbázisokat, élő elektronikus folyóiratokhoz kapcsolódó linkeket és elektronikus szótárakat is tartalmaz. Az adatbank – szemben előző példánkkal – nem a könyvtárak, hanem a kutatók kezdeményezésére jött létre, és ma is folyamatosan gyarapodik. Keresési szempontból kettős lehetőséget kínál fel a portál: bármilyen kulcsszóra kereséssel a nyitólapról indulhatunk, egyébként minden egyes műfajban (bibliográfiában, statisztikában, kronológiában) külön-külön is kereshetünk az adott dokumentum lehetőségeinek megfelelően. Ez általában azt jelenti, hogy az egyes szerzők által a papíralapú bibliográfia számára kialakított szerkezet az elektronikus formában is visszaköszön. Érdekes elegyét találjuk meg tehát ebben a szerkesztési filozófiában a hagyományos és az újszerű szemléletnek. A *Transindex* – talán éppen kutatói indíttatása miatt – általában megtartja a bibliográfusok által kialakított hagyományos szerkezetet, kiegészítve azt az elektronikus visszakeresés további lehetőségeivel (keresés megjelenési időre, helyre, mutatókra stb.).

Az adatbank része egy bibliográfiai gyűjtemény, amely a határon túl élő magyarság két világháború közötti történetének forrásait tartalmazza.¹¹ A több mint 6000 bibliográfiai rekordot tartalmazó adatbázisban a kulcsszavas keresés mellett a közlemények tárgyéve, a szerző, az ország, a tárgyszó és a helységnév alapján lehet szűkíteni a keresést. A bibliográfiai rekordokban szereplő tárgyszavak élő linkként funkcionálnak, amely alapján hólabda módszerrel lehet tovább navigálni (3. ábra).

dippold péter

A határokon kívül élő magyarság történetének bibliográfiája

1918-1945

Év	1918 1919 1920 1921 1922 1923 1924 1925 1926 1927 1928 1929 1930 1931 1932 1933 1934 1935 1936 1937 1938 1939 1940 1941 1942 1943 1944 1945	<p>>> kronológiák</p> <p>>> A határokon kívül élő magyarság történetének bibliográfiája 1918-1945</p>
Ország	Ausztria Csehszlovákia Jugoszlávia Magyarország Románia	
Szerző	a b c d e f g h i j k l m n o p r s t u v w x y z	
Tárgyszó mutató	a b c d e f g h i j k l m n o p r s t u v z	
Földrajzi mutató	a b c d e f g h i j k l m n o p r s t u v z	

Keresés >>

Tételek száma: 50 Lapozás: 1-10 | 11-20 ... 41-50

észrevételeim vannak

kinyomtatom

könyvjelzőm

Ország: Ausztria

A burgenlandi magyarok sorsa Burgenlandi magyar kisebbség közművelődési helyzete. Intézményei megszűntek, vagyonukat kisajátították. STUD. 7:134 (1939. jún. 20.) 2.

Mutató: közművelődés

Új osztrák népszámlálás első eredményei Nyugatmagyarországon kevesebb magyart mutattak ki, mint 1923-ban Felsőőr, Felsőpulya és Középpulya lakosságának nemzetiségi és felekezeti megoszlása az 1880., 1920., 1923. és 1934. évi népszámlálások adatai alapján. Felekezet szerinti megoszlás. STUD. 2:96 (1934. máj. 1.) 1-3.

Mutató: demográfia, népszámlálás, Ausztria, felekezeti megoszlás, kisebbségi megoszlás

Bécsi Collegium Hungaricum tagjainak múlt évi munkálkodása Beszámoló a bécsi Collegium Hungaricum 1933-as tevékenységéről. Láthatár. 2:6 (1934. okt.) 9-12.

Mutató: kapcsolat, tudományos, kapcsolat, kulturális, művelődésügy

Burgenland Wien: Freytag-Berndt. 1920. A Magyarországtól 1919-ben Ausztriához csatolt terület térképe a soproni népszavazási körzet feltüntetésével. 21,5x30 cm

Mutató: kapcsolat, tudományos, kapcsolat, kulturális, művelődésügy

Burgenland A Magyarországtól Ausztriához került területek közigazgatásának, oktatásügyének, egyházügyének és gazdasági életének bemutatása. Magyar Kisebbség. 4:3 (1925. febr. 1.) 98-103.

Mutató: békeszerződés, 1920, regionalizmus, burgenlandi

Hány magyar él Bécsben? A bécsi magyar kolónia 4000 fős. A Szent István Egyesület szociális feladatait lát el; a Magyar Iskolaegyesület nyelvtanfolyamokat indít, és vezeti a bécsi magyar iskolát. STUD. 10:7 (1942. jan. 10.) 4.

Mutató: szóránymagyarság

Hová lett Kismarton magyar lakossága? Kismarton lakosságának nemzetiségek szerinti megoszlása, a magyarok aránya, összehasonlítva a korábbi népszámlálási adatokkal. STUD. 2:99

kapcsolódók

a bibliográfiáról

további kronológiák

A romániai magyar kisebbség kronológiája 1990–2009

A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944-1989

Az RMDSZ tizenöt éve a saját tükrében

Dél-erdélyi magyarság 1940-1944

Horvátország 1991-1999

Jugoszlávia 1989-1999

Köztes-Európa kronológia 1756-1997

Románia 1989-1996

Szlovákia 1989-1998

Ukrajna 1989-1998

3. ábra

Képernyőkép az Erdélyi Magyar Adatbank bibliográfiájáról

Forrás: <http://adatbank.transindex.ro/regio/dippold>

A kisebbségtudomány területén megfigyelhető, hogy a '90-es években és a 2000-es évek első évtizedében még főként az adatbázisok gyűjtőköre határozza meg a tartalmat, az adatgyűjtés tehát továbbra is meghatározott tematika szerint történt. Bár már ekkor is megjelentek a különböző intézmények (könyvtárak, kutatóintézetek stb.) közötti együttműködési rendszerek csírái, az adatbázisok sokszor projektek keretei között készültek. A gyűjtőkörön kívüli bibliográfiai és egyéb adatok eleve nem kerültek a rendszerbe, tehát elsődlegesnek tekinthető a tartalmi (itt kisebbségi vonatkozású) *előzetes szelekció*. Egy másik jellegzetessége ennek a korszaknak, hogy még kevésbé jelentek meg a fulltext dokumentumokra mutató linkek, mert ekkor a digitalizáció korai szakaszát élte, és nem állt rendelkezésre elegendő mennyiségű digitális forrás.

Kelet-Európa-kutatás Németországban – a mai helyzet

Az előző fejezetben a nyomtatott kisebbségi bibliográfián alapuló két szakadatbázis vázlatos ismertetését olvashattuk.

A Transindex adatbankja itt meg is állt, informatikai fejlesztések helyett inkább a tartalmi kibővítés jöhet számításba. Az Ethnodoc mint projekt befejeződött, de remélhetően a feldolgozott adatok a német kutatóintézeti és egyetemi hálózatokban tovább élnek.

Az alábbiakban néhány német kutatóintézet, egyetem és kiadó Kelet-Európával foglalkozó adatbázisát ismertetem.

*OSMIKON – Kelet-, Kelet-Közép- és Dél-Európa kutatási portálja*¹²

A Bajor Állami Könyvtár programja, amelyet 1949-től támogat a *Német Kutatási Alapítvány*. A könyvtár a régió kutatásának német referenciagyűjteménye, a portál nemzetközileg elismert állományán, valamint több egyetemi szférán kívül működő német Kelet-Európa kutatóintézet könyvtárának gyűjteményein és adatbázisain alapul.¹³ Ezen kívül a portál hozzáférést biztosít a Németországban nem elérhető szakirodalomhoz is a nemzetközi adatbázisok osmikonSEARCH-be történő integrálásával. Az OSMIKON keresőfelülete discovery rendszerként funkcionál.

Célterületei: Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Észtország, Koszovó, Horvátország, Lettország, Litvánia, Moldova, Montenegró, Modern Görögország, Észak-Macedónia, Lengyelország, Románia, Oroszország, Szerbia, Szlovákia, Szlovénia, Csehország, Ukrajna, Fehéroroszország, Ciprus.

*Herder-Institut: Könyvtári és bibliográfiai portál*¹⁴

A marburgi *Herder Institut* Közép- és Kelet-Európa történetével foglalkozó kutatóintézet. Kutatási területe Lengyelország, Észtország, Lettország, Litvánia, Csehország és Szlovákia történetét foglalja magában.

Mintegy 500 ezer kötetes könyvtárral rendelkezik, valamint jelentős számú fotó- és térképgyűjteménnyel. Speciális szolgáltatásként tartják fenn könyvtári és bibliográfiai portáljukat, amelyben a Közép- és Kelet-Európával foglalkozó publikációkat közös felületen teszik kereshetővé. Az adatbázisban monográfiák, gyűjteményes kötetek közleményei, folyóiratcikkek, forráskiadások, referenciaművek, bibliográfiák, ismertetések és konferenciajelentések szerepelnek.

*OstDok – Osteuropa-Dokumente Online*¹⁵

Kizárólag elektronikus formában (digitalizált vagy digitálisan született) dokumentumokat tartalmaz a Kelet-Európa-kutatás interdiszciplináris témakörében. Valamennyi tétel szabadon elérhető az interneten. A dokumentumokat vagy online módon eredeti helyükön tudja a használó megtekinteni, vagy javaslatot kap azokra a távoli gyűjteményekre, ahol a keresett elektronikus dokumentum megtalálható.

Az OstDok a Bajor Állami Könyvtár, a Collegium Carolinum, a Herder és a Leibniz Intézetek együttműködésében készül. A korábban ismertetett OSMIKON portálon keresztül kereshető, mintegy 48 ezer teljes szövegű dokumentumot tartalmaz.

*Közép- és Kelet-Európa online könyvtára – Central and Eastern European Online Library*¹⁶

Kereskedelmi vállalkozás, amely a Kelet-Európában megjelent és a régióról szóló e-folyóiratokat és e-könyveket tartalmazza, főképpen a társadalomtudományok területén. Jelenleg mintegy 2000 folyóiratot, 480.000 cikket, több, mint 2200 e-könyvet és 2500 szürke irodalmi dokumentumot foglal magában az adatbázis. A vállalkozás 2010-ben indult, könyvtárak és egyéb intézmények előfizethetnek a szolgáltatásra.

A Kelet-Közép-Európa-kutatás területén a német egyetemi és kutatási adatbázisok alapján a következő általános trendek figyelhetők meg:

- kutatóintézeti, egyetemi és állami könyvtárak kezelésében épülnek adatbázisok;
- széles dokumentumbázis jellemző rájuk;
- bibliográfiai és katalógusinformációk egyaránt megtalálhatók bennük;
- a fulltext dokumentumok aránya jelentősen megnőtt;
- megjelentek kereskedelmi résztvevők is a piacon.

Ha a jelenlegi helyzetet összevetjük a szakadatbázisok korábbi korszakával, megfigyelhető az a trend, hogy a hagyományos bibliográfiákra is jellemző tematizált, célzott gyűjtést az egyre szélesebb forrásbázis biztosítása váltja fel. Minél nagyobb számú dokumentum található meg az adatbázisokban, annál nagyobb a valószínűsége, hogy a kutató különböző szűrésekkel megtalálja a releváns információt, illetve ma már magát a dokumentumot is. A digitalizálás hétköznapivá válásával a bibliográfiai információ egyre inkább a teljes dokumentumhoz vezető utat jelenti.

Összegzés

A használók, kutatók számára nem a bibliográfiai adat, hanem magának a dokumentumnak a megtalálása a cél. Korábban a dokumentumhoz több lépcsőn keresztül juthattak csak el: a bibliográfiából azonosíthatták a dokumentum alapadatait és jó esetben megtalálhatósági helyét. Ezután fel kellett keresni azt a gyűjteményt, ahol a dokumentum elérhető, és csak ezután juthattak a forráshoz. Manapság ez az út lerövidülhet akár egy lépcsőre is, ha a keresett forrás elektronikus formában is szabadon hozzáférhető. Az elektronikus környezet arra is lehetőséget nyújt, hogy a bibliográfiai rekordokhoz teljes dokumentumokat és/vagy tematikusan kapcsolódó egyéb adatokat is rendeljünk.

A kisebbségkutatási bibliográfia példáján keresztül azt az átalakulási folyamatot próbáltam bemutatni, ami a hagyományos bibliográfiától a projektalapú szakadatbázisokon keresztül napjaink adatbázisaihoz és digitális könyvtáraihoz vezet.

Mint minden változás, ez az átalakulás is áldozatokkal jár. A tudós bibliográfusok által míves módon, évek hosszú munkájával összeállított vastkos kötetek jelentősége csökken, és ezzel háttérbe szorul az a személyesség, ami az ilyen típusú bibliográfiák jellemzője: a bibliográfusok egyéniségének tükröződése a műben. A kötetek forgatása helyett a kutató az interneten elérhető adatbázisokat és az egyes gyűjtemények katalógusait használja, vagy egyszerűen beírja az ismert adatokat egy internetes keresőbe. A keresés gyorsabb, és eredményessége valószínűbb ezen a módon: nyilvánvalóan ez a fő cél, s a jövő útja. Közben azonban elveszhet az adatvadászat személyessége és háttérbe szorul egy – a kutatáshoz mindig szorosan kapcsolódó – tradicionális hivatás: a tudós bibliográfusé.

Irodalom és jegyzetek

1. HAGLER, Ronald: The bibliographic record and information technology. 3. ed. Chicago-London, ALA-CLA, 1997. 13. p.
2. Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája. Forrás: <http://www.oszk.hu/mnbwww/K/BIBLI.HTML> [2019. július 1.]
3. Bibliographisches Handbuch der ethnischen Gruppen Südosteuropas. Hrsg. von Gerhard Seewann und Péter Dippold. Bd. 1–2. München, Oldenbourg, 1997. (Südosteuropa-Bibliographie. Ergänzungsband; 3.) XC, 638 p., XLVII, 639–1450. p.
4. DIPPOLD Péter: Délkelet- és Közép-Európa kisebbségeinek bibliográfiai kézikönyve. = Könyvtári Figyelő, 45. évf. 1. sz. 1999. 31–39. p.
5. HUNYADINÉ NASZÁDOS Edit – TOLNAI György: Könyvtári rendszerek PC környezetben. = Könyvtári Figyelő, 38. évf. 4. sz. 1992. 621. p.
6. DIPPOLD Péter: Délkelet- és Közép-Európa kisebbségeinek bibliográfiai kézikönyve. = Könyvtári figyelő, 45. évf. 1. sz. 1999. 35. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/00100/00143/00029/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_1999_1_031-039.pdf [2019. június 20.]
7. Ethnodoc. Forrás: www.ethnodoc.eu [2019. július 3.] Az Internet archívum wayback machine alapján ezen a webcímen 2011–2018 között működött az adatbank, 2019-től a szolgáltatás megszűnt.
8. Forschungsverbund Ost- und Südosteuropa. Forrás: <http://www.forost.de> [2019. július 1.]
9. Az Ethnodoc adatbázis-navigátora a tematikus keresés biztosítására. DIPPOLD András: Nightfire Viewer felhasználói dokumentáció 1.0. 8. p. (Kézirat)
10. Adatbank. Erdélyi magyar elektronikus könyvtár. Forrás: <http://www.adatbank.ro> [2019. július 1.]
11. DIPPOLD Péter: A határokon kívül élő magyarság történetének bibliográfiája 1918–1945. Forrás: <http://adatbank.transindex.ro/regio/dippold> [2019. július 1.]
12. OSMIKON. Das Forschungsportal zu Ost-, Ostmittel und Südosteuropa. Forrás: <https://www.osmikon.de> [2019. július 1.]
13. Kilenc különböző könyvtár katalógusa, 8 sajtó- és cikkladatbázist, 5 digitális könyvtárat, 6 szakbibliográfiai gyűjteményt és 2 internetes linkgyűjteményt tartalmaz a portál.

14. Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-Gemeinschaft. Forrás: <https://hds.hebis.de/herder/index.php> [2019. július 1.]
15. Ostdok. Osteuropa-Dokumente online. Forrás: <https://www.osmikon.de/metaopac/start.do?View=ostdok> [2019. július 1.]
16. Central and Eastern European Online Library. Forrás: <https://www.ceeol.com> [2019. július 1.]

Dippold Péter a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtárának igazgatója, mel-
lékállásban 2016-tól az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének adjunk-
tusa. 2000–2005 között a Könyvtári Intézet igazgatója, majd az Országos Széchényi Könyvtár
főigazgató-helyettese. Kutatási területe: a közkönyvtárak fejlesztésének lehetséges irányai az
internet korában a trendek tükrében, valamint a bibliográfia elméleti kérdései.

ORCID 0000-0001-9000-3392

A TARTALMI FELTÁRÁS KÉRDÉSEI 1945-TŐL AZ 1970-ES ÉVEKIG ÚTTÖRŐK ÉS ÚTKERESŐK

CSÍK TIBOR

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A könyvtárak rendszerező és az ismereteket rendelkezésre bocsátó munkáját a XX. század közepén számos kritika érte. A szellemi és technológiai kihívásokra született egyik válasznak a számítógépes információ-visszakeresés kidolgozása, a másiknak pedig a könyvtári osztályozás, indexelés elméletének és gyakorlatának megújítása tekinthető az 1945-től az 1970-es évekig terjedő időszakban. A tanulmány célja egyrészt, hogy történeti áttekintést adjon az információ-visszakeresés megszületéséről és az osztályozás megújításáról, a benne részt vevő, tudós szakemberek munkássága alapján. A másik cél, azoknak a legfontosabb eszméknek, problémáknak és gyakorlati megoldásoknak a bemutatása, amelyek megalapozták a következő, az 1990-es évekig tartó korszak gondolkodását, és amelyek ma is hatnak.

Gernot Wersig (1936–2006) a német információtudomány nagy alakja az 1948-tól az 1970-es évekig tartó korszakot Shannon és Weaver fázisnak nevezi, amelyben a tudomány Shannon információ fogalmát igyekezett magához alakítani. A következő korszakot az online információszolgáltatások határozták meg, ez az időszak tehát egészen az 1990-es évekig tart.¹ Tanulmányunk célja, hogy áttekintést adjon arról, hogy a Shannon és Weaver fázis időszakában miként alakult a tartalmi feltárás elmélete és gyakorlata, kik voltak a korszak úttörői, útkeresői.

Szellemi és technológiai kihívások

A könyvtárak rendszerező és az ismereteket rendelkezésre bocsátó munkáját a XX. század közepén számos kritika érte. Az egyik legmeghatározóbb álláspontot Vannevar Bush (1890–1974), a tudós mérnök fejtette ki *As we may think*² című esszéjében, amely 1945-ben jelent meg. A másik kritikát a szellemi élet szépirodalomhoz kötődő területéről választottuk, Jorge Luis Borges (1899–1986) argentin írótól, gondolkodótól. Borges *El idioma analítico de John Wilkins* című esszéje³ az 1940-es években született, 1952-ben jelent meg kötetben, majd 1964-es angol fordításával vált általánosan ismertté.

Bush nemcsak a műszaki tudományok kiemelkedő alakja volt, hanem a második világháború alatt annak a hivatalnak a vezetője (Office of Scientific Research and

Development), amely összefogta a katonai fejlesztéseket az Egyesült Államokban. Így álláspontjának súlyt adott a tudományos elismertsége, de különösen politikai befolyása. Írásából három fontos megállapítást emelünk ki:

1. A tudományos publikációk nagy száma és eltérő minősége akadályozza a tudományos munkát, s a már meglévő eredmények fölhasználást. A kutatási eredmények átadásának, megismertetésének módszerei elavultak és a cél elérésére alkalmatlanok. Ez oda vezethet, hogy jelentős felfedezések elveszhetnek a tudomány számára. Intő példaként *Johann Georg Mendelnek*⁴ a genetikai törvényekről szóló munkáját hozza föl.
2. Az anyagok leválogatásának gépesítésében a könyvtárak lemaradtak, s hiányoznak az ehhez szükséges berendezések is. Az általuk alkalmazott indexelési, osztályozási eljárások mesterkélték, s a hierarchiában mindennek csak egy meghatározott helye van. Az eligazodáshoz ismerni és alkalmazni kell a szabályokat, majd a sikeres keresés után kilépni a rendszerből, s hogy új utat kezdjünk, megint belépni.
3. Az adatrögzítéshez és -továbbításhoz, valamint a leválogatáshoz azonban új eszközök állnak már rendelkezésre. Ezek egy része új műszaki fejlesztés, a többit már alkalmazzák az üzleti életben. A tárolásra, a másolatkészítésre és legfőképpen a szelekcióra jó megoldást kínál a mikrofilmalapú, fotomechanikus eljárás.⁵

Bush tehát nem tesz javaslatot a könyvtári feldolgozás megújítására. A megoldást a visszakeresés gépesítésében látja, ezért a fejlesztés középpontjába a technológiai kutatásokat állítja.

A műszaki haladást képviselő tudós után lássuk Borges, a könyvtáros, a szellem embere gondolatait. Az esszéjében Wilkins⁶ az univerzum rendszerét megalkotni kívánó „osztályozó” ember jelképe. Borges csak érzékelteti a Wilkins-féle osztályok, alosztályok szerveződésének elveit és azok jelölését, majd egy ősi kínai enciklopédia – *A jóra való ismeretek égi gyűjteménye* – osztályait sorolja föl:

„Amaz ősi feljegyzések szerint ugyanis az állatok lehetnek a) a Császár állatai, b) balzsamozottak, c) idomítottak, d) malacok, e) szirének, f) mesebeliek, g) kóbor kutyák, h) olyanok, amelyek ebben az osztályozásban szerepelnek, i) örülten rázkódók, j) megszámlálhatatlanok, k) olyanok, akiket a legfinomabb teveszőr ecsettel festettek, l) másfajták, m) olyanok, akik az imént törtek össze egy vázát, n) olyanok, akik távolról légynek tűnnek.

A Brüsszeli Bibliográfiai Intézet is csak gyarapítja a káoszt: ezer alcsoportra osztotta fel az univerzumot; a 262 a pápára vonatkozik; a 282 a római katolikus egyházra; a 263 az úrnapijára; a 268 a vasárnapi iskolákra; a 298 a mormonizmusra; a 294 pedig a brahmanizmusra, a buddhizmusra, a sintoizmusra és a taoizmusra. Heterogén alcsoportokat is megtűr, példaként lássuk a 179-et: „Állatokkal való kegyetlenkedés. Állatvédelem. A párbaj és az öngyilkosság az erkölcs szemszögéből. Különböző hibák és fogyatékoságok. Különböző erények és tulajdonságok.”

Bemutattam, hogy milyen önkényességek vannak Wilkins, az ismeretlen (apokrif) kínai enciklopédiaíró és a Brüsszeli Bibliográfiai Intézet munkájában; nyilvánvaló, hogy az univerzumnak nincs egyetlen osztályozása sem, amely ne volna önkényes és pontatlan.”⁷

Borges bírálata közvetlenül az *Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO)* tartalmi és felosztásbeli hibáira vonatkozik. Következtetésében azonban megkérdőjelezi a *Paul Otlet* és *Henri La Fontaine*⁸ vezette dokumentációs mozgalom lelkesítő célját, hogy nemzetközi együttműködéssel számba vegyék és rendszerezék az emberiség tudását. Borges az ETO-t éppen olyan önkényesnek és hiábavalónak tekinti, mint John Wilkins „filozófiai nyelv”-ének a teremtett világot rendszerezve leíró szótárát vagy a képzeletbeli kínai enciklopédia taxonómiáját. Az esszé azt erősíti meg olvasójában, hogy a világról alkotott tudásunk és annak rendezése ahhoz a társalomhoz kötődik, csak abban érvényes, amely azt létrehozta.

A tartalmi feltárás eszközei a könyvtárban

A XX. század közepén – amikor a tudós és az író kifejtette álláspontját – a könyvtárakban a tartalmi feltárás általánosan elfogadott eljárásai az osztályozás és a tárgyszavazás voltak. Tekintsük át azokat a legfontosabb elveket és eszközöket, amelyeket a könyvtári gyakorlatban használtak a tartalmi reprezentáció elkészítésében, és amelyek alkalmazásával meg lehetett keresni egy téma irodalmát.

Melvil Dewey (1851–1931) 1876-ban megjelentetett elképzelései⁹ számos ún. tizedes osztályozásnak képezték az alapját. A két legjelentősebb, a későbbi elnevezés szerinti *Dewey Tizedes Osztályozás (DTO)* és a főttebb már említett ETO. Bár Dewey művében hivatkozik *Francis Bacon* (1561–1626) tudományrendszerezésére, osztályozása azonban nem filozófiai vagy tudományelméleti alapú, hanem korának, a XIX. század végének felsőoktatási gyakorlata volt a kiindulópontja. *Hjørland* – több meghatározó szakembert idézve – megállapítja, hogy a DTO elsődlegesen a könyvtári üzem racionális szabályozása szempontjából fontos, legnagyobb hatású elemének pedig az osztályozó ismérvek jelölésének rendszere tekinthető.¹⁰

Az ETO a DTO tudományfelosztásán némileg módosított, de a lényegét tekintve nem változtatott. A továbbfejlesztés fő irányai a polihierarchia átgondolt kiépítése és az alosztások rendszerének kidolgozása, valamint a jelzetek logikai összekapcsolhatóságának megteremtése voltak. Azt kívánták biztosítani, hogy a téma valamennyi szignifikáns elemét le lehessen írni. Ez gyökeres szakítást jelentett a monohierarchikus, enumeratív felfogással, és lehetőséget teremtett egy olyan osztályozásra, amelyben a témát több, egymástól független szempont szerint tárják föl. Bár az osztályozó ismérvek elrendezése a fő- és segéd táblázatokban, illetve a szakterületi alosztásokban is hierarchikus, annak minden előnyével (pl. rendezettség) és hátrányával (pl. eltérés a valóságtól, logikai következtelenség). De egyértelműen kiemeli a többi osztályozás

közül a téma elemző föltárását a rendszerben adott szempontok szerint, ami sok tekintetben előlegezi a fazettás osztályozásban kiteljesedő elveket.¹¹

A legáltalánosabban használt tárgyszójegyzék az Egyesült Államok nemzeti könyvtárának (Library of Congress – LC) tárgyszójegyzéke, a *Library of Congress Subject Headings* (LCSH). A tárgyszavazás gyakorlata az Egyesült Államokban *Charles Ammi Cutter* (1837–1903) szótárkatalógus szabályzatára épült. Az LC az 1890-es évek végétől kezdte el építeni tárgyszójegyzékét, amelynek első kiadása 1914-ben jelent meg. A jegyzék kezdetben enumeratív volt, és két relációt használt: a *lásd* (see) és a *lásd még* (see also). A folyamatos fejlesztések révén – például tematikus, formai, földrajzi, idő alosztások alkalmazása – majd a tárgyszavazási szabályzat kidolgozásával¹² az 1950-es évekre egyre jobban előtérbe került a tartalom elemző megközelítése.

Az LC osztályozási rendszerének (*Library of Congress Classification* – LCC)¹³ kidolgozása is az 1890-es évek legvégén kezdődött. Az elsődleges cél meglehetősen gyakorlati volt: a könyvtár egyre növekvő gyűjteményének megfelelő föltárása oly módon, ami biztosítja a könyvtár szervezetének hatékony működését és az állomány jó fizikai elrendezhetőségét. A különböző tudományágak, szakterületek táblázatai az 1900-as évek elejétől egészen a század közepéig folyamatosan jelentek meg. A már kidolgozott táblázatokat a munka közben fölmerült szempontok alapján újra és újra átdolgozták, bővítették, aminek következtében a gyűjteményrészeket újra kellett szakszerezni, akár többször is. Az LCC-t az enumeratív osztályozási rendszerek példaként szokás említeni, bár egyes tudásterületek osztályában használ alosztásokat. Az LCC jellemzője, hogy a különböző tudásterületek táblázatai eltérő elvek szerint épültek föl, ami az adott területért felelős szervezeti egység önállóságából is következett. Az osztályozási rendszer egészét átfogó elvek hiánya mellett általánosan jellemző az osztályozó ismérvek monohierarchikus elrendezése. A hierarchia azonban nem követi az alárendelés (szubordináció) szigorú logikai szabályait, sokszor tematikus csoportosítást, illetve aláosztást (szubszumció) valósít meg.

Henry Evelyn Bliss (1870–1955) alkotta meg a XX. század közepének legelismertebb osztályozását, az ún. *Bibliographic Classification* (BC)¹⁴, amely 1940–1953 között jelent meg. Bliss áttanulmányozta, elemezte kora osztályozási rendszereit, s a levont következtetések alapján dolgozta ki az új osztályozást. De nemcsak gyakorlati szakember volt, hanem az osztályozáselmélet úttörője, és az ő nevéhez fűződik az ismeretszervezés (knowledge organization) fogalmának megalkotása, tartalmának meghatározása is. Munkásságából kiemelendő az a gondolat, hogy a könyvtári osztályozásnak nemcsak koherensnek, átfogónak, logikai elveken alapulónak kell lennie, hanem összhangban kell állnia a tudomány rendszereivel. Ahogy a tudomány tükrözi a természetet, akképpen kell tükröznie a tudományt a könyvtári osztályozásnak.

Bliss elmélete óriási hatást gyakorolt *Siyali Ramamrita Ranganathan*ra (1892–1972) a XX. század leginvenciózusabb osztályozási szakemberére, a könyvtártudomány egyik megalapozójára. Ranganathan *Kettőspontos Osztályozásában* (*Colon*

Classification – CC) egyesítette a nyugati osztályozásméletet és a hindu világszemléletet, továbbá követelménnyé emelte az osztályozás folyamatában az analízist és a szintézist. Osztályozása a fogalmi kategóriák elméletéhez áll közel, amely megkülönbözteti az entitást (Arisztotelésznél ουσία / szubsztancia) és annak attribútumait. A téma föltárása ún. fazetták szerint történik, amelyek a következők lehetnek: *Personality* (egyediség, a téma fókusza), *Matter* (tulajdonság, alkotóelem), *Energy* (folyamat, tevékenység, hatás), *Space* (térbeli, földrajzi vonatkozás), *Time* (időbeli vonatkozás). Egy osztályozó ismerv kerülhet a P fazettába, de értelemszerűen bármely más fazettába is, attól függően, hogy az adott téma melyik vetületét írja le. Ranganathan fazettás osztályozásának újdonságai közül két szempontot ki kell emelni: az egyik, az osztályozó ismérvek csoportosítása az adott szakterület legáltalánosabb fogalmai szerint, a másik, az osztályozó ismervnek az adott témában betöltött szerepének jelölése.

Összefoglalva megállapítható, hogy általános jelenség az enumertív, monohierarchikus rendszertől való távolodás. Egyre fontosabbá válik, hogy egy téma leírását több osztályozó ismerv együttese alkossa. Több ismerv használata azonban fölveti a kérdést, hogy az egyes ismérvek mely tartalmi szempontot, a téma mely vetületét írják le. A tartalmi reprezentáción belül az ismérvek egymáshoz való viszonyának vizsgálata a kutatás új távlatait nyitotta meg. A föltárás során a téma elemzését és szabályozott leírását valamennyi ismertetett eszköz elvárja, bár ennek mértéke és módja óriási különbségeket mutat. Az élő tudomány és a könyvtári osztályozás viszonya is lényeges kérdés: a könyvtári rendszernek követnie kell-e a tudományok rendszertanát vagy más, például a gyűjtemény vagy a használók gyakorlatias elvárásainak kell megfelelnie. Mindez csak aláhúzza az osztályozásméleti kutatások fontosságát, a tartalmi reprezentáció tudományos kutatásának nélkülözhetetlenségét.

Az információ-visszakeresés

A második világháború után a természettudományos, műszaki szakirodalomnak és a kutatási dokumentációnak a feldolgozása és visszakereshetővé tétele a katonai vonatkozások miatt elvált a „polgári” fejlesztésektől. Az Egyesült Államokban Bush intenciói szerint az információs technológia, elsősorban pedig a leválogatás gépesítése állt a középpontban. A kutatási tevékenységek és a műszaki fejlesztések kormányzati támogatása 1950-re intézményesült. Ebben az évben – Bush hathatós közreműködésével – létrejött a *National Science Foundation (NSF)* az alap kutatások és a mérnöki tudományok segítésére. A következő lépést az 1958-as ún. Szputnyik-törvény (*National Defense Education Act – NDEA*) jelentette, amely az Alap feladatává tette az információs kutatások szervezését, nevesítve az indexelés, a kivonatkészítés, a fordítás, a tudományos információk disszeminálásának, elérhetővé tételének gépesítését.¹⁵

Az információellátás fontosságára ráirányította a figyelmet a Szovjetunió központi információs intézetének hatékony működése is, amely döntően járult hozzá a sikeres

katonai fejlesztésekhez. Az intézet a tudományos akadémia részeként jött létre 1952-ben, 1955-től viselte az Össz-szövetségi Tudományos és Műszaki Információs Intézet (*Всесоюзный институт научной и технической информации – VINITI*) nevet. A VINITI az egész világról, de különösen a nyugati országokból gyűjtötte és dolgozta föl a legfrissebb tudományos és műszaki közleményeket, s látta el információval a szovjet fejlesztéseket. A tudományos tájékoztatás magas színvonala, szervezettsége elsősorban a kivonatokat készítő, a dokumentációs tevékenységet végző tudósoknak, szakembereknek volt köszönhető, akik nem mindig „önszántukból” vettek részt a munkában. A VINITI nemcsak az információellátást biztosította kiadványaival és szolgáltatásaival, hanem összefogta az információkezeléssel kapcsolatos kutatásokat is.¹⁶

Az amerikai kutatások első, átütő eredményét *Claude Elwood Shannon* (1916–2001) érte el, aki Bush tanítványa volt és munkatársa a fotomechanikus leválogató fejlesztésében. Az 1949-ben megjelent műve lefektette a matematikai információelmélet alapjait, mérhetővé tette a kommunikációs rendszerek hatékonyságát.¹⁷ A hatása óriási volt, a tudományok széles köre vette át fogalmait, adaptálta modelljeit. A kommunikációs modellt (adó-csatorna-vevő) például évtizedeken át alkalmazták a könyvtárak tájékoztató tevékenységének bemutatására is. Pedig Shannon matematikai elmélete nem kapcsolódott az információkereséshez, sem a tudásreprezentációhoz.

Az információ-visszakeresés (information retrieval) fogalmát 1950-ben *Calvin Northrup Mooers* (1919–1994) határozta meg. A matematikus Mooers a téma szerinti visszakeresés gépesítését azzal a frusztrációval indokolta, amelyet a könyvtárak – kivétel nélkül valamennyi – ilyen irányú működése vált ki.¹⁸

Mortimer Taube (1910–1965) dolgozott a washingtoni Kongresszusi Könyvtárban, tanított a felsőoktatásban és vezette *Oak Ridge National Laboratory* dokumentációs rendszerének kialakítását. A nevéhez fűződik a dokumentum szövegéből kivont szavakkal való indexelés (Uniterm) és az erre alapozott gépi keresés kidolgozása, ami valódi mérföldkőnek számít.¹⁹ Bár a gépe még lyukkártyákkal működik, de a kulcsszóindex és a visszakeresésben a kulcsszavak Boole-operátorokkal való „koordinálása” ma is alkalmazott eljárás.

Hans Peter Luhn (1896–1964) az információs technológia legnagyobb újtója. Ő is lyukkártyás gép fejlesztésével kezdte, ahogy Mooers és Taube. Majd olyan gépi indexelési eljárásokat dolgozott ki, amelyek a közlemények címéből, szövegéből vonták ki a témára utaló szavakat, mint például a *KWIC*.²⁰ Lefektette továbbá az automatikus kivonatkészítés alapjait, megfogalmazva, hogy a szövegben szereplő szavak előfordulási gyakorisága és a mondaton belüli relatív helyzete alapján meghatározható és mérhető a mondat szignifikanciája.²¹ Az ő nevéhez fűződik továbbá a szelektív információterjesztés (Selective Information Dissemination) elve, amelynek mai megfelelője az RSS.

Az 1950-es évek végén született meg az információkeresés új eszköze a tezaurus.²² A szót visszakereséssel kapcsolatban Mooers használta először, a mai értelmezéshez legközelebb Luhn felfogása áll, az elméletének megalapozója pedig *Brian Campbell Vickery* (1928–2009) volt.²³ A tezaurus az ismérvek megnevezését szabályo-

zottan tartalmazza (homonímia kezelése, szinonimák megadása); jelöli az ismérvek közötti logikai kapcsolatokat (pl. nem-faj viszony) és megadja a fogalmi szinteket, a tematikai összetartozást; az ismérvek között megadott relációk a gépi keresésben felhasználhatók (pl. az alárendelt ismérvek keresése); ugyanakkor indexnyelvként posztkoordinált; az osztályozási rendszerek felosztási kötöttségei nem érvényesek.²⁴ Először a DuPont vegyipari cég használt tezaurszt 1959-ben, 1960-ben jelent meg a *Thesaurus of Armed Services Technical Information Agency (ASTIA)*, majd a *Chemical Engineering Thesaurus* az American Institute of Chemical Engineers kiadásában. Mindez jól mutatja, hogy a tezaurszok elsődleges felhasználója az ipari és katonai terület volt.

Eugene Garfield (1925–2017) a tartalmi feltárás gépesíthetőségét kutatva vizsgálta a tudományos közlemények hivatkozásait.²⁵ Az általa kifejlesztett hivatkozási index azonban az információkeresésnek egy teljesen új dimenzióját nyitotta meg. A hivatkozások száma és különösen kapcsolatai (pl. együttidézés, hivatkozási háló) vizsgálata nem a tematikus visszakeresést, hanem a bibliometriát újította meg teljesen. Sok évtizedes munkásságának eredményei alapvetőek a tudományos teljesítmény mérésében, a tudományteréképezésben. Munkásságának korszakos jelentőségét az is bizonyítja, hogy számos hivatkozásvizsgáló eljárása előlegezi a webes linkelemző algoritmusokat.

Gerard Salton (1927–1995) tudományos pályája az 1950-es évek végén indult, de a 60-as évektől haláláig folyamatosan jelentkezett munkáival.²⁶ Az általa kidolgozott vektortér modell alapján megszülettek azok a számítógépes algoritmusok, amelyek meg tudják határozni a szövegek tárgyát és képesek azokat tematikus hasonlóságuk alapján rendezni. Kifejlesztett továbbá egy *SMART (System for the Mechanical Analysis and Retrieval of Text)* nevű információfeldolgozó és -visszakereső rendszert is.²⁷ Az automatikus osztályozásnak nevezett eljárása nem a hagyományos, logikai alapú intellektuális művelet. Az osztályba sorolás (klaszterálás) ugyanis nem egy vagy néhány lényeges ismértv alapján történik, hanem valamennyi számba vett ismértv figyelembevételével, sőt, az egyes ismérvek súlyozhatók is.

A vektortér modell mellett a visszakeresés ún. valószínűségi modellje volt a legnagyobb hatású. Az 1960-as évektől folyó kutatások egyik legkiemelkedőbb alakja Karen Ida Boalthe Spärck Jones (1935–2007) volt. Visszanyúlva Luhn azon elgondolásához, amelyben a szavak előfordulási gyakoriságára alapozódik azok szignifikanciája, az egyediséget jelölő szavak előfordulását vizsgálta. A legtöbbet idézett matematikai eljárása az ún. inverz dokumentumgyakoriság (inverse document frequency), amely egy szó egyediségét, specifikusságát a dokumentumban való előfordulási gyakoriságának inverze alapján súlyozza és alkalmazza a visszakeresésben.²⁸ Munkássága az 1970-es években bontakozik ki, és ma is megkerülhetetlen a gépi információkeresésben, s erős hatása alól nem vonhatta ki magát a könyvtártudomány sem.

A Bush által kitűzött célok tehát teljesültek, a téma szerinti leválogatás, vagy ahogy most már általánosan nevezik, az információ-visszakeresés gépesítése megtörtént. Az eddig kizárólagosan emberinek tartott intellektuális műveletet, az osztályozást és a szig-

nifikancia szerinti sorba rendezést matematikai modellek alapján számítógépek végzik. A megszületett eljárások – szövegstatistikai módszer, vektortér modell, valószínűségi modell, hivatkozásmintázatok – egészen az 1990-es évekig meghatározóak.

A könyvtári osztályozás fejlesztése – útkeresés a tartalmi feltárás területén

Az osztályozásfejlesztés legfontosabb műhelyének az angol *Classification Research Group* (CRG) tekinthető, amely a Royal Society kezdeményezésére jött létre 1952-ben. A CRG 1955-ben megjelentetett manifesztuma a fazettás osztályozást határozza meg mint az információ-visszakeresés alapját.²⁹ A munkát nagyban segítette, hogy a NATO, osztályozás kialakítása címén, támogatást adott a csoportnak.³⁰

A CRG tevékenységéhez kapcsolódóan *Brian Campbell Vickery* (1918–2009) kidolgozta a fazettás osztályozás általános elméletét.³¹ Munkássága átfogta az információtudomány szinte valamennyi lényeges területét. Az információfeldolgozás intellektuális és gépi megközelítésének integrációjára törekedett, művei máig vonatkoztatási pontnak számítanak.

Janson Farradane (1906–1989) az információtudomány névadója, 1963-ban ilyen címmel hirdette meg egyetemi kurzusát (*City University, London*).³² Az új megnevezés jelezte, hogy mind a könyvtártudományt, mind a dokumentációt szükséges újradefiniálni. Oktatói, kutatói, tudományszervező és szakmai közéletet támogató tevékenysége (pl. az *Institute of Information Scientist*, a *Chartered Institute of Library and Information Professionals* elődszervezetének kezdeményezése) jól mutatja, hogy az újradefiniálás fontos mozzanata a „hagyomány” és az információs technológia szintézise. Munkásságának fontos része volt egy olyan indexelési rendszer kidolgozása, amelyben az ismérvek közötti relációt operátorokkal lehet jelölni, ezáltal is pontosítva a témát a gépi keresésben.³³

A tartalmi ismérvek témán belüli (szintaktikai) relációinak leírása az egyike volt a legfontosabb kutatási területnek. Az indexelés szintaktikai kérdéseivel foglalkozók közül Gardin és Austin munkásságát emeljük ki. *Jean-Claude Gardin* (1925–2013) vezette a francia nemzeti kutatási központ (*Centre national de la recherche scientifique – CNRS*) automatikus dokumentációt kutató szekcióját is. Az 1960-as évek elejére az EURATOM támogatásával kifejlesztett egy *Syntagmatic Organization Language* (SYNTOL) nevű indexelési eljárást, amely sok tekintetben megújította a dokumentációs nyelv elméletét.³⁴ *Derek William Austin* (1921–2001) tevékenyen részt vett a CRG munkájában, de legismertebb alkotása a British Library számára kidolgozott indexelési eljárás, amelynek neve *Preserved Context Index System* (PRECIS).³⁵ A PRECIS célja, hogy a tartalmi ismérveknek a dokumentum témájában meglevő viszonyát olyan módon írja le, hogy azt a gépi visszakeresés során hasznosítani lehessen.

Az osztályozási, indexelési rendszerek hatékonyságát vizsgáló kutatások közül a *Cyril William Cleverdon* (1914–1997) vezetésével lezajlottaknak volt a legnagyobb

visszhangja. Cleverdon bár angol volt, nem tartozott a CRG-hez, a kutatásait az amerikai NSF támogatta. Az ún. első Cranfieldi jelentés³⁶ négy rendszer – az ETO, a tárgyszavazás, a fazettás osztályozás és a UNITERM – hatékonyságát vizsgálta a visszakeresésben. Ha kis különbséggel is, a UNITERM teljesített legjobban, míg a fazettás osztályozás a legkevesbé jól. Bár a Cranfieldi jelentéseket nagyon sokan kritizálták, mégis korszakos jelentőségük volt a rendszerközpontú megközelítés és a rendszer értékelésének megalapozása, a relevancia, a teljesség és a pontosság gyakorlati alkalmazásával. (Bár Taube a relevanciát pszeudomatematikai mutatónak tartotta.)

A korábban tárgyalt osztályozási rendszerek fejlesztése is folyamatos volt. Az ETO megújítása az 1960-as, 70-es években gyorsult föl, s vált az osztályozási rendszer talán legsikeresebb időszakává. A nemzetközi együttműködéssel folyó munkálatok során modernizálták a tartalmat, hogy minél jobban igazodjon az élő tudomány rendszeréhez. Az osztályozásban fokozottan érvényesítették az analitikus-szintetikus jeleget, minél többet építve be a fazettás elvekből. Bliss osztályozásának (BC) továbbfejlesztésére 1967-ben társaság alakult, amely a CRG deklarálta fazettás, elemző elvek szerint dolgozta át a rendszert.³⁷

Ingetraut Dahlberg (1927–2017) mind az elmélet, mind a gyakorlat oldaláról jól ismerte az osztályozás problémáit, számos osztályozási rendszer fejlesztésében vett részt³⁸, többek között tagja volt a FID ETO fejlesztésével foglalkozó bizottságának is (*Revision Committee for the Universal Decimal Classification*). Álláspontja szerint az osztályozásnak fogalmi szinten kell megvalósulnia, ezért az osztályozási rendszernek egyetemes elvek szerint kell fölépülnie, s a rendszerezésnek filozófiai, tudományelméleti alapúnak kell lennie.³⁹ Dahlberg megújította és továbbfejlesztette az osztályozás klasszikus elméletét (építve pl. az arisztotelészi kategóriákra), ezzel és a tudomány-szervező tevékenységével megerősítette a nem gépi, hanem az intellektuális tartalmi feltárás helyzetét a tudományos diskurzusokban.

Jóllehet az információ-visszakereséshez kapcsolódóan vetődött föl a tartalmi reprezentáció új eszköze a teaurusz, de a könyvtári szakemberek gyorsan adaptálták az új „technológiát”. A teauruszok fejlesztésének óriási támogatást biztosított a bibliográfiai adatbázisok kiépítése. Az ipari fejlesztésekhez kapcsolódó tudományok teauruszai mellett sorra jelentek meg más tudományterületek teauruszai is. Például az *Education Research Information Center (ERIC)*, az Egyesült Államok pedagógiai adatbázisának teaurusza 1966-ra készült el. A gépi visszakeresés természetesen a többi ellenőrzött szótár fejlesztését is támogatta, de a teauruszok kiemelkedő jelentőségét az 1970-es években meginduló szabványosítás is bizonyítja.⁴⁰ A szakirodalmi adatbázisokhoz kidolgozott teauruszok, speciális osztályozások jelentősen erősítették a tartalmi reprezentáció domén alapú megközelítését is.

Az áttekintésből jól látható, hogy a könyvtári osztályozások fejlesztésének igen fontos iránya volt a hierarchia és a fazettás elrendezés megfelelő egyensúlyának kialakítása. Általánosan elfogadottá vált azon elv, amely a reprezentációt a téma valameny-

nyi lényeges ismérve szintézisének tekinti. A fejlesztések során arra törekednek, hogy az osztályozási rendszereket minél jobban közelítsék az élő tudomány szerkezetéhez. Elsősorban a fazettás elvekből kiindulva megszületett az az indexelési eljárás, amely reprezentálni kívánta az ismérveknek a dokumentumban meglévő viszonyait, mintegy indexelési szintaxis (PRECIS). A korszak útkeresésének része az emberi tudást mint egésszet egységes elvek szerint elrendező osztályozási rendszerek kialakítása (vö. Dahlberg, BC2). De egyre jelentősebbé vált az egyes szakterületek tartalmi reprezentációját biztosító teauruszok, speciális osztályozások fejlesztése is, ami elsődlegesen a bibliográfiai adatbázisok kiépítéséhez kapcsolódott.

Összegzés helyett

A Shannon és Weaver fázis legnagyobb hozadéka, hogy a tartalmi reprezentáció valamennyi kérdését fölvetette. A tartalmi reprezentáció fejlődési ívét megrajzolva a kiindulás a lényegi ismérv alapján történő besorolás lenne, amely után a több szempont, vetület együttes figyelembevételével történő föltárások következnek, majd pedig a számítógépes, matematikai modell alapú, akár valamennyi jellemzőt – egyeseket súlyozottan is – számba vevő eljárások. A korszakban többen is keresik arra a kérdésre a választ, hogy melyek azok a rendszerező elvek, amelyek az emberi tudás egészében érvényesek, amelyek alapján szervezhetők az ismeretek. Vagy nem átfogó elveket kell keresni, hanem az egyes tudásterületek, ismeretkörök szerkezetére alapozni a tartalmi reprezentációt. Az automatikus osztályozás és referálás, az idézettségi mintázatok és rangsorolás – sokak szerint – elháríthatják Borges vádját az önkényességről és pontatlanságról, hiszen a rendezés a szövegből kiindulva matematikai modellek alapján történik. De ők még nem ismerhették a PageRank algoritmusokat...

A könyvtár- és információtudomány szakemberei nincsenek egyedül, amikor a rendszerezhetőség elveit kutatják. A természettudományokban például a rendszerezés (taxonómia) mindig is alapvető tudományos probléma volt. A könyvtári osztályozás elvei és azok változásai párhuzamba állíthatók az élőlények tudományos osztályozásának történetével – hívja föl a figyelmet Hjørland,⁴¹ – korunk információtudományának kiemelkedő alakja – Brent Mishler korszakolására hivatkozva.

Brent Mishler a biológia történetét vizsgálva a következő rendszertani korszakokat különíti el⁴²:

1. Prehisztórikus kor – „folk classification”.
2. Az ókori görögtől Linné taxonómiájáig terjedő időszak – az osztályozás alapelve az ún. esszencializmus. A hierarchikus rendszerezés szigorú logikai elvek szerint, a leglényegesebb ismertetőjegy alapján történik. A korszak két meghatározó alakja *Arisztotelész* (Kr. e. 384 – Kr. e. 322) és *Carl von Linné* (1707–1778) voltak.

3. A természet rendszere – a legszélesebb értelemben vett hasonlóság elvére épít, amelynek megállapításához több, fontos tulajdonságot is figyelembe vesz. Az *Antoine-Laurent de Jussieu* (1748–1836) kidolgozta módszer hosszú ideig általánosan elfogadottnak számított.
 4. *Charles R. Darwin* (1809–1882) evolúcióelmélete nem volt a rendszertanra alakító hatással egészen az 1950-es évekig – lásd a filogenetikus rendszertan.
 5. Numerikus taxonómia (fenetika) – matematikai (számítástechnikai) alapozású módszertan. Az 1950-es évek végétől, a 60-as évek elejétől alkalmazzák. Az volt az alapelve, hogy lehetőség szerint valamennyi tulajdonság figyelembevételével állapítandó meg a hasonlóság és hozandók létre az osztályok (cluster).
 6. Filogenetikus rendszertan (kladisztika) – az evolúciós információt hordozó ismérvek a taxonómia alapja. Az 1970-es években elismertté váló módszer *E. H. Willi Henning* (1913–1976) leszármazási mintázatokra összpontosító elveit követi.
 7. Molekuláris filogenetika – a DNS-vizsgálatok módszereire és eredményeire támaszkodva az 1980-as évek végétől hozott új rendszertani megközelítést.
- Mishler szerint alapvető változást, paradigmaváltást az esszencializmus, majd a több, fontos tulajdonságok szerinti elrendezés, s ezután a filogenetikai alapú taxonómia hozott.

Irodalom és jegyzetek

1. WERSIG, Gernot: Information theory. In: Feather, J. – Sturges, P. (eds.) International encyclopedia of library and information science. London, New York, Routledge, 2003. 313. p.
2. BUSH, Vannevar: As we may think. = Atlantic Monthly, 7. 1945. Forrás: <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/1945/07/as-we-may-think/3881> [2019. július 10.]
3. BORGES, Jorge Luis: El idioma analítico de John Wilkins. In: Uő.: Otras Inquisiciones (1937–1952). Buenos Aires, Sur, 1952.
4. Mendel-szindróma: az 1866-ban publikált genetikai szabály visszhangtalan maradt, 1900-ban újból felfedezte három tudós, Hugo de Vries, Carl Correns és Erich von Tschermak.
5. Emanuel Goldberg, a német Zeiss vállalat mérnökeként szabadalmaztatott mikrofilmes keresője volt a kiindulása Bush és tanítványai kifejlesztette szelektornak.; BUCKLAND, Michel K.: Emanuel Goldberg, electronic document retrieval, and Vannevar Bush's Memex. = Journal of the American Society for Information Science, 43. vol. 4. no. 1993. 284–294. p. Forrás: <http://people.ischool.berkeley.edu/~buckland/goldebush.html> [2019. július 10.]
6. A címben szereplő Wilkins valós személy, az angol Royal Society megbízásából a tudományok műveléséhez használható nyelvet dolgozott ki – WILKINS, John: An essay toward a real character and a philosophical language. London, 1668. Forrás: <https://archive.org/details/AnEssayTowardsARealCharacterAndAPhilosophicalLanguage/page/n37> [2019. július 10.] A filozófiai nyelvről bővebben MÉDER Zsombor-Zoltán: A „megfelelő”

- szavak és a dolgok – John Wilkins analitikus nyelve. = Kellék, 27–28. sz. 2005. Forrás: <http://kellek.adatbank.transindex.ro/pdf/27-28/033meder.pdf> [2019. július 10.]
7. BORGES, Jorge Luis: A John Wilkins-féle analitikus nyelv. In: Uő.: Az örökkévalóság története. Esszék. Ford. Boglár Lajos, Ertl István, Scholz László. Budapest, Európa, 1999. 276–285. p. <ftp://ontologia.hu/Language/Hungarian/Crawl/MEK/mek.oszk.hu/00400/00461/html/borges23.htm#xxvii> [2019. július 10.] A szövegrész angolul: „In its remote pages it is written that the animals are divided into: (a) belonging to the emperor, (b) embalmed, (c) tame, (d) sucking pigs, (e) sirens, (f) fabulous, (g) stray dogs, (h) included in the present classification, (i) frenzied, (j) innumerable, (k) drawn with a very fine camelhair brush, (l) et cetera, (m) having just broken the water pitcher, (n) that from a long way off look like flies. The Bibliographic Institute of Brussels exerts chaos too: it has divided the universe into 1000 subdivisions, from which number 262 is the pope; number 282, the Roman Catholic Church; 263, the Day of the Lord; 268 Sunday schools; 298, mormonism; and number 294, brahmanism, buddhism, shintoism and taoism. It doesn't reject heterogene subdivisions as, for example, 179: „Cruelty towards animals. Animals protection. Duel and suicide seen through moral values. Various vices and disadvantages. Advantages and various qualities.” I have registered the arbitrariness of Wilkins, of the unknown (or false) Chinese encyclopaedia writer and of the Bibliographic Institute of Brussels; it is clear that there is no classification of the Universe not being arbitrary and full of conjectures.” Borges, Jorge Luis: *The analytical language of John Wilkins*. Forrás: <https://ccrma.stanford.edu/courses/155/assignment/ex1/Borges.pdf> [2019. július 10.]
 8. Otlet (1868–1944) és La Fontaine (1854–1943) 1895-ben alapította az Office International de Bibliographie (IIB) nevű szervezetet, amelynek neve 1937–1988 között Fédération Internationale de Documentation (FID) volt.
 9. DEWEY, Melvil: A Classification and Subject Index for Cataloguing and Arranging the Books and Pamphlets of a Library. Amherst, 1876. Forrás: <http://www.gutenberg.org/files/12513/12513-h/12513-h.htm> [2019. július 10.]
 10. HJØRLAND, Birger: What is knowledge organization (KO). = Knowledge Organization, 35. vol. 2–3. no. 2008. 88–89. p. Forrás: <https://doi.org/10.5771/0943-7444-2008-2-3-86> [2019. július 10.] A bírálatok közül álljon itt példaként egy Bernd Frohmantól vett idézet: „Dewey disdained any philosophical excogitation of the meaning of his class symbols, leaving the job of finding verbal equivalents to others. His innovation and the essence of the system lay in the notation. The DDC is a poorly semiotic system of expanding nests of ten digits, lacking any referent beyond itself...” Uo. 89. p.
 11. HJØRLAND, Birger: Facet analysis. The logical approach to knowledge organization. = Information Processing & Management, 49. vol. 2. no. 2013. 545. p. Forrás: <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2012.10.001>, https://www.academia.edu/3720713/Facet_analysis_The_logical_approach_to_knowledge_organization [2019. július 10.]
 12. HAYKIN, David Judson: Subject headings. A practical guide. Washington, Library of Congress, U.S. Government Printing Office. 1951. Forrás: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015008971890&view=1up&seq=7> [2019. július 1.]
 13. MIKSA, Francis: The development of classification at the Library of Congress. Champaign (IL), University of Illinois Graduate School of Library and Information Sci-

- ence, 1984. (Occasional Papers 164.) Forrás: <https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/3957/gslisoccasionalpv00000i00164.pdf> [2019. július 10.]
14. BLISS, Henry E.: A bibliographic classification, extended by systematic auxiliary schedules for composite specification. (4 köt.) New York, H. W. Wilson, 1940–1953.
 15. SEC. 901.” The National Science Foundation shall establish a Science Information Service. The Foundation, through such Service, shall (1) provide, or arrange for the provision of, indexing, abstracting, translating, and other services leading to a more effective dissemination of scientific information, and (2) undertake programs to develop new or improved methods, including mechanized systems, for making scientific information available.” Forrás: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-72/pdf/STATUTE-72-Pg1580.pdf> [2019. július 10.]
 16. FUTALA Tibor: A VINITI ötven éve. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 50. évf. 6–7. sz. 2003. 291. p. A tömörítvény forrásműve: GILÁREVSKIJ, R. S. – CERNYJ, A. I.: Pát’desát let VINITI. Cto dal’sje? Istoriá, dostizenia, budusee. = Naucno-tehniceskaá informáciá, 1 ser.; 2 ser. 12. no. 2002. 1–14. p. Ma Összorosországi Tudományos és Műszaki Információs Intézet néven működik, rövidítése maradt VINITI.
 17. A magyarul is megjelent változat: SHANNON, Claude E. – WEAVER, Warren: A kommunikáció matematikai elmélete. Az információelmélet születése és távlatai. Budapest, OMIKK, 1986.
 18. „[...]1950, Calvin Mooers wrote „The problem under discussion here is machine searching and retrieval of information from storage according to a specification by subject... It should not be necessary to dwell upon the importance of information retrieval before a scientific group such as this for all of us have known frustration from the operation of our libraries – all libraries, without exception.” MOOERS, C. N.: The theory of digital handling of non-numerical information and its implications to machine economics. In: Association for Computing Machinery Conference, Rutgers University, 1950. Idézi: SANDERSON, Mark – CROFT, W. Bruce: The history of information retrieval research. In: Proceedings of the IEEE. 100. vol. 2012. 1444–1451. p. Forrás: <https://dx.doi.org/10.1109/JPROC.2012.2189916> [2019. július 10.]
 19. TAUBE, M. et al.: Unit Terms in coordinate indexing. = American Documentation. 3. vol. 4. no. 1952. 213–218. p. Forrás: <https://doi.org/10.1002/asi.5090030404> [2019. július 1.]
 20. LUHN, H. P.: Keyword-in-context index for technical literature. In: Chan, L.M. et al. (ed.): Theory of subject analysis. A sourcebook. Littleton (CO), Libraries Unlimited, 1985. 168–180. p.
 21. LUHN, H. P.: The automatic creation of literature abstracts. = IBM Journal of Research and Development, 2. vol. 2. no. 1958. 159–165. p. Forrás: <https://doi.org/10.1147/rd.22.0159> [2019. július 10.]
 22. LERCH, Irmgard: Das Dokumentationshilfsmittel Thesaurus Darstellung der Entwicklung an Hand ausgewählter Beispiele. = Bibliothek – Forschung und Praxis, 6. Jg. 1–2. H. 1982. 47–73. p. Forrás: <https://doi.org/10.1515/bfup.1982.6.1.47> [2019. július 10.]
 23. VICKERY, B.C.: Thesaurus – a new word in documentation. = Journal of Documentation, 16. vol. 4. no. 1960. 181–189. p. Forrás: <https://doi.org/10.1108/eb026286> [2019. július 1.]
 24. Vö. „[...] Sparck Jones: „An Information retrieval thesaurus is a familiär object: it consists of a set of more or less controlled terms functioning äs conceptual labels for sets of

- natural language entry words, with some indication of relations between terms in the form of references from terms to other BT's, NT's or RT's². Such an indexing language differs from a set of natural language keywords in involving vocabulary normalisation; from a list of subject headings in being designed for post-co-ordination; and from a classification in having a limited structure." Lerch (1982) 47. p.
25. „This paper considers the possible utility of a citation index that offers a new approach to subject control of the literature of science." GARFIELD, Eugene: Citation indexes for science. A new dimension in documentation through association of ideas. = *Science*. 112. vol. 1955. 108. p. Forrás: <https://doi.org/10.1126/science.122.3159.108> [2019. július 10.]
 26. SALTON, Gerard: Automatic information organization and retrieval. New York, McGraw-Hill, 1968.
 27. SALTON, Gerard (ed.): The SMART retrieval system. Experiments in automatic document processing. Englewood Cliffs (NJ), Prentice-Hall, 1971. – A klaszterelemzésen nyugvó keresésről 223–242. p.
 28. SPARCK Jones, K.: A statistical interpretation of term specificity and its application in retrieval. = *Journal of Documentation*, 28. vol. 1. no. 1972. 11–21. p. Forrás: <https://dx.doi.org/10.1.1.115.8343&rep=rep1&type=pdf> [2019. július 10.]
 29. BROUGHTON, Vanda: The need for a faceted classification as the basis of all methods of information retrieval. = *Aslib Proceedings. New Information Perspectives*. 58. évf. 1–2. sz. 2006. 49–72. p. Forrás: <http://dx.doi.org/10.1108/00012530610648671> [2019. július 10.]
 30. BROUGHTON, Vanda: Brian Vickery and the Classification Research Group. The legacy of faceted classification. 2011. http://www.iskouk.org/sites/default/files/ISKOUK-2011_VandaBroughton.pdf [2019. július 10.]
 31. Vickery általános fazettáinak egyik változata: Substance (product), Organ, Constituent, Structure, Shape, Property, Object of action (patient, raw material), Action, Operation, Process Agent, Space, Time. VICKERY, B. C.: Faceted classification. A guide to the construction and use of special schemes. London, ASLIB, 1960.
 32. SHAPIRO, F. R.: Coinage of term Information Science. = *Journal of American Society for Information Science*, 46. vol. 5. no. 1995. 384–385. p. Forrás: [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4571\(199506\)46:5<384::AID-ASI8>3.0.CO;2-3](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4571(199506)46:5<384::AID-ASI8>3.0.CO;2-3) [2019. július 1.]
 33. FOSKETT, A. C.: The subject approach to information. 2. rev. ed. [s.l.], Linnet Books & Clive Bongley, 1971. 74–74. p.
 34. GARDIN, J. C. et al.: Le Syntol. Étude d'un système général de documentation automatique. Bruxelles, Presses Académiques Européennes. 1964. 4 köt. GARDIN, J.-C.: Recherches sur l'indexation automatique des documents scientifiques. = *Revue d'Informatique et de Recherche Opérationnelle*, 1. vol. 6. no. 1967. 27–46. p.
 35. AUSTIN, Derek: PRECIS. A manual of concept analysis and subject indexing. London, Council of the British National Bibliography, 1974.
 36. CLEVERDON, Cyril: Report on the testing and analysis of an investigation into the comparative efficiency of indexing systems. Cranfield, The College of Aeronautics. 1960. Forrás: <https://doi.org/10.1108/eb049778> [2019. július 10.]
 37. A Bliss Classification Association nevű társaság 1977-ben kezdte megjelentetni a második kiadást. Forrás: <http://www.blissclassification.org.uk> [2019. július 10.]

38. OHLY, H. Peter: Ingetraut Dahlberg. In: Encyclopedia of knowledge organization. ISKO, 2018. Forrás: <https://www.isko.org/cyclo/dahlberg> [2019. július 10.]
39. DAHLBERG, Ingetraut: Grundlagen universal Wissensordnung. Pullach, Verlag Dokumentation, 1974. – A doktori disszertációja könyv alakban. Forrás: <https://doi.org/10.1515/9783111412672> [2019. július 1.]
40. Deutsches Institut für Normung. DIN 1463 1972; International Organization for Standardization ISO 2788-1974; American National Standards Institute. ANSI Z39.19-1974
41. HJØRLAND, Birger: i. m. 2008. 93. p.
42. MISHLER, Brent D.: History and theory in the development of phylogenetics in botany. In: Hamilton, A. (ed.): The evolution of phylogenetic systematics. University of California Press, 2014. 189-210. p. [http://ib.berkeley.edu/courses/ib200/readings/Mishler%202014%20\(History\).pdf](http://ib.berkeley.edu/courses/ib200/readings/Mishler%202014%20(History).pdf) [2019. július 10.] MISHLER, B. D.: History & philosophy of phylogenetics. Lecture. 2018. Forrás: <http://ib.berkeley.edu/courses/ib200/lect/lect03.pdf> [2019. július 10.]

Csík Tibor könyvtáros és történész, az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet adjunktusa, a Könyv és Nevelés folyóirat főszerkesztője. Kutatási területe az ismeret-szervezés, valamint a könyvtár- és információtudomány története.

ORCID: 0000-0003-2061-1506

A TÖBBNYELVŰ TEZAUROSZOK KIALAKULÁSA TÖRTÉNETI NÉZŐPONTBÓL ÉS A TEZAUROSZOKRA VONATKOZÓ SZABVÁNYOK, IRÁNYELVEK

DULA MARINA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány röviden bemutatja Roget, Batten, Mooers, Luhn és Taube azon elméleteit, amelyek meghatározták a tezauszok kialakulását. Az anyag az alfabetikus tezauszok korai dominanciáját tárgyalja a TEST, az ENSZ makrotezausz és a MeSH példáin keresztül. Röviden összefoglalja a facettás tezauszok megjelenési formáira vonatkozó ismereteket, kiemelve Ranganathan és Bliss munkásságát, illetve részletezi Schmitz-Esser és Jorna újszerű struktúráit. A dokumentum második felében összegyűjtésre kerültek Kelet-közép Európa és Nyugat-Európa többnyelvű tezauszokra vonatkozó szabványai és irányelvei, esetenként nemzeti szabványokat bemutatva, valamint az NTMIR az UNESCO és az IFLA gondozásában megjelent dokumentumokat alapul véve.

A többnyelvű tezauszok kialakulásának előzményei

A tezausz görög eredetű szó, mely az angol nyelvterületen először 1736-ban jelent meg, az Oxford szótár rövidített változatában. A kifejezés jelentése akkoriban a tudás kincsestárát vagy az ismeretek enciklopédiáját jelölte. A leghíresebb – ebben az értelemben vett tezausz – *Peter Mark Roget* gondozásában készült el 1852-ben *Thesaurus of English Words and Phrases* címen, amelynek felépítése alapvetően alfabetikus volt, de szisztematikus témakörök szerinti elrendezés is szerepelt benne. A témakörök szerinti felbontásban az egymáshoz kapcsolódó kifejezésekből Roget csoportokat alkotott, amelyeket egy-egy nagyobb fogalmi kategória alatt helyezett el. A kategóriák számozását az egyes számmal kezdte, egész számokkal haladt növekvő sorrendben, ezeken belül nem alkalmazott további tagolást. A kategória-csoportokban Roget külön bekezdésekben helyezte el az egymáshoz szorosabban kapcsolódó fogalmakat. Mindig az általánostól haladt a specifikus felé, az egy kategóriához kapcsolódó kifejezések felsorolását főnevekkel kezdte, igékkel folytatta, majd a kapcsolódó mellénevekkel zárta. A tezausz második részében az alfabetikus elrendezés tette lehetővé a fogalmak egyszerű visszakeresését, amely tartalmazta, hogy a szisztematikus rész melyik oldalán található meg az adott kifejezés.¹

Egy évszázaddal később a teaurusz kifejezést már az információ visszakeresésre használt tárgyszólisták megnevezésére alkalmazták, azonban egészen idáig a fogalom többféle megközelítése volt használatos. Kezdetben a teaurusz többeknél, így *Batten* és *Mooers* korai elméleteiben is manuális posztkoordinált rendszerként jelent meg. Ebben a struktúrában az indexelő kifejezéseket anélkül rendelik hozzá a dokumentumhoz, hogy figyelembe vennék a szintaxist, ellentétben a prekoordinált rendszerekkel, ahol az indexelő által összekapcsolják a kifejezéseket egy állandó karaktersorozatra. A posztkoordinált rendszerek sajátossága, hogy a kereső, a kifejezések bármilyen kombinációjával megtalálhatja a releváns elemeket.²

A továbbiakban a teauruszt a posztkoordináltság helyett az információ-visszakeresés szempontjából határozták meg. A szakemberek között egyetértés van abban, hogy az információ-visszakereséssel összefüggésben *Peter Luhn* az *International Business Machines Corporation* (IBM) munkatársa használta először a kifejezést. Ez az aspektus már jól dokumentált, nemcsak *Gilchrist*, hanem *Vickery*, *Lancaster* és *Roberts* is ebben a szemléletben készítette el munkáit. Az első teauruszt valójában egy információ-visszakereső rendszer szókincsének ellenőrzésére használták, amelyet a *Du Pont Szervezet* (E. I. Dupont de Nemours and Company) fejlesztett ki 1959-ben. Azonban az első már széles körben is hozzáférhető ellenőrzött szótár az *Amerikai Hadászati Műszaki Információs Központ* gondozásában megjelent *Armed Services Technical Information Agency* (ASTIA) teaurusza volt, amelyet 1960-ban adtak közre. Az ASTIA-ban már egy jóval átgondoltabb, részletesebb rendszerbe állították a kifejezéseket, illetve a kifejezések közötti kapcsolatok egyes típusait is feltüntették. A teauruszban három szinten különböztettek meg fogalmakat: témakategóriákat, deszkriptor-csoportokat és deszkriptorokat is szerepeltettek. Nem sokkal ezt követően 1961-ben jelent meg a *Vegyésszmérnökök Amerikai Intézetének* (American Institute of Chemical Engineers) mikroteaurusza, a *Chemical Engineering Thesaurus*.³

A teauruszok az 1950-es években többféle „formát öltöttek”. Ebben a legnagyobb szerepet *Mortimer Taube Uniterm* rendszere játszotta. Taube rendszerében a dokumentum szövegéből kiválasztott egytagú, uniterm kifejezések jellemezték a tartalmat, amelyekkel viszont problémák merültek fel a szinonimák, a homonimák és az azonos alakú szavak összefüggésében. Az unitermek gyakran eltérő jelentéssel bírtak a szövegtörzestől, az alkalmazástól, vagy a nézőponttól függően. A rendszerből hiányoztak a minősítők, ezért a fogalmak közötti speciális különbségek sem voltak kellően kifejezve. Ezért például az „electrical insulation” (elektromos szigetelés) összetétel különbözik a „thermal insulation” (hőszigetelés) kifejezéstől, de ezek közös része, az egytagú „insulation” alapján nem lehetett a jelentésbeli eltérés árnyalatát érzékelni. Mivel a Taube által létrehozott rendszer mellőzte az ellenőrzés bármilyen formáját, így az unitermek is alkalmatlanok voltak az egyedi indexelés és a velük való keresés biztosítására. Az uniterm struktúra tehát ebben a formájában nem maradt fenn sokáig, annak ellenére, hogy az uniterm rendszer elméleti szerepe és jelentősége máig ható.⁴

A Taube által kivitelezett struktúrát végül felváltották azok a szótárak, amelyek már jelentős számú összetett kifejezést is tartalmaztak. Ezekben a korai fogalomtárakban már elkezdtek ellenőrizni a szinonimákat, a homonimákat és megjeleníteni a kifejezések közti hierarchikus és asszociatív kapcsolatokat is. A hatvanas években váltak szembevetővé a különbségek a hagyományos tárgyszólisták és a fejlődő tezauszok között. Bár a tárgyszólistákban is jellemzőek voltak a „Lásd” és a „Lásd még” hivatkozások, de fontos eltérés volt, hogy a tárgyszólistákkal kapcsolatban hiányosak voltak a pontos szabályok a szókincs ellenőrzésére és a fogalmak közötti kapcsolatok kifejezésére. Ebben az időszakban minden tezausz kifejezéseket sorolt fel alfabetikus sorrendben. A szabványos forma 1967-ben alakult ki, amikor a *Thesaurus of Engineering and Scientific Terms (TEST)* megjelent a Mérnökök Közös Tanácsának gondozásában és helyébe lépett a *Thesaurus of Engineering Terms of the Engineers Joint Council* korábbi verziójának. Clarke szerint a TEST-ben már jelen voltak azok a funkciók, amelyek a következő harminc év és a ma tezauszait egyaránt jellemzik, ideértve az ekvivalenciákat, valamint a hierarchikus és az asszociatív kapcsolatokat is.⁵

Az alfabetikus tezauszok korai dominanciája

A korai tezauszok domináns eleme volt a deszkriptorok és a nemdeszkriptorok alfabetikus megjelenítése. A téma áttekintése, illetve a szisztematikus megjelenítés, – ha egyáltalán létezett, – csak másodlagos fontosságú volt ebben az időszakban. Egy részletes, minősített elrendezést, mint amilyen az enumeratív osztályozási rendszerekben van jelen, túl bonyolultnak és elavultnak tartottak ahhoz, hogy szerepet kapjon az információ-visszakeresésben. Ennek ellenére néhány tezausznak voltak kezdetleges szisztematikus szakaszai, amelyek tág témakategóriákból álltak. A TEST-ben a kifejezések betűrendes felsorolásával – meglehetősen jelentős terjedelemben –, százkilencven oldalon keresztül foglalkoztak, illetve külön listán szerepeltették a csúcsheszkriptorokat, ahol feltüntették a szűkebb értelem minden szintjét. Ezen kívül a TEST-nek volt egy szisztematikus fejezete, ahol huszonkét tárgyi kategóriát különböztettek meg, ezen belül egy hierarchia szinttel lejjebb alcsoportok helyezkedtek el. A tezausz összes deszkriptorát azonban csak az alfabetikus sorrendben tüntették fel, a szisztematikus rész rovására.⁶

Sok tezauszt készítettek el nemzetközi szervezetek, a legismertebb ilyen makrotezausz előállítója Jean Viet volt, aki az Egyesült Nemzetek Szervezetének (ENSZ) makrotezauszában már sokkal kifinomultabb tárgyi csoportosításokat szerepeltetett. Művében a deszkriptor-csoportok megjelenítésére főcsoportokat alkalmazott, amelyek alcsoportokra bomlanak, ezeken belül pedig az alcsoportok deszkriptorai további klaszterekre tagolódnak. A tezauszok ezen formájában a szisztematikus rész jellemzően alárendeltje az alfabetikus szekciónak, ahelyett, hogy ez képezné az ellenőrzött szótár velejét. Vagyis a fölé-, alárendelt és kapcsolódó kifejezések csak a betűrendes megjelenítésben vannak feltüntetve.⁷

A betűrend dominanciája alól kivételt képzett a *Medical Subject Headings* (MeSH), amely az amerikai Országos Orvostudományi Könyvtár (National Library of Medicine – NLM) gondozásában jelent meg az 1960-as években. Az orvosi tezauszban a betűrendes rész nem felelt meg a ma szokásos tezausz elrendezésnek, mivel nem mutatta a fölrendelt és az alárendelt kifejezéseket, nem tartalmazott magyarázatokat, szinonimákat és kapcsolódó kifejezéseket. Az alfabetikus rész elsősorban a gráfok mutatójaként szolgált. A MeSH-ben a gráfok segítségével azonban kiterjedt hierarchiába rendezve helyezték el a deskriptorokat, egy témakörön belül általában tíz, illetve néhány helyen még ennél is több szintre bontva a kifejezések reprezentálását. Az ábrázolás során alkalmazott gráfok pontosan kifejezték a hierarchia szinteket, és lehetővé tették, hogy a kereső úgynevezett „robbantott” keresést végezzen, ami az adott deskriptorral indexelt tételek és a kifejezés alatt elhelyezkedő szűkebb értelmű változatok megtalálását és később letöltését is lehetővé tette. Éppen ezért ezt a típusú grafikus megjelenítést a mai napig alkalmazzák a tezauszok szótári részében.⁸

A facettás tezauszok megjelenési formái

Később a facetta analízis alapvetően befolyásolta a tezauszok fejlődését. Körülbelül egy évtizeddel a tezauszok kialakulása előtt S. R. Ranganathan kifejlesztett egy innovatív osztályozási technikát. Gondolatai a korai ötvenes évekre az Egyesült Királyságban is elterjedtek. Az osztályozás nagyjai közül kikerült ezen új technika kedvelői hozták létre Londonban a *Classification Research Group* (CRG) azért, hogy ott megosszák egymással ötleteiket és különböző facettás osztályozási rendszereket dolgozzanak ki számos speciális területen. Az egyik ilyen egyedi, a CRG által kivitelezett munka az angol *Elektrotechnikai Társaság Könyvtárának* készített rendszer volt, amelyet később, index alkalmazása helyett – alfabetikus tezausszal támogattak az élvonalbeli információ visszakeresés érdekében. Az így létrehozott tezausz 1969-ben jelent meg, ez volt az első olyan ellenőrzött szótár, amely facetta analízist is használt. A *Thesaurus facet* egy sor hasonló elven alapuló tezausz követte, ezek közé tartozott az *UNESCO Tezausz* első kiadása, a *BSI ROOT Tezausz* és a *Nemzetközi Menekültügyi Tezausz*. A tezauszok ezen változataiban facetta analízist használtak a kifejezések közötti kapcsolatok megállapítására. Egyidejűleg építették ki a hierarchikus és asszociatív kapcsolatokat, valamint *Bliss Bibliográfiai besorolása* is nagy hatással volt a fogalmak sorrendjére. A facettás tezauszok egy másik változatában az ismeretek területe a Ranganathan által használt facettákra van felosztva, melyek nem a tárgy mezőben jelennek meg. Ide sorolható a *Construction Industry Thesaurus* és az *Art & Architecture Thesaurus*.⁹

Újszerű megoldások

Mára a tezauszok kialakításának egészen újszerű módszereit alkalmazzák a szakemberek. Ezek az elektronikus szótárak saját területükön legyőzik a fogalomtárak

legnagyobb nehézségeit. Túlmutatnak az alapvető szemantikai viszonyokon a tágabb, a szűkebb és a kapcsolódó kifejezések szempontjából.¹⁰

A Schmitz-Esser és csapata által 1999-ben Hannoverben kialakított *EXPO 2000* tezaurusz, általános ismeretkört ölel fel, öt különböző nyelven, a hierarchikus kapcsolatokban pedig tizenhárom alosztást különböztet meg. Schmitz-Esser újítása, hogy a bizonytalan asszociatív kapcsolatok helyett, bevezetett egy alapvető szemantikai referencia szerkezetet, amely hat fő kategóriát tartalmaz: a fogalom, a név, az esemény, a hely, a szempont, és az idő megkülönböztetéseit, a lexikális hézagokat pedig parafrázisokkal töltötte ki. Így minden deszkriptor egy kétdimenziós rácsszerkezetben kerül elhelyezésre, melynek egyik dimenziójában a tizenhárom hierarchia típus, a másikban pedig a hat alapvető szemantikai referencia található. A Schmitz-Esser-féle táblázatos megjelenítésnek az az előnye, hogy általánosságban átláthatóbb és következetesebb a felhasználók számára, vagyis inkább enciklopédikus áttekintést nyújt. Azonban ugyanez az ábrázolás gyakran a nyelvi pontosság rovására megy.¹¹

A Jorna által 2001-ben publikált *InfoDEFT* szintén jó példája a modern kialakításnak. Az *InfoDEFT* egy három nyelvű, csak az információ-visszakeresés kifejezéseit feltárázó elektronikus tezaurusz. Az *EXPO 2000*-hez hasonlóan az *InfoDEFT* is öt fő kategóriába sorolja a fogalmakat: dolgok, emberek, tevékenységek, helyek és környezet, azonban az *InfoDEFT* az *EXPO 2000*-től eltérően egy facettás alapú fogalomtár. Az *InfoDEFT* facettái követik a gráfok felépítését, vagyis számos horizontális kapcsolatot tartalmaznak, melyek a fák ágainak felelnek meg. Fontos megjegyezni, hogy Jorna szerint a lexikai hiányosságokat nem szabad elrejtetni, inkább fel kell rájuk hívni a figyelmet. Intuitív megközelítésének eredménye, hogy a Schmitz-Esser-féle enciklopédikus áttekintés helyett, az *InfoDEFT*-ben a kifejezések jelentésének mélyebb megértése valósul meg a különböző nyelveken.¹²

Bár a két tezaurusz jelentősen különbözik, azonban az eltérő szerkezetek kialakítása mindkét esetben indokolt volt. A szakemberek azért hozták létre őket ezekben a differens formákban, mert mára a fogalomtárak alkalmazásának sokfélesége indokoltá tette bizonyos tezaurusz funkciók előnyben részesítését.

A többnyelvű tezauruszokra vonatkozó szabványok, irányelvek

A tezauruszok kialakításának már a korai „evolúciós” időszakában is voltak szabványaik és irányelveik. Eugene Wall számos problémát küszöbölt ki az alfabetikus tezauruszok kialakításával kapcsolatban. A *TEST* számos szabályt és konvenciót köszönhet Wall befolyásának, amely egyfajta alapot jelentett a többnyelvű terminológiai szótárak kialakításának kérdéskörében.¹³

Az első tezauruszok megjelenése után az *Egyesült Nemzetek Nevelésiügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete* (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO) és a *Nemzetközi Tudományos és Műszaki Információs Rendszer*

(NTMIR) vezérlete alatt jelentek meg a többnyelvűséget célzó fő iránymutatások. Majd nemzetközi és nemzeti szinten is megkezdődtek a terminológiai szabványosítás céljára készülő szótárak fordítására, többnyelvűsítésére tett kísérletek. Így például 1972-ben adták ki a Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) a *Beling*, *Schuck* és *Wersig* által elkészített módszertani útmutatót az idegen nyelvű teauruszok német nyelvre fordítására.¹⁴

Kelet-közép Európa teaurusz szabványai

Az NTMIR *Többnyelvű információkereső teaurusz* című szabványa és ennek második kiadása is, valójában korábban készült el, mint az UNESCO ugyanezen témában megjelent irányelve vagy az erre vonatkozó Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (International Organization for Standardization – ISO) által létrehozott szabvány. 1974-ben a Német Demokratikus Köztársaságban (NDK) a még előkészületben lévő *NTP MCNTI 15-76* előírással összhangban már elkészültek az orosz-német/német-orosz nyelvű teauruszok kidolgozásának irányelvei, majd ennek példájára folyamatosan jelentek meg a kétnyelvű mikroteauruszok, építésügyi, kémiai és mérésügyi témákban. 1978-ban Magyarországon kiadásra került *Ungváry Rudolf Teauruszfordítási irányelvek* című műve, amely az akkori Kohó- és Gépipari Tudományos Informatikai és Ipargazdasági Központnál készülő hat NTMIR-teaurusz orosz nyelvű bázisteauruszáinak fordítási irányelveit tartalmazta. A teaurusz-szerkesztéssel foglalkozó dokumentumok magyar fordításait az NTMIR normatív-műszaki dokumentumaiból összeállított kötetekben is kiadta. A Szovjetunió megszűnésével azonban az NTMIR is befejezte szakmai tevékenységét, így 1985-ben ugyan még sor került egynyelvű szabványuk magyarországi honosítására, azonban a többnyelvű irányelvek átvétele már nem – azóta sem – történt meg.¹⁵

Így az *MSZ 3418* – bár nemzetközi társainál jóval részletesebben írja le a relációk fajtáit, első és második kiadása is csak az egynyelvű teauruszokat szabályozza. Tehát nincs többnyelvű teauruszokkal kapcsolatos magyar szabványunk. Ez többek között azért is sajnálatos, mivel a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) államok többnyelvű teaurusz szabványai megegyeznek az UNESCO irányelvekkel és az ISO szabvánnyal, tartalmukat illetően független szerkesztés eredményei. Az NTMIR szabványai részben tovább öröklődtek hazai szabványunkban, valamint az Orosz Tudományos és Műszaki Információs Intézet, a VINITI keretei között.¹⁶

Nyugat-Európa teaurusz szabványai és irányelvei

Derek Austin és *Dale* nagy hatással voltak a nyugati szabványokra, ők az UNESCO egynyelvű teauruszaira vonatkozó irányelv első és második kiadásának szerkesztésében is részt vettek, majd az általuk kidolgozott elméleteket később beépítették az egynyelvű teauruszokra vonatkozó nemzetközi kiadásba, az *ISO 2788*-ba is. Austin a *PRECIS* indexelő rendszerrel is foglalkozott, mely egy szövegen belüli szerepet megőrző osztályozási rendszer. Az itt szerzett tapasztalatai alapján a nemzetközi

szabványba is átültette az összetett kifejezésekkel kapcsolatos fontosabb szabályait és bevezette a szisztematikus tezausz és a facetta analízis fogalmát.¹⁷

Az egynyelvű tezauszokra vonatkozó ISO 2788 szabványt először 1974-ben publikálták, majd 1986-ban jelent meg ennek második kiadása. Számunkra ez a kiadvány azért érdekes, mert a többnyelvű tezauszokra vonatkozó ISO 5964-ben már nem ismételték meg a korábban már az 1974-es szabványban rögzített a többnyelvű rendszerekre is jellemző gondolatokat. A többnyelvű tezauszokhoz kapcsolódó UNESCO irányelvek kialakítását 1974-ben az *International Scientific Symposiumon* kezdeményezték, az így megjelent dokumentumot tartjuk hivatalosan a szakterület szabványosítási kiindulópontjának.

1980-ban megjelent az Austin által szerkesztett javított változat, amely 1985-ben a többnyelvű tezauszok szerkezetére vonatkozó ISO 5964 szabványt eredményezte. Ezeket a nemzetközi szabványokat számos ország fogadta el sajátjának, köztük Franciaország is, ahol már ugyanebben az évben elkészült *A relációk jelölése egy és többnyelvű tezauszokban* című szabványuk, később pedig Németország és az Egyesült Királyság is felzárkózott, éppen ezért az Egyesült Királyság alapvetései a BS 5723 és a BS 6723 is megegyeznek az ISO 2788 és az ISO 5964 szabványokkal.

Az ISO két tezauszokról szóló szabványát 2008-ban felülvizsgálták, kiterjesztették és egyetlen új ISO 25964 szabvánnyá alakították, ami *Tezauszok és interoperabilitás más szótárakkal* címen jelent meg. A szabvány első része, a *Tezauszok az információlekérdezéshez* egynyelvű és többnyelvű tezauszra vonatkozó nemzetközi szabványtervezet 2011-ben jelent meg. Míg a szabvány második része, az *Interoperabilitás más szótárakkal* jelenleg is fejlesztés alatt áll.¹⁸

Egy másik nemzetközi szervezet, az *International Federation of Library Associations and Institutions* (IFLA), a tezauszok kialakításával kapcsolatos irányelveik megalkotásával képviseltette magát a területen. 1992-ben az IFLA egyik munkabizottsága elkészítette *A tartalmi feltárás lexikai egységeire vonatkozó szabványtervezet*et, amelyben részletesen szabályozták, hogy milyen szerkezetű tételt alkossanak az állományba felvett tárgyszavak és deskriptorok. 2005-ben az IFLA megjelentette többnyelvű tezauszokra vonatkozó iránymutatását, majd 2009-ben kiadták ennek átdolgozott változatát. A 2009-es anyagban az IFLA szakemberei könnyen áttekinthető formában foglalták össze azokat az ismérveket, amelyek a többnyelvű tezauszok szerkezeti elemeire és kialakításuk lehetőségeire vonatkoznak. Így a témában érdeklődők számára, az IFLA 2009-es irányelve fontos kiindulópontként szolgálhat.¹⁹

Irodalom és jegyzetek

1. ROGET, Peter M.: Roget's Thesaurus of English Words and Phrases, 1852. 736 p.
2. GILCHRIST, Alan: The thesaurus in retrieval. London, Aslib, 1971. 184 p.

3. AITCHISON, Jean – CLARKE, Stella J. Dextre: The thesaurus. A historical viewpoint, with a look to the future. = *Cataloging & Classification Quarterly*, 37. vol. 3–4. no. 2004. 5–21. p. Forrás: https://doi.org/10.1300/J104v37n03_02 [2019. július 1.]
4. UNGVÁRY Rudolf – ORBÁN Éva: *Osztályozás és információkeresés 1. Az osztályozás és elmélete*. Budapest, OSZK Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 2001. 543 p.
5. AITCHISON, Jean – CLARKE, Stella J. Dextre: i. m.
6. HEALD, Heston J.: *The making of test. Thesaurus of engineering and scientific terms*. Washington, Office of Naval Research, 1967. 176. p. Forrás: <https://doi.org/10.21236/AD0661001> [2019. május. 30.]
7. AITCHISON, Jean – CLARKE, Stella J. Dextre: i. m.
8. Uo.
9. Uo.
10. JORNA, Kerstin – DAVIES, Sylvie: Multilingual thesauri for the modern world. No ideal solution? = *Journal of Documentation*, 57. vol. 2. no. 2001. 284–295. p. Forrás: <https://doi.org/10.1108/EUM0000000007103> [2019. július 1.]
11. SCHMITZ-ESSER, Winfried: Thesaurus and beyond. An advanced formula for linguistic engineering and information retrieval. = *Knowledge Organization*, 26. vol. 1. no. 1999. 10–22. p.
12. JORNA, Kerstin – DAVIES, Sylvie: i. m.
13. KROOKS, David A. – LANCASTER, Wilfrid F.: The evolution of guidelines for thesaurus construction. = *Libri*, 43. vol. 4. no. 1993. 326–342. p. Forrás: <https://doi.org/10.1515/libr.1993.43.4.326> [2019. július 1.]
14. UNGVÁRY Rudolf: *A két- és többnyelvű tezauszok irodalma. Kritikai szemle és annotált bibliográfia*. Szerk. Ungváry Rudolf, Orbán Éva, Budapest, OSZK KMK, 1981. 123 p.
15. Uo.
16. SONNENVEND Péter: Hatvanéves a VINITI. = *Könyvtári Figyelő*, 59. évf. 2. sz. 2013. 315–321. p.
17. AUSTIN, Derek – DYKSTRA, Mary: *PRECIS. A manual of concept analysis and subject indexing*. London, Bibliographic Services Division, 1984. 397 p.
18. ISO 25964. The international standard for thesauri and interoperability with other vocabularies. International Organization for Standardization, 2011. 96 p. Forrás: <http://www.niso.org/schemas/iso25964/#summary> [2019. május 30.]
19. Guidelines for multilingual thesauri. Hagues, Working Group on Guidelines for Multilingual Thesauri IFLA Classification and Indexing Section, 2009. 30 p. Forrás: <http://www.ifla.org/files/assets/hq/publications/professional-report/115.pdf> [2019. május 30.]

Dula Marina az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének mesterszaksos hallgatójaként 2014-ben a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián Barátné Hajdu Ágnes témavezetésével 2. helyezést ért el könyvtártudományi II. szekcióban a *Többnyelvű tezauszok* című pályamunkájával. Az Országgyűlési Hivatal, majd az Isobar Budapest munkatársa.

A TÁJÉKOZTATÁS FOGALMI RENDSZERÉNEK VÁLTOZÁSA MAGYARORSZÁGI HELYZETKÉP A XX–XXI. SZÁZADBAN

NAGY ENIKŐ

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A magyar könyvtárügyben a nyugat-európaihoz képest tapasztalható időbeli megkésetttség jól nyomon követhető a referenz szolgáltatásokhoz kapcsolódó terminus technicusok megjelenésében. Gyakorlatilag csak az 1950-es években kezdődött meg a fogalom meghatározása, annak vizsgálata, hogy milyen elemekből épül fel, milyen szintjeit különböztethetjük meg. Ettől kezdve viszont folyamatosan jelen volt a hazai könyvtártudományi szakirodalomban e terület kutatása. A minél pontosabb megfogalmazások iránti vágy következménye a referenz szolgáltatások egyre kisebb alkotóelemekre bontása lett: vizsgálták a referenz kérdést éppúgy, mint a könyvtári tájékoztatás egymásra épülő részeit. Végül az 1970-es évek második felére létrejöttek a tájékoztatás ma is elfogadott definíciói és felosztási módjai, melyet a későbbiekben már csak napi gyakorlatban tapasztalható változások (a faktografikus, üzleti, közérdekű, illetve online tájékoztatás térnyerése) árnyaltak. A közeljövőben pedig várhatóan – az oktatással való szorosabb kapcsolódás szükségszerűsége miatt – a pedagógiai fogalomrendszer, módszertan hatásaival, az ott már kialakult terminológia mind gyakoribb felbukkanásával számolhatunk.

Jelen tanulmány fő célja annak a bemutatása, hogyan jelent meg és alakult a mindennapi élet változásait, a könyvtári rendszer fejlődését követve a referenz szolgáltatások egyes elemeinek definiálása hazánkban. Nem célja új definíciók alkotása, elsősorban történeti áttekintést kíván nyújtani.

A magyar könyvtárügyben a nyugat-európaihoz képest tapasztalható időbeli megkésetttség jól nyomon követhető a terület terminus technicusainak megjelenésében, az ezekhez kapcsolódó kutatások elindulásában is.

Ha áttekintjük a magyar könyvtárüggyel foglalkozó szakirodalmat, azt tapasztaljuk, hogy gyakorlatilag csak az 1950-es években jelent meg az igény a tájékoztatás fogalmának meghatározására, annak vizsgálatára, hogy milyen elemekből épül fel, és milyen szintjeit különböztethetjük meg. A korábbi publikációk elsősorban a könyvtári munka egyéb területeivel (különösen az állományalakítással és -nyilvántartással) foglalkoztak.

Az első publikációk

Az első magyar könyvtártudományi munkák, a *Kudora Károly* nevéhez fűződő *Könyvtártan*¹, *Ferenczi Zoltán*² vagy *Gulyás Pál*³ kézikönyve még az említés szintjén sem foglalkozott a referenz szolgáltatás fogalmával, részeivel. Talán csak az olvasótermi állomány összetételének bemutatásánál lelhetünk halvány utalást e fontos könyvtári tevékenység létre: ezekben a fejezetekben ugyanis megtalálhatjuk azon kézikönyvek és elvek (mint például a friss irodalomra történő csere) felsorolását, melyek a mai napig meghatározók ezen állományrészek s a részben ezen nyugvó tájékoztató munka kapcsán. Annak megválaszolására azonban, hogy a felsorolt kézikönyveket hogyan, milyen esetekben és kik használják (azaz hogyan történjen maga a tájékoztatás) nem kapunk választ a neves szerzőktől.

A referenz szolgáltatásokkal kapcsolatban a XX. század első feléig tapasztalható „publikációs úrt” csak a Fővárosi Könyvtár meghatározó alakjai, *Szabó Ervin* és *Braun Róbert* próbálták meg betölteni. A tájékoztató szolgálat definícióját ők sem alkották meg, de számos elemét ismertették a public library feladatairól szólva (például: „a lehető leghasznosabb, legaktuálisabb könyveket a lehető leggyorsabban közvetítsék a lehető legtöbb embernek”⁴), vagy a könyvtárosi napi munkát és az ehhez kapcsolódó tapasztalatokat⁵ összegezve.

A terminológia gyökerei

Az 1950-es évektől a hazai könyvtártudomány meghatározó szakemberei fokozott érdeklődéssel fordultak a kiépülő közkönyvtári rendszerben megjelenő tájékoztató szolgáltatások felé. Szinte egyidőben jelent meg *Sebestyén Géza* három részből álló cikksorozata,⁶ valamint az Országos Széchényi Könyvtár Módszertani Osztályának szerkesztésében a *Módszertani útmutató* című sorozat 13. kötete⁷.

Az egymástól függetlenül megjelenő tanulmányok a tájékoztatás négy formáját emelték ki: a felvilágosítást; az irodalomkutató; a figyelőszolgálatot és a bibliográfiai szerkesztését. A felvilágosítás és irodalomkutató esetében mindig az olvasó a kezdeményező, ezért ezeket „passzív tájékoztatásnak” nevezték; a figyelőszolgálat és a bibliográfiaszerkesztés esetében azonban a könyvtár játszik aktív szerepet, a kezdeményezés tőle indul, innen az „aktív tájékoztatás”⁸ elnevezés.

Az ezekben a tanulmányokban olvasható megállapításokat, fogalomhasználatokat a későbbi szerzők is átvették, a továbbiakban elsősorban ennek a képnek az árnyalása, kiegészítése történt meg – szoros összefüggésben a társadalmi igényekkel, változásokkal, valamint ezek közkönyvtári tükröződéseivel.

Sallai István a tájékoztató szolgálatokat jellegük szerint vizsgálva három csoportot különített el:

1. a tájékoztatás, mint módszertani jellegű tevékenység célja, hogy az olvasókat bevezesse a könyvtári segédeszközök használatába;
2. a tájékoztatás, mint adatszolgáltató tevékenység lényege, hogy bibliográfiai vagy tényadatot szolgáltasson a könyvtárhoz fordulók számára;
3. a tájékoztatás, mint tanácsadó, ajánló jellegű tevékenység jellemzője, hogy „nem kérésre keres ki adatot, hanem a körülmények figyelembevételével maga választ ki, ajánl”⁹.

Több szempontból újat hozott a tájékoztatás elméleti megközelítésével kapcsolatban Horváth Tibor 1964-es munkája¹⁰, melyben részletesen elemezte a(z addig keveset kutatott) referenz kérdés fogalmát. Megállapította, hogy könyvtári referenz kérdésről csak abban az esetben beszélhetünk, amennyiben a kérdésre adott választ a kérdező nem ismeri és maga a kérdés tartalmaz valamilyen információs elemet (helyet, időpontot, fogalmat, nevet stb.). Az információs elem pedig mindig meghatározza, hogy milyen megközelítési módot (tárgyi-tematikus; topográfiai; történeti; szemantikai; személyi) használ a könyvtáros. A tájékoztató kérdések ezen kívül az alapján is csoportosíthatóak, hogy a felhasználó közvetlenül az információt kéri-e (felvilágosító munka) vagy szakirodalmat kér (irodalomkutatás).

Az egységes fogalomhasználat felé

Az 1970-es évekre egyre több publikáció született a könyvtári referenz szolgáltatásokkal kapcsolatban, azonban a tájékoztatással kapcsolatos fogalmakat az egyes szerzők eltérő tartalommal használták.

A terminológia egységesítésére vonatkozó igénnyel elsők között Kövendi Dénes lépett fel. Ő maga a könyvtári értelemben vett tájékoztatást olyan tevékenységként határozta meg, mely a könyvtártudományi információkat tartalmazó „adatokat gyűjti, feldolgozza, tárolja, továbbítja.”¹¹ Erre reagálva hívta fel Vajda Erik a figyelmet arra, hogy a könyvtári tájékoztatásként említett folyamat valójában kétoldalú: a tájékozódásból és a tájékoztatásból áll. Ez alapján fogalmazta meg az alábbi definíciót: „Az ismeretek rögzítésére és közlésére hivatott elsődleges vagy közvetítő folyamatokat nevezzük tájékoztatási folyamatoknak, az e folyamatok megvalósítására irányuló tevékenységet tájékoztatási tevékenységnek vagy egyszerűen tájékoztatásnak.”¹²

Ebből az időszakból mindenképp ki kell emelni még Horváth Tibor *A könyvtári szolgáltatások rendszere*¹³ című átfogó tanulmányát. Ebben a szerző rámutatott arra, hogy bár a tájékoztató szolgálatok rendezése három szempont (az időtényező, a szolgáltatás orientációja és a szolgáltatás tartalma) szerint is elvégezhető, a könyvtári szakirodalomban hagyományosan az időtényező figyelembevétele volt a meghatározó, mely alapján a szétszóró (folyamatos) illetve a visszakereső (eseti) referenz szolgáltatásokat különböztették meg.

Ha a referenz szolgáltatások vizsgálatánál egy másik megközelítést, a szolgáltatások orientációját választjuk, a megkülönböztetés alapja a diszciplínára, illetve felhasználóra orientáltság lehet, míg a szolgáltatások harmadik szempontból (tartalmuk alapján) történő csoportosítása esetén a szakirodalmi tájékoztatás, illetve a ténytájékoztatás (más néven: adattájékoztatás/direkt tájékoztatás/adatbank/faktográfia stb.) különíthető el. Ez utóbbi szempont esetében a fő különbség abban rejlik, hogy amíg az utóbbi közvetlenül az adatot közli, az előbbi az azt tartalmazó dokumentumot.

A tájékoztató szolgáltatások ez utóbbi szempontból történő megközelítése – összefüggésben a faktografikus információk iránti felhasználói igény erősödésével – az 1980-as években kapott nagyobb hangsúlyt.

A faktografikus adatok szerepének felértékelődése

A faktografikus információ felé fordulásban számos tényező játszhatott szerepet. Ezek közé tartozhat a mindennapi élet felgyorsulása, ami a rögtön felhasználható információk iránti igényt növelte éppúgy, mint a számítógépek (és számítógépes adatbázisok) megjelenése, melyek gyors információszolgáltatások kialakítását tették lehetővé.

A faktografikus tájékoztatás *Balázs Sándor* megfogalmazásában „a felhasználói igényeket közvetlenül kielégítő információs szolgáltatás”¹⁴, melynek során ún. faktografikus adatokkal dolgozunk. Ahogy arra a szerző is felhívta a figyelmet, a szakemberek már a 80-as évek elején 11 különböző kifejezést használtak erre a fogalomra. Szinonimaként fordult elő a tény, a tényadat, a kvantitatív tény, a tényinformáció, az önálló információ, a tényleges információ, a direkt információ, a faktum, az azonnali válasz, az adat, illetve a nyers adat kifejezés a témával foglalkozók írásaiban.

Bár abban viszonylag egységes a korabeli szakemberek álláspontja, hogy a faktografikus tájékoztatás mindig tényadatokat közöl (elsősorban a Ki? Mi? Milyen? Mikor? Hogyan? Miért? Hol? Mennyi? kérdésekre válaszolva), nem pedig bibliográfiai forrásokat, *Domokos Miklósné* arra is felhívta a figyelmet, hogy bizonyos esetben faktográfiai típusú kérdésre bibliográfiai típusú választ kap az olvasó. Ez történik ugyanis abban az esetben, ha a kérdező nem magát az információt, hanem azt a dokumentumot kapja meg, mely a választ tartalmazza.¹⁵

Véleményem szerint azonban a könyvtári tájékoztatás során szinte minden esetben ez történik, szükségszerűen ennek kell történnie. A könyvtárosnak ugyanis nem az a feladata, hogy saját ismeretanyagából, „emlékezetből” válaszoljon az olvasó kérdésére – ilyen esetben nagy a hibázás lehetősége, ráadásul csupán egy nézőpontot ismerttet meg a felhasználóval, ezáltal csorbítja önálló döntéshez való jogát. A megfelelő információhordozó(k) kiválasztását követően, meg kell mutatnia a felhasználónak a lehetséges válasz(oka)t, mely(ek) elfogadásáról, felhasználásáról a kérdező szabadon dönthet. Amennyiben ellentmondó álláspontok, adatok állnak rendelkezésre, szintén

az olvasó felelőssége, hogy ezek közül melyiket fogadja el – a könyvtáros legfeljebb tanácsot adhat (pl.: melyik a gyakrabban hivatkozott információ).

A faktografikus adatok szerepének felértékelődése mellett (azzal összefüggésben) ez az időszak, melyben megnőtt a közhasznú információk iránti igény is a magyar közkönyvtárakban.

Maga a „közérdekű, közhasznú információ” kifejezés már az 1970-es években megjelent a magyarországi könyvtári szakirodalomban, azonban az érdeklődés középpontjába csak az 1980-as évektől került. Ekkor jelentek meg a gyakorlatban is az erre az információra alapozott és irányuló szolgáltatások (a Miskolci Megyei Könyvtárban például 1982-től). Fő jellemzőjük, hogy könyvtáranként eltérőek voltak, hiszen tartalmukat a helyi igények szerint alakították ki és fejlesztették.

Ez a sokszínűség nem könnyítette meg a fogalom pontos meghatározását, nem véletlen, hogy az első definíciók csak az évtized második felében jelentek meg, jellemzővé pedig csak a rendszerváltozást követő időszakban váltak. A terminológia tisztázatlansága számos kifejezés (közhasznú, közérdekű, köznapi, mindennapi, közösségi, helyi, általános stb. információ) párhuzamos használatához vezetett.

A közhasznú tájékoztatás fogalmának egyik legkomplexebb megfogalmazása *Ferenczi Zsuzsanna* nevéhez fűződik. Megfogalmazása szerint minden olyan esetben közérdekű, közhasznú tájékoztatásról van szó, ha az információ „nem a kutatás, vezetés, szakmai gyakorlat, oktatás, formális tanulás céljait szolgálja, hanem élni segít, a társadalom minden tagját érintő állandó vagy eseti szociálpszichológiai szerepektől, helyzetekből [...] fakadó kérdésekre, problémákra ad választ, illetve megjelöli a választ adó intézményt – vagy megoldja a problémát”.¹⁶

Az 1990-es években a közérdekű információk szolgáltatásának jelentősége nem csökkent, sőt egyre meghatározóbbá vált. Nem véletlen, hogy a könyvtári törvény 65.§ (2) bekezdés b) pontja¹⁷ a települési nyilvános könyvtárak alapszolgáltatásaként írta elő. Sajnálatos azonban, hogy a jogalkotó nem határozta meg a közhasznú szolgáltatás fogalmát, sem az ehhez kapcsolódó minimális szolgáltatást. Ez azzal járt, hogy minden könyvtár önállóan definiálta a közérdekű információk körét, így a szolgáltatás egyaránt jelenthette csupán a nyitvatartási időben elérhető menetrend-információk szolgáltatását, mint a 24 órában online elérhető, folyamatosan frissített turisztikai, jogi stb. adatokat is szolgáltatni tudó adatbázisok kiépítését.

Az üzleti információk és az online referenz megjelenése

Az 1990-es években a közhasznú tájékoztatás mellett két terület vizsgálata került előtérbe a magyar közkönyvtárak tájékoztató szolgáltatásával kapcsolatban. Az egyik a vállalkozói vagy üzleti információ és ennek szolgáltatása, a másik pedig az online referenz térnyerése.

A vállalkozók információval történő ellátása természetesen maga is összetett feladat, mely számos részterületre bontható. Általánosságban ide tartozik minden olyan információ, mely a vállalkozások sikeres gazdasági szerepléséhez szükséges. Fő jellemzője, hogy elsősorban faktografikus adatot takar, valamint egyéni kérdésekre ad egyéni válaszokat.

Az, hogy a magyarországi közkönyvtárakra vonatkozó irodalmak általában érintőlegesen tárgyalták csak a tájékoztatás e formáját (legrészletesebb áttekintését *Kiszl Péter* adja *Üzleti információ, céginformáció és a könyvtárak*¹⁸ című munkájában), véleményem szerint alapvetően összefüggött azzal, hogy a szolgáltatás megindításához szükséges anyagi forrásokkal, technikai háttérrel, dokumentumokkal, valamint megfelelően képzett szakemberekkel legfeljebb a megyei könyvtári szintig találkozhatunk. Sok esetben hiányzott a könyvtárakból a kellő rugalmasság is – jellemzően továbbra is azt várták, hogy a felhasználó keresse meg őket, nem léptek ki a könyvtár falai közül. Mindezek, valamint a rendelkezésre álló költségvetési források csökkenése, a különböző megszorító intézkedések hatásai miatt az ezredfordulóra a közkönyvtárakban létrehozott üzleti információs sarkok (kevés kivételtől eltekintve) lassan elhaltak.¹⁹

A referenz szolgáltatások másik köre, mely elsősorban az 1990-es évek második felétől vált egyre meghatározóbbá, a digitális/online/virtuális tájékoztatás. Erről akkor beszélhetünk, ha a felhasználók nem személyesen vagy telefonon, hanem e-mail, chat vagy webürlap segítségével tehetik fel kérdéseiket és ehhez hasonlóan, elektronikus úton kapnak választ rájuk. E területen viszonylag kis lemaradással követjük a nyugati fejlesztéseket. A szolgáltatás népszerűsége egyre nő, az újabb megoldások elsősorban technikai problémákat vetnek fel és ilyen megoldásokat követelnek.

A könyvtárosképzés szerepe az egységes fogalomhasználatban

Jelen tanulmány már csak terjedelmi okok miatt sem vállalkozhat arra, hogy részletesen áttekintse a magyarországi képzőhelyeknek az egységes fogalomhasználat kialakításában betöltött kétségkívül fontos, meghatározó szerepét. Az önmagában is rendkívül összetett téma a jövőben mindenképp önálló kutatás tárgyát kell, hogy képezze, hiszen elengedhetetlen ennek a keveset kutatott területnek a feltérképezése is.

A képzés kereteit jelenleg a 18/2016. EMMI rendelet²⁰ határozza meg, melyet az egyes képzőintézmények töltenek meg konkrét tartalommal. A 2019/2020-as tanévre mindössze öt felsőoktatási intézmény²¹ (a Debreceni Egyetem, az Eötvös Loránd Tudományegyetem, az Eszterházy Károly Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, valamint a Szegedi Tudományegyetem) hirdetett meg felvételt, ami jelentős visszaesés ahhoz képest, hogy tíz évvel ezelőtt még 11 képzőhely közül választhattak a jelentkezők.²² A képzőhelyek számának csökkenése egyrészt értelemszerű válaszreakció a jelentkezők számának változásaira, ugyanakkor az egységes fogalomhasználat szempontjából mégsem kizárólag negatívumként értékelhető jelenség.

Logikusan az alapképzésben kell azokat az egységes fogalmi kereteket meghatározni, melyeket a későbbi képzések, illetve a napi gyakorlat során is alkalmazni tudnak a hallgatók. A képzőhelyek honlapokon közzétett tematikái alapján a Tájékoztató tantárgy az alapképzésekben mindenhol megjelenik, ugyanakkor mégsem mondhatjuk azt, hogy teljesen egységes lenne a képzésen belül kapott hangsúlya.

Az 1. táblázatban jól látható, hogy az egyes tanszékek 1–3 félévre osztják el a referenz szolgáltatásokhoz kapcsolódó képzéseiket. Vannak olyan helyek, ahol az elmélet kap hangsúlyosabb szerepet (pl. Pécsi Tudományegyetemen 3 félév előadás), vannak, ahol megosztják az elméleti képzést az elengedhetetlen gyakorlati felkészítéssel, míg Egerben a gyakorlati képzés dominál.

1. táblázat

Az egyes képzőhelyek „Tájékoztató” tantárgyhoz kapcsolódó képzéseiről

Képzőintézmény neve	Tantárgy-megnevezés	Képzés összesen
Debreceni Egyetem ²³	Tájékoztató, információforrások	2 óra elmélet, 6 óra gyakorlat (2 félév)
Eötvös Loránd Tudományegyetem ²⁴	Tájékoztató, információforrások	4 óra elmélet (2 félév)
Eszterházy Károly Egyetem ²⁵	Tájékoztató	6 óra gyakorlat (1 félév)
Pécsi Tudományegyetem ²⁶	Tájékoztató - információszolgáltatások	6 óra elmélet (3 félév)
Szegedi Tudományegyetem ²⁷	Tájékoztató és információforrások	4 óra előadás, 1 óra gyakorlat (3 félév)

Az egyes képzések tartalmi összevetését számos tényező nehezíti. Egyrészt (annak következményeként, hogy a tanszékek próbálnak folyamatosan reagálni a társadalmi és szakmai változásokra) párhuzamosan, a különböző években felvételt nyert hallgatók számára némileg eltérő tantervi hálóval zajló képzésekkel találkozhatunk. Másrészt csak elvétve érhetők el nyilvánosan a részletesebb tantárgyi tematikák, ajánlott és kötelező irodalomjegyzékek, melyek támpontul szolgálhatnának az adott tanszék által elfogadott terminológiák megítéléséhez.

A képzési tervekben tükröződő különbségek arra engednek következtetni, hogy az egyes tanszékek eltérő követelményeket támasztanak hallgatóik felé és valószínűsítik, hogy fogalomhasználatukban is találhatunk különbségeket. Ugyanakkor el kell ismerni azt is: nagyban nehezíti az egységes fogalmakon alapuló országos képzést, hogy friss, szakmai konszenzuson alapuló kézikönyvek²⁸, jegyzetek sem nyújtanak ebben segítséget az oktatásban résztvevőknek. Fontos feladat lenne a szakma egész

számára egy, az elmúlt évtized változásait is tartalmazó, korszerű és egységes terminológiát alkalmazó, a képzésben jól használható új kézikönyv megalkotása.

A jövő tájékoztatása – a tájékoztatás jövője

Az azonnali kommunikáció korában, a modern technológiák térnyerésével sokan aggódva tekintenek a könyvtárak és ennek részeként a tájékoztatás, a tájékoztató szolgáltatások jövője felé. Versenyképes lehet-e a korlátozott forrásokkal, technikai lehetőséggel rendelkező „átlagos” magyar közkönyvtár az internet világában? Milyen megújulási lehetőségekkel lehet, sőt kell élnie és melyek azok a területek, melyeket inkább érdemes „átengednie” külső, profitorientált cégeknek? Nehéz kérdések ezek, melyekre a végső választ csak az utókor tudja megadni.

Ami biztosnak tűnik: a könyvtárakra, az információs szakemberekre, a kialakult és folyamatosan megújuló információkeresési módszertanra ma is legalább akkora szükség van, mint évtizedekkel korábban. A felnövekvő új generáció, a digitális bennszülöttek ugyan könnyedén megbirkóznak a modern technikai eszközök használatával, azonban megküzdnek az információk közti választás, döntés problémájával. Könnyen találnak akár tízezer találatot a megfogalmazott kérdéseikre, de elakadnak, ha meg kell találniuk azt az egy – hiteles – forrást, mondatot, amiért a keresést végül is lefolytatták.²⁹

Úgy gondolom, hogy a jelen egyik legnagyobb kihívása a magyar könyvtárak számára az, hogy megtalálják az utat a felnövekvő generáció információs képzésére. Az, hogy kialakítsák annak módszertanát, ahogyan meg tudják tanítani a sokezer forrás közti szelektálást, a hiteles információ felismerését. Természetesen nem új feladata ez a könyvtáraknak, évtizedek óta foglalkoznak a „felhasználók képzésével”, inkább hangsúly- és módszertani átrendeződésről van szó. A tájékoztatásnak ma már hangsúlyozottan kell az oktatási tevékenységhez kapcsolódnia (ezt ismerte fel a 2017-ben útjára indított országos program, melynek *Az én könyvtáram*³⁰ címet választották), a gördülékeny kapcsolódás érdekében át kell vennie a pedagógiai módszertan szükséges elemeit, fogalomrendszerét. Ugyanakkor az a legszerencsésebb, ha ez egy kétirányú folyamattá válik: az együttműködés során a könyvtári referenzs tevékenység módszertanának is hatnia kell a pedagógiai módszertanra. Igaz ez az állítás már csak azért is, mivel a korunkra jellemző (élethosszig tartó) tanulás voltaképp nem más, mint információfeldolgozási folyamat, melynek egyik első, meghatározó eleme az egyén információkeresési stratégiája, mely döntően befolyásolja az egész tanulási folyamat sikerességét.³¹

Fontos feladatunk korunk új technikai keretei között is megtalálni és beépíteni a tájékoztatási folyamatba mindazon eszközöket és módszereket, – hiszen megfelelő színvonalú tartalmi feltárás és keresés csak egymást átfedő és kiegészítő megoldások együttes alkalmazásával érhető el³² – melyek révén a könyvtárosok magas szintű információs szolgáltatása – legyen szó szöveges, képi vagy hangzó információról – a jövőben is biztosítható, valamint a társadalom széles rétegei által ismert, elismert és ugyan-

akkor (legalább alapjaiban) megtanulható lehet. Ezt a változást pedig szükségszerűen követnie kell a tudományterület terminus technikusainak is – hiszen meg kell tudnunk és egységesen kell megfogalmaznunk az átalakuló referenz szolgáltatások során alkalmazott egyes eszközöket, módszereket annak érdekében, hogy hatékonyan tudjunk – egymástól is tanulni.

Irodalom és jegyzetek

1. KUDORA Károly: Könyvtáran. Budapest, Dobrowsky és Franke, 1893.
2. FERENCZI Zoltán: A könyvtáran alapvonalai. Budapest, Athenaeum, 1903.
3. GULYÁS Pál: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. Budapest, Athenaeum, 1909.
4. SZABÓ Ervin: A modern könyvtárépítés némely elvéről, tekintettel a főváros terveire (1911). In: Szabó Ervin magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye 1900–1918. Budapest, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1959. 135. p.
5. BRAUN Róbert: Információk. = Könyvtári Szemle, 4. évf. 1. sz. 1914. 26–30. p.
6. SEBESTYÉN Géza: A könyvtári munka: A tájékoztatás; 1. rész: Felvilágosítás. = A Könyv, 5. évf. 11. sz. 1955. 495–497. p.; SEBESTYÉN Géza: A könyvtári munka: A tájékoztatás; 2. rész: Irodalomkutatás. = A Könyv, 5. évf. 12. sz. 1955. 548–550. p.; SEBESTYÉN Géza: A könyvtári munka: A tájékoztatás; 3. rész: Figyelőszolgálat. = Könyvtáros, 6. évf. 11. sz. 1956. 21–23. p.
7. Közművelődési könyvtáraink tájékoztató szolgálata. (Módszertani útmutató; 13.). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1955.
8. Uo. 4–5. p.; SEBESTYÉN Géza: A könyvtári munka: A tájékoztatás; 1. rész: Felvilágosítás. 495. p.
9. SALLAI István: Olvasószolgálat. (A könyvtárosképzés füzetei. Középfok.). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1962. 90–91. p.
10. HORVÁTH Tibor: Tájékoztató munka. (A könyvtárosképzés füzetei). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, 1964.
11. KÖVENDI Dénes: Az információ és tájékoztatás: terminológiánk kialakításához. = Könyvtáros, 22. évf. 9. sz. 1972. 546. p.
12. VAJDA Erik: Információ és/vagy tájékoztatás?: megjegyzések és javaslatok Kövendi Dénes gondolataihoz. = Könyvtáros, 23. évf. 3. sz. 1973. 146–147. p.
13. HORVÁTH Tibor: A könyvtári szolgáltatások rendszere. In: Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1972. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1975. 65–90. p.
14. BALÁZS Sándor: Faktografikus tájékoztatás – direkt információ – adatdokumentáció. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 28. évf. 8–9. sz. 1981. 331. p.
15. DOMOKOS Miklósné: Hol a határ? Van-e határ? Faktográfiai és bibliográfiai adatdokumentáció. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 30. évf. 3. sz. 1983. 91. p.
16. FERENCZI Zsuzsanna: Közérdekű, közhasznú, közösségi, köznap tájékoztatás. = Könyv, könyvtár, könyvtáros, 2. évf. 8. sz. 1993. 30. p.

17. 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.TV> [2019. május 19.]
18. KISZL Péter: Üzleti információ, céginformáció és a könyvtárak. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2005.
19. MIKULÁS Gábor: Üzleti információszolgáltatás a magyarországi könyvtárakban? = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 52. évf. 2. sz. 2005. 70–71. p.
20. 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1600018.EMM×hift=20160813&txtreferer=00000001.txt> [2019. június 14.]
21. felvi.hu. Forrás: https://www.felvi.hu/felveteli/szakok_kepzesekek/szakkereso/Szakkereso/index.php/szakkereso/index [2019. június 14.]
22. TÓSZEGI Zsuzsanna: Az informatikus könyvtáros hallgatók által elsajátítandó tudásanyag és szakmai kompetenciák a bolognai képzési rendszerben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 55. évf. 10. sz. 2008. 473. p.
23. Az informatikus könyvtáros alapszak tanterve. Forrás: <https://madhatter.it.unideb.hu/portal/displayDocument/Szervezeti%20t%C3%A1rak/Kari%20t%C3%A1rak/IK/Dokumentumt%C3%A1r/Felv%C3%A9teliz%C5%91knek/Alapk%C3%A9pz%C3%A9s/Informatikus%20k%C3%B6nyvt%C3%A1ros%20BA/Informatikus%20k%C3%B6nyvt%C3%A1ros%20BA%202017%20tanterv.pdf> [2019. június 14.]
24. Társadalomismeret képzési ág (BA): informatikus könyvtáros alapszak: 2019-től nappali tagozatra fölvevő hallgatóknak. Forrás: https://www.btk.elte.hu/dstore/document/1002/informatikus_konyvtar_nappali_BA_%202019.pdf [2019. június 14.]
25. A P_KVT_BA_N kódú, Informatikus könyvtáros BA szak mintatanterve. Forrás: http://oktatas.ektf.hu/tikkalauz_2015/units/P_KVT_BA_N.pdf [2019. június 14.]
26. [Informatikus könyvtáros alapképzési szakképzési terve]. Forrás: https://btk.pte.hu/sites/btk.pte.hu/files/files/hallgatoinknak/golyahir/2018/informatikus_konyvtaros_ban.pdf [2019. június 14.]
27. Egyetemi tanrend. Forrás: <http://www.u-szeged.hu/tanrend?browse=tanterv&kpId=2254&ciklus=2017-2018-1> [2019. június 14.]
28. A legutóbbi nagyszabású, szakmai konszenzuson alapuló kézikönyvsorozat, a Könyvtárosok kézikönyve 1–5. (Horváth Tibor, Papp István szerk., Budapest, Osiris Kiadó, 1999–2003) már közel két évtizede jelent meg.
29. A diákok információkeresési hatékonyságával kapcsolatos részletes tanulmány pl. TONGORI Ágota – MOLNÁR Gyöngyvér: Az interneten való böngészés hatékonyságának vizsgálata 6–11. évfolyamos diákok körében. = Magyar Pedagógia, 118. évf. 2. sz. 2018. 105–132. p. Forrás: <http://dx.doi.org/10.17670/MPed.2018.2.105> [2019. július 1.]
30. Az én könyvtáram. Forrás: <http://www.azenkonyvtaram.hu> [2019. május 19.]
31. VÁRALJAI Mariann: Az információszerzési szokások vizsgálata a változó tanulási környezetben: doktori (PhD) értekezés. Pécs, 2017. 5. p. Forrás: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/16971/varaljai-mariann-phd-2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [2019. május 19.]

32. BARÁTNÉ HAJDU Ágnes: A percepció és megjelenítés jelentősége az információkereső nyelvekben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 54. évf. 10. sz. 2007. 461–478. p.

Nagy Enikő középiskolai történelemtanár és doktori (PhD) fokozattal rendelkező könyvtáros, könyvtári szakértő. A Szentcs Városi Könyvtárban tájékoztató könyvtárosként, az Eötvös József Főiskolán adjunktusként dolgozott és újrászervezte a Koszta József Múzeum könyvtárát. Jelenleg a Horváth Mihály Gimnázium oktatója. Kutatási területe: a tájékoztató szolgáltatások fejlődése; a fiatalok információszerző tevékenysége; az indirekt információszerző módszerek elterjesztése, a könyvtárak ezen tevékenységének erősítése.

JOGSZABÁLY GENERÁLTA VÁLTOZÁSOK A MEGYEI KÖNYVTÁRAK TEVÉKENYSÉGÉNEK ALAKULÁSÁBAN

2012–2017

FEHÉR MIKLÓS

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A könyvtári rendszer működése nem képzelhető el szabályozók nélkül. Számos formában és módon próbáljuk elérni azt, hogy az egyes kérdésekben a rendszert alkotó intézmények egységesen, szabályozottan járjanak el. Ugyanakkor érezhető, hogy a fenntartói elvárások, melyek a könyvtárak életében meghatározóak, továbbá az egyéb intézményi törekvések gyakran az egységes szemlélet és eljárásrend ellen hatnak. A tanulmány egy konkrét jogszabály (1997. évi CXL. törvény) és egy konkrét könyvtári kör (megyei könyvtárak) esetében vizsgálja a szabályozó hatását a rendszer működésére.

A tapasztalatokból a szerző arra a megállapításra jut, hogy a hatékony ellátás érdekében a jogszabályokat módszertannal is támogatni kell, a szakmai döntéseknek pedig a könyvtárak által vezetett együttműködési körökben javasolt megszületniük. A könyvtári rendszer gyakorlati működését a szubszidiaritás elvét is betartva a könyvtáraknak célszerű moderálniuk. Az ágazati irányítás mérhetetlenül fontos szerepe e szint felett, a kulcsintézményi képességek magas szinten tartásában fogalmazható meg.

Bevezetés, egyben a tanulmány céljának meghatározása

2010-től meglehetősen sok könyvtári jogszabály jelent meg. Ez folyamatos változást, átalakulást, igazodást követel meg a könyvtáraktól.

- Az 1997. évi CXL. törvény¹ ebben az időszakban többször, lényeges elemeiben is (pl. a könyvtárak feladatai) változott.
- Ebben az időszakban négy új, a könyvtárak működését befolyásoló kormányrendelet született.
- Ebben az időszakban tíz új, a könyvtárak működését befolyásoló miniszteri rendelet jelent meg.²

A könyvtárosoknak az új jogszabályok ellenére is az az érzésük, hogy még mindig nagyon sok a szabályozatlan terület. Hiszen továbbra sem tudjuk megmondani, mekkora legyen konkrét esetben egy települési könyvtár, vagy mit kell (csak egyetlen példát kiragadva) azon érteni, hogy az országos szakkönyvtár szakterületére vonatkozóan vesz részt a nemzetiségek könyvtári ellátásának segítésében³. Summázhatjuk, a szabályozottság és a szabá-

lyozatlanság a hazai könyvtári rendszerben együttesen van jelen. A problémát az okozza, ha van is jogszabály, ez önmagában nem garancia az egységesen szabályozott működésre.

Ebből a tényből eljuthatunk arra a következtetésre, hogy a továbblépés érdekében érdemes, sőt szükséges lenne a hazai könyvtári rendszer működésének átfogó újragondolása. Úgy tűnik, hogy a fejlesztéshez a fenntartó, az állam és a megyei könyvtárak alapvető szerepeinek megtartása mellett kevésbé újabb szabályozókra, inkább az egységes eljárást irányító, menedzselő, támogató, a szabályhasználatot követő és ellenőrző felelősökre és kapacitásokra lenne szükség.

Jelen dolgozatban óhatatlanul érintem a könyvtári rendszer működését, adott esetben utalást is teszek a tapasztalható nehézségekre, azonban a rendszer átfogó értékelését természetesen nem tűzhettem ki célul. A dolgozatban a jogi eszközök és ezen belül kifejezetten az 1997. évi CXL. tv. érvényesülését, hatását szeretném konkrét környezetben, a megyei könyvtárakra vonatkozó szabályozás fejlődése alapján vizsgálni. Annak áttekintésére vállalkozom, hogy a könyvtári törvény a megyei hatókörű városi könyvtárak működése szempontjából öt év viszonylatában milyen változásokon ment át.

Ezért megvizsgálom az 1997. évi CXL. törvény 2012. január 1-jén és 2017. január 1-jén hatályos szövegét. Továbbá megvizsgálom, hogy a megyei könyvtári beszámolókból vajon kimutatható-e a bekövetkezett törvényi változásokra történő reagálás. Azaz, a jogszabályi változások miatt hogyan, miképpen módosítja tevékenységét a megyei könyvtár, és erről hogyan számol be. Ennek érdekében áttekintem a 2017. évről szóló beszámolókat és elemzem a könyvtári törvény változásának a megyei könyvtárak életére gyakorolt hatását, illetve ennek visszatükröződését az említett dokumentumokban.

1.1. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény megyei hatókörű városi könyvtári működést befolyásoló változásai a jogszabály 2012. január 1-jén és 2017. január 1-jén hatályos szövege alapján

<i>A jogszabály 2012. január 1-jén hatályos szövege</i>	<i>A jogszabály 2017. január 1-jén hatályos szövege</i>
1. § E törvény célja: a) rendelkezni a nemzeti és az egyetemes történelem során felhalmozott és megőrzött kulturális javak védelméről, tudományos feldolgozásáról és közkinccsé tételéről	1. § E törvény célja: a) a társadalmi jólét és a fenntartható fejlődés biztosítása, az egész életen át tartó tanulás elősegítése, az életminőség javítása, valamint a kulturális örökség helyi és országos védelme érdekében rendelkezni a kulturális javak gyarapításának, megőrzésének, tudományos feldolgozásának, a jövő nemzedékek számára történő átörökítésének és társadalmi hasznosításának általános szabályairól

Mint látható, a jogszabály általi feladatmeghatározás bővült, a célt pontosabban írja körül. A különbségre utaló kulcskifejezések:

- társadalmi jólét,
- fenntartható fejlődés,
- egész életen át tartó tanulás,
- életminőség javítás.

1.2. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény megyei hatókörű városi könyvtári működést befolyásoló változásai a jogszabály 2012. január 1-jén és 2017. január 1-jén hatályos szövege alapján

<i>A jogszabály 2012. január 1-jén hatályos szövege</i>	<i>A jogszabály 2017. január 1-jén hatályos szövege</i>
A nyilvános könyvtár alapfeladatait felsoroló 55. paragrafus a) – e) pontokból áll.	<p>A nyilvános könyvtár alapfeladatait felsoroló 55. paragrafus a) – e) pontjai kiegészülnek f)-k), valamint (1a) pontokkal az alábbiak szerint:</p> <p><i>f)</i> biztosítja az elektronikus könyvtári dokumentumok elérhetőségét,</p> <p><i>g)</i> a könyvtárhasználókat segíti a digitális írástudás, az információs műveltség elsajátításában, az egész életen át tartó tanulás folyamatában,</p> <p><i>h)</i> segíti az oktatásban, képzésben részt vevők információellátását, a tudományos kutatás és az adatbázisokból történő információkérés lehetőségét,</p> <p><i>i)</i> kulturális, közösségi és egyéb könyvtári programokat szervez,</p> <p><i>j)</i> tudás-, információ- és kultúrákövetítő tevékenységével hozzájárul az életminőség javításához, az ország versenyképességének növeléséhez,</p> <p><i>k)</i> a szolgáltatásait a könyvtári minőségirányítás szempontjait figyelembe véve szervezi.</p> <p>(1a) A nyilvános könyvtár az általa üzemeltetett, kiskorúak által is használható, internet-hozzáféréssel rendelkező számítógépek használatát a kiskorúak védelmét lehetővé tevő, könnyen telepíthető és használható, magyar nyelvű szoftverrel ellátva biztosítja a kiskorúak lelki, testi és értelmi fejlődésének védelme érdekében.</p>

Mint látható, a jogszabály általi feladatmeghatározás bővült. A különbségre utaló kulcskifejezések:

- elektronikus könyvtári dokumentumok elérése,
- könyvtárhasználók segítése,
- könyvtári programok (kulturális, közösségi),
- versenyképesség,

- minőségirányítás a szolgáltatás szervezésben,
- kiskorúak védelme.

1.3. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény megyei hatókörű városi könyvtári működést befolyásoló változásai a jogszabály 2012. január 1-jén és 2017. január 1-jén hatályos szövege alapján

<i>A jogszabály 2012. január 1-jén hatályos szövege</i>	<i>A jogszabály 2017. január 1-jén hatályos szövege</i>
64. §. A települési könyvtári ellátás nyilvános könyvtár szolgáltatásának megrendelésével teljesíthető	64. §. A települési könyvtári ellátás a megyei könyvtár szolgáltatásainak igénybevételével teljesíthető, ehhez megállapodást kell kötni a megyei könyvtárral.

Mint látható, a jogszabály általi feladatmeghatározás bővült. A különbségre utaló kulcskifejezés:

- megállapodás (kistélepülési önkormányzattal).

1.4. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény megyei hatókörű városi könyvtári működést befolyásoló változásai a jogszabály 2012. január 1-jén és 2017. január 1-jén hatályos szövege alapján

<i>A jogszabály 2012. január 1-jén hatályos szövege</i>	<i>A jogszabály 2017. január 1-jén hatályos szövege</i>
66. §. a megyei könyvtár feladatait sorolja, de ezek között nincs még ott a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer (KSZR) működtetése.	66. §. g) Működteti a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszert A paragrafus további i) – m) pontokkal egészül ki az alábbiak szerint: i) koordinálja a települési könyvtárak fejlesztését, ennek keretében javaslatot tesz a megyében működő városi könyvtárak és a települési nyilvános könyvtárak fenntartóinak a könyvtár fejlesztésére a miniszter rendeletében meghatározott szakmai követelmények érvényesítése érdekében, j) koordinálja a települési könyvtárak minősítésének előkészítését, k) ellátja az Országos Dokumentum-ellátási Rendszerről szóló kormányrendeletben a szolgáltató könyvtár számára meghatározott feladatokat, l) évente egy alkalommal a könyvtári szolgáltatások megvalósításával kapcsolatos információs szakmai műhelynapot szervez a megye könyvtárosai számára, m) ellátja a helyismereti dokumentumok elektronikus hozzáférhetővé tételével kapcsolatos feladatokat.

Mint látható, a jogszabály általi feladatmeghatározás jelentősen bővült. A különbségre utaló kulcskifejezések:

- KSZR működtetés,
- koordináció (települési könyvtárak fejlesztése),
- javaslat (települési könyvtárak fejlesztése),
- koordináció (települési könyvtár minősítésének előkészítése),
- ODR szolgáltató könyvtári feladatok ellátása,
- szakmai műhelynap,
- elektronikus hozzáférhetővé tétel (helyismereti dokumentumok).

A megyei hatókörű városi könyvtárak 2017. évről, illetve kontrollként a 2012. évről szóló beszámolóinak vizsgálata

(Annak áttekintése, hogy az 1997. évi CXL. törvény időközbeni módosulásai a könyvtár működési gyakorlatára voltak-e, s milyen hatással, s ez a beszámolóban hogyan tükröződik)

A vizsgálat sorrendje:

1. A tanulmány második részében rögzített kulcskifejezéseket betűrendbe soroltam.

- egész életen át tartó tanulás
- elektronikus hozzáférhetővé tétel (helyismereti dokumentumok)
- elektronikus könyvtári dokumentumok elérése
- életminőség javítás
- fenntartható fejlődés
- javaslat/koordináció (települési könyvtárak fejlesztése)
- kiskorúak védelme
- koordináció (települési könyvtár minősítésének előkészítése)
- könyvtárhasználók segítése
- könyvtári programok (kulturális, közösségi)
- KSZR működtetés
- megállapodás (kistépülési önkormányzattal)
- minőségirányítás a szolgáltatás szervezésben
- ODR szolgáltató könyvtári feladatok ellátása
- szakmai műhelynap
- társadalmi jólét
- versenyképesség

2. Megszámoltam a kulcskifejezések beszámolókból történő megjelenési gyakoriságát. A megjelenéseket négy kategóriába soroltam. Releváns, lényegi említésnek azt tekintettem, amely esetben a kulcskifejezés szövegkörnyezete a tárgyhöz kapcsolódó, adatokkal is alátámasztott információt is tartalmazott.

3. Megjegyzéseket, kiegészítéseket fűztem az egyes találatokhoz.

4. Mindezt táblázatba helyeztem, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért.

A vizsgálat kapcsán megjegyzendő, hogy összesen 10 megyei hatókörű városi könyvtár 14 beszámolóját (8 db beszámoló 2017-ről és 6 db beszámoló 2012-ről) vettem a fentiek szerint górcső alá.⁴

Táblázatok a 2017-es beszámolók alapján

2.1. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

<i>Sor-szám</i>	<i>Kulcskifejezés</i>	<i>Megjegyzés</i>	<i>Érték</i>
1.	egész életen át tartó tanulás	<ul style="list-style-type: none"> • Nincs említés a beszámolóban • Irreleváns említés található a beszámolóban • Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban • Releváns lényegi említés van a beszámolóban 	<p>2</p> <p>5</p> <p>2</p> <p>0</p>

Úgy tűnik, hogy az „egész életen át tartó tanulás”, mint elvárás 2017-es megjelenése a könyvtárak működési gyakorlatát alapjaiban nem változtatta meg. Az ezzel kapcsolatos említések a beszámolóokban inkább csak rögzítik a tényt, hogy ezt fontosnak tartja a könyvtár. Egy beszámoló átlagosan 0,875 alkalommal jeleníti meg a kifejezést, de irreleváns tartalmakkal, például: *fontosnak tartjuk az egész életen át tartó tanulás támogatását*. De előfordul, hogy egy pályázat kapcsán, annak témájaként utal a beszámoló az egész életen át tartó tanulás témakörére.

Az „egész életen át tartó tanulás”, illetve ennek támogatása az 1-es paragrafusban, a törvény céljai közt kerül felsorolásra 2017-ben. Azt rögzíthetjük, hogy ebben az esetben a törvény a gyakorlatot követte, azaz az elvárás joganyagba emelése egy meglévő gyakorlat szentesítését jelentette. Erre utal az a tény, hogy a 2012-es beszámolókat áttekintve azt tapasztalhatjuk, hogy a könyvtárak már akkor is adtak jelentést erről a tevékenységi köréről. Sőt ez a számot adás szinte azonos értékű a 2017-es jelentéshez képest, hiszen 2012-ben 0,667, míg 2017-ben 0,875 alkalommal jelenik meg a beszámolóban a kifejezés. Ez nem releváns különbség. Azaz kimondható, hogy ebben az esetben a törvényi megerősítésnek érdemi hatása az „egész életen át tartó tanulás” könyvtári támogatására nem volt.

2.2. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

2.	elektronikus hozzáférhetővé tétel (helyismereti dokumentumok)	• Nincs említés a beszámolóban	1
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	130
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	28
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	8

A helyismereti tevékenység és a helyismereti gyűjtőmunka eredményeinek elektronikus hozzáférhetővé tétele a települési könyvtárak életében hagyományosan kiemelkedően fontos tevékenységnek számít. Az említési számok ezt a fontosságot alátámasztják. Egy beszámoló átlagosan 20,125 alkalommal jeleníti meg a kifejezést. Igaz, az említések legtöbb esetben irreleváns vagy releváns, de kiegészítő és egyedi tevékenységet bemutató információ nélküli tartalmat takarnak. Utóbbira példa az, amikor *a beszámoló felsorolja a könyvtár törvényben rögzített alapfeladatait, köztük ezt a pontot is* (ellátja a helyismereti dokumentumok elektronikus hozzáférhetővé tételével kapcsolatos feladatokat), *de nem fűz hozzá semmiféle többlet információt arról, hogy ennek keretében a könyvtár mit is tett.*

A feladat a 66. §-ban jelenik meg, ami a megyei könyvtár a megye egész területére vonatkozó feladatait sorolja fel. Ez a pont a kötelezően ellátandó alapfeladatok körét jelöli ki. Ennek megfelelően az egyik beszámoló ki is emeli ezt a területet és külön pontban foglalkozik a tárgyban végzett tevékenységével. A többi vizsgált dokumentumban azonban ez a „kiemelés” nincs jelen, sőt van egy beszámoló, amelyik ezt a területet egyáltalán nem is említi.

Ha a 2012-es beszámolókhöz hasonlítjuk az értékeket, akkor azt láthatjuk, hogy akkor az egy könyvtárra eső említések száma 16,167 volt, és ez az érték emelkedett 2017-ben 20,125 re. Ez már egy érzékelhető emelkedés, figyelembe kell azonban venni, hogy a 2012-ben elért említési szám kiemelkedően a legmagasabb volt az összes vizsgált szempont közül. 2017-re a megemelkedett említési szám azonban csak a harmadik helyhez lett elegendő. Ez arra utal, hogy a helyismereti tevékenység a prioritás sorban hátrább került, hiába kapott jogszabályi megerősítést.

2.3. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

3.	elektronikus könyvtári dokumentumok elérése	• Nincs említés a beszámolóban	3
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	15
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	3
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	4

Az elektronikus könyvtári dokumentumok elérését támogató tevékenység a nyilvános könyvtár alapfeladatait felsoroló 55. paragrafusban került meghatározásra. Az addigi öt alapfeladat egészült ki már 2013-tól ezzel. Ennek ellenére 2017-ben az tapasztalhatjuk,

hogy a beszámolók még meglehetősen kevés számban foglalkoznak a feladattal. Az egy beszámolóra eső említések száma mindösszesen 2,75. Releváns említés a beszámolók felében lelhető fel, ami a kötelező feladat előíráshoz viszonyítva nem tűnik elégséges értéknek. Ha ennek okait keressük, amiből számos lehet, említenünk kell azt, hogy vannak feladatok, amik „egy mondattal is elintézhetőek” a beszámolóban és vannak, amikről hosszasan, részletesebben kell szólni. Lehetséges, hogy ez is az egyszerűbben beszámolható feladatok közé tartozik. De van egy másik lehetséges magyarázat is, ami szerint a feladat tartalma nem egységesen értelmezett. A „helyismereti munkán” mindenki tudja, mit kell érteni, ugyanez az egységes értelmezés az „elektronikus könyvtári dokumentumok elérhetőségét támogató tevékenység” kapcsán még nem alakult ki. Mi az az indikátor, aminek a megléte vagy elérése esetén a tevékenység elvégzettnek minősíthető? Úgy tűnik, ha érdemi változást szeretnénk elérni, akkor a jogszabályok önmagukban nem elégségesek, tartozniuk kell hozzájuk végrehajtási módszertani támogatásnak is.

További furcsaság, ami nemcsak ennél a pontnál fordul elő, de először itt tapasztalhatjuk, hogy a 2012-es említési gyakoriság – 3,167 – magasabb(!) a 2017-es 2,75-ös értékhez képest. Úgy tűnik, hiába került be az alapeladatok közé ez a terület, a könyvtárak működésük során az ezzel kapcsolatos feladatellátást vagy háttérbe szorították vagy el sem végezték. Ha ennek okait keressük, akkor szembe kell magunkat azzal a ténnyel, hogy a megyei könyvtárak a belépő új feladatok ellátására a vizsgált időszakban nem kaptak többlet működési támogatást. Azaz vagy saját kapacitásuk hatékonyabb kihasználásával tudhatták elérni az új belépő feladat ellátást vagy rákényszerültek arra, hogy a feladataik egy részét más arányban végezzék el. Ebben az esetben vannak „nyertes” feladatok, de kell, hogy legyenek „vesztesek” is.

2.4. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

4.	életminőség javítás	• Nincs említés a beszámolóban	5
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	1
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	3
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	0

Úgy tűnik, a vesztesek közé tartozik az „életminőség javítás”, illetve az ezzel kapcsolatos tevékenységek beszámolóiban történő láttatása is. Az egy beszámolóra eső említések száma mindösszesen 0,5. Ténylegesen bizonyítékokon alapuló információk ebből a néhány említésben sem derülnek ki, megtudjuk, hogy „figyelmet kapnak az életminőséget javító képzések”, de hogy melyek ezek és milyen kimutatható eredmény született, arra már nincs utalás. Ez a feladat is a törvény céljának meghatározásából származtatható, azaz nem szakmai feladatellátás, hanem társadalompolitikai elvárás húzódik meg mögötte. Ezzel együtt fontos lenne tisztázni, mit értsünk az „életminőség javításon”, és mi számít eredménynek.

Hogy valami mégis elmozdult, arra az utal, hogy 2012-ben ez a tevékenység 0,0 említést kapott, tehát egyáltalán nem volt rá utalás. Ehhez képest a néhány említés mindenképpen előrelépésnek számít. Ezzel együtt az látszik, hogy erre a feladatkörre, illetve a kapcsolódó kommunikációra a könyvtárak nem tudnak erőforrást biztosítani.

2.5. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

5.	fenntartható fejlődés	• Nincs említés a beszámolóban	7
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	1
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	0
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	0

A „fenntartható fejlődés” kapcsán szinte ugyanazok a megállapítások tehetők meg, mint amiket az előző pontban az „életminőség javítás” kapcsán tettünk. Ez a feladat is a törvény céljának meghatározásából származtatható, azaz itt sem a szakmai feladatellátást, hanem a társadalompolitikai cél teljesítésének szükségességét, mint elvárást érzékelhetjük. Munkánkat rendkívül nehéz úgy szervezni, hogy a feladatellátás apró részleteit, illetve komplexebb folyamatait minden esetben megfeleltessük a fenntartható fejlődés elvárásrendszerének. Ehhez átfogó és tudatosult szemléletmódra lenne szükség nemcsak a vezetők részéről, de valamennyi munkatárs esetében is. Ha ezt a megállapítást elfogadjuk, akkor ezzel azt is kijelentjük, hogy ezen a területen képzésre, képzésre és képzésre lenne szükség. A képzés és a jó gyakorlatok terjesztése és átültetése (módszertani támogatás) lehet a kizárólagos útja a hatékony és gyors előrelépésnek, a felmutatható eredmények megszületésének.

2017-ben az egy beszámolóra eső említések száma mindösszesen 0,125 volt, ami majdnem a „0”-val egyenértékű. 2012-ben meglepő módon 0,333-as érték képződött, azaz egyfelől az látszik, hogy a törvényi megfogalmazás nélkül is foglalkoztak a könyvtárak a fenntarthatóság kérdéskörével, másrészt az is egyértelmű, hogy ezen a területen komolyabb eredmények, előrelépések még nem történtek.

2.6. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

6.	javaslat/koordináció (települési könyvtárak fejlesztése)	• Nincs említés a beszámolóban	1
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	4
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	4
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	1

A 2017-es beszámolók többsége szól a kistépülési könyvtári ellátás szervezéséről, de ez az említés sajnos nem a fejlesztési stratégia szemszögéből történik. Valójában az sem derül ki, hogy létezik-e ilyen dokumentum. A feladat a Tv. 66. §-ában jelenik meg, ami

a megyei könyvtár a megye egész területére vonatkozó feladatait sorolja fel. Ez a pont a kötelezően ellátandó alapfeladatok körét jelöli ki. A feladat súlyához képest az egy könyvtárra eső említések száma mindösszesen 1,125-ös értéket mutat, tehát a könyvtárak „egy lépésben” elintézik ezt a kérdést utalva például arra, hogy „*a fejlesztés érdekében lakossági vizsgálatot tartottak*”. Itt természetesen kell szólnunk arról a tényről, hogy a megyei könyvtárak KSZR beszámoló megtételére is kötelezettek, azaz lehetséges, hogy az ezzel kapcsolatos információk ott vannak elhelyezve. Mivel ez nem volt a vizsgálatom tárgya, így ennek hiányában ebben a vonatkozásban további értékelő megállapítást nem teszek. Mindenesetre ezen lehetséges magyarázatot alátámasztani látszik az a tény, hogy 2012-ben, a beszámolókból, az egy könyvtárra eső említések száma még jóval magasabb, 3,167 értéket mutatott.

2.7. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

7.	kiskorúak védelme	• Nincs említés a beszámolóban	8
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	0
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	0
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	0

A kiskorúak védelme az 55. §-ban, az alapfeladatok felsorolásánál meglehetősen részletesen és egyértelműen van kifejtve. „*A nyilvános könyvtár az általa üzemeltetett, kiskorúak által is használható, internet-hozzáféréssel rendelkező számítógépek használatát a kiskorúak védelmét lehetővé tevő, könnyen telepíthető és használható, magyar nyelvű szoftverrel ellátva biztosítja a kiskorúak lelki, testi és értelmi fejlődésének védelme érdekében*”. A beszámoló ebben az esetben tényleg rövid tényközléssel megoldható, van-e szoftveres védelem mindazokon az eszközökön, amelyekről kiskorú internet hozzáférést érhet el. Úgy tűnik azonban, hogy ezzel a kérdéssel a könyvtárak egészen egyszerűen elfelejtkeztek foglalkozni, pontosabban, ha foglalkoztak vele – és feltételezhető, hogy igen – a róla szóló beszámolás maradt el. Az egy könyvtárra eső említések száma 2017-ben nulla értéket mutat. Ugyanennyi a 2012-es érték is. A szabályozás egyébként 2014. szeptember 1-jén lépett hatályba, azaz 2017-ben már nem lehetett ismeretlen a könyvtárak számára.

2.8. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

8.	koordináció (települési könyvtár minősítésének előkészítése)	• Nincs említés a beszámolóban	0
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	0
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	0
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	8

A feladat a 66. §-ban jelenik meg, ami a megyei könyvtárnak a megye egész területére vonatkozó feladatait sorolja fel. A koordinációk számának megadásával egyértelműen kiderül, hogy a könyvtár végez-e ezzel összefüggésben tevékenységet. A megyei könyvtárak beszámoló sablonjába⁵ ez a kérdés beépült, így a nyolc könyvtárból nyolc releváns és lényegi válasz érkezett. A tevékenység végzéséről tehát kapunk képet, pontos ismeretünk a tevékenység mértékéről azonban ennek ellenére sincsen. Hiszen két könyvtár azt válaszolta, hogy ebben az évben (2017) nem támogatnak senkit sem minősítés előkészítéssel. Volt, aki arról adott számot, hogy ennek érdekében pályázatot nyújtott be (hogy a feladat elvégzéséhez forrást szerezzen saját maga számára) és volt, aki konkrétan megnevezte, hogy 4 vagy 6 vagy több mint 10 könyvtárat is támogatott. Mindezek lényeges különbségek. A könyvtárak ösztönzése és minősítésre történő felkészülésüknek támogatása a könyvtári rendszerben elvileg nem lehet pénzkérdés. Azaz, nem függhet attól a tevékenység ellátása, hogy adott évben sikerül-e erre a célra plusz pályázati forrást találni. Sajnos a gyakorlat viszont azt mutatja, hogy a megyei könyvtáraknak megint csak mérlegelniük kell, hogy a bővülő feladatlista egyes tételeit milyen munkaerő és költségvetés átcsoportosítással tudják ellátni, hiszen a költségvetési támogatás nem bővült olyan mértékben, mint amennyit a feladatellátási kötelezettség teljesítése megkövetelne.

Ennek a feladatnak a teljesítésébe ugyanakkor a Könyvtári Intézet 2018-ban bekapcsolódott és már a minőség pályázatok úgy kerültek kiírásra, hogy a címet, díjat elnyerők vállalják, hogy maguk is involválódnak a minősítéssel kapcsolatos információk terjesztésébe. Azaz, a disszemináció során alkalmazásra került a multi-level marketingből ismert elv, a „vevőből” „eladó” lesz, és újabb vevőket ösztönöz a rendszerbe történő belépésre. Az eredmények igazolják, hogy ez a megoldás – pontosabban a könyvtárak nagy száma miatt kizárólag ez a megoldás – a működőképes. Emellett alkalmas arra is, hogy a megyei könyvtárakat részlegesen tehermentesítsük az ezzel összefüggő feladataik ellátásában. Ez azt is garantálja, hogy intenzíven, tíz éven belül minden nyilvános könyvtár a gyakorlatban érdemi segítséget és ismereteket kapjon a saját intézménye minősítésének előkészítéséhez. Ha ez bekövetkezik, akkor a könyvtári rendszer egésze újabb lépést tehet a minőség útján és a jelenleg javasolt kritériumrendszer teljesítmény értékei, követelmény szintjei központiilag emelhetők lesznek. Mindez garantálja a minőség és az ennek érdekében alkalmazott szervezeti módszerek folyamatos fejlesztését.

A könyvtári minőségügy fejlesztése kapcsán a fentiekben leírt megoldási javaslat mellett érdekes eredményt mutat a 2012-es beszámolók áttekintése is. Míg 2017-ben az egy könyvtárra eső említések száma 1, addig ez az érték 2012-ben már 1,5 volt! Két dolgot kell azonnal hozzáfűznünk, hogy a kapott eredményt megfelelően értelmezhezzük. Egyrészt azt, hogy ahogyan már említésre került, 2017-ben minden könyvtár e tárgyban releváns és lényegi elemeket tartalmazó közlést adott a beszámolóban, míg 2012-ben a minőségüggyel kapcsolatos említések az „irreleváns” kate-

góriában születtek. Tehát ebben az esetben sokkal jobb a kevesebb, de releváns érték a több, de irrelevánsnál. Másrészt az eredmény utal arra, hogy a minőség kérdésével stratégiai szinten már korábban is foglalkozott az ágazat irányítás és a megyei könyvtárak sem az erre vonatkozó törvényi feladat megjelenését követően kezdtek el ezzel a kérdéskörrel dolgozni, hanem ezt már lényegesen korábban megtették. A törvényi szabályozás beléptetésének ezek szerint ebben az esetben a megerősítés és a minőségügyi folyamatok felgyorsítása lehetett a célja, amiben a Könyvtári Intézet lényeges és eredményes lépéseket tudott megtenni.

2.9. táblázat
Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

9.	könyvtárhasználók segítése	• Nincs említés a beszámolóban	0
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	129
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	25
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	10

A helyismereti tevékenység és a helyismereti gyűjtőmunka eredményeinek elektronikus hozzáférhetővé tétele (lásd 2. tábla) mellett, azt kicsivel megelőzve ért el említési értéket a könyvtárhasználók segítése, ami az alapfeladatokat felsoroló 55. §-ban jelent meg, méghozzá úgy fogalmazva, hogy a könyvtárhasználókat segíti a digitális írástudás, az információs műveltség elsajátításában, az egész életen át tartó tanulás folyamatában. 2017-ben ezzel összefüggésben az egy könyvtárra eső említések száma 20,5 volt. Ha összevetjük ezt az értéket a 2012-es beszámolók alapján mértekkel (9,5), akkor dinamikus emelkedést regisztrálhatunk. Ez alátámasztja a szubjektív érzésünket, tapasztalatainkat is, miszerint a könyvtárak számos és egyre több könyvtárhasználót, illetve könyvtárhasználatot támogató, digitális írás- és olvasásfejlesztő programot szerveznek.

Ugyanakkor az eredmények lassan megteremtik, megteremthetik a lehetőségét annak, hogy a könyvtárhasználók segítségét ne azonosítsuk a digitális kompetencia-fejlesztő programokkal, a könyvtárhasználati bemutatókkal. Érdemes lenne továbbgondolni a kérdést, hogy a könyvtárhasználót a könyvtárhasználatban milyen egyéb kezdeményezések, kapcsolatok, közösségek segíthetik, támogathatják. Lehet, hogy nemcsak direkt képzésekkel, hanem közvetett megoldásokkal is eljuthatunk a segítségre szoruló könyvtárhasználóhoz.

2.10. táblázat
Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

10.	könyvtári programok (kulturális, közösségi)	• Nincs említés a beszámolóban	0
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	89
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	10
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	9

A könyvtári programok száma az utóbbi években dinamikusan nő. A megyei könyvtárak nemcsak saját tereikben, hanem a megyei ellátási hálózat színhelyein is számos programot menedzselnek, koordinálnak. A kiemelkedő figyelmet igazolja az említések száma is. Egy beszámoló átlagosan 13,5 alkalommal jeleníti meg a kifejezést és a tárgyban minden könyvtár közöl releváns, lényegi tartalmakat is a beszámolójában.

A könyvtári programok szervezését, megvalósítását előíró tevékenység (*kulturális, közösségi és egyéb könyvtári programokat szervez*) a nyilvános könyvtár alapfeladatait felsoroló 55. §-ban került meghatározásra. Az addigi öt alapfeladat egészült ki ezzel az előírással már 2013-tól, amit azután 2015-ben módosítottak. A 2012-es adatok megvizsgálásából ugyanakkor arra derül fény, hogy a könyvtárak már akkor is hangsúlyosan foglalkoztak ezzel a feladattal. A rendezvények száma valóban kevesebb volt még, de a figyelem mértéke szinte ugyanakkora lehetett, hiszen egy beszámoló átlagosan 11,33 alkalommal jeleníti meg a kifejezést, igaz a beszámolók kevesebb releváns, lényegi említést tartalmaztak. Összességében ennél a pontnál is azt mondhatjuk, hogy az előírás jogszabályban való megjelenése nem indukált változást a könyvtárak működésében.

2.11. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

11.	KSZR működtetés	• Nincs említés a beszámolóban	0
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	164
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	95
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	7

A KSZR kifejezést egy beszámoló átlagosan 34,375 alkalommal említi meg. Ez az érték messze „kilóg” felfelé a sorból, hiszen az öt követő említés szám csupán 20,5 (könyvtárhasználók segítése). Mindez arra utal, hogy a megyei könyvtárak működésébe a KSZR nemcsak beépült, hanem az egész tevékenységüket áthatóvá és lényegében azt meghatározóvá vált. Minden vagy a legtöbb minden a KSZR által determinált környezetben és erőforrások mentén születik meg. A gondolkodás is átalakult. Bármilyen fejlesztés, előrelépés, rendezvény kapcsán felmerül az, hogy mindez hogyan hasznosítható a KSZR számára. A KSZR tevékenységről egyébként a megyei könyvtárak külön, célzott beszámolót is készítenek. Ennek relációjában azt gondolhatnánk, hogy az intézményi beszámolóban a KSZR már nem foglal majd el olyan domináns helyet, hiszen a KSZR-ról történő beszámolásnak külön fóruma van. De, mint látható, nem ez történik. A most vizsgált és jelentősnek gondolt, összesen 17 szempontból a KSZR tevékenységi információk kiemelkedően a leghangsúlyosabbak.

Összevetve a 2012-es adatokat azt látjuk, hogy óriási a változás. 2012-ben még a 7. fontossági (említési gyakorisági) helyen végzett a települési ellátás témaköre az akkori 2,33-as említési értékkel. Tehát hat terület a most vizsgáltak közül megelőzte őt. Felmerül a kérdés, hogy vajon ez az eredmény pusztán a törvényben történő dek-

larációnak köszönhető-e? A feladat a 66. §-ban jelenik meg, ami a megyei könyvtár a megye egész területére vonatkozó feladatait sorolja fel. Ez a pont a kötelezően ellátandó alapfeladatok körét jelöli ki. Míg más, ugyanezen a törvényi helyen megjelenő új feladatnál nem érzékelhető, vagy csak kismértékben érzékelhető változás, addig a KSZR működtetés egészen más pályát futott be.

Természetesen mindennek megvan a magyarázata. Egyrészt a KSZR tevékenység anyagi támogatása célzott és jelentős összegű. Ilyen támogatást az egyéb feladatok már nem élveznek. Másrészt a tevékenység ellátásával összefüggésben a megyei könyvtárak a minisztérium vezetésével KSZR műhelynap sorozatot működtettek ebben az időszakban. Ezeken a műhelynapokon részletesen elemezték a visszamért eredményeket. Közös gondolkodással az eljárásokat egyre finomították. A tevékenység elemek egységesítésre kerültek és személyes tapasztalással lehetett megismerni a legjobb gyakorlatokat. A tevékenység pénzügyi és módszertani támogatást is élvezett. Szó sincs tehát arról, hogy önmagában a törvényben történő megjelenés érte volna el ezt a hatást. Mindez megerősíthet bennünket abban, hogy a rendszer változtatása, dinamikus alakítása egyrészt lehetséges, másrészt viszont abban is, hogy ehhez a jogszabályi környezet hozzáigazításán kívül anyagi forrásokra és aktív, folyamatos módszertani támogatásra egyaránt szükség van.

2.12. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

12.	megállapodás (kis-települési önkormányzattal)	• Nincs említés a beszámolóban	0
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	27
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	8
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	9

A feladat a 64. §-ban jelenik meg. A megállapodások említési számának megadásával egyértelműen kiderül, hogy ezzel összefüggésben minden könyvtár végez tevékenységet. A megyei könyvtárak beszámoló sablonjába ez a kérdés beépült, így természetesen mondhatjuk, hogy minden könyvtár beszámolójában van releváns és lényegi válasz erre a pontra. Az egy könyvtárra eső átlagos említések száma 5,5, ami meglehetősen magas érték, a lista 6. helyét jelenti. Összevetve a 2012-es beszámolókból tapasztaltakkal akkor 2,67-es említési gyakoriságot rögzíthettünk, ehhez képest is jelentős az elmozdulás.

2.13. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

13.	minőségirányítás a szolgáltatás szervezésben	• Nincs említés a beszámolóban	0
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	53
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	38
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	4

A feladat 2014. január 12-től hatályos, és a törvény 55. §-a rendelkezik róla, amelyben a nyilvános könyvtár alapfeladatai vannak felsorolva. A szolgáltatások könyvtári minőségirányítás szempontjait figyelembe vevő szervezése tehát alapfeladattá vált. Ugyanakkor érzékelhető és a számos (38) releváns, de lényegi információt nem tartalmazó említés is erre utal, hogy a könyvtárak még ma sem pontosan értik, tudják, hogy ezen alapfeladatot hogyan is kellene teljesíteniük, ezzel kapcsolatban miről és hogyan kellene beszámolniuk. Ezzel együtt az egy könyvtárra eső említések száma 11,875, ami eléggé magas érték. A minőségi szemlélet és ennek szolgáltatási folyamatokban történő megjelenése tehát fontos az intézmények számára. Ugyanakkor az a széles körű módszertani támogatás, ami megerősíthette volna a célok gyakorlatba történő átültetését, ebben az időszakban elmaradt vagy nem hasznosult megfelelőképpen.

A 2012-es beszámolókat áttekintve akkor az említések száma 0,333 volt. Ez egy lényeges és a minőségügy irányába történő jelentős elmozdulást jelent, amit ebben az időszakban általában is tapasztalhattunk. Lásd a 8. tábla kapcsán írtakat is.

2.14. táblázat

Az 1997. évi CXL törvény hatása a beszámolók alapján

14.	ODR szolgáltató könyvtári feladatok ellátása	• Nincs említés a beszámolóban	0
		• Irreleváns említés található a beszámolóban	13
		• Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	31
		• Releváns lényegi említés van a beszámolóban	6

A feladat a 66. §-ban jelenik meg, ami a megyei könyvtár a megye egész területére vonatkozó feladatait sorolja fel. Ez a pont a kötelezően ellátandó alapfeladatok körét jelöli ki. A pontos fogalmazás szerint a megyei könyvtár ellátja az Országos Dokumentum-ellátási Rendszerről szóló kormányrendeletben⁶ a szolgáltató könyvtár számára meghatározott feladatokat, amik az alábbiak:

- a gyűjteményében lévő dokumentumok – a szolgáltatásukra vonatkozó előírásokkal együtt történő – bejelentése az országos lelőhely-nyilvántartásba;
- a könyvtárhasználati szabályzatában foglalt korlátozások figyelembevételével – a gyűjteményében lévő dokumentumok teljes körének szolgáltatása. A dokumentum szolgáltatásával egyidejűleg annak használatára, ha kell, egyedi előírások meghatározása;
- az igény haladéktalan teljesítése eredetiben, másolatban, elektronikus vagy egyéb formátumban. Értesítés a kérő könyvtárnak a kérés teljesítésének akadályáról;
- gondoskodás a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás korszerű eszközökkel történő működtetéséről, folyamatosságáról és minőségének biztosításáról, továbbá a szolgáltatás adatainak a minisztérium által előírt nyilvántartásáról.

A feladatok, mint látható, pontosan és precízen vannak megadva, de ez, ahogyan erre már az előző esetekben is volt utalás nem jelenti automatikusan azt, hogy ebből következően a könyvtárak is pontosan és precízen értik teendőiket és erről a beszámolóban érdemben számot is adnak. A beszámoló struktúrában külön pontba van beépítve az ODR tevékenységről szóló rész. Az önálló pontban általában megjelennek a szolgáltatás mennyiségi adatai, de a mennyiségi eredmények közlése nem azonos a szolgáltató könyvtár feladatai teljesítésének értékelésével. Ebben a vonatkozásban igen hiányosak a beszámolók. Ezért lehetséges, hogy az egy könyvtárra eső átlagos 6,25 említés ellenére mindössze 6 releváns lényegi említés történt. Az említések nagyobb része releváns ugyan, de nem fókuszál a szolgáltató könyvtári feladatokra, amelyekről elmondható, hogy egységes értelmezésük sem egyszerű. Mit is jelent az, hogy gondoskodik a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás korszerű eszközökkel történő működtetéséről. Nem tudunk olyan központi listáról, jegyzékről, ami a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás korszerű eszközeit paraméterezné, és lehetővé tenné ennek a kritériumnak egzakt vizsgálatát. De megakadhatunk akkor is, ha a könyvtárközi dokumentumszolgáltatás minőségének biztosításáról, illetve ennek teljesítéséről kellene nyilatkoznia.

A 2012-es beszámolókból nem meglepő módon, hiszen az ODR működése sem 2012-ben indult, az említések gyakorisága 5,167 volt, ami alig maradt el a 2017-es beszámolók alapján mért 6,25-ös átlag értéktől. Lényegesebb különbséget mégis felfedezhetünk, ugyanis a 2012-es beszámolók egyike sem tartalmazott még ODR szolgáltató könyvtári feladatok ellátására fókuszáló információkat, míg, ha nem is teljes körben, de a 2017-es beszámolók egy része már tartalmazott ilyet. Ezzel együtt ezen esetben is megerősödik az a vélemény, hogy nem elegendő jogszabályban előírni valamit. Módszertani támogatás nélkül a feladatok teljesítése esetlegessé és heterogénné válik.

2.15. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

15.	szakmai műhelynap	Nincs említés a beszámolóban	0
		Irreleváns említés található a beszámolóban	0
		Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	6
		Releváns lényegi említés van a beszámolóban	12

A feladat a 66. §-ban jelenik meg, ami a megyei könyvtár a megye egész területére vonatkozó feladatait sorolja fel. Ez a pont a kötelezően ellátandó alapfeladatok körét jelöli ki és kimondja, hogy a megyei könyvtár évente egy alkalommal a könyvtári szolgáltatások megvalósításával kapcsolatos információs szakmai műhelynapot szervez a megye könyvtárosai számára. Valamennyi beszámoló tartalmazta ezt az információt, azaz 100%-os volt a releváns, lényegi említés, mégis hiányérzete van az elemzést végzőnek, hiszen a beszámolókból alig-alig derül ki további releváns és lényegi elem. Például, hogy teljesült-e a szakmai nap célja. Egyáltalán, mi volt a kitűzött

cél? A cél teljesülését visszamérték-e? Mivel lehet igazolni az eredményességet? Az említési gyakoriság 2,25. Ez az érték nem tűnik kevésnek, bár ha a feltett kérdésekre is választ kaphattunk volna, akkor a „szakmai műhelynap” jelenléte a beszámolóban lényegesen rangosabb helyet foglalhatna el.

A 2012-es beszámolóknak egyetlen említést sem regisztrálhattunk, azaz nyilvánvalónak tűnik, hogy a jogszabály megjelenése és előírása indukálta ezt a változást.

2.16. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

16.	társadalmi jólét	Nincs említés a beszámolóban	7
		Irreleváns említés található a beszámolóban	0
		Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	2
		Releváns lényegi említés van a beszámolóban	0

A feladat a törvény céljainak meghatározása keretében, az 1-es §-ban jelenik meg. Azaz egy átfogó feladatmeghatározásról van szó, amivel valljuk meg, nem tudtuk mit kezdeni a könyvtárak. 2017-ben a legtöbb beszámoló egyszerűen nem is említi, így nem csoda, hogy az egy könyvtárra eső átlagos említések száma mindössze 0,25. Ha a 2012-es értékeket nézzük, akkor ott „0” értékkel szembesülünk. Az érdemi elmozduláshoz szükség lett volna erőforrásokra, elsősorban személyi feltételekre és módszertani támogatásra is.

2.17. táblázat

Az 1997. évi CXL. törvény hatása a beszámolók alapján

17.	versenyképesség	Nincs említés a beszámolóban	8
		Irreleváns említés található a beszámolóban	0
		Releváns, de nem lényegi említés van a beszámolóban	0
		Releváns lényegi említés van a beszámolóban	0

Az alapfeladatokat felsoroló 55. §-ban jelent meg ez a pont, mellyel a könyvtárak úgy tűnik nem tudtak foglalkozni. 2017-ben egyetlen beszámoló sem tesz említést róla. Meglepetés, hogy a 2012-es beszámolók esetében történt egy említés, ami 0,167 említési gyakoriságot eredményezett, ugyanis egy pályázat kapcsán szóba jött a versenyképességi szempont.

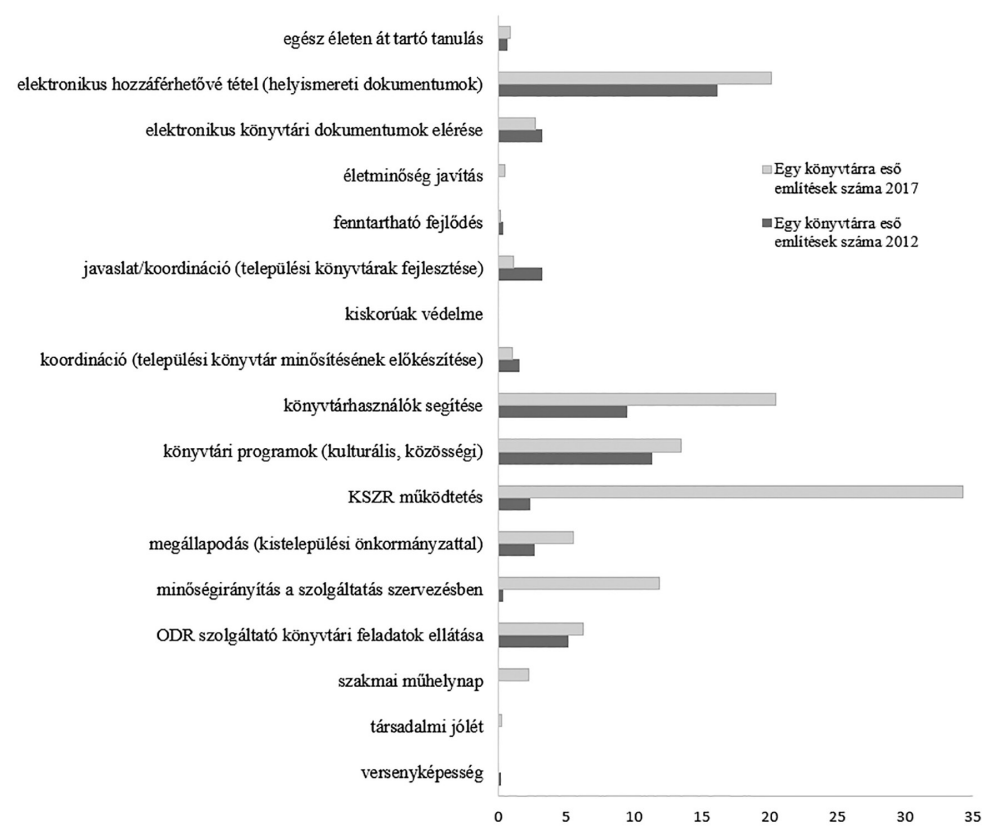
Összegzés

Mint az 1. ábra is mutatja, vannak olyan törvényi pontok, melyek esetében már a jogszabály módosítása előtt nagyobb figyelmet kapott az adott téma (azaz az alsó oszlop hosszabb, mint a felső). Elvileg ez nem lenne lehetséges, ennek ellenére öt esetben mégiscsak ez történt.

Vannak pontok, összesen hét esetben, ahol a törvényi módosítást követően az adott területre nagyobb figyelem irányult (a felső oszlop hosszabb), de nem túl nagy különbséggel.

És vannak pontok, ahol a törvény módosítása komoly változást generált a könyvtárak tevékenységében, illetve az erről szóló beszámoló hangsúlyaiban. Ez öt esetben történt meg:

1. könyvtárhasználók segítése,
2. KSZR működtetés,
3. megállapodás a kistélepülési önkormányzattal,
4. minőségirányítás a szolgáltatás szervezésben,
5. szakmai műhelynap.

1. ábra

Az 1997. évi CXL. törvény új jogszabályi elemeinek átlagos említési száma a megyei könyvtári beszámolókból 2012-2017 között*

* Az ábrát a szerző készítette.

Adódik a megállapítás, hogy azon pontok esetében lehet megfigyelni a markáns eredményeket, amelyeknél a jogszabály módosítás „nem maradt támasz nélkül”. Azaz, ahol kiemelt módszertani figyelem, együttműködés, ellenőrzés történt. Ilyen támogatott és szakmailag erősen kontrollált szakterület volt a KSZR átfogó tevékenységrendszere, az ellátással összefüggő szakmai továbbképzés szervezése és a minőségügyi törekvések támogatása is.

Viszont, ha ez a megállapítás igaz, akkor ez azt is jelentheti, hogy bármi is jelenik meg jogszabályban, ez még önmagában nem elégséges ahhoz, hogy a rendszer működésében egységes és markáns hatást fejtessen ki.

Ebből következik, hogy a könyvtárügy szereplőinek, funkcióinak, beleértve a módszertani támogatást is együtt kell, sőt, inkább így fogalmazom: együtt lehet eredményes tevékenységet folytatniuk. A könyvtári rendszer üzemi működését a szubszidiaritás elvét is betartva maguknak a könyvtáraknak, a könyvtárügy gyakorló szereplőinek célszerű moderálniuk. Az ágazati irányítás mérhetetlenül fontos szerepe e szint felett, a kulcsintézmények tevékenységének menedzselésében, képességeik magas szinten tartásában jelenik meg.

A hatékony ellátás érdekében a szakmai döntéseknek a könyvtárak által vezetett együttműködési körökben (hálózatokban) javasolt megszületniük, melyek számát érdemes lenne növelni. Figyelnünk célszerű az arányosságra is. De nem mechanikusan értelmezve azt. A települési könyvtári ellátás nagyságrendje a könyvtári rendszer egészén belül meghatározó, de ez nem jelentheti azt, hogy háttérbe szorulhat bármelyik, számosságában egyébként kisebb alrendszer működése. Hiszen magunk valljuk:

- Nincs fontos vagy fontosabb könyvtár. Minden könyvtár a saját egyediségében páratlan és pótolhatatlan az adott földrajzi térben és tartalommal. (Amennyiben nem az, akkor meg kell szüntetni a redundanciát.)
- A könyvtári rendszer által alkotott szolgáltatási lánc pedig a mi esetünkben nem a leggyengébb láncszemnél szakad szét, hanem a legerősebbnél. Mert amit a legerősebb könyvtár tud, azt közvetítheti a gyengébb, de amit már ő sem tud, ott szakad a lánc.

Ezért mindnyájunk közös érdeke az erős könyvtár. Az erős, jól vezetett és együttműködésre kész könyvtár, és az ezt támogató, valamennyi szereplő által művelt közös könyvtári szakpolitika.

Irodalom és jegyzetek

1. 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről
2. OSZK. Jogszabályok. Forrás: http://www.ki.oszk.hu/sites/default/files/dokumentumtar/hatalyos_jogszabj_2019_0114.pdf [2019. július 6]
3. Lásd: 1997. évi CXL. törvény 63. §. (4)

FEHÉR MIKLÓS

4. Az intézményi beszámolók a könyvtárak honlapjairól érhetők el, ott kerültek publikálásra. [2019. július 6.]
5. Az EMMI Könyvtári és Levéltári Főosztály által jóváhagyott megyei könyvtárak egységes beszámoló sablonjáról van szó.
6. 73/2003. (V. 28.) Korm. rendelet 4. §.

Fehér Miklós a Könyvtári Intézet igazgatója. Egyetemi kiegészítő tanulmányait az ELTE BTK könyvtáros szakán végezte, ahol oktatója volt Barátné Hajdu Ágnes is. 1980-tól dolgozott, kezdetben pedagógus volt, majd 1986-tól könyvtáros a Balassi Bálint Nógrád Megyei Könyvtárban (Salgótarján). 1993-tól 1999-ig ugyanitt igazgató. Előbb a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Központi Könyvtár igazgatójaként, majd 2001-től, a frissen alapított Könyvtári Intézet Szervezetfejlesztési és elemző osztálya vezetőjeként, munkatársaként tevékenykedik. Jelentősebb publikációi ebben az időben születtek. 2016-ban a Cselekvő közösségek projekt szakmai vezetője lett, majd 2017-ben megbízást kapott a Könyvtári Intézet vezetésére. A Magyar Könyvtárosok Egyesületének (MKE) 1987-től tagja. 2007-ben bekerült az MKE elnökségébe, melynek jelenleg is tagja. Egy ciklusban az MKE főtitkára. 2013-ban munkáját Szinnyi József-díj kitüntetéssel ismerték el.

TUDÁSBÁZISOK SZEREPE AZ EGYHÁZI HIVATÁSÚAK ÉLETHOSSZIG TARTÓ TANULÁSÁNAK TÁMOGATÁSÁBAN

MÉSZÁROS KORNÉLIA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Az egyház feladatából adódóan a gyülekezeti-, oktató-nevelő, valamint a diakóniai területen végez kiemelt munkát. Az elmúlt években zajló oktató-nevelő- és szociális intézmény-átvételek talán még fontosabbá tették az egyházi intézményekben dolgozó szakemberek szakmai felkészültségének támogatását, a megfelelő képzések, továbbképzések és az önképzés lehetőségének biztosítását. A tanulmány az egyházhoz kapcsolódó hivatásban állók továbbképzési, önképzési és szakmai fejlődési lehetőségeit kutatja, és vizsgálja az egyházi felsőoktatási intézmények és könyvtáraik e körben végzett tudás- és tanulástámogató szerepét.

Miért jó a könyvtár? Miért fontos az egyházi/teológiai szakkönyvtár? Milyen kapcsolatban áll egyetem és könyvtár? Hogyan tudja segíteni, útba igazítani egyik „útkereső” a másikat? Milyen információkeresési attitűdök jellemzik az egyház munkatársait? Releváns támasz tud-e lenni a könyvtár az egyházi szolgálatban állók számára? Az információs technológia és a tudományos kommunikáció világában történt változások számos szakma elé helyeztek kihívásokat, így került kérdőjel a könyvtárak jövője és a könyvtáros szakemberek szerepe mellé is, de hasonló helyzetben vannak a pedagógus, valamint a lelkész hivatást választók is. Ha az egyház a mai posztmodern világban is hirdetni akarja az evangéliumot, szolgálni az elesetteket, oktatni és nevelni, akkor feladata, hogy az általa fenntartott intézményekben dolgozó szakemberek számára biztosítsa a szellemi és lelki feltöltődést, a képzés, az önképzés és továbbképzés lehetőségét, és megkeresse ezen feltöltődési- és képzési formák módjait; praktikusán saját felsőoktatási intézményét és saját gyűjteményeit (legfőképpen tudományos szakkönyvtárait).

*„Adj a bölcsnek, és még bölcsőbb lesz,
tanítsd az igazat, és ő gyarapítja tudását!”
Péld 9,10*

Az egyházi szolgálat és a protestáns hivatásértelmezés

A vallás szerves része a társadalomnak, világméretű jelenség, ezért relevanciáját nem lehet figyelmen kívül hagyni. A legtöbb vallásban fontos szerepet tölt be a szolgáló „klérus”, akik felelősséggel tartoznak híveikért. A történelem során sok foglalkozás szerepe és feladatköre átalakult, az idők változásával új tevékenységi körök, más megközelítési módok lettek hangsúlyosak. Nincs ez másképpen az egyházhoz kapcsolódó

foglalkozásokkal, hivatásokkal sem. Már kezdetektől fogva látszik, hogy az egyházi küldetés betöltésének sokféle formája van, de minden szolgálat alapfeltétele a Krisztussal való kapcsolat. Míg az Ószövetségben néhány kiválasztottnak adatott meg, hogy prófétaként, papként vagy királyként különös elhívásban részesüljön, addig az Újszövetségben már minden hívő kap hívást Isten országának hirdetésére.¹

Az idők során nemcsak az egyházi szolgálat változott, hanem a keresztyén közösség megélése és a közösség életében betöltött szerepek is változtak és átalakultak.² Az apostolok és próféták fontos szerepet töltek be az egyház korai életében, a tanítók feladata az újonnan megtértek segítése, az összes többi ajándék pedig a már működő gyülekezet életét volt hivatott segíteni.³ A feladatok alakulásával az egyházi szolgálat főbb típusai az alábbiak szerint kerültek meghatározásra: az Ige szolgálata (apostolok, tanítók, próféták, evangélisták), a gyógyítás szolgálata (diakónusok), a vezetés szolgálata (püspök, presbiterek) és egyéb, a közösség felé végzett szolgálat (nyelveken szólás, a nyelveken szólás megmagyarázása stb.). „Minden esetben fontos, hogy a hivatal betöltője részesüljön a Szentlélek ajándékában, és az egyház imádság és kézzátétel által felismerve Isten akaratát, elismerje az elhívott személyeket a közösségi funkciók betöltőiként.”⁴

Luther újat hozott az egyház hivatásértelmezésében. A reformációig az a szolgálat, amit a felszentelt személyek végeztek, magasabb rendűnek számított, mint a laikusok által végzett munka. Luther értelmezésében sem a klerikusok, sem pedig az általuk végzett feladatok magasabb rendűsége nem szerepel. Meglátása szerint a legtöbb foglalkozás Isten számára kedves és előtte értékbeli különbség nincs a szakmák között: „Isten szorgalmat és hűséget követel minden hivatásban.”⁵ Luthernél és Kálvinnál az Isten dicsőítésére gyakorolható a legtöbb emberi hivatás (lásd: a keresztyén ember számára a munka istentisztelet), így szoros összefüggésben maradva az elhívóval, Istennel. A hivatás Istentől kijelölt hely, éppen ezért minden egyes hivatásnak, még a legegyszerűbbnek is, megvan az értéke.⁶

A tudás és az információ szerepe az egyházi hivatásúak körében

Az egyházi környezetben mindig fontos volt a kutatás, az oktatás, a tudás továbbadása, így a könyvtárak a szerzetesi közösségek, a lelkészlakások és paplakok elengedhetetlen részei voltak. A lelkészek, tanítók, orvosok korábbi századokból ismert tudásbeli monopolhelyzete azonban megszűnt. Manapság az információ egy karnyújtásnyira van a keresőtől. Egy kattintással kereshetünk válaszokat teológiai kérdéseinkre, az érdeklődési körünknek megfelelően számos oktatóvideóból válogathatunk, a betegségeink kezelésében pedig azonnal rendelkezésünkre áll „Dr. Google”. A lelkészek, pedagógusok és orvosok így minden nap, minden korosztállyal, vagy bármely társadalmi réteggel találkozási vizsgahelyzetben vannak. Ebben a helyzetben különösen szükség van a szakképzés minőségének biztosítására és a folyamatos önképzésre.⁷

Ahhoz, hogy munkájukat szakszerűen lássák el, és mindennapi feladataik elvégzésében hatékonyak legyenek, az egyházi hivatásúak számára is szükséges a világi és világi információkhoz való hozzáférés. Bár az információ fontos szerepet tölt be a vallásban és a világ számos vallási bölcselethez számára nélkülözhetetlen, mégis meglepő tény, hogy eddig csak néhány olyan tanulmány született, amely az egyházi hivatásúak információkeresési szokásait és viselkedését vizsgálta – hívja fel a figyelmet cikkében *Jacob Dankasa*, aki katolikus papként tanulmányozza a kérdést.⁸ Az eddigi felmérések közül több is megállapította, hogy jelentős kapcsolat alakult ki egy adott egyházi személy beosztása és az információkereső magatartás között, és kiderült, hogy a papság egyre inkább az internetes forrásokat használja a szolgálatra való készülődés során.⁹ A kutatók közül *Donald Wicks* tanulmánya¹⁰ is megerősítette, hogy az információkeresési folyamat változik attól függően, hogy milyen szerepet tölt be az illető; vagyis különböző munkakörökben különböző forrásokat használ. A tanulmány kimutatta, hogy a prédikáció és más teológiai információk esetében a lelkészek a könyveikre támaszkodnak, az adminisztrációs feladatok elvégzésében, vagy a helyi egyházi információkkal kapcsolatosan azonban az interperszonális források felé fordulnak információért. Dankasa megállapítja, hogy a már meglévő kutatások mellett továbbiakra lenne szükség ahhoz, hogy ezen célcsoport információkeresési szokásai alapján a könyvtárak és internetes tartalomfejlesztők sikeresebben tervezzék és rendelkezék az információ szolgáltatásával.¹¹

A szakmai igényesség alapvetései

Minden szakma esetében fontos a szakmai igényesség, így az egyházi szolgálat során is. Még akkor is, ha sok esetben a társadalom szempontjából mára már egyre nagyobb hangsúly került a pedagógus, diakóniai munkatárs és lelkész személyiségének kérdésére (mennyire kedves, empatikus, szerethető, illetve vonzó személyiség). „Nem biztos, hogy minden lelkész teológus akar lenni, a teológus szónak a teológiai tudományt művelő embert jelentő értelmében. De minden lelkésznek mégis teológusnak kell lennie nemcsak abban az értelemben, hogy vannak bizonyos teológiai ismeretei, hanem abban az értelemben is, hogy teológusként közelít meg kérdéseket és van teológiai ítélőképessége. [...] Különösen igaz ez, ha nemcsak a bibliai szöveg megértésében (exegézisében) mélyed el, hanem utánanézés egyháztörténeti vonatkozású illuztrációknak, a felvetődő dogmatikai vagy a textusból következő etikai kérdéseknek.”¹²

A pedagógusok esetében szintén fontos alapelv a szakmai igényesség, hiszen egyházi oktatási-nevelési intézményekben ma is sok tudományos fokozattal rendelkező tanár tanít. „Közülük sokan rendszeresen publikálnak, hazai és nemzetközi konferenciák előadói, többen a Magyar Tudományos Akadémiai Pedagógus Kutatói Pályadíjjal kitüntetett pedagógusai, kiváló szakemberek, akik mindennapos oktató-nevelő munkájuk mellett szaktudományos kutatási eredményeket is magukénak mondhatnak.”¹³ A diakóniai munkát végzők körében is alapvető a szakma ismerete,

ezen kívül pedig fontos, hogy minden munkatárs rendelkezzen diakóniai alapismeretekkel. Több munkatárs a szakmai munka mellett az intézmény lelki életében is szervezeten részt vállal, közösségteremtő tevékenységet folytat. Az ő képzésük, szakmai hozzáértésük különösen is fontos.¹⁴

A felsőoktatás kihívásai

A kereszténység történetében az egyetemek már 900 éve vesznek részt a pap-, illetve lelkészképzésben.¹⁵ Az egyetem- és iskolaalapítások óta eltelt hosszú idő alatt a nevelési elvek és a tudomány is átment jó néhány paradigmaváltáson. Az egyház történetének azon korszakaiban, amikor saját létéért kellett küzdenie, a tanítás prioritása mindig megerősödést és lelki gyarapodást hozott. A mai identitáskeresés szintén olyan időszak, amikor az egyháznak át kell gondolnia elhívása kontextuális megvalósulását.¹⁶

Több jel mutat arra, hogy korunkban a kultúra területén jelentős változások mennek végbe, ezzel együtt az egyetemi képzések keretén belül új paradigmák keresése indult, és ezen belül a teológiai képzés is keresi helyét az átalakuló világban.¹⁷ Ebben az útkereső, folyamatosan változó világban az egyházak által fenntartott felsőoktatási intézményeknek is új és újra feltett kérdésekre kell válaszokat adniuk:

- „Olyan okos és tájékozott emberekre van szükség, akik teológiai szempontok alapján képesek reflektálni az élet dolgaira?
- Esetleg olyan vezetőképzés helye a teológia, ahol elég ügyes és gyakorlott lehet egy fiatal, hogy akár nála 20, 30, 40 évvel idősebbek „pásztora”, illetve lelkigondozója legyen?”¹⁸
- Milyen egyházismeretre, teológiai jártasságra van szüksége egy egyházi intézményben dolgozó szociális munkásnak, ápolónak, szupervízornak, menedzsernek, pedagógusnak? Van-e szüksége ilyen jártasságra a szakfeladatok ellátásához?
- Mennyire függ az egyházi iskola a keresztény pedagógiától, és vajon szükséges-e a keresztény pedagógia megvalósításához az egyházi iskola?¹⁹
- Melyek a legkorszerűbb oktatási módszerek? Elég gyorsan tudják-e ezeket a képzési tantervekbe integrálni?

Az amerikai valláspedagógus professzor, *Robert W. Pazmiño* szerint az oktatás és nevelés kapcsán a nevelési intézmények az alábbi három fő fókusz valamelyikét tartják elsődleges célnak: 1) *Tartalomközpontú oktatás*, amelynek célja elsődlegesen a tudásátadás, hogy minél több ismerethez jusson a hallgató, és minél műveltebb legyen az adott területen. 2) *Az egyén igényeit figyelembe vevő oktatási módszer* arra koncentrál, hogy mi az, ami a hallgatót érdekli, érinti, számára releváns és fontos. Itt az oktatás elsősorban a hallgató befogadókészségéhez, motivációjához kötődik. 3) *A közösség igényeit figyelembe vevő oktatási szemlélet* elsősorban arra koncentrál, hogy mi az, amire a

közösségnek szüksége van, és nagy hangsúlyt helyez arra, hogy a hallgatók kapcsolódjanak egymáshoz, tegyenek a közösségért, legyenek felelős és aktív részesei a társadalom életének és alakítói környezetüknek.²⁰

Az egyetemi alap- és mesterképzések során a tartalomközpontú és a közösség igényeit figyelembe vevő oktatás dominál, míg a posztgraduális képzések és továbbképzések, a specializációk, valamint a felnőttképzés során jobban felértékelődik az egyén igényeinek figyelembevétele is. A teológiai oktatás a kognitív tudás és a verbális készségek elsajátítását tartja a legfontosabbnak, azonban a teológiának a verbális és a logikai intelligencia fejlesztésén túl az inter- és intraperszonális intelligenciák területével, valamint a zenei készség területével is foglalkoznia kell.²¹ Mind a lelkész, mind a pedagógus hivatás esetében fontos – az a közösségi oldalról érkező igény –, hogy az illető „okos” ember legyen; vezetőként fontos, hogy tudjon kapcsolatot teremteni és bizalmi kapcsolatot ápolni, a lelkész esetében pedig még fontos az is, hogy Istennel való személyes kapcsolat megélője és szószólója legyen a gyülekezetben. Az egyházi szolgálat és a diakónia területén dolgozók az élet sokféle területén találkoznak az emberi esendőség és kiszolgáltatottság helyzetével. A jellemről alkotott véleményt erősen meghatározza az érzelmi intelligencia: az érzések kontrollálása, a motiváció, az érzelmi kérdésekben való segítségkérés, az impulzusok értelmezése, az empátia, figyelmesség, konstruktivitás, a konfliktus- és kríziskezelés és a különbözőség tiszteletben tartása. A hatékony keresztény vezetés ezek alapján keresi a visszajelzést munkájáról.²²

De vajon, hogyan döntse el a pedagógus, lelkész, diakóniai munkatárs, hogy a róla alkotott, definiált vagy éppen definiálatlan hivatásképp és elvárás közül melyiket tekinti sajátjának és melyikkel tud, nem tud, vagy nem is akar azonosulni? Kérdés, hogy inkább sok mindenhez valamelyest értő generalistának vagy egy-egy terület specialistájának kell-e lenniük? *Isolde Karle* „speciális generalistának” nevezi azt a kompetenciát, amire szüksége van egy lelképásztornak.²³ Kérdés, hogy miként érhető el ez a kompetencia az egyetemi oktatás során? Mit tud tenni az egyetem annak érdekében, hogy a terepre kikerülő szakemberek megfelelő tudással végezzék a munkájukat? *Mérő László* szerint: „Az egyetem, azaz az universitas lényege éppen az, hogy egy általános képzést ad, amelynek segítségével a diplomásoknak meglesz az alapjuk ahhoz, hogy specialistává váljanak. [...] Az egyetemistát arra edzették öt éven át, hogy bármikor meg tudjon tanulni valami egészen újat, meglegyen hozzá az általános szakmai alapja, és legyen gyakorlata az egészen új dolgok megtanulásában. [...] Ebből a szempontból majdnem mindegy, hogy valaki a római jogból, a parciális differenciálegyenletek vagy az ósláv grammatika tanulmányozásával szerezte meg ezt a képességet. Minden egyetem esetében ez a szakmai alapozás valami olyasféle dolgokkal történik, aminek később nagy valószínűséggel nem veszi konkrét hasznát az ember. Például nem orvos az, aki nem tudta valamikor a halántékcsont összes dudorának és üregének a latin nevét – és van belőlük vagy kétszáz. Ezek még csak megbetegedni sem igen tudnak, de akkor is, az orvosnak ismerni kell az emberi test minden porcikáját. Ez alapozza

meg tudását és az általános gyógyító képességét. [...] Az egyetem generalistákat képez. Ugyanakkor aki akar, viszonylag gyorsan specialistává válhat.”²⁴

Nagyon érdekes az a református lelkészek körében készült felmérés, amelyben az egyetemi évekről, a szakmai felkészítés hasznosságáról, az ott tanultak alkalmazásáról vallanak személyes interjúkban. Az egyik interjúalany éppen a fenti tételt látszik megerősíteni. „Volt 1–2 tanár, aki iszonyatosan, tölcserrel töltötte a fejünkbe a tudást. Nem gondolom, hogy ezzel baj volt. Ezekkel a dolgokkal kevésbé foglalkozom ma. [...] Arra viszont megtanítottak, hogy mit hol kell megtalálni, ha az ember keres.”²⁵ Egy másik lelkész szintén az elméleti oktatás fontosságáért érvel: „Mindig megy ez a nyavalygás, hogy kéne gyakorlatot tanítani többet a teológián – nem tudom, biztos hallottad már ezt a toposzt –, ellene vagyok. Érdekes módon ellene vagyok. Szerintem sosem lesz már az embernek ideje héberezni meg görögözni, és végső soron mégiscsak teológusok vagyunk és a teológia grammatika – mondja Luther. Tehát itt gondolkodni kell, meg olvasni kell, meg szociológiai riportot csinálni. Kikerülsz segédlelkésznek és temetsz, mint az állat. Nincs többé ilyen nyavalygás. Halomban állnak a könyvek, és évek óta nem tudom végigolvasni. Tehát ez egy munka. Majd beszélünk erről is biztos... A lelkési hivatás. [...] Kell a gyakorlat, de szerintem nem a suliban.”²⁶ De olvashatunk más megközelítést is: „Nagyon-nagyon eszköztelen a mai lelkésztársadalom. [...] én nagyon borzasztó vagyok egzegézis, görög/héberből, de az én véleményem az, hogy teológusokat képzünk, és nem lelkészeket, és ez nem jó, mert teológusokból viszont középszerűt tudunk képezni. Tehát, hogy ez ma nem olyan nehéz, ott van a Bibleworks, kipreparálja a szöveget. Ott van egy csomó jó színvonalú, magyar nyelven is vannak jó kommentárok, de angolul meg bármikor bármi elérhető. Ezek azért olyan teológusok, akik éveket töltöttek egy páli levélnek, vagy évtizedet az értelmezésével, és hogy bizonyos szempontból többre jutottak, mint amire mi fogunk, ha nekiülünk a szövegnek. Azt gondolom, hogy ettől függetlenül ezt nem spórolnám meg, tehát ez tök jó dolog úgy készülni, hogy a szöveget kipreparálni, végignézni, de hogy nekem hiányzik az, hogy oké, de mi az a közeg, amiben mi hirdetjük az evangéliumot, mik a kérdések.”²⁷

„Sola experientia facit theologum” (WA 25; 106,27),²⁸ vallja Luther, vagyis a gyakorlat teszi a teológust lelkésszé. A gyakorlati oktatás már az egyetemi évek alatt elkezdődik, de sok mindent a szolgálati évek alatt sajátít el az ember. Viszont a teológiai képzés is meghatározó része annak, hogyan áll majd szolgálatba a teológus. „Gyülekezeti élet és teológia közti szakadék létezik, csakúgy, mint más szakmánál az elméleti képzés és a gyakorlati élet esetében is.”²⁹ Az egyetemen tanultak azonban fontos részét képezik a szakmára való rálátásnak, a szemléletformálásnak, hiszen a hallgató a későbbi szakmai életében az itt tanultakra épít és foglal állást.

Könyvtárak az egyetemek életében

A könyvtár az egyházi felsőoktatási intézmények életében kiemelt szerepet tölt be, az intézmény négy központi helye (tanterem, kápolna, terepgyakorlati helyszín, könyvtár) közül az egyik.³⁰ Gyakran hallani könyvtáros körökben, hogy a könyvtárak nem (könyv)raktárak, hanem az információáramlás színhelyei. Feladatuk alapvetően nem a tárolásról, hanem a hozzáférés biztosításáról szól. (Nem elfelejtve azt, hogy a gördülékeny rendelkezésre bocsátás természetesen nem működhetne a könyvtár által gyűjtött különböző dokumentumok katalogizálása, osztályozása és tárolása nélkül.)

A könyvtárak felelőssége, hogy a náluk fellelhető információkhoz ne csak fizikai lehetőséget, hanem szellemi támogatást is nyújtsanak. A könyvtár kulcsszerepet játszik abban, hogy fenntartsa és előmozdítsa az egyház és a felsőoktatási intézmény közötti, valamint az egyház és a teológia mint tudományterület közötti kapcsolatokat, és rávilágítson ezen kapcsolatok fontosságára.³¹ Ahogy „[a]z egyház szolgálai jelen voltak az emberek életének nagy átmeneteiben is (születés, felnőtté válás, házasság, halál, betegség),”³² úgy kell helyt állnia, jelen lennie a könyvtárnak is az egyház szolgálai életében már a szolgálatra való elhívástól kezdődően. Így áll rendelkezésre a hittan érettségire vagy az egyetemi felvételre való felkészülés során, s ezt követően az egyetemi tanulmányok idején, majd a szolgálatban, az élethosszig tartó tanulás során is. Ehhez számos együttműködés szükséges már csak „házon belül” is: a hallgatókkal, az oktatókkal, a gyakorlatvezetőkkel, valamint a tanulmányi- és gazdasági hivatallal. Ezen kívül folyamatos a kapcsolattartás az egyházzal, az egyházi intézményekkel, az egyházi és világi kiadókkal, könyvtárakkal és szakmai szervezetekkel is. Az egyetemi könyvtárnak fontos szerepe van az oktatás támogatásában, s ehhez fontos, hogy a könyvtár is aktív szereplője legyen az intézménynek, hogy ne önálló szigetként, hanem különböző hálózatok részeként legyen jelen az intézmény életében.

A legjobb egyetemek fokmérője – legalább részben – az egyetemi információs infrastruktúra minősége lesz – állította Joe Branin 1993-ban. Az egyetemi oktatás és kutatás támogatásához nélkülözhetetlen lesz a könyvtár és az informatikáért felelős részleg hatékony együttműködése.³³ Azóta eltelt már több mint negyed évszázad, és a jóslat beigazolódni látszik. A XXI. század egyetemi könyvtárai már kevésbé gyűjteményközpontúak, inkább a tanulásra, az együttműködésre és a tartalmak létrehozására összpontosítanak – legalábbis erre törekszenek. Ezek a könyvtárak egy olyan kultúra és közösség részei, amely elkötelezett a tanulás iránt, és a tudás létrehozásának alapelveként az eszmecserét jelöli meg. Az egyetemi könyvtárak ezt a tudományos eszmecserét proaktívan gyorsíthatják. A felsőoktatási intézmények részeként, vagy azokhoz szorosan igazodva, az egyetemi könyvtárak átfogó gyűjteményeket szerveznek, amelyet időnként szelektálnak, és a kutatási és oktatási tudományos párbeszéd ütemének felgyorsítására törekszenek.³⁴ Fontos, hogy a könyvtár ne csak az egyetemi curriculum által előírt szakirodalmat gyűjtse, hanem az oktatott tárgyak és azok határterületeihez

kapcsolódó dokumentumokat is – nyomtatott és elektronikus tartalmakat egyaránt. Sok egyetemi könyvtár fizet elő különböző szakterületi adatbázisokra, továbbá maga is részt vesz kutatási anyagok digitális archívumainak létrehozásában, ezzel jelentősen segítve az adott terület kutatóit. Számos tudományterületnél megjelent a webalapú tudományos publikációs csatornák használata (pl.: intézményi repozitóriumok, open access folyóiratok, egyetemi közösségi hálózatok), ezzel elősegítve az aktív eszmecserén alapuló tudományos publikálás felélénkülését. Az egyetem ezen irányú misszióját segítheti a könyvtár a repozitóriumok fenntartója és üzemeltetőjeként, valamint a tudományos publikálási lehetőségek és jelenlétek új irányainak közvetítőjeként.

Ahelyett, hogy az egyetemet egyfajta kezdeti szolgáltatónak tekintenék (ami a képzés után útjára bocsátja a hallgatót), fontos lenne az egyetemre mint az élethosszig tartó tanulás, az „eszmecsere és tudásközpont” színhelyére tekinteni, ahova a hallgatók a diploma megszerzése után is visszatérhetnek különböző továbbképzésekre, átképzésekre, vagy egyszerűen csak önképzés céljából. A könyvtár-alapú oktatási innováció valódi potenciálja ebben az időszakban jelenik meg leginkább. Fontos, hogy a könyvtár ne csak egyszerűen válaszokat adjon a feltett kérdésekre, hanem megtanítsa a válaszok keresésének módját, és segítse újabb kérdések felvetését is.

A túlárado információ problémája

A tudomány exponenciális fejlődésével korunkban a megszerzett tudás ötvenente megfeleződik. A versenyképességet csak úgy őrizhetjük meg, ha ismereteinket újabb és újabb információkkal, adatokkal bővítjük, frissítjük, ha lépést tartunk a tudományos eredményekkel, a tudományos fejlődéssel.³⁵ Ez a megállapítás az egyházi hivatásban állók számára is komoly kihívásokat hordoz. A szakterületen való naprakészség érdekében időt kell szakítani az önképzésre is, még a gyülekezeti, pedagógusi, diakóniai területeken fennálló túlterhelés ellenére is. A XIX–XX. század folyamán a teológia nyitott számos tudományterület felé, így többek között a pszichológia, pedagógia és a szociológia felé is. A teológia örökérvényű igazságai mellett az elmúlt időszak közös együttgondolkodásai és kutatásai új hangsúlypontokat, és sok olyan megközelítési módot és módszertani fejlesztést hoztak, amely alapján érdemes újragondolni az egyetemeken folyó oktatómunkát, valamint az egyetemi curriculumokat is.

Évente egymillió körüli nagyságrendben jelenik meg új könyv; naponta több mint hatmillió blogbejegyzés születik; több mint félmilliárd újságot jelentetnek meg,³⁶ és sokszor ennyi hír, cikk és tanulmány kerül(het) elénk – az egyéb online és offline tartalmakat nem is számolva. „Ki gondolta volna, hogy eljön az idő, amikor a Yale egyetem könyvtárosai karjukat széttárva ezt mondják: ’Túl sok könyvünk van.’” És valóban. Nemrég sok könyvtár azért küzdött, hogy polcait megtöltse – sok esetben az sem számított, hogy milyen könyvekkel –, mára már a legtöbb könyvtár selejtez, és helyhiánnyal küzd. Az információ gyors terjedését drámaian szemlélteti *Naisbitt*: Amikor *Lincoln* elnököt lelőtték, a világ az Egyesült Államok nagy részén távirón keresztül kommunikált.

Mivel nem volt kapcsolatuk Angliával, ezért öt napba telt, mire London hallott az eseményről. Amikor *Reagan* elnököt meglőtték, *Henry Fairlie* újságíró – aki a lövöldözéstől csupán egy háztömbnyire volt – telefonon értesült az esetről londoni szerkesztőjétől, aki a televízióban látta a merényletet, röviddel azután, hogy az bekövetkezett.³⁷

Az információ gyors terjedése hatással van a létrehozott információ mennyiségére is. Az információ mennyisége mára már hatalmas méreteket öltött, és továbbra is olyan növekvő mértékben gyarapodik, hogy a szakemberek már nem tudnak lépést tartani a saját szakterületükön sem. Ez kérdést vet fel az oktatás területén is, hiszen ebben az információrengetegben úgy kell továbbadni a tudást, hogy annak mélysége is legyen. *Peter Lyman* megjegyzi, hogy a kutatások üteme sokszor már olyan gyors, hogy a publikált tudás a nyomtatás idejére szinte már elavulttá válik (írja ezt 1991-ben!). Következésképpen a személyesen, informálisan, illetve konferenciákon zajló eszmecsere felértékelődik, aktualitásuk miatt nagyobb jelentőséggel bírnak az ilyen formában elhangzó információk.³⁸

Egyetem és könyvtár az élethosszig tartó tanulás támogatásában

A mérleg egyik serpenyőjében áll a hatalmas mennyiségű információáradat, másik oldalon pedig ellensúlyként a naponta több milliárd tétellel lefuttatott Google-keresések. De vajon egyensúlyba billen a mérleg? A keresőmotor mindig megadja a megfelelő válaszokat? A kor embere pedig mindig tudja, hogy hol, mit és hogyan keressen? Sok esetben látni, hogy bár a hallgatóknak van bizonyos szintű informatikai jártasságuk (pl. videót, zenét, filmet töltenek le; e-maileket küldenek), ennek ellenére azonban sokan nem tanulták meg, hogyan lehet hatékonyan megtalálni az információt; értékelni, szintetizálni és ötletekké formálni a találatokat.³⁹

A könyvtárak oktatásban játszott szerepe átgondolásra szorul. Korábban az oktatás támogatóiként vettek részt az egyetemek életében: könyvek vásárlásával, kölcsönzésével, tájékoztatással. A technika fejlődésével azonban a könyvtárosoknak sok olyan készséget kellett elsajátítaniuk, amelyekkel az oktatás aktív(abb) résztvevőivé váltak (pl. adatbázis-építés, online kurzusok, e-learning rendszerek ismerete). *David Lankes* szerint a felsőoktatási könyvtáraknak egyedülálló szerepet kell játszaniuk abban, hogy a tudományterületek közötti határok átívelésével felismerjék, megismerjék és terjesszék a legújabb oktatási modelleket.⁴⁰ Így több könyvtár szervez online kurzusokat az információs műveltség elmélyítésére, s többen aktívan részt vesznek a felsőoktatási e-learning rendszerek kezelésében is.

Tekintettel az információ gyors mértékű elavulására, a felsőoktatási intézmények felelőssége, hogy a szakma alapvető eligazodási pontjainak megismertetése mellett a tanulási stratégiákat is megtanítsák a hallgatóknak. *Gee* és *Breivik* arra a következtetésre jutottak, hogy ha a feladat az, hogy megtanuljuk, hogyan kell tanulni, és hogyan kell elhelyezni a tanulást egy szélesebb társadalmi- és információs környezetben, akkor célszerű, hogy a könyvtárak váljanak ezen tanulási módok elsajátításának cent-

rumaivá.⁴¹ Így kapcsolódnak be a tanítási folyamatba az információs műveltség, és a kutatói készségek fejlesztésének segítségével. Fontos, hogy a hallgatók még a tanulmányaik alatt megismerjék az egyetemi könyvtár használatát, a szakterületi szoftvereket és adatbázisokat, az azokban való keresés módjait, valamint elsajátítsák a hatékony információkeresés és információ-értékelés technikáit.

Az információs műveltség oktatásának különböző modelljei vannak: találunk olyan intézményt, ahol választható kurzusként szerepel, és elvégzése után kreditet kapnak a hallgatók; van olyan egyetem, ahol egy-egy kurzusba építve szerepel az adott szűkebb terület kutatásmódszertani bemutatása; más helyeken tantervbe építve kötelező kurzusként, vagy éppen kredit nélküli online kurzusként látjuk a meghirdetést. Az oktatás során a helybeni használat sajátosságai, és jellemzői mellett kiemelt figyelmet kell fordítani azon információforrások megismertetésére, amelyek a képzés elvégzése után is a hallgatók rendelkezésére állnak, illetve a könyvtár távhasználati lehetőségeire. Ha a könyvtár jól végzi feladatát, akkor a hallgatók a nagybetűs életben is hasznosítani tudják majd ezeket a technikákat, hatékonyabb problémamegoldó készséggel rendelkeznek, kutatási kérdések esetén pedig nagyobb bizalommal fordulnak a könyvtárhoz, mint a nagyobb keresőmotorokhoz.

Fontos, hogy a könyvtár a már szolgálatban állók számára is adjon tájékoztatást a szolgáltatásairól a könyvtári honlapon, az egyházi médiában, az adott csoportok találkozási helyein (lelkészi munkaközösségek ülései, lelkészkonferenciák, pedagógus szakmai napok és konferenciák, diakóniai szakmai napok stb.). A szakterületeken jelentkező időhiány miatt fontos, hogy ezek az előadások lényegre törően, az adott területre vonatkozó információkat, adatbázisokat és ezek gyakorlati hasznosságát mutassák be. A könyvtári gyűjtemény interdiszciplináris volta miatt a közvetlen szakterülethez kapcsolódó kurrens irodalom elérése mellett számos határterületi témában lehetnek segítségre a szaktudományi adatbázisok és az információkeresési készségek. Az egyházi iskolákban tanító pedagógusok számára hasznos segítség lehet, ha szaktárgyuk mellé társítani tudják az egyház társadalmi tanítását (pl. teremtés-evolúció), vagy részletesebben tudják bemutatni az adott felekezet szempontjából kiemelt eseményt (pl. protestánsoknál a reformáció), vagy személyt (pl. adott felekezethez kapcsolódóan írókat, költőket, tudósokat). Ezek mellett pedig a különböző középiskolai versenyek és szakkörök, tehetséggondozó- és tehetséglevelő csoportok munkájához is jó támasz lehet az egyetemi könyvtár szolgáltatása. A szolgálatban álló lelkészek számára igehirdetési előkészítők, különböző alkalmakhoz (pl. ifjúsági óra, bibliaóra) kapcsolódó vázlatok és segédanyagok, egy-egy szakterületi vagy évfordulós téma szakirodalmának megtalálásában nyújtanak segítséget a források. A diakónia területén dolgozó munkatársak a területen jelentkező etikai kérdésekhez kapcsolódóan találhatnak tanulmányokat, valamint az új és újabb feladatokhoz kapcsolódó példákat jó gyakorlatokra (pl.: óvodák és idősok otthonának együttműködése, pszichiátriai betegek gondozása egyházi intézményekben).

A könyvtár távoli szolgáltatásainak haszna a kurrens tudás elérésén túl a házi könyvtár kiegészítése is. A régebb óta szolgálatban állók otthoni könyvtárában megtalálható az alap szakirodalom, azonban az újabb megjelenések nem feltétlenül jutnak el hozzájuk. A könyvtári szolgáltatások használatával azonban a keresések során az „ismert” művek mellett az újabb kiadványok is megjelennek, illetve nagyobb valószínűséggel kerülnek a használó elé. Az érem másik oldala a jelenleg szolgálatban állók, illetve a még egyetemi éveiket taposó hallgatók, akik sok régebbi „alapirodalomhoz” már nem jutnak hozzá, mivel az adott könyvek kiadói forgalomban már nem kaphatók, a szűkös érdeklődési kör miatt pedig a kiadó nem tervezi a művek újbóli kiadását (pl.: *Paul Tillich: Rendszeres teológia*). Sok kiadó döntött a könyvek újbóli (fizikai) megjelentetése helyett az online publikálás mellett. (Így például Tillich könyvét elérhetjük az Osiris Kiadó adatbázisán keresztül.) Az „új” generáció házi könyvtárait a kurrens irodalom mellett így tudják kiegészíteni a régebbi megjelenésű művekkel.

Korunk sokszor bizonytalan keretei között fontos, hogy az egyházak biztos és hiteles pontként tudjanak szolgálni. Különösen fontos ez akkor, amikor az emberek az életük boldog és gondterhes pillanatait osztják meg velük, emberi sorsokat (gyermekeket, betegeket, kiszolgáltatott helyzetben lévőket) bízna rájuk. Ehhez fontos az intézményekben dolgozók munkájának teológiai megalapozottsága, ennek eredményeként pedig a hit kérdéseire nyitott munkatársak tanítványi közösségé formálása. A megfelelő munkavégzéshez nélkülözhetetlen, hogy az egyházi intézményekben dolgozó szakemberek naprakészen tudják tartani szakmai felkészültségüket, lehetőségük legyen az önképzésre és a folyamatos lelki és szellemi feltöltődésre. Az egyházi felsőoktatási intézménynek és könyvtárának elkötelezettnek kell lennie a gyülekezeti-, oktató-nevelő-, valamint diakóniai területen végzett munka minőségének biztosítása, a keresztyén identitás erősítése, a munka színvonalának a kor kihívásaihoz igazodó folyamatos fejlesztése mellett. Ehhez kell igazítania képzéseit, továbbképzéseit. Az egyházi felsőoktatási könyvtár akkor lehet igazán eredményes, ha nemcsak az egyetem, hanem az egyház közösségének is tudásbázisa lesz, ha könyvtárosai generálspecialistaként mozognak a teológia és a határtudományok területén, ismerik az egyházat és figyelemmel tekintenek olvasóikra. Ekkor válhat eredményessé a magvetés, ekkor teremhet igazán gyümölcsöt az egyházi felsőoktatás és annak könyvtára – mind a hallgatók, mind az egyház, mind a társadalom számára.

Irodalom és jegyzetek

1. SIBA Balázs: *Pasztorálteológia: a református lelkészi hivatás vizsgálata* interjúk tükrében. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan, 2018. 15. p.
2. MÖLLER, Christian: *Einführung in die Praktische Theologie*, Tübingen, Francke, 2004. 25–28. p.
3. SIBA Balázs: i. m. 16. p.

4. Uo.
5. LUTHER Márton: Asztali beszélgetések, Budapest, Helikon, 1983. 222. p.
6. BÉKESI Andor: Kálvin szociáletikája. = Theológiai Szemle, 7. évf. 11–12. sz. 1964. 360–361. p.
7. REUSS Andás: Önképzés – dacolni a lehetetlennel. = Lelkipásztor, 90. évf. 8–9. sz. 2015. 292. p.
8. DANKASA, Jacob: Information-seeking behavior of clergy. The research, the results, and the future. = Journal of Religious & Theological Information, 14. vol. 1–2. no. 2015. 14. p.
9. DANKASA, Jacob: i. m. 25. p.
10. WICKS, Donald A.: The information-seeking behavior of pastoral clergy: A study of the interaction of their work worlds and work roles. = Library & Information Science Research, 21. vol. 2. no. 1999. 205–226 p. Forrás: [https://doi.org/10.1016/S0740-8188\(99\)00003-1](https://doi.org/10.1016/S0740-8188(99)00003-1) [2019. július 1.]
11. DANKASA, Jacob: i. m. 23. p.
12. REUSS Andás: i. m. 294–295. p.
13. ÉRFALVY Livia: Pedagógusok a tudomány útján: Visszatekintés a kutató tanári mozgalom elmúlt öt esztendejére. = Evangélikus nevelés, 15. évf. 2. sz. 2017. 25. p.
14. GREGESEN-LABOSSA György: Diakónia: „A kezek evangéliuma”. In: Szabó Lajos (szerk.): A közösségépítő lelkész. Budapest, Luther Kiadó, 2010. 189–190 p.
15. MIHÁLYFI Ákos: A papnevelés története és elmélete. 1. kötet. Budapest, Szent István társulat, 1896. 54. p.
16. PÁNGYÁNSZKY Ágnes: Tanítás és tanulás felnőttkorban: szemléletváltás a felnőttképzésben. Budapest, Evangélikus Hittudományi Egyetem, 2015. 198. p.
17. HIGTON, Mike: A theology of higher education. Oxford, Oxford University Press, 2012. 8. p. Forrás: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199643929.001.0001> [2019. július 1.]
18. SIBA Balázs: i. m. 90. p.
19. KODÁCSY-SIMON Eszter: Miért tart fenn az egyház iskolát? In: Szabó Lajos (szerk.): Teológia és oktatás. Budapest, Luther Kiadó, 2015. 184 p.
20. PAZMIÑO, Robert W.: Principles and practices of christian education. An evangelical perspective. Eugene, Oregon, Wipf and Stock Publishers, 2002. 22. p.
21. SIBA Balázs: i. m. 105. p.
22. PÁNGYÁNSZKY Ágnes: A keresztyén közösségvezetés egyházban, gyülekezetben, diakóniában. = Lelkipásztor, 93. évf. 2018. 12. sz. 459. p.
23. KARLE, Isolde: Der Pfarrberuf als Profession: Eine Berufstheorie im Kontext der modernen Gesellschaft. Stuttgart, Kreuz Verlag, 2011. 242. p.
24. MÉRŐ László: Maga itt a tánctanár? Pszichológia, moralitás, játék és tudomány. Budapest, Tericum, 2015. 29. p.
25. SIBA Balázs: i. m. 97. p.
26. SIBA Balázs: i. m. 95. p.
27. SIBA Balázs: i. m. 96. p.
28. LUTHER, Martin: D. Martin Luthers Werke. 25. Bd. Graz, Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1964. 106. p.
29. SIBA Balázs: i. m. 108. p.

30. DUNKLY, James: Theological libraries and theological librarians in theological education. In: ATLA Summary of Proceedings, 1991. 228. p.
31. DUNKLY, James: i. m. 228. p.
32. WAGNER-RAU, Ulrike: Auf der Schwelle: Das Pfarramt im Prozess kirchlichen Wandels. Stuttgart, Kohlhammer, 2012. 33. p.
33. DOUGHERTY, Richard M. – DOUGHERTY, Ann P.: The academic library. A time of crisis, change, and opportunity. = Journal of Academic Librarianship, 18–19. vol. 6. no. 1993. 346. p. Forrás: [https://doi.org/10.1016/0099-1333\(93\)90046-8](https://doi.org/10.1016/0099-1333(93)90046-8) [2019. július 1.]
34. LANKES, David R.: The new librarianship field guide. Cambridge, Massachusetts, The MIT Press, 2017. 133. p. Forrás: <https://doi.org/10.7551/mitpress/10433.001.0001> [2019. július 1.]
35. VIZI E. Szilveszter: A tudás öt évente megfeleződik. = Videotórium, 2009. május. 19. Forrás: <https://videotorium.hu/en/recordings/2438/a-tudas-otevente-megfelezodik> [2019. május 10.]
36. Az adatok forrása a <https://www.worldometers.info> [2019. május 30.]
37. NAISBITT, John: Megatrends: ten new directions transforming our lives. New York, Warner Books, 1984. 15. p.
38. LYMAN, Peter: The library of the (not-so-distant) future. = Change, 23. vol. 1. no. 1993. 34. p. Forrás: <https://doi.org/10.1080/00091383.1991.10570216> [2019. július 1.]
39. ROCKMAN, Ilene F.: Integrating information literacy into the higher education curriculum. Practical models for transformation. San Francisco, Jossey-Bass, 2004. 260. p.
40. LANKES, David R.: i. m. 133. p.
41. BREIVIK, Patricia Senn – GEE, E. Gordon: Libraries and learning. In: Breivik, Patricia Senn – Wedgeworth, Robert eds.: Libraries and the search for academic excellence. Metuchen, N.J., Scarecrow Press, 1988. 33. p.

Mészáros Kornélia könyvtáros, evangélikus teológus – 2011 óta dolgozik az Evangélikus Hittudományi Egyetem Könyvtárában, 2016 óta a könyvtár vezetője. 2016-tól az Egyházi Könyvtárak Egyesülése Felügyelőbizottságának elnöke, 2019-től a Luther Kiadó Igazgatótanácsának tagja.

FELSŐOKTATÁSI KÖNYVTÁRAK TARTALOMGAZDAI SZEREPEKÖRBEN: AZ EGYETEMI BIBLIOGRÁFIÁTÓL A TUDÓSTÉRIG

VIRÁGOS MÁRTA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A tudomány művelése, ezen belül a tudományos kommunikáció formái és csatornái jelentősen és nagyon dinamikusan változtak az utóbbi évtizedben. A nyílt hozzáférés és a nyitott tudomány eszméjének terjedésével, a tudományos teljesítmény értékelési módszereinek változásával az egyetemi könyvtárak az eddigiek mellé új feladatokat vállalhatnak. Az új feladatok között legjelentősebb és egyben leginkább erőforrás-igényes az új értelmezést kapó tartalomgazdai szerepkör, a tudáspolitikai döntéseket támogató bibliometriai tevékenység, és a digitális kompetenciák fejlesztését szolgáló oktatási tevékenység. A tartalomgazdai szerepkör korábban is létezett, hiszen a könyvtárak mindig is gyűjtötték és rendszerezték a külső és belső tudásokat. Ez a tevékenység a digitális technológia uralkodóvá válásával és a felsőoktatás feltételrendszerének változásával nagyon megerősödött és egyre fontosabbá vált. A tanulmány a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban a szerző kezdeményezésével megvalósult intézményi repozitóriumot és a ráépülő új szolgáltatást mutatja be.

Egyetemi könyvtárak új szerepkörben

Az Egyetemi Könyvtárigazgatók Kollégiuma által készített legfrissebb stratégiai dokumentum egyik megállapítása szerint, ha a felsőoktatási könyvtárak jövőképét fogalmazzuk meg, akkor a stratégiai fejlesztések során törekedni kell arra, hogy a felsőoktatási könyvtárakat a hagyományos szerepkör mellett az egyetem tudásmenedzselő szervezeti egységeként is definiáljuk, amely az oktatott és kutatott tudományterületeken keletkezett külső – vagyis az intézményen kívüli tudományos világban –, illetve az intézmény által létrehozott belső tudásokat gyűjti, rendszerezi és teszi hozzáférhetővé az oktatás és kutatás számára.¹ Mint ilyen, a könyvtár meghatározó az intézmény minősége szempontjából, mert tevékenysége során válik láthatóvá az intézmény sajátos és egyedi tudásvagyona, amely lehetővé teszi a sikeres szereplést a hazai és nemzetközi oktatási piacon.

A tudomány művelése, ezen belül a tudományos kommunikáció formái és csatornái jelentősen és nagyon dinamikusan változtak az utóbbi évtizedben. A nyílt hozzáférés és a nyitott tudomány eszméjének terjedésével, a tudományos teljesít

mény értékelési módszereinek változásával az egyetemi könyvtárak az eddigiek mellé új feladatokat vállalhatnak. Az új feladatok között legjelentősebb és egyben leginkább erőforrás-igényes az új értelmezést nyerő tartalomgazdai szerepkör, a tudománypolitikai döntéseket támogató bibliometriai tevékenység, és a digitális kompetenciák fejlesztését szolgáló oktatási tevékenység.

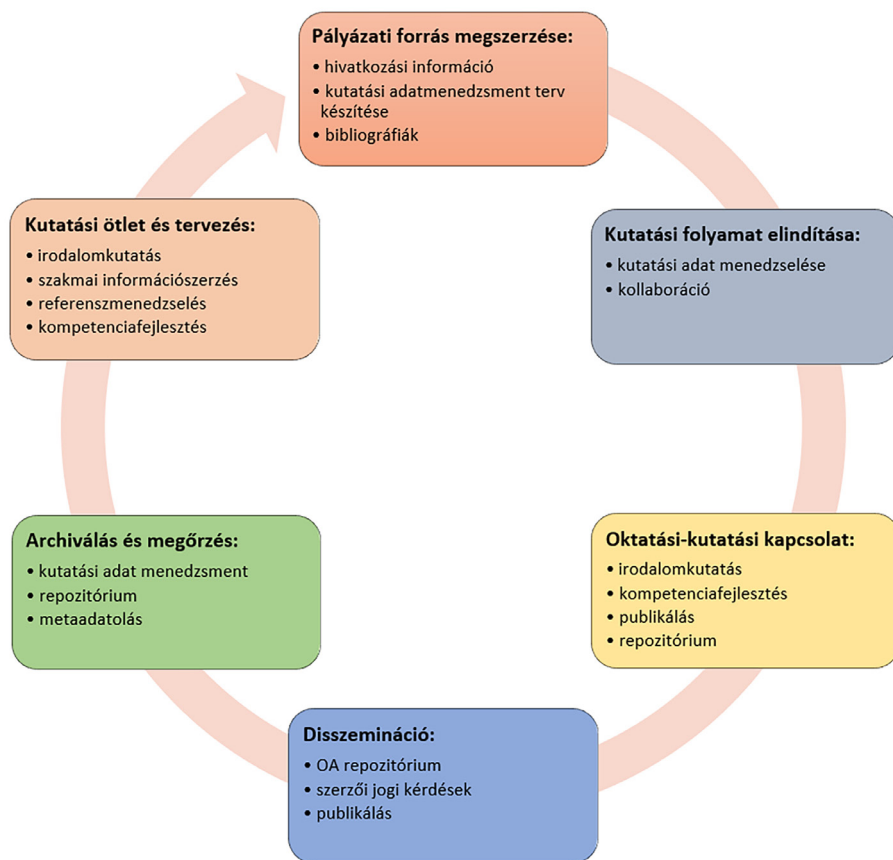
A digitális kompetenciák fejlesztésére irányuló oktatási tevékenység elsősorban technológiai és módszertani újítást igényel a könyvtáraktól, és bővebb kifejtése jelen dolgozat keretébe nem fér bele.

A tartalomgazdai szerepkör korábban is létezett, hiszen a könyvtárak mindig is gyűjtötték és rendszerezték a külső (szakirodalom) és belső (publikációk, tananyagok) tudásokat. Ez a tevékenység a digitális technológia uralkodóvá válásával és a felsőoktatás feltételrendszerének változásával nagyon megerősödött és egyre fontosabbá vált. A belső tudások gyűjtése, rendszerezése, és megfelelő jogi formában való nyilvánossá tétele és hosszú távú megőrzése alapvetően kritikus az intézmény minősége szempontjából. Így válik láthatóvá egy egyetem sajátos és egyedi tudásvagyona, ami akadémiai és piaci érték, valamint a hazai és nemzetközi oktatási piacon való sikeres szereplés feltétele.

Az egyetemi tudástartalmak kezelése számos tevékenységet foglal magába. Ezek közül a legfontosabbak:

- a kutatáshoz szükséges információ (szakirodalom, adatforrások) biztosítása,
- a kutatási eredmények disszeminációja a tudományos kommunikáció egyre változatosabb csatornáit felhasználva,
- a publikációkban megjelenő eredmények tartós megőrzése,
- a kutatás során keletkező adatok, adathalmazok kezelése, közzététele és megőrzése,
- tudományometriai adatok előállítása és szolgáltatása.

A felsőoktatási könyvtárak, mint a kutatási infrastruktúra szerves részei, többféle feladatra is vállalkozhatnak a kutatási teljesítmény és a tudástranszfer elősegítésében (1. ábra). Ezek az új lehetőségek jelentősen erősíthetik helyzetüket és növelhetik fontosságukat az intézményben. A tudományterület, a helyi igények, adottságok és lehetőségek függvényében különböző intézmények könyvtárai eltérő módon, eltérő mértékben végzik ezeket a tevékenységeket.

1. ábra
Egyetemi könyvtárak lehetséges szerepei a kutatási folyamatban
Forrás: szerző

A kutatási életciklus egyes fejezeteiben eddig is természetes módon vettek részt a könyvtárak. Kutatási tartalomszolgáltatóként beszerzik és a megfelelő jogosultságokkal, jogtisztán elérhetővé teszik az oktatáshoz/kutatáshoz szükséges vásárolt és helyben előállított nyomtatott és elektronikus dokumentumokat. A magas színvonalú és tudományos értékkel bíró tartalmakhoz való permanens hozzáférés biztosítása a könyvtárakkal szemben támasztott első számú követelmény.

A kutatás tervezési fázisában a könyvtár szerepe kiegészül a kutató részére nyújtott irodalomkutatással, kompetenciafejlesztéssel és tréningekkel (open access tartalmak, folyóiratok népszerűsítése). A magyar egyetemi közegben még elvétve fordul elő, hogy kutatócsoportok bevonják a könyvtárat a pályázatírás, a pályázati forrás

megszerzésébe. Brit és német egyetemeken a sikeres pályázatírási folyamat lebonyolításához aktívan bevonják a szakterülethez értő könyvtárosokat, akik megfelelő tudással és kompetenciával rendelkeznek a kutatási adatmenedzsment területén, így részt tudnak venni a kutatási adatmenedzsment terv elkészítésében, majd eredményes lebonyolításában. Ez különösen lényeges a könyvtár fontosságának újraértékeléséhez, hiszen a könyvtáros és kutató ismét személyes kapcsolatba kerül, ami a digitális tartalomszolgáltatás elterjedésével szinte teljesen megszűnt, hiszen a kutató a laborjából és otthonról is elért minden információforrást. A tanszékekkel és a kutatócsoportokkal kiépülő szorosabb kapcsolat azért is fontos, hogy a könyvtár képes legyen önmaga számára is meghatározni, milyen segítséget képes a kutatók számára nyújtani, és ehhez milyen új kompetenciákra lesz szüksége a munkatársaknak.

A publikálási folyamatban a könyvtárak tanácsadói tevékenységet tudnak folytatni az egyéni szerzői jogok, a kiadói politikák és az egyetem szellemi tulajdonjogokra vonatkozó szabályzata összehangolása érdekében. Ezzel tudják segíteni az egyéni és intézményi publikálási stratégiák és a nyílt hozzáférés, a nemzetközi láthatóság és hatás közötti ellentmondás feloldását. Több egyetemen is a könyvtár támogatja és szervezi az intézmény kiadói tevékenységét. Így például elektronikus folyóirat-kiadási alkalmazást működtetnek (Open Journal System), beszerzik a kiadáshoz szükséges technikai azonosítókat (ISBN, ISSN, DOI stb.) és kiadókkel kapcsolatos szerzői jogi tanácsadást végeznek.

A kutatási eredmények disszeminációjában és archiválásában az egyetemi könyvtárak a hagyományos bibliográfiai tevékenységet integrálták az elektronikus archívumokba. Ezek az intézményi repozitóriumok nemzetközi technológiai és metaadat szabványoknak megfelelően kerülnek kialakításra, működtetésre és nagyon sokféle dokumentum tárolására alkalmasak, teljesítve anyaintézményük igényeit. Így a könyvtárak különféle gyűjteményeket hozhatnak létre és szolgáltathatnak a repozitóriumon belül: oktatói-kutatói publikációk, hallgatói szakdolgozatok, doktori disszertációk, egyetemtörténeti dokumentumok, digitalizált könyvtári anyagok és kutatási adathalmazok stb.).²

A tudományometriai tevékenység kiterjed az intézményhez köthető kutatók publikációinak a Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT) rendszerében való kezelésére (bibliográfiai korrekció, ellenőrzés, hitelesítés), az idéző közlemények kezelésére, az intézményi adatok felvitelére és karbantartására, a szerzői regisztráció kezelésére, statisztikai jelentések készítésére. Könyvtárosok segítik az oktatókat az MTMT mint alkalmazás kezelésére, az adatfelvitel tudnivalóira. Könyvtárosok támogatják az adatrögzítésben részt vevő alsóbb szintű intézményi adminisztrátorokat. Ezen kívül a könyvtárosok, tanácsadó, illetve asszisztensi munkával segítik az oktatókat a fokozatszerzési, habilitációs vagy pályázati eljárásoknál (követelmények-táblázatok tudományos osztályonként, illetve doktori iskolánként, folyóiratlisták, pontszámítás, dokumentum tipológia, szerzői ívek kiszámítása, mérőszámok-mutatók stb.).

A Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár útja az egyetemi bibliográfiától a Tudóstérig

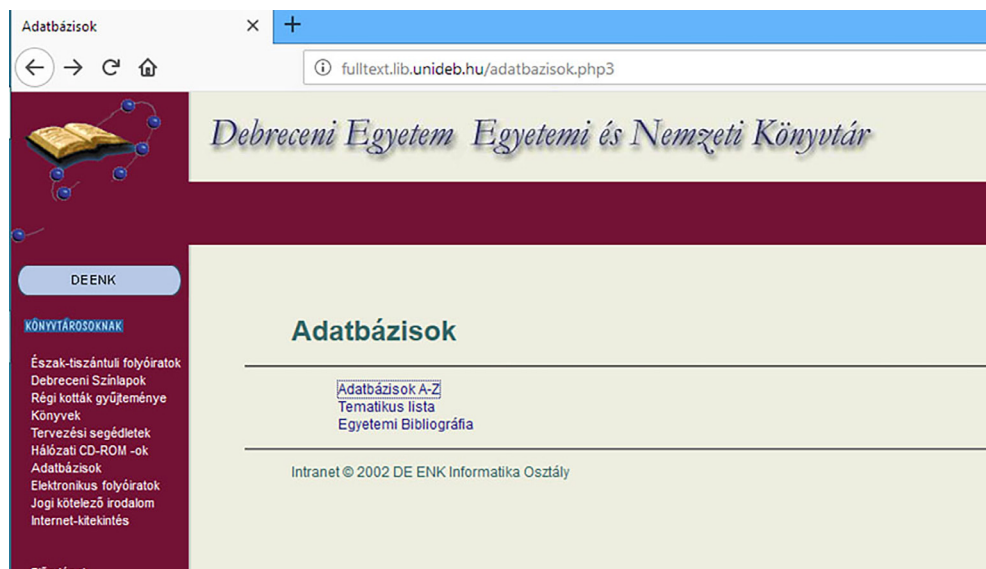
Az intézmény tudományos teljesítményének reprezentálása nem új keletű kezdeményezés a Debreceni Egyetemen. Az egyetem történetéhez kapcsolódó éves jelentésekben már egészen korán, az 1920-as évektől kezdve felsorolásra kerültek az oktatók tudományos publikációi. A Kossuth Lajos Tudományegyetem negyvenéves jubileumát ünnepeelve, egy teljességre törekvő egyetemi bibliográfia kiadását határozta el. A gyűjtési és rendezési munkát az egyetemi könyvtár vállalta magára, ami érthető, hiszen a könyvtár bibliográfiai tevékenysége hosszú évtizedekre nyúlik vissza. Az intézmény mindenkori igazgatói (Kovács Máté, Csűry István, Gomba Szabolcsné, Virágos Márta) kiemelt feladatnak tekintették az egyetem tudományos tevékenységének szakszerű és pontos feltárását, megőrzését és közvetítését. A könyvtár 1953 óta megjelenő évkönyve már legelső évétől kezdve sok cikket szentelt a könyvtári bibliográfiai munka elméleti kérdéseinek, elsősorban a mit és hogyan kérdéseit vizsgálva. Csűry István, Ember Győző, Gomba Szabolcsné, Korompai Gáborné a bibliográfiáknak a tájékoztatási munkában és az ismeretközlési rendszerben betöltött szerepét, az oktatók, kutatók bibliográfiákkal szemben támasztott igényeit, illetve a bibliográfia és a könyvtári katalógusok viszonyát vizsgálva módszertani tanácsokat fogalmazott meg a gyakorlati munkát végzők számára, követelményül állítva a pontos, megbízható, informatív leírások készítését.³

Az egyetemi bibliográfia első kötete 1955 szeptemberére készült el. Az 1970-es évektől több évtizeden keresztül nyomtatott formában *Debreceni egyetemi bibliográfia* címen jelent meg.

Bibliográfiai munka az 1990-es években

A könyvtár bibliográfiai munkájának kialakult menetében az integrált könyvtári katalógus által nyújtott technikai megoldás hozott változást, amely az elektronizáció kínálta lehetőségekkel igyekezett szélesebb körben használhatóvá tenni a bibliográfiai gyűjteményeket. Az új elképzelés a könyvtári integrált rendszer katalogizálási adottságaira és OPAC-moduljainak keresési lehetőségeire épített. A bibliográfiai adatokat a katalógustól elkülönülő, de azzal technikai megoldásaiban mindenben egyező adatbázisokba integrálta a könyvtár, és az online katalógus esetében már megszokott felületen tette hozzáférhetővé.

1990-től így az egyetemi bibliográfia anyaga is MARC formátumú bibliográfiai adatbázisba került. Az adatgyűjtés kezdetben körlevelek útján történt, majd a könyvtári integrációval (2001) lehetőség teremtődött arra, hogy online űrlapon jelentsék a publikációkat. A különböző jellegű cikkek jelentéséhez különféle űrlapok készültek, hogy a katalogizálásban nem jártas oktatóktól is bibliográfiailag egyértelmű információk érkezzenek, és azok viszonylag kevés hibával legyenek MARC rekordokká konvertálhatóak. A bejelentett tételek a katalogizáló modul átmeneti fájljaiba kerültek, ahonnan ellenőrzés után kerültek az Egyetemi Bibliográfia adatbázisba (2. ábra).

2. ábra

DEENK adatbázisok induló oldal (régi)

Forrás: A szerző korábbi mentett képernyőképe

A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (DEENK) digitális könyvtára

A 2001-ben alakult integrált egyetemi könyvtárban nagyon gyorsan elindultak a digitalizálási munkák és a különböző adatbázisépítések. Témánk szempontjából a legjelentősebb a Debreceni Egyetem Elektronikus Archívuma (DEA), amely az Egyetem és Tudásközpontok szellemi tulajdonának elektronikus tárhelyeként jött létre, koncepcióját 2005-ben fogadta el az egyetem Könyvtári Bizottsága.

A felsőoktatási környezetben használt digitális archívumok egyik tipikus magyarországi példája a Debreceni Egyetemi Archívum. A Könyvtár által üzemeltetett szolgáltatás nemcsak a könyvtárban keletkezett digitális dokumentumok tára és szolgáltató felülete, hanem az egyetemen keletkezett dolgozatoknak, publikációknak, oktatási anyagoknak biztosít online publikálási lehetőséget, lehetővé téve így az intézményi repozitórium építését.

A szolgáltatás fő elemei az egyes egyetemi közösségeknek biztosított saját repozitóriumi gyűjtemények, amelyek építésére jogosultságot kapnak: a megfelelő metaadatok kitöltése mellett feltölthetik fájljaikat a digitális raktár részükre kijelölt gyűjteményeibe. A dokumentumok felhasználási szintjei pontosan beállíthatók egész gyűjteményekre vagy egyes dokumentumokra a teljes titkosítástól a jelszóval vagy IP alapján engedélyezett nyílt hozzáférésig. A DEA a digitális raktár keretrendszerként a DSPACE nyílt forráskódú szoftvert használja (3. ábra).

A sokszínű szolgáltatási cél miatt tartalmilag eltérő jellegű gyűjteménycsoportokat találunk a DEA-ban: az egyetemen keletkezett szakdolgozatokat és PhD-disszertációkat, a tehetséggondozó programok anyagait, az oktatói publikációk utolsó szerzői változatait, tanulmányi anyagokat, egyetemi kiadású folyóiratokat és könyvsorozatokat, az egyetemi kiadó publikációit, valamint az egyetemi könyvtár által digitalizált anyagokat.

A keretrendszer lehetőséget ad arra, hogy az egyes gyűjtemények, gyűjtemény-kategóriák adminisztrátori jogait a könyvtár átadja, így az egyes tanszékek, intézetek, karok saját céljaikra, öntevékenyen építhetnek gyűjteményeket.

A koncepció elfogadása után néhány karon (Általános Orvosi Kar, Informatikai Kar) azonnal megindult a feltöltés. Az Egyetem Tudományos Igazgatóságával együttműködve 2007 május végére véglegesítettük a PhD dolgozatok feltöltőlapját, amely a kialakított Doktori Disszertációk kategória gyűjteményeibe (amelyek a DE doktori iskoláinak felelnek meg) való feltöltést teszi lehetővé és kötelezővé. 2014-től minden karon kötelező a szakdolgozatok feltöltése is.

3. ábra
A DEA felépítése
Forrás: <https://dea.lib.unideb.hu/dea>

4. ábra

Egy tétel a DEA-ból

Forrás: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/265125>

A DSPACE saját felületén böngészhetünk a kategóriák és gyűjtemények hierarchiájában, illetve kulcsszavak alapján kereshetünk a teljes DEA-ban vagy egy-egy kiválasztott kategórián, illetve gyűjteményen belül. A kulcsszavas keresés egyrészt a metaadatokon alapul, így kereshetünk szerzőre, címre, tárgyszóra, másrészt a kereshető szöveggént tárolt dokumentumok teljes szövegében.

A DSPACE-ben tárolt adatok ezen túl sok más módon elérhetők, használhatók:

1. indexeli a Google,
2. periodikusan aratja az ODR kereső,
3. megjelennek bizonyos gyűjteményei az Europeanaban,
4. a DEENK katalógusának megfelelő tételeiről, illetve az innen a MOKKA adatbázisba töltött rekordok felől kapcsolódhatunk a DEA-ban tárolt tartalmakhoz,
5. speciálisan felépített tematikus portálokat, gyűjteményeket szolgál ki. (Példá erre a XVIII–XIX. századi sajtónyilvánosság portál⁴, ahol a repertórium jellegű megjelenítés a könyvtári rendszerben leírt folyóiratcikkekkel jön létre, a repertóriumtételekhez tartozó cikkek pedig a DEA-hoz kapcsolódnak. Illetve a könyvtári katalógusból és a DEA-ban tárolt könyvborítókól összeállított Értékkeremtők virtuális kiállítás⁵. Hasonlóképpen pedig az iDEA portál is, amely az egyetem oktatóinak, intézményeinek tudományos munkásságát fogja össze, bibliográfiai adatbázisokból és a digitális raktárból építkezik.)

A másik nagy projekt a könyvtár gondozásával folyamatosan épülő Publikációs Adatbázis (PuLi) integrálása volt a DEA-ba (4. ábra). A Debreceni Egyetemen készült tudományos publikációk bibliográfiai adatait tartalmazó adatbázis az 1990-es évek óta működött elektronikus formában, de elkülönülten az egyetem jogelőd intézményeiben. Ahogy már említésre került, az Egyetemi Bibliográfia alapja a volt KLTE 1990–2000-ig a teljesség igényével, 2001-től önkéntesen feltöltött bibliográfiája, amely az Egyetemen dolgozók által írott cikkeket/tanulmányokat, könyveket, könyvrészleteket, recenziókat vette számba.⁶ Ehhez kapcsolódott a DEOEC 1990–2004 közötti bibliográfiai adatainak konverziója. Az adatszolgáltatási kötelezettséget 2008–2014 között rektori határozat, majd 2015-től az Egyetem Szenátusa által elfogadott *Debreceni Egyetem Szerzői jogi szabályzat és publikációs irányelvek szabályzat* írja elő a kutatók számára.

Az adatok és publikációk beszoolgáltatása az online feltöltési űrlapon történik (5. ábra). Az adatfeltöltést számos automatizmus segíti (szerzői adatok automatikus betöltése EduID alapján, cikk adatok betöltése DOI szám megadásával, a könyvtár által épített háttéradatbázisokra támaszkodó, a mezők kitöltését segítő funkciók vagy a nagy adatbázisokból történő cikk átemelési funkció).

* Kötelezően kitöltendő mezők. BÉTA

KÖZLEMÉNY ALAPADATAI

A DOI szám megadása jelentősen megkönnyíti az űrlap kitöltését.

DOI: KÖZLEMÉNY ADATAINAK LEKÉRÉSE

Megjelenés éve: *

Cím: *

Szerzők: *

(a kiadványon szereplő sorrendben, -vel elválasztva PL: Tóth István; John Brown; ford. Tamás L.; ill. Kiss Gábor)

Publikáció típusa: * ?

DE SZERZŐK ADATAI

Legalább egy szerző adatainak megadása kötelező. A Debreceni Egyetem szerzőinek adatait Neptun-kód/Hálózati azonosító alapján kérheti le.

Neptunkód/Hálózati Azonosító (opcionális): SZERZŐI ADATOK LEKÉRÉSE

Szerző adatai: *

PL:

Adja meg azt az intézményt, amelyhez a közleményt elszámoltatja. ?

Intézmény: *

+ TOVÁBBI SZERZŐ

PÁLYÁZATI ADATOK

Pályázati azonosító:

Finanszírozó: ?

Projekt azonosító: ?

+ TOVÁBBI PÁLYÁZATI AZONOSÍTÓ

FÁJL FELTÖLTÉS

Fájl feltöltés: * + TOVÁBBI FÁJL X TÖRLÉS

5. ábra

Publikáció feltöltési űrlap

Forrás: <https://tudoster.idea.unideb.hu/upload>

Egyetlen feltöltéssel létrejön az adott publikáció MARC szerkezetű bibliográfiai rekordja és a teljes szöveg archiválását és szolgáltatását biztosító szabványos Dublin Core (DC) repozitóriumi tétel. A két adatállományt kölcsönös utalók kötik össze; mind a bibliográfiai, mind a repozitóriumi tétel állandó azonosítója (handle) folyamatos és állandó hivatkozási címet biztosít. A Publikációs Adatbázis a standard keresési és böngészési funkciókon kívül lehetőséget biztosít személyes, intézményi, illetve egységenkénti bibliográfiák készítésére, amelyek referenz szoftverek használatával akár több ezer formátumban megjeleníthetők szövegszerkesztő programokban, majd lementhetők, nyomtathatók, illetve html formátumban személyes vagy intézeti honlapokba integrálhatók.

Az egyetemi könyvtár a változó igényekhez igazítva és jelentős pályázati forrást elnyerve, 2012-ben fejlesztette tovább szolgáltatását, és iDEa Tudóstér néven új portált hozott létre (6–7. ábra). A portál integrálja és egyetlen felületen teszi kereshetővé a Publikációs Adatbázist, az egyetem kutatóit, kutatási egységeit, valamint erről a felületről igényelhetők hitelesített publikációs listák is.

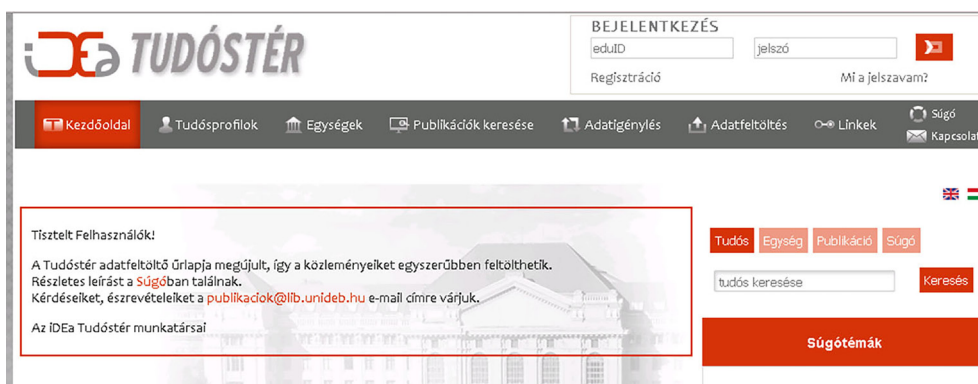
Felhasználói oldalról a Tudóstér egy személyes (vagy intézeti) profiladatbázis, ahol az egyéni és csoportos publikációs listák és az azokhoz kapcsolódó információk blokkok, publikációs és affiliációs kapcsolatok kirajzolódnak. A profil tulajdonosa az állandó linkkel ellátott profiloldalt saját egyéni vagy intézeti honlapján is megjelenítheti, és nincs szükség további publikációs listák fenntartására, gondozására. Az adatbázis lehetőséget nyújt publikációs lista kinyomtatására, letöltésére, hitelesített lista igénylésére és az MTMT adatbázisba történő áttöltésre is van egyszerű megoldás. Az újabb fejlesztések révén pedig a hitelesített listák nem csak a kutatók publikációit, hanem a hozzájuk tartozó hivatkozásokat is tartalmazhatják (WOS, SCOPUS, MTMT adatbázisokból).

6. ábra
Az iDEA portál nyitóképe
Forrás: <https://idea.unideb.hu>

Szolgáltatói oldalról az iDEA olyan integratív szolgáltatás, amely háttéradatbázisok (saját és külső információforrások) adatainak összefésülésével egyedi szolgáltatást hoz létre. A kialakított adattartalmakat képes további aggregátorok számára arathatóvá tenni, általános (Google, Google Scholar, ResearchGate, LinkedIn) és speciális (OpenAIRE, DART-Europe, BASE) keresőszolgáltatásokban megjeleníteni, és szabványos protokollokat (pl. SWORD) alkalmazó adatbázisoknak átadni.

A Tudóstérben online profilja van az egyetem kutatóinak, kutatási egységeinek és doktoranduszainak. A legfrissebb statisztika szerint az egyéni profilok száma 3094, az intézményi profilok száma pedig 709, ezzel a Debreceni Egyetem teljes kutatói létszámát és organogramját alapul véve 90%-os a lefedettség.

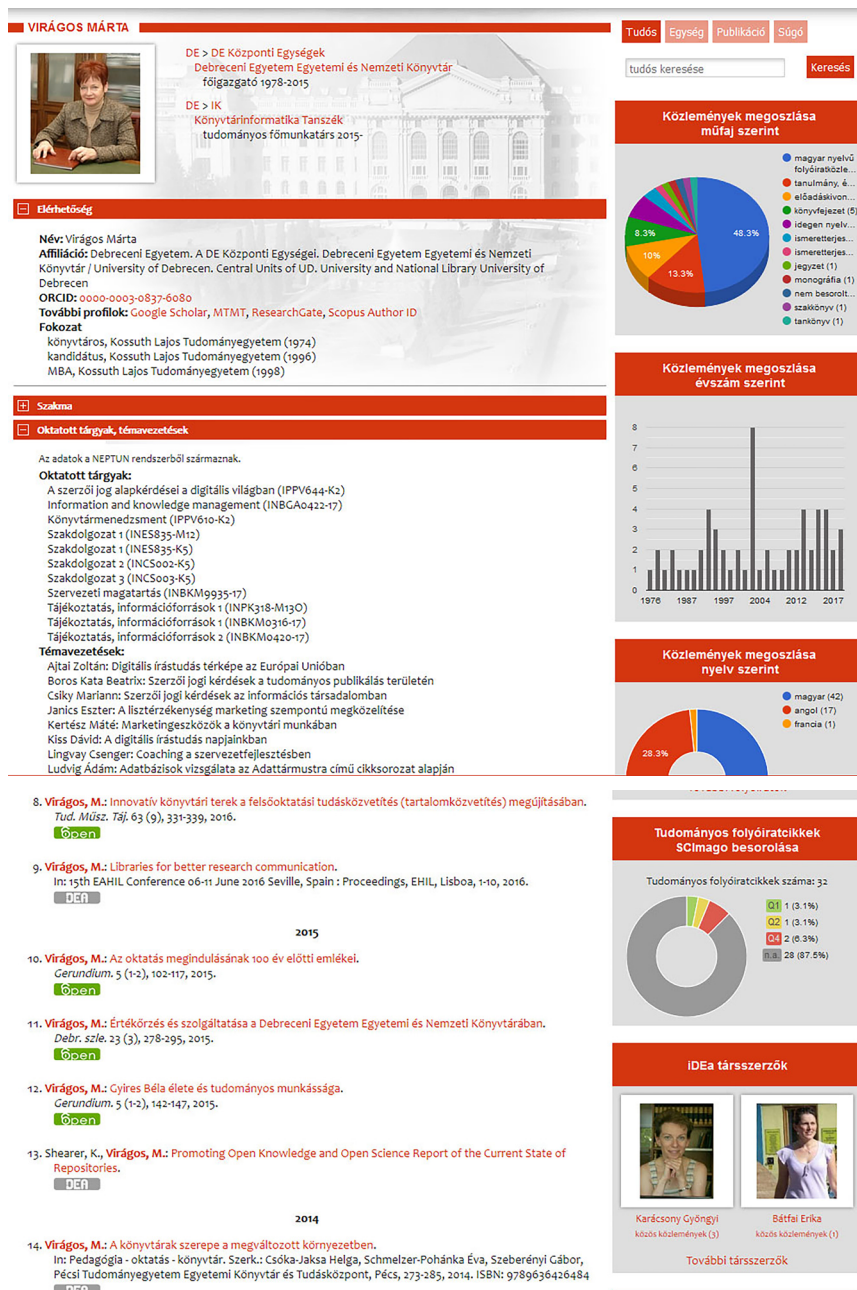
7. ábra

A Tudóstér nyitóoldala

Forrás: <https://tudoster.idea.unideb.hu>

A személyes adatlap (a kutatói profil) a következő információkat tartalmazza (8. ábra):

- a kutató fényképét és személyes adatait (az egyetemi központi adatbázisokból letöltve),
- intézményi affiliációját (link vezet a szervezeti egységek profiljára),
- kurzusinformációkat (oktatott tárgyait), témavezetéseit (a Neptun tanulmányi rendszerből frissül rendszeresen),
- elérhetőséget (az egyetemi telefonkönyvből frissül),
- civil információkat (a kutató maga tölti fel),
- médiaanyagokat (a kutató szerkeszti és tölti fel),
- teljes publikációs listáját (a PuLi adatbázisból, linkekkel a társszerzők profiljához, és a cikkek eléréséhez évenkénti bontásban), valamint
- az ezekhez kapcsolódó statisztikai és tudományometriai mutatókat.

8. Virágos, M.: Innovatív könyvtári terek a felsőoktatási tudásközzvetítés (tartalomközzvetítés) megújításában.
Tud. Műsz. Tájé. 63 (9), 331-339, 2016.
[Open](#)

9. Virágos, M.: Libraries for better research communication.
 In: 15th EAHIL Conference 06-11 June 2016 Seville, Spain : Proceedings, EHIL, Lisboa, 1-10, 2016.
[Open](#)

2015

10. Virágos, M.: Az oktatás megindulásának 100 év előtti emlékei.
Gerundium. 5 (1-2), 102-117, 2015.
[Open](#)

11. Virágos, M.: Értékörzés és szolgáltatása a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárában.
Debr. szle. 23 (3), 278-295, 2015.
[Open](#)

12. Virágos, M.: Gyires Béla élete és tudományos munkássága.
Gerundium. 5 (1-2), 142-147, 2015.
[Open](#)

13. Shearer, K., Virágos, M.: Promoting Open Knowledge and Open Science Report of the Current State of Repositories.
[Open](#)

2014

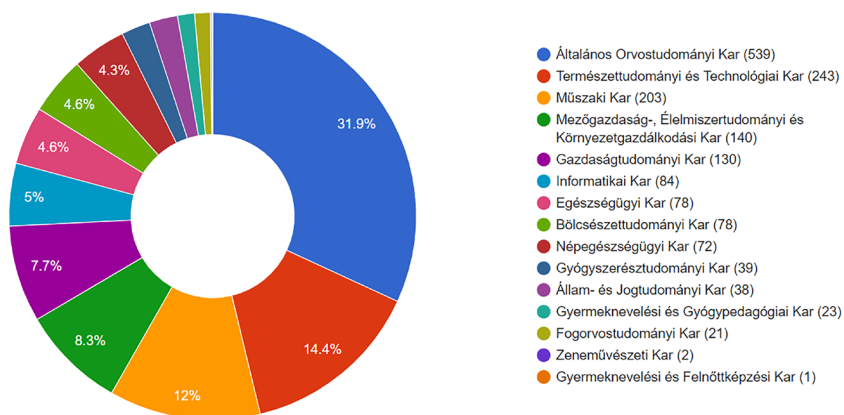
14. Virágos, M.: A könyvtárak szerepe a megváltozott környezetben.
 In: Pedagógia - oktatás - könyvtár. Szerk.: Csóka-Jaksa Helga, Schmelzer-Pohánka Éva, Szeberényi Gábor, Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Pécs, 273-285, 2014. ISBN: 9789636426484
[Open](#)

8. ábra
 A kutatói profil
 Forrás: <https://tudoster.idea.unideb.hu/hu/szerzok/1255>

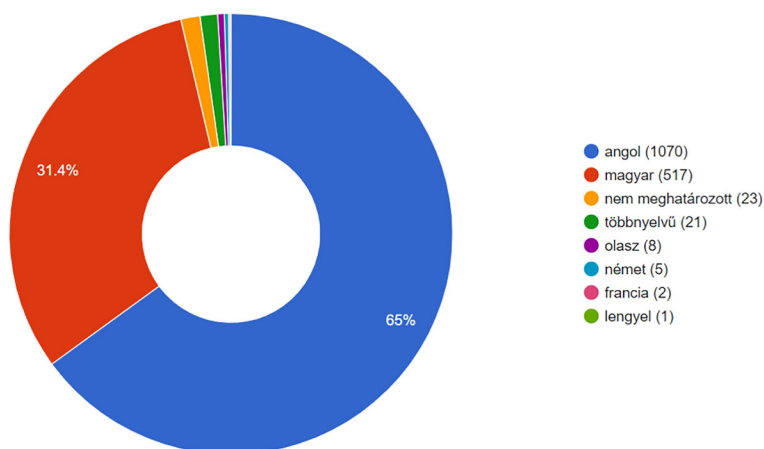
A publikációknál külön jelölést kaptak az open access publikációk, amelyek az intézményi archívumból bárki számára elérhetővé válnak.

A Tudóstér menüpontjaiban keresés vagy böngészés lehetséges a kutatók személyes vagy az egyetemi egységek profiljai között. További funkció a Statisztika modul, ahol a Debreceni Egyetem tudományos teljesítményét találjuk évenkénti bontásban, különböző grafikonok és táblázatok segítségével (9. ábra).

Publikációk megoszlása karonként (2019)

Publikációk nyelvi megoszlása (2019)

9. ábra

Statisztikai adatok

Forrás: <https://tudomany.idea.unideb.hu/statisztika>

Az egységek, pályázatok profiladatai a személyes profilokhoz hasonlóan szerkeszthető adatblokkból, linkekkel átszőtt publikációs listából és statisztikai modulokból állnak. A személyes profilok egységhez és pályázatokhoz rendelésével az egységek profiloldalán megjelennek a kutatói profilokhoz vezető linkek a „Kutatóink” blokkban. A személyes profilok szerkesztése a központi hálózati azonosítóval, míg az egységek profiljai kérésre kiosztott (szintén hálózati azonosító alapú) jogosultsággal történik.

A portál fejlesztése természetesen nem zárult le. Meg kell oldani a többnyelvű kezelhetőség kérdését. Fontos lenne egy tematikus tudástérkép kialakítása, több alternatív tudományometriai mutató beépítése és a portálon szereplő profilkapcsolatok vizualizációja.

A felsőoktatásban tevékenykedő oktatók és kutatók felkészültségüket, tudományos aktivitásukat igazolják közleményeik listájával, és fokozott igényük van a tudományos eredményeik láthatóvá tételére. Az egyetemek oktatóik tudományos eredményein keresztül reprezentálják saját arcukat, szellemi tőkéjüket, amelyek alapján nemzetközi rangsorokban és pályázati források megszerzésében tudnak jobb helyezést elérni. Az utóbbi években már sok könyvtár bizonyította, hogy képes alkalmazkodni a kutatási környezet változásaira, kihívásaira, valamint arra, hogy a meglévő információk és szervezési szakértelemmel intézményi szintű szerepeket töltsenek be, és új értékeket közvetítsenek.

Irodalom és jegyzetek

1. A Felsőoktatási könyvtárak stratégiai fejlesztési irányai 2018–2023. Forrás: <http://ekk.org.hu/content/szakmai-anyagok>. [2019. június 20.]
2. NAGY Gyula – MOLNÁR Sándor – KOKAS Károly: A könyvtárak jövőjéről. Reflexiók egy előzetes kutatási jelentés kapcsán. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. évf. 2. sz. 2017. 64–82. p. Forrás: <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/901/10406> [2019. június 20.]
3. KOLTAY Klára: Bibliográfiai munka a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtárban. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 13. évf. 1. sz. 2004. 30–34. p. Forrás: <http://epa.oszk.hu/01300/01367/00049/pdf/03konferenciak.pdf> [2019. június 20.]
4. Sajtónyilvánossági portál. Forrás: <http://deba.unideb.hu/deba/cikk/> [2019. június 19.]
5. Értéktéremtők virtuális kiállítás. Forrás: <http://kiallitas.lib.unideb.hu/konyvlista> [2019. június 20.]
6. VIRÁGOS Márta: A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtára 2000–2010. Forrás: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/handle/2437/101575> [2019. június 20.]

Virágos Márta 2014-ig a Debreceni Egyetem (DE) Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának főigazgatója, nyugdíjba vonulása óta a DE Informatikai Karán tudományos főmunkatársként vesz részt a Könyvtárinformatikai Tanszék munkájában. Több mint két évtizede foglalkozik a könyvtárápítással, infrastruktúra fejlesztéssel, szervezeti felépítéssel és a változás menedzsment kérdéseivel. Az utóbbi években a tudományos kommunikáció új lehetőségeit, ezen belül is a nyílt hozzáférés és az intézményi repozitóriumok kérdéskörét tanulmányozza.

ORCID: 0000-0003-0837-6080

HATÁRON TÚLI MAGYAR KÖNYVTÁRAK AZ EISZ-BEN

LENCSES Ákos

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ (MTA KIK) szervezeti keretein belül működő Elektronikus Információs szolgáltatás Nemzeti Program (EISZ) 2001 óta segíti a magyar intézményeket az online szakirodalom elérésében. Az Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM) által biztosított céltámogatásnak köszönhetően 2019-ben 26 határon túli magyar intézmény számára nyílt lehetőség 5000 magyar e-könyv és további adatbázisok hozzáférésére. A programba bevont intézmények között települési könyvtárak, múzeumok, felsőoktatási intézmények és kutatóintézetek egyaránt megtalálhatók. A Kárpát-medencében élő kétmillió határon túli magyarság szakirodalmi és közművelődési kiszolgálásának megfelelően az intézmények valamennyi határon túli területet lefedik: Erdély, Partium, Kárpátalja, Vajdaság, Felvidék, Muravidék mintegy húsz településén érhetők el az EISZ-en keresztül biztosított adatbázisok. Az EISZ Titkárság szakértői ütemezett helyszíni képzéseken mutatják be a szolgáltatásokat a kedvezményezett intézményekben, illetve egy kétnapos budapesti találkozó is segíti, hogy a határon túli könyvtárosok megismerkedjenek a nemzeti program működésével. A támogatás felhasználása egyszerre biztosítja a határon túli magyarság szakirodalmi és közművelődési ellátását, a kedvezményezett könyvtárak szolgáltatásainak bővítését, illetve az EISZ-nek mint nemzeti programnak a teljes magyarságot kiszolgáló stratégiai céljait.

Egyetemista koromnak elmaradhatatlan része volt a Könyvtártudományi Tanszék péntek délelőtti látogatása. Hagyományosan ekkor zajlottak az ELTE-hallgatók számára *Barátné Hajdu Ágnes* tanárnő órái az információkereső nyelvekről. A rendszeres, négy féléven keresztül tartó péntek délelőtti időpontnak egyszerű oka volt: az oktató számára a hét többi részét a szegedi Könyvtártudományi Tanszék vezetése kötötte le. A Tanárnő alakja és az órák egybeforrtak az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) fogalmával, és talán ennek köszönhető, hogy az egyik gólyabálon volt szerencsénk ETO-ba foglalt verset készíteni a számára. Az ETO-jelzeteken és az órai példákön keresztül azért lehetőségünk nyílt kicsit bepillantani a hódmezővásárhelyi és a szegedi világába is, és így az olykor a hosszú és nehezen kibogarászható jelzetek megteltek élettel. Ez is hozzájárulhatott ahhoz, hogy az órákkal és az ETO-val kapcsolatban nem kizárólag a Gólyavár felső emeletén az évfolyamtársakkal közösen töltött felkészülések maradtak meg bennem, és ma is személyesebb, nosztalgikus hangulatban tudok visszaemlékezni a képzésre.

Később, a szakmai vérkeringésbe bekapcsolódva szembesülhettünk azzal, hogy a Tanárnő az ETO mellett jóval szélesebb szeptével foglalkozik a szakmának – az olvasóköriktől kezdve a könyvtártörténeten és a nemzetközi kapcsolatokon át a határon túli magyar könyvtárügyig. 2015-ig a *Magyar Könyvtárosok Egyesülete* (MKE) ügyekért felelős alelnöki posztját is betöltötte, és azóta is intenzíven dolgozik a határon túli magyar könyvtárosokkal tartott kapcsolatok ápolásán.¹ Ezért is választottam a *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ* (MTA KIK) szervezeti keretein belül működő *Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program* (EISZ) 2019-ben elindult, a határon túli magyar intézményeket megcélzó programjának bemutatását.

Bevezetés

Az EISZ Nemzeti Program 2001 óta segíti a magyar közintézményeket az online szakirodalomhoz történő hozzáférésben. A program kezdetben csak egyetemek és akadémiai kutatóintézetek számára biztosított szolgáltatásokat, majd a konzorciumi kör bővülni kezdett a megyei könyvtárakkal, kórházakkal, nonprofit kutatóintézetekkel, szakkönyvtárakkal. A kezdeti időszakban a program elsősorban a nemzetközi adatbázisokra összpontosított. Kiemelten fontos tartalom volt az EISZ kínálatában a *Science Direct*, a *SpringerLink*, a *Web of Science*, az *Academic Search Complete*, de a fentiek mellett természetesen további szakirodalmi forrásokhoz is biztosított hozzáférést. A programban részt vevő egyetlen magyar szolgáltató az *Akadémiai Kiadó* volt, amely nemzetközi folyóirataival (és később szótáraival, majd könyveivel) nyert helyet az EISZ portfóliójában.²

Az EISZ Nemzeti Program 2012 óta a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ szervezetén belül működik. A szakmai felügyelet segítette a szakirodalmi kínálat bővülését: 2019-ben a nemzeti programon keresztül már több mint hatvan adatbázis érhető el, köztük a *Taylor & Francis*, a *Wiley* vagy a *Sage* folyóiratcsomagjai. Az évek során az EISZ a hazai könyvtárak legfontosabb partnerévé vált a szakirodalmi szolgáltatások tekintetében.³

A tartalombővítés egyik fontos eleme volt a magyar tartalmak hangsúlyos megjelenése a kínálatban. 2016-ban az Akadémiai Kiadó mellett elsőként az *Arcanum Digitális Tudománytár* (ADT) kapott helyet a nemzeti programban a magyar adatbázis-szolgáltatók közül. 2018-ban a magyar szolgáltatói kínálat kiegészült a *L'Harmattan Digitális Adatbázissal*, a *Typotex Interkönyvvel* és a Tinta Kiadó által fejlesztett *Szó-Tudás-Tárral*, majd 2019-ben a Kronosz Kiadó, az Osiris Kiadó és a Szaktudás Kiadó teljes kiadványportfóliójával. Érezhető, hogy a magyar szakkönyvkiadók hosszas hezitálás után elszánták magukat arra, hogy a nyomtatott kiadványaik mellett a digitális világban is megjelenjenek. A kiadók tapasztalatai, és viselkedése egymást erősítve segíti és bátorítja őket a számukra szokatlan, sok újdonságot jelentő úton. 2020-ban várhatóan további magyar kiadók és adatbázis-szolgáltatók csatlakoznak a nemzeti programhoz.

Az EISZ intézményi köre

A magyar kínálat megerősödése nagy hatást gyakorolt az EISZ intézményi körének alakulására is. Megjelentek azok az intézmények, amelyek szakmai vagy anyagi megfontolásból korábban nem vettek részt a programban: múzeumok, levéltárak, települési könyvtárak és további intézmények jelentkeztek, és rövid időn belül több mint kilencven intézmény csatlakozott az előfizetői körhöz. A magyar e-könyves adatbázisok elsődleges forrást jelentenek a történészek, nyelvészek, néprajzkutatók és társadalomtudósok számára. Ugyanakkor a magyar kiadványokat a felsőoktatás sem nélkülözheti. A magyar tartalmakat kínáló adatbázisok az egyetemi kötelező irodalmat online módon használó hallgatóknak is új, jelentős forgalmat generáló könyvtári szolgáltatást jelentenek. A magyar adatbázisok így egyszerre segítik az EISZ stratégiai céljai között a tudományos tartalomszolgáltatást és a közművelődési feladatok ellátását. Az EISZ intézményi köre az 1. táblázat szerint alakult 2019 januárjában.

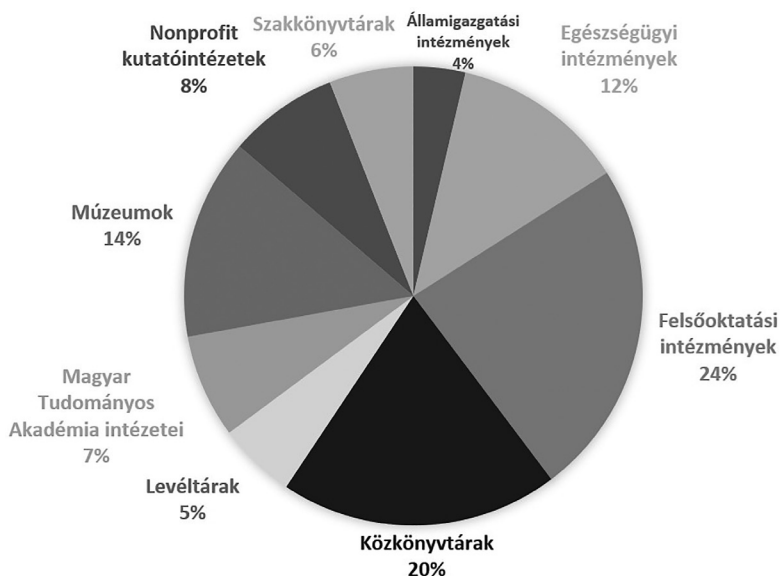
1. táblázat
Az EISZ intézményi köre 2019 januárjában⁴

<i>Az intézmény típusa</i>	<i>Az intézmények száma</i>
Államigazgatási intézmények	8
Egészségügyi intézmények	27
Felsőoktatási intézmények	52
Közkönyvtárak	43
Levéltárak	12
Magyar Tudományos Akadémia intézetei	16
Múzeumok	31
Nonprofit kutatóintézetek	17
Szakkönyvtárak	13
Mindösszesen	219

2016 és 2018 között 2 államigazgatási intézmény, 5 egészségügyi intézmény, 5 felsőoktatási intézmény, 23 közkönyvtár, 12 levéltár, 22 múzeum, 6 nonprofit kutatóintézet és 4 szakkönyvtár csatlakozott az EISZ-hez. Az intézményszám gyarapodása a közkönyvtári, levéltári és múzeumi szektorban egyértelműen a magyar tartalmak megjelenésének tudható be. Ezek az intézmények kizárólag magyar szolgáltatásokat igényeltek a nemzeti programon belül, de a többi intézménytípus esetén is számtalan példát láthatunk arra, hogy egy-egy könyvtár kizárólag az ADT hozzáférése miatt kérte felvételét az EISZ-be. Jól jelzi a felhasználói igényeket, hogy 2018-ban több mint

170, 2019-ben több mint 180 magyarországi intézmény férhetett hozzá az ADT-hez térítésmentesen az EISZ Nemzeti Programnak köszönhetően.

Az intézményi kör így jelentősen átalakult a nemzeti programon belül. Az intézménytípusok szerinti arányok az 1. ábra szerint alakultak 2019 elején.

1. ábra

Az EISZ intézményi körének intézménytípus szerinti arányai 2019 januárjában⁵

A határon túli magyarság helyzete

Az EISZ nemzeti programként nemcsak az országhatáron belül elhelyezkedő intézmények számára szeretne szolgáltatásokat biztosítani, hanem a határon túli magyar intézmények felhasználóinak is. Mielőtt a határon túli magyarság számára elindított projektet bemutatjuk, tekintsük át a külhoni magyarság demográfiai helyzetét, illetve a határon túli magyar könyvtárügy egyes vonatkozásait.

A határon túli magyarok számára vonatkozóan a legbiztosabb támpont a 2011-ben minden környező országban végrehajtott népszámlálás. A szakértők felhívják a figyelmet arra, hogy a népszámlálás során felvett adatok egyes esetekben pontatlanok lehetnek, kiigazításra szorulnak.⁶ Különösen nehézkessé teheti az adatok értelmezését az, hogy a nemzetiség önbevallásos adat, illetve megadása az adatfelvételek során nem volt kötelező. Így több esetben a nemválaszok megfelelő arányát becslésekkel számolják hozzá a ténylegesen felvett adatokhoz.⁷

A fenti problémák mellett más kérdések is felvetődhetnek a népszámlálási adatokkal kapcsolatban, ugyanakkor más, biztosabb adatforrás nem áll rendelkezésre.⁸

A 2011-ben lezajlott összeírásokat a teljességre törekvően *Kapitány Balázs* foglalta össze. Leírása alapján a határon túli, Kárpát-medencében élő magyarság létszáma mintegy kétmillió főre tehető.

A határon túli magyar lakosság legnagyobb része (1,2 millió fő) a mai Románia területén él. További nagy földrajzi egységek a Felvidék (458 ezer fő), a Vajdaság (251 ezer fő) és Kárpátalja (141 ezer fő). A fentiek mellett lényegesen kisebb számban élnek magyarok Ausztria, Horvátország és Szlovénia területén. Kapitány felhívja a figyelmet arra, hogy a határon túli magyarság számának csökkenése az elmúlt években kisebb mértékűvé vált más nemzetiségekhez képest.⁹

A határon túli magyarság számára a kulturális identitás megőrzése kiemelten fontos szempont. Erre igyekszik reflektálni a magyar könyvtárügy is. Az elmúlt években az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) koordinálásával képzési program indult határon túli magyar könyvtárosok számára¹⁰, az Országgyűlési Könyvtár szervezésében hamarosan tizedik alkalommal valósul meg a Könyvtár, ami összekötő ösztöndíjprogram.¹¹ A fentiek mellett több rendezvény is a határon túli magyar könyvtárosokat célozza meg, ilyen például a Magyar könyvtárosok világtalálkozója, a Kárpát-medencei könyvtárosok konferenciája. Határon túli könyvtárosok rendszeresen látogatják az MKE vándorgyűlését is – olyannyira, hogy 2012-ben „Az év fiatal Könyvtárosa-díj” Kovács Máté Alapítvány különdíját a szabadkai városi könyvtár akkori munkatársa, *Hicsik Dóra* nyerte el. A határon túli könyvtárak dolgozói így a hazai szakmai közegbe ágyazódva kapcsolódhatnak magyarországi programokhoz, tájékozódhatnak a szakmai újdonságokról és vehetnek részt a szakmai diskurzusokban.¹² Ezekben a folyamatokban az MKE is fontos katalizátora a kapcsolatok alakulásának. Ahogy Barátné Hajdu Ágnes nyilatkozott a kérdésről: „Különlegesen fontos szerepet tölt be a külügyi feladatokban a határon túli magyar könyvtáros szervezetekkel való kapcsolattartás. Állandó meghívottjaik minden jelentős rendezvényünknek (vándorgyűlés, könyvfesztivál, konferenciák, továbbképzések), és egyre gyakrabban közreműködői is valamelyik nagy egyesületi eseménynek.”¹³

ITM céltámogatás a határon túli intézmények számára

Az EISZ éves költségvetésének körülbelül felét a központi támogatás teszi ki, amelyet az Innovációs és Technológiai Minisztérium (ITM) keretein belül működő Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) biztosít. A központi költségvetés fedezi az adatbázisok százalékos támogatását, illetve az EISZ további szolgáltatásait (pl. a COMPASS adatbázist). Az EISZ nemzeti programként nem kizárólag magyarországi intézmények számára szolgáltat, azonban egészen 2018-ig arányaiban mégis meglehetősen csekély számban vettek részt határon túli intézmények a programban.

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium 2018 második félévében biztosított céltámogatást az EISZ számára, hogy határon túli magyar intézményeknek nyújtson lehetőséget az online szakirodalmi és közművelődési források elérésére. Ennek kö-

szönhetően a határon túli intézmények 2019. évi adatbázis-előfizetését 100%-ban támogatja az EISZ. A támogatás vonatkozik a rendszerhasználati díjra, illetve az EISZ keretében korábban igényelt, nemzetközi adatbázisokra is annak a hat intézménynek az esetében, amelyek korábban is tagjai voltak a nemzeti programnak. A projekt folyamatosan zajlik újabb intézmények bevonásával, jelen írásban a 2019. május 13-i adatoknak megfelelően mutatjuk be az eredményeket.

2018-ig hat határon túli intézmény volt tagja az EISZ-nek: az Erdélyi Múzeum-Egyesület, az Európa Kollégium Egyetemista Központ, a Fórum Kisebbségkutató Intézet, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet és a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem.

Az ITM céltámogatásának köszönhetően további húsz határon túli intézmény vehet részt a nemzeti programban, így a külföldi magyarság minden jelentősebb településen hozzáférhet több mint 5000 magyar e-könyvhöz: az Akadémiai Kiadó, a Kronosz Kiadó, a L'Harmattan Kiadó, a Mentor Kiadó, az Osiris Kiadó, a Szaktudás Kiadó, a Tinta Könyvkiadó és a Typotex Kiadó online e-könyves adatbázisaihoz, illetve az Arcanum Digitális Tudománytárhoz.

A programba bevont intézmények között települési könyvtárak, múzeumok, felsőoktatási intézmények és kutatóintézetek egyaránt megtalálhatók. Az intézmények kiválasztásánál fontos szempont volt, hogy valamennyi határon túli régióban elérhetőek legyenek az EISZ-en keresztül biztosított magyar nyelvű e-könyves adatbázisok. 2019 májusában 8 felsőoktatási intézmény, 8 közkönyvtár, 3 múzeum, 2 kutatóintézet és 1 szakkönyvtár vett részt a határon túli intézményeket megcélzó programban. Az ITM céltámogatás keretében további négy intézmény csatlakozása volt folyamatban ebben az időszakban. A projekt keretében a négy további csatlakozóval együtt 26 intézmény számára biztosítja az EISZ a szolgáltatások hozzáférését.

2. táblázat

Határon túli intézmények megoszlása ország és intézménytípus szerint¹⁴

<i>Az intézmény típusa országonként</i>	<i>Az intézmények száma</i>
Románia	12
Felsőoktatási intézmény	5
Közkönyvtár	2
Múzeum	3
Nonprofit kutatóintézet	1
Szakkönyvtár	1
Szerbia	4

HATÁRON TÚLI MAGYAR KÖNYVTÁRAK AZ EISZ-BEN

Felsőoktatási intézmény	1
Közkönyvtár	3
Szlovákia	4
Felsőoktatási intézmény	1
Közkönyvtár	2
Nonprofit kutatóintézet	1
Szlovénia	1
Közkönyvtár	1
Ukrajna	1
Felsőoktatási intézmény	1
<i>Mindösszesen</i>	<i>22</i>

A 2. táblázatban látható, hogy az intézmények országok szerinti megoszlása tükrözi a magyarság demográfiai adatait. A legtöbb intézmény így Romániában, Szlovákiában és Szerbiában található. A romániai területen elsősorban az erdélyi településeken, Szerbiában pedig Észak-Vajdaságban találhatók nagyobb számban az érintett intézmények közül. Ezek mellett természetesen Partium, Bánát és Dél-Vajdaság települései is bekapcsolódtak a programba. A projektben Kolozsvár adja a legtöbb intézményt, minden más település egy, ritkább esetben két intézménnyel szerepel a programban.

Az EISZ Titkárság szakértői ütemezett helyszíni képzéseken mutatták be az szolgáltatásokat a kedvezményezett intézményekben. Emellett az újonnan csatlakozó tagintézmények munkatársai Budapesten kétnapos rendezvény keretében ismerkedhettek meg az EISZ működésével és a nemzeti program keretében elérhető szolgáltatásokkal. A két nap során bemutatkoztak a programba bevont magyar szakkönyvkiadók és adatbázis-fejlesztők, illetve ismertetésre kerültek az MTA Könyvtár és Információs Központ által biztosított kutatástámogató szolgáltatások.

Az EISZ tagintézményi köréhez 2019 májusában a 3. táblázat szerinti határon túli intézmények tartoznak. Az intézmények túlnyomó része kizárólag az ITM céltámogatásnak köszönhetően tudja biztosítani az e-könyvek elérését a felhasználói számára.

3. táblázat

Határon túli intézmények az EISZ Nemzeti Programban 2019. május 13-án¹⁵

<i>Az intézmény típusa</i>	<i>Az intézmény neve</i>	<i>Központi telephely</i>	<i>Ország</i>
Közkönyvtár	Bocatus János Könyvtár	Kassa	Szlovákia
Közkönyvtár	Bod Péter Megyei Könyvtár	Sepsiszentgyörgy	Románia
Múzeum	Csíki Székely Múzeum	Csíkszereda	Románia

Nonprofit kutatóintézet	Erdélyi Múzeum-Egyesület	Kolozsvár	Románia
Felsőoktatási intézmény	Európa Kollégium Egyetemista Központ	Újvidék	Szerbia
Nonprofit kutatóintézet	Fórum Kisebbségkutató Intézet	Somorja	Szlovákia
Múzeum	Haáz Rezső Múzeum	Székelyudvarhely	Románia
Felsőoktatási intézmény	Hittudományi Főiskola és Papnevelő Intézet	Gyulafehérvár	Románia
Felsőoktatási intézmény	II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola	Beregszász	Ukrajna
Szakkönyvtár	Jakabffy Elemér Alapítvány	Kolozsvár	Románia
Közkönyvtár	Juhász Erzsébet Könyvtár	Topolya	Szerbia
Felsőoktatási intézmény	Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet	Kolozsvár	Románia
Közkönyvtár	Lendvai Könyvtár és Kulturális Központ	Lendva	Szlovénia
Felsőoktatási intézmény	Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem	Marosvásárhely	Románia
Közkönyvtár	Matej Hrebenda Könyvtár	Rimaszombat	Szlovákia
Felsőoktatási intézmény	Partiumi Keresztény Egyetem	Nagyvárad	Románia
Felsőoktatási intézmény	Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem	Kolozsvár	Románia
Felsőoktatási intézmény	Selye János Egyetem	Révkomárom	Szlovákia
Közkönyvtár	Szabadkai Városi Könyvtár	Szabadka	Szerbia
Múzeum	Székely Nemzeti Múzeum	Sepsiszentgyörgy	Románia
Közkönyvtár	Székelyudvarhelyi Városi Könyvtár	Székelyudvarhely	Románia
Közkönyvtár	Vajdasági Magyar Művelődési Intézet	Zenta	Szerbia

Az újonnan csatlakozó intézmények között több kisebb települési könyvtár is található. Az ő esetükben általában nem álltak rendelkezésre korábban előfizetési online adatbázisok. Számukra az EISZ által felkínált lehetőség így nemcsak egy új, addig hiányzó szolgáltatási igény kielégítését jelenti, hanem egyben a szakmai fejlődéshez, a jobb adatbázis-ismerethez is hozzájárul. Előfordult, hogy könyvtárak az adatbázis-

szolgáltatás miatt igényeltek fix IP-címet, de több esetben helyszíni adatbázis-használati tréningre is sor került. A képzésekre a Fórum Kisebbségkutató Intézetben, a Juhász Erzsébet Könyvtárban, a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézetben, a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetemen, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen és a Selye János Egyetemen került sor. Látható, hogy a képzést befogadó intézmények elsősorban a felsőoktatáshoz köthetők. A továbbiakban a titkárság munkatársai a közkönyvtárakra és a múzeumokra összpontosítva szervezik a tréningeket.

A helyszíni képzések és a kétnapos budapesti találkozó nagy segítséget jelent abban is, hogy a határon túli könyvtárosok megismerkedjenek a nemzeti program működésével, személyes kapcsolatok alakuljanak ki. Ez elősegítheti azt is, hogy az EISZ szolgáltatásaival korábban nem találkozó könyvtárosok könnyebben megfogalmazzák kérdéseiket, javaslataikat, és így segítsék a céltámogatás tényleges, igényekhez igazított hasznosulását.

Összefoglalás

A projekt koncepciója, hogy a határon túli magyar intézmények és így a határon túli magyar közösségek számára online szakirodalmi és közművelődési forrásokat biztosítson. A céltámogatás terhére a határon túli intézmények adatbázis-előfizetését 100%-ban támogatja az EISZ, de emellett több más cél is teljesülhet a nemzeti programban. Így például lehetőség nyílt a nemzeti programban már korábban részt vevő intézmények adatbázis-hozzáféréseinek bővítésére; az adatbázis-használat elősegítése egyéni konzultációk és tréningek szervezésére; illetve sikerült több határon túli intézményt bevonni az EISZ-be.

A projekt értékelésekor lehetőség nyílik majd a támogatás hasznosulásának vizsgálatára: az intézményi körrel lefolytatott konzultációk, az adatbázis-használati adatok elemzése biztosíthatja, hogy pontos kép alakuljon ki a könyvtári adatbázisok kezeléséről. A továbbiakban a szakértői és a finanszírozó hatóságokkal folytatott egyeztetés teremtheti meg a projekt célzott folytatását – például az intézményi kör vagy a szolgáltatási kínálat bővítését –, és az ahhoz szükséges források biztosítását.

Az ITM által biztosított céltámogatás keretében 2019-ben 26 határon túli intézmény férhet hozzá 5000 magyar e-könyvhöz és további adatbázisokhoz. A támogatás felhasználása így egyszerre segíti a határon túli magyarság szakirodalmi és közművelődési ellátását, a kedvezményezett könyvtárak szolgáltatásainak bővítését, illetve az EISZ-nek mint nemzeti programnak a teljes magyarságot kiszolgáló stratégiai céljait.

Irodalom és jegyzetek

1. PEGÁN Anita: „Kíváncsi vagyok arra, hogy mi történik máshol”. Beszélgetés Barátné Hajdu Ágnessel, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete külügyekért felelős alelnökével. =

- Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 19. évf. 8. sz. 2010. 38–47. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/01300/01367/00234/pdf/EPA01367_3K_2010_08_38-47.pdf [2019. június 20.]
2. DÉR Ádám – LENCSES Ákos: Az EISZ Nemzeti Program szerepe a könyvtárak külföldi szakirodalommal való ellátásában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. évf. 5. sz. 2017. 241–246. p. Forrás: <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/972/10385> [2019. június 20.]
 3. LENCSES Ákos – SÜTŐ Péter: Online tartalmak konzorciumi beszerzése. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 27. évf. 11. sz. 2018. 28–33. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/01300/01367/00308/pdf/EPA01367_3K_2018_11_028-033.pdf [2019. június 20.]
 4. Forrás: saját szerkesztés az EISZ nyilvántartása alapján.
 5. Forrás: saját szerkesztés az EISZ nyilvántartása alapján.
 6. HABLICSEK László: A Kárpát-medencei magyarság előreszámitása 2021-ig. = Demográfia, 48. évf. 1. sz. 2005. 83–109. p. Forrás: <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/583/729> [2019. június 20.]
 7. KAPITÁNY Balázs: Kárpát-medencei népszámlálási körkép. = Demográfia, 56. évf. 1. sz. 2013. 25–64. p. Forrás: <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/368/601> [2019. június 20.]
 8. LENCSES Ákos: A nemzetiségi statisztika forrásai. = Könyvtári Levelező/lap, 22. évf. 12. sz. 2010. 13–15. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/00300/00365/00107/pdf/EPA00365_Konyvtari_Levelezo_Lap_2010_12.pdf [2019. június 20.]
 9. KAPITÁNY Balázs: i. m.
 10. HANGODI Ágnes: A határon túli magyar könyvtárosok továbbképzése – folytatás határokon kívül. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 24. évf. 3. sz. 2015. 3–6. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/01300/01367/00265/pdf/EPA01367_3K_2015_03_03-06.pdf [2019. június 20.]
 11. REDL Károly: „Könyvtár, ami összeköt” 2011–2015. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 25. évf. 7. sz. 2016. 29–32. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/01300/01367/00280/pdf/EPA01367_3K_2016_07_029-032.pdf [2019. június 20.]
 12. HARASZTI Pálné: A Magyar Könyvtárosok Egyesületének kapcsolatrendszere a határon túli magyar könyvtárosokkal. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 14. évf. 7. sz. 2005. 3–7. p. Forrás: <http://epa.oszk.hu/01300/01367/00067/pdf/01konyvtarpolitika.pdf> [2019. június 20.]
 13. PEGÁN Anita: i. m.
 14. Forrás: saját szerkesztés az EISZ nyilvántartása alapján.
 15. Forrás: saját szerkesztés az EISZ nyilvántartása alapján.

Lencsés Ákos a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program Intézményi Koordinációs Osztály osztályvezető főkönyvtárosa, az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudományi Doktori Program doktorjelöltje, a Kodolányi János Egyetem Kulturális Tanulmányok Tanszék óraadó oktatója.

ORCID: 0000-0003-4461-1105

AZ ÉLELMISZER-BIZTONSÁG ONLINE INFORMÁCIÓFORRÁSAI

A KÖNYVTÁRAK SZEREPE ÉS LEHETŐSÉGE A VÁSÁRLÓI TUDATOSSÁG NÖVELESÉBEN

BODA GÁBORNÉ KÖNTÖS NELLI

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetében 2010 és 2015 között „Környezettudományi és agrártudományi tájékoztatás” címmel oktattam szakirányú kurzust a mesterképzésben (MA) résztvevő, a Kutatásfejlesztési információmenedzser specializációt választó informatikus könyvtáros hallgatóknak. A kurzus keretében számtalan hazai és külföldi agrártudománnyal, élelmiszer-biztonsággal foglalkozó adatbázist tanulmányoztunk hallgatóimmal, melyek nemcsak a tudományos kutatás céljait szolgálják, hanem gyakorlati jelentőséggel bírnak a fogyasztók, a vásárlók számára is. A megismert adatbázisok azóta jelentős átalakuláson mentek keresztül, formailag és tartalmilag egyaránt, így fokozott érdeklődéssel fordultam ismét a téma irányába.

Az *Eurobarométer-sorozat* legfrissebb felmérésének eredményei azt mutatják, hogy vásárláskor a fogyasztók számára a származás, az ár és az íz mellett az egyik legfontosabb tényező az élelmiszer-biztonság. Ennek ismeretében joggal merül fel a kérdés, hogy mit tehet a könyvtár, ha a világhálót e témában elárasztó tartalmak helyett a valódi, magas színvonalú forrásokra szeretné ráirányítani olvasói figyelmét? Melyek azok a hazai szakmai szervezetek, amelyek gondoskodnak róla, hogy az élelmiszer-biztonságról szóló, közérdeklődésre számot tartó információk elérhetők legyenek a világhálón az érdeklődők széles köre számára? A tanulmány ezt a kérdéskört igyekszik körüljárni és betekintést nyújtani azokba a hiteles és folyamatosan aktualizált adattárakba, melyek elősegíthetik a vásárlói tudatosság növelését, és bárki számára térítésmentesen elérhetők.

„Megbízható tudomány a biztonságos élelmiszerek érdekében.”¹

Élelmiszer-biztonságról hiteles forrásból

Az élelmiszer-biztonság a mindennapjaink része. Észrevétlenül és mégis alapjaiban határozza meg egészségünket, és ezáltal életminőségünket. Gyakran tudomást sem veszünk róla, mert természetesnek tekintjük, hogy az élelmiszer, amit elfogyasztunk egészséges és biztonságos. A sajtóban és a médiában időről időre megjelenő híradások mégis óvatosságra intenek bennünket. Ismeretlen eredetű és jelöletlen élelmiszerek,

újracsomagolt és újradátumozott termékek, veszélyes adalékanyagok, termékviisszahívások, megannyi kérdés és bizonytalanság, ami az emberek többségét arra készteti, hogy részletesen utána nézzen az általa látottaknak, hallottaknak.

Mindezek ismeretében felvetődik a kérdés, hogy mit tehet a könyvtár, ha a világhálót e témában elárasztó, a hitelesség látszatát keltő, reklámfogásokkal körbeárasztott tartalmak helyett a valódi, magas színvonalú, megbízható forrásokra szeretné ráirányítani olvasói figyelmét? Melyek azok a hazai szakmai szervezetek, amelyek gondoskodnak róla, hogy az élelmiszer-biztonságról szóló, közérdeklődésre számot tartó információk elérhetők legyenek a világhálón az érdeklődők széles köre számára? Hol lelhetők fel azok az adattárak és elektronikus dokumentumok, amelyeket a tájékoztató könyvtáros nyugodt szívvel ajánlhat a hozzá forduló olvasóknak, és amelyekből jómaga is meríthet munkája során? A tanulmány ezt a kérdéskört igyekszik körüljárni. Betekintést nyújt azokba a hiteles, ellenőrzött és folyamatosan aktualizált hazai adattárakba, melyek az általános tájékozódást szolgálják, és bárki számára térítésmentesen elérhetők. Az online információforrások közti válogatás hangsúlyozott célja a szabadon elérhető források feltárása, melyek előfizetés nélkül hozzáférhetők bármely könyvtárból, ugyanakkor biztonsággal nyújtanak releváns információt a téma iránt érdeklődő fogyasztók számára, a vásárlói tudatosság növelése érdekében.

Vásárlói tudatosság számokban

Az *Eurobarométer-sorozat* legfrissebb, az élelmiszer-biztonság fogyasztói megítélését vizsgáló felmérése² során, 2019 áprilisában csaknem 28.000 embert kérdeztek meg az Európai Unió országaiban. A felmérés eredménye alapján kiderült, hogy vásárláskor a fogyasztók számára a származás, az ár és az íz mellett az egyik legfontosabb tényező az élelmiszer-biztonság.³ „Az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság⁴ (European Food Safety Authority – EFSA) felmérése rámutat, hogy a fogyasztók magas szintű (55%) tudatossággal rendelkeznek az élelmiszer-biztonság témájával kapcsolatban, és kétharmaduk táplálkozási szokásait jelentősen meghatározza. Részletesebben vizsgálva az eredményeket elmondható, hogy nem volt olyan tényező, amely mindegyik országban dominálna. Mindazonáltal kiemelhető az antibiotikumokkal, hormonokkal és szteroidokkal (44%), az élelmiszerekben megtalálható növényvédő szerekkel (39%) és az élelmiszeripari adalékanyagokkal (36%) kapcsolatos aggodalom mértéke. Ugyanakkor a korábbi felmérésekhez képest csökkent a genetikailag módosított élelmiszerekkel (Genetically Modified Organisms – GMO) kapcsolatos aggodalom, míg az élelmiszerekkel érintkezésbe kerülő anyagok nyomai (például műanyag vagy alumínium a csomagolásban) új elemként jelentek meg. A magyar fogyasztókban az élelmiszeripari adalékanyagok és növényvédő szer (43%) kelt a legnagyobb aggodalmat, amelyet az antibiotikumok és a szermaradványok (32%), illetve a GMO-tartalom (32%) követ.”⁵

„Európában a tudósok (82%), a fogyasztói szervezetek (79%) és a termelők (69%) élvezik a legnagyobb fogyasztói bizalmat az élelmiszerek biztonságára vonatkozó tájékoztatás során. Ugyanakkor a vizsgálat rámutat, hogy az uniós lakosok kevésbé ismerik az EU élelmiszer-biztonsági rendszerének működését. A hazai eredmények szintén a tudósokkal (83%) és a fogyasztói érdekvédelmi szervezetekkel (79%) kapcsolatos bizalom dominanciáját mutatják. Azonban hazai viszonylatban kiemelendő a nemzeti hatóságok (72%), az EU intézményei (68%), a civilszervezetek (63%), az élelmiszeripar (57%), a szupermarketek és éttermek (50%), a hírességek, bloggerek, befolyásos személyek (36%) uniós átlaghoz képest jelentősebb befolyása.”⁶

„Az európai összesítést tekintve a televízió a legjelentősebb információforrás az élelmiszerekkel kapcsolatos kockázatokról való tájékozódás során, azonban kiemelendő a 15–24 évesek körében a közösségi média, míg az idősebb lakosok esetében az újság és a rádió fontossága. Hazánkban szintén jelentős a televízió dominanciája (67%), azonban második helyen a család, a barátok és a szomszédok véleménye (45%) áll.”⁷ A harmadik helyen pedig az internet (közösségi média nélkül) szerepel 33%-kal.⁸

A Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal információforrásai

Magyarországon 2012 márciusa óta az élelmiszerlánc felügyeletét a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal (Nébih) és a Kormányhivatalok látják el. A hivatal az Agrárminisztérium országos hatáskörrel rendelkező háttérintézménye. Munkája során felügyeli az élelmiszerlánc-biztonsági szabályok betartását, küzd az élelmiszerhamisítások és a feketegazdaság ellen. Küldetése az Élelmiszerlánc-biztonsági Stratégiában⁹ megfogalmazott célkitűzések megvalósítása, a magyar élelmiszerlánc-biztonság védelme és javítása. Ennek érdekében a hagyományosnak mondott hatósági intézkedések hatékonyságának javítása mellett a Nébih nagy figyelmet fordít az ellenőrzésekből, vizsgálatokból eredő információk gyűjtésére, feldolgozására és közérthető módon való megosztására, kommunikálására. Egyes programjainak kiemelt szempontja a vásárlói tudatosság növelése.¹⁰

2019 tavaszán a hivatal tevékenységével és ismertségével kapcsolatban végzett felmérése szerint a válaszadók 87,5%-a ismeri a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivalt, és 74%-a megbízik a munkájában. Ezzel az értékkel a vizsgált állami intézmények közül az állampolgárok szerint a legmegbízhatóbb hivatal lett.^{11 12} A következőkben vegyük sorra, hogy milyen szabadon hozzáférhető információforrásokat kínál a Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal, a szervezet honlapjának menüpontjai alapján haladva.

Jogsértések kereshető listája

Az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvény alapján közzétett jogsértéseket tartalmazó összeállítás pillanatnyilag 2017 augusztusától

napjainkig kereshető formában teszi elérhetővé az érdeklődők számára a Nébih által feltárt jogsértéseket. A keresőfelületen az általános keresést választva a gyűjtemény teljes szövegében böngészhetünk, melyet szűkíthetünk az időpont, a termékkör/tevékenység, illetve a jogsértést elkövető személy, vagy vállalkozás nevének beírásával. A jogsértés részletes leírásában szerepel az eset feltárásának időpontja, az érintett termékkör/tevékenység, a vállalkozás, vagy magánszemély neve, címe, a vezető tisztségviselő(k) neve, az érintett termék és annak pontos azonosítására alkalmas adatai, a szabálytalanság rövid leírása, valamint az eljáró hatóság neve. A leírás végén a Nébih által a sajtó számára kiadott közlemény található, a hatósági ellenőrzés során készített fénykép- és videófelvételekkel együtt, melyek időnként döbbenetes körülményeket mutatnak be. Szinte elképzelhetetlen, hogy ezekben az üzemekben emberi fogyasztásra szánt termékek készültek, és azok valamilyen módon bekerültek, bekerülhettek a hazai élelmiszerláncba. A lista elérési útja a Nébih honlapjának menürendszerében: Nébih – Hivatal – Közérdekű adatok – Jogsértés listák – Élelmiszer.

Visszahívott termékek adatbázisa

Ha felmerül a gyanú, hogy egy – már kereskedelmi forgalomban kapható – termék nem felel meg az élelmiszerlánc-biztonsági követelményeknek, akkor termékvisszahívásra kerül sor, melyet kezdeményezhet a gyártó, a fogyasztó, valamint a hatóság is. A Nébih honlapján 2019 márciusában elindított alkalmazásban a gyártók, forgalmazók által jelzett, illetve a RASFF riasztási rendszerben (az Európai Unió élelmiszer- és takarmánybiztonsági riasztási rendszere: Rapid Alert System for Food and Feed – RASSF), az utóbbi hat hónapban megjelent termékvisszahívások láthatók. Az adatbázisban kereshetünk a termék nevére, a probléma jellegére, a visszahívás időpontjára, és van lehetőség teljes szövegű keresésre is, ha az általános keresés mezőbe írjuk keresőkifejezésünket. Például a „probléma jellege” keresőmezőbe az „üveg” kifejezést írva azt láthatjuk, hogy az utóbbi hat hónapban három alkalommal került sor termékvisszahívásra: két esetben üvegszilánk esetleges jelenléte, egy esetben pedig szódagép üvegpalackjának töréséből eredő sérülésveszély miatt. A visszahívott termékek adatbázisának elérési útja a Nébih honlapjának menürendszerében: Nébih – Aktualitások – Termékvisszahívás.¹³

E-számok adatbázisa

Mi az igazság az E-számokkal kapcsolatban? Valóban egytől egyig káros adalékanyagokról van szó? Manapság számos tévhit kering a köztudatban az E-számokról, pedig nem minden E-szám takar mesterséges adalékanyagot. Az adatbázis segítségével a vásárlók összesen 329 adalékanyag leggyakoribb funkcióját, esetleges nem kívánt hatását, veszélyeit ismerhetik meg, a részletekre kattintva pedig arról is tájékozódhatnak, hogy mely termékekben fordulnak elő leggyakrabban. A leírás végén a további információkat választva a témához kapcsolódó szakirodalmat is ajánl az adatbázis.

Az alábbi ábra (1. ábra) egy veszélytelen adalékanyag, az E160d kóddal jelölt likopin adatlapját mutatja be. Az E-számok adatbázisának elérési útja a Nébih honlapjának menürendszerében: Nébih – Aktualitások – Tudástár – E-szám kereső.¹⁴

E-szám kereső

Általános keresés

E-szám

Név

Leggyakoribb funkció

Esetleges nem kívánt hatások

Részletek

E-szám	Név	Leggyakoribb funkció	Esetleges nem kívánt hatások	Részletek
E160d	Likopin	Színezék	nem ismert	Megtekintés

Részletes információk

E-szám E160d

Név Likopin

Leggyakoribb funkció Színezék

Esetleges nem kívánt hatások nem ismert

Egyéb elnevezések:

- E 160d(i): Szintetikus likopin
 - Kémiai szintézisből származó likopin
- E 160d (ii): Likopin piros paradicsomból
 - Natural Yellow 27
- E 160d(iii): Likopin Blakeslea Trisporából
 - Natural Yellow 27

Rövid leírás: Piros-narancs színű színezék, melyet leggyakrabban piros paradicsomból vonnak ki, de előállíthatják szintetikus úton is.

Példák engedélyezett felhasználásra: jeges édessegek, levesek, ömlesztett sajtok, finompékárúk, szósók
A kereskedelmi készítmény különböző karotinoidok keverékéből áll, fő alkotója a likopin.

További információ (angol nyelven):

<http://www.efsa.europa.eu/en/efsajournal/doc/674.pdf>

1. ábra

Veszélyes vagy sem? E160d: a likopin adatlapja
Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/e-szam-kereso>

Magyar élelmiszer tanúsító védjegyek kereshető adatbázisa

„A védjegy az egyes áruk és szolgáltatások eredetének azonosítására szolgáló jogi oltalom. Megkülönböztető képessége folytán az áruknak és szolgáltatásoknak sajátos, eltérő jelleget ad, ezzel biztosítva, hogy a fogyasztók (vásárlók) az összetévesztés bármely eshetősége nélkül megkülönböztessék az adott védjeggyel ellátott árukat és szolgáltatásokat mások hasonló áruitól vagy szolgáltatásaitól. Ezen túlmenően kiemelkedő szerepet játszik a marketingben, és általában a piaci versenyben, lehetővé teszi a fogyasztó számára, hogy kedvező vásárlási tapasztalat esetén később azt újra megismételhesse, illetve kedvezőtlen tapasztalat esetében elkerülhesse a szóban forgó árukat vagy szolgáltatásokat. A védjegyoltalom azt illeti meg, aki a megjelölést a törvényben előírt eljárás útján lajstromoztatja.”¹⁵ „A tanúsító védjegy egy olyan speciális védjegyfajta, amelyet a védjegybejelentésben ilyenként jelölnek meg, és amely

alkalmas arra, hogy a védjegyjogosult által az anyagösszetétel, az áruk gyártási módja vagy a szolgáltatásnyújtás módja, illetve a minőség, pontosság vagy egyéb jellemző tekintetében tanúsított árukat vagy szolgáltatásokat megkülönböztesse az ilyen tanúsítással nem rendelkező más áruktól vagy szolgáltatásoktól.”¹⁶

A Nébih online tudástárába a hazai élelmiszerekre vonatkozó tanúsító védjegyeket gyűjtötték össze. Az adatbázis jelenleg 41 védjegyet tartalmaz, melyekre kereshetünk a megjelölés, a jogosult neve, a védjegy lajstromszáma és a nizzai osztályozás¹⁷ alapján. Az általános keresés mezőt használva a leírások teljes szövegében böngészhetünk. Ha viszont a védjegy képe alapján szeretnénk tájékozódni, a Nébih honlapján erre is van lehetőség a Képes Tanúsító Védjegy keresőben.¹⁸ Az összeállításban megtalálhatók többek között a Magyar Termék¹⁹, a Hazai Termék²⁰ és a Hazai Feldolgozású Termék²¹ védjegyek (2. ábra) egyaránt, melyek részletes leírásából kiderül, hogy pontosan mi az eltérés az említett megjelölések között, továbbá milyen feltételeknek kell eleget tenni ahhoz, hogy ezeket a védjegyeket viselhessék a különböző élelmiszeripari termékek.

2. ábra

Három ismert magyar tanúsító védjegy

Forrás: <https://bit.ly/354YV0k>

A védjegyek adatbázisának elérési útja a Nébih honlapjának menürendszerében: Nébih – Aktualitások – Tudástár – Védjegyek.²²

Veszélyzóna: biológiai és kémiai szennyezők adatbázisa

Milyen megbetegedéseket okozhatnak a mikotoxinok? Kockázatosak-e a mákos sütemények a mákban termelődő alkaloidok miatt? Ezekre és sok más hasonló kérdésre ad választ, és – a hétköznapiakban gyakran felmerülő bizonytalanságok eloszlátását célzó – tanácsokat a Nébih „Veszélyzóna adatbázisa”, melynek célja, hogy az érdeklődők egy helyen, könnyen és mélyebb szinten utánanézdhessenek a felsorolt veszélyforrások hátterének. A különböző „veszélyek” a következő 7 fő kategóriába rendezve jelennek meg:

- allergének (pl. glutén),
- bélfertőzések (pl. E. coli),
- élelmiszer adalékanyagok (pl. színezékek),
- kémiai veszélyek (pl. aflatoxinok),
- mikrobiológiai veszélyek (pl. botulizmus),

- parazita (pl. a méhcsaládokat károsító Varroa destruktor atka),
- zoonózis (pl. kullancsencephalitis).

Az egyes tételekhez tartozó adatlapon szerepel a veszély neve, főkategóriája, alkategóriája, hatásának, kártételének leírása, valamint további – az interneten hozzáférhető – információk. Az adatbázis elérési útja a Nébih honlapjának menürendszerében: Nébih – Aktualitások – Tudástár – Veszélyzóna.²³

Élelmiszer-jogszabályok gyűjteménye

A folyamatosan aktualizált és pdf formátumban elérhetővé tett gyűjteményben megtalálhatók a Nébih Élelmiszer- és Takarmánybiztonsági Igazgatósága élelmiszerekkel összefüggő feladat- és hatáskörét érintő alapvető és legfontosabb előírások, a közvetlen hatállyal bíró közösségi rendeletek, a kötelezően alkalmazandó magyar törvények, magyar rendeletek, illetve az ezekben kiadásra került *Magyar Élelmiszerkönyvek*. A legfrissebb jogszabálygyűjtemény (89. kiadás) 105 oldalon keresztül ismerteti a legfontosabb előírásokat, melyekhez az összeállítás szövegében közvetlen ugrópontokat is ad. A gyűjtemény elérési útja a Nébih honlapjának menürendszerében: Nébih – Információk – Élelmiszer – Hivatali – Élelmiszer-előállítás – Élelmiszer-jogszabályok jegyzéke²⁴

Engedélyezett létesítmények üzemlistája

„Az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvény 23. § (1) bekezdésének előírását figyelembe véve az Európai Unió általános hatályú, közvetlenül alkalmazandó jogi aktusában meghatározott esetekben, valamint hazai jogszabályban előírt esetekben az élelmiszerlánc-felügyeleti szerv engedélye szükséges az élelmiszer-létesítmény működtetéséhez, illetve az élelmiszer-vállalkozási tevékenység folytatásához.”²⁵

„Az Európai Unió valamennyi tagállama nyilvános listát vezet az engedélyköteles létesítményekről.”²⁶ A hazai üzemekről készített, rendszeresen aktualizált nyilvántartásban az engedéllyel rendelkező vagy bejelentett hazai élelmiszervállalkozások szerepelnek, melyeket egykor a Mezőgazdasági Szakigazgatási Hivatal, majd 2012. március 15-i megalakulását követően a Nébih engedélyezett és látott el engedélyszámmal. A pdf formátumban letölthető nyilvántartásban bárki utánanézhethet, hogy a különféle állati eredetű élelmiszerek csomagolásán szereplő, ovális jelölésben²⁷ feltüntetett engedélyszám melyik hazai gyártót, forgalmazót jelzi. Ha az ovális jelölésben szereplő országkód HU, akkor biztosak lehetünk benne, hogy a terméket Magyarországon gyártották, még ha a csomagoláson nem is tüntették fel a gyártót. Az alábbi képen (3. ábra) viszont az látszik, hogy bár a termék forgalmazója magyar, a gyártó nem ismert, de az ovális jelölésben látható RO országkód alapján könnyen kideríthető, hogy a Romániában működő (Strada Nicolae Cănea 140-160, București, România 023076) Danone üzemben készült.

3. ábra
Ovális kódok nyomában*

Az engedélyezett létesítmények üzemlistája a Nébih honlapjának menürendszerében: Nébih – Információk – Élelmiszer – Hivatali – Élelmiszerekkel kapcsolatos adatbázisok.²⁸

Codex Alimentarius Hungaricus: Magyar Élelmiszerkönyv

Frissföl, farmföl, reggeli ital (sajt-, illetve tejimitátumok – ahogy azokat a szakterminológia nevezi²⁹): a hazai élelmiszeripar nyelvújítási bravúrai. Az ilyen és ehhez hasonló elnevezések mögött általában olyan termékek állnak, amelyek nem teljesítik maradéktalanul a *Magyar Élelmiszerkönyv*ben előírtakat; és bár küllemükben jól utánozzák a valódi tejből készült termékeket, de beltartalmukban, élettani hatásaikat tekintve messze elmaradnak azoktól. Ha tudatos vásárlóként szeretnénk többet megtudni a Magyarországon forgalomba hozott termékek elnevezésével, minőségével, előállításával, vizsgálati módszereivel kapcsolatos előírásokról és irányelvekről, akkor az Agrárminisztérium Élelmiszerlánc-felügyeletért felelős Államtitkárságának honlapján elérhető *Magyar Élelmiszerkönyv*hez kell fordulni. A *Magyar Élelmiszerkönyv* segít tisztázni, hogy milyen minőségi előírásoknak kell eleget tenni ahhoz, hogy egy tejterméket tejnek, tejfölnek lehessen nevezni.

A 2008. évi XLVI. törvény az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről 65. § (1) bekezdése értelmében az élelmiszer-szabályozást a nemzetközi szervezetek – mindegyiknek a FAO / WHO (Food and Agriculture Organisation of the United Nations – Egyesült Nemzetek Szervezetének Élelmiszerügyi és Mezőgazdasági Szervezete /

* A képet a szerző készítette.

World Health Organization – Egészségügyi Világszervezet) *Codex Alimentarius* – előírásaival összhangban, illetve ajánlásaira tekintettel kell kialakítani.³⁰ A *Codex Alimentarius Hungaricus*, azaz a *Magyar Élelmiszerkönyv*³¹ már kezdetől fogva ennek szellemében jött létre. „Magyarországon először 1976-ban született törvény arról, hogy az élelmiszerek minőségére és előállításuk módjára vonatkozó főbb adatokat központosítva szabályozott gyűjteményben [...] kell rögzíteni. Ekkor alakították meg a Magyar Élelmiszerkönyv Bizottságot, és elkezdődött a különböző szakterületeken az előírások kidolgozása.”³²

A *Magyar Élelmiszerkönyv* az egyes élelmiszerekre, illetve az élelmiszerek vagy élelmiszer-összetevők egyes csoportjaira vonatkozó élelmiszer-minőségi, élelmiszer-jelölési és élelmiszer-biztonsági (élelmiszer-higiéniai), valamint az élelmiszerek vizsgálata során alkalmazandó módszerekre vonatkozó, az e törvény végrehajtására kiadott jogszabályokban meghatározott kötelező előírások (a továbbiakban: élelmiszerkönyvi előírások), valamint irányelvek (a továbbiakban: élelmiszerkönyvi irányelvek) gyűjteménye.³³ Az élelmiszerkönyvi irányelvek alkalmazása nem kötelező, azonban az élelmiszerkönyvi irányelvben szereplő megnevezés használata esetén az élelmiszernek az irányelvben foglaltaknak meg kell felelnie.³⁴

A *Magyar Élelmiszerkönyv* három részből áll. Első kötete az Európai Unió által irányelvben meghatározott *általános előírásokat* tartalmazza, melyeket a hazai jogrendbe át kell ültetni. Az első kötet tartalmazza továbbá az *egyes élelmiszerek minőségi követelményeit szabályozó előírásokat* is. Az előírásokat minden egyes uniós tagállam elismeri, így azok minden, hazánkban kereskedelmi forgalomba kerülő élelmiszere vonatkozóan kötelezőek.³⁵ Jelenleg húsz előírás érhető el az Élelmiszerlánc-felügyeleti felelős Államtitkárság honlapján.³⁶

A második kötet a Magyarországon *széles körben fogyasztott élelmiszerekre, élelmiszer-csoportokra vonatkozó irányelveket* rögzíti.³⁷ Az irányelvek részletes jellemzőket határoznak meg a termékek minőségére, összetételére vonatkozóan. Ezeket ugyan nem kell mindenki által kötelezően alkalmazni, azonban amennyiben az irányelvekben szabályozott élelmiszert az irányelvben megadott megnevezésével (pl. jégkrém) hoznak Magyarországon forgalomba, akkor az arra vonatkozó irányelv előírásait be kell tartani.³⁸

A harmadik kötet a *hivatalos élelmiszervizsgálati módszertani gyűjtemény*, mely jelenleg 12 mintavételi és vizsgálati módszert sorol fel. Az élelmiszerkönyvi terméktulajdonságok és egyéb jellemzők kizárólag a gyűjteményben meghatározott szabályok szerint vizsgálhatók.³⁹

A Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal kiadásában, az Agrárminisztériummal közösen szerkesztett kiadványnak, a könnyebb tájékozódás érdekében elkészült egy, kifejezetten a vásárlók eligazodását segítő változata, mely a leggyakrabban vásárolt élelmiszerekre fókuszál, és a leggyakrabban előforduló élelmiszer-biztonsági kérdéseket tárgyalja közérthető formában.⁴⁰

A Nemzeti Agrárgazdasági Kamara információforrásai

A Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal előzőekben ismertetett információforrásain kívül érdemes megemlíteni még kettőt, a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara kezei között készülő adatbázist. A 2013. március 28-án megalakult Kamara honlapja főként a gazdálkodók, a kamarai tagság tájékoztatását szolgálja, de fogyasztóként, a tudatos vásárlók számára érdekes és hasznos információkkal szolgálhat a Piackereső és az Őstermelői adatok adatbázisa.

Piackereső: hagyományos és helyi termelői piacok adatbázisa

„A Nemzeti Agrárgazdasági Kamara szándéka, hogy minél többen válasszák a piacot rendszeres bevásárlásuk helyéül. A piac évezredek óta egyfajta közösségi térként is funkcionál, számos egyéb társadalmi tevékenységnek is helyet adva. Lehetőség van kérdezni az árustól, személyes, közvetlen kapcsolatot kialakítani, esetenként a termékeket is megkóstolni. A piacon vásárlás a tudatos táplálkozás terén is előrelépést jelent.”⁴¹ A folyamatosan bővülő adatbázis jelenleg 409 helyi termelői piacot és 33 hagyományos piacot tartalmaz. A szolgáltatás lehetővé teszi mind a fogyasztó, mind a termelő számára, hogy megtalálja a hozzá legközelebb lévő piacokat, illetve megismerje az ott értékesítő termelőket és termékeiket. A Kamara folyamatosan várja az őstermelők, kistermelők és agrárgazdálkodók jelentkezését az adatbázisba, mely számukra ingyenes.

Az adatbázis felülete kétféle keresési lehetőséget is biztosít. A „Kategória” legördülő menüben kereshetünk „Piac”, „Termelő” vagy „Termék” szerint, a „Termékcsoport” legördülő menüjében pedig számtalan élelmiszerkategóriából választhatunk, az alkoholos italoktól kezdve a zöldségekig.

Őstermelői adatok

„A Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (NAK) őstermelői adatokkal kapcsolatos szolgáltatása a fogyasztók széles körű tájékoztatását, az élelmiszer-biztonságot, valamint a termékek nyomon követhetőségét szolgálja. Az adatbázisban az őstermelői igazolvány száma alapján ellenőrizhető a mezőgazdasági őstermelő neve, igazolványának száma, annak hatályossága és érvényessége, valamint az igazolvány visszavonására, visszatartására vonatkozó adatok. Megismerhető továbbá, hogy az őstermelő milyen növénykultúrákat, -fajokat termeszt, illetve milyen állatfajokat tart; valamint elérhető az általa értékesíteni kívánt növényi, illetve állati eredetű termékek megnevezése, az általa vadon gyűjthető termékek köre.”⁴²

Az őstermelői adatok ellenőrizhetősége nemcsak a hatóság érdeke, de a vásárlók számára is hasznos lehet. Nem ritkák azok az esetek, amikor feketén vásárolt, nem saját maga által termelt árukkal jelennek meg „álőstermelők” a piacokon, vásárokon. Tényleges őstermelői tevékenységet nem végeznek, csupán kereskednek, jogosulatlanul. Előfordulhatnak ezen kívül olyan esetek is, amikor az őstermelő olyan terméket próbál

értékesíteni, amit a nyilvántartásba nem jelentett be. Az őstermelői tevékenység ellenőrzése során felfedezett visszasságokat a hatóságok különböző mértékben szankcionálják. Súlyos esetben az igazolvány visszatartható, illetve visszavonható. A visszavonás két hónaptól akár két évig is terjedhet. Ennek ténye szintén ellenőrizhető a NAK Őstermelői adatbázisában. Az adatok lekéréséhez az őstermelői igazolvány sorszámának első 7 karakterét kell megadni. Az alábbi ábrán (4. ábra) egy példa látható az adatbázisból.⁴³

4. ábra

Őstermelői igazolvány

Forrás: <https://magyarmezogazdasag.hu/sites/default/files/uploads/2016-07/nak-ostermeloi-csere.jpg>

Élelmiszeripari szabványok

Az élelmiszer-biztonsági forrásokról szóló körkép nem lenne teljes, ha nem ejtenénk néhány szót azokról a szabványokról, melyek az élelmiszer-előállítás valamennyi területét érintik. A Magyar Szabványügyi Testület (MSzT) honlapján⁴⁴ elérhető szabványkeresőben az élelmiszeriparra vonatkozó szabványok a 67-es ISC-kód (International Classification for Standards – szabványok nemzetközi osztályozási rendszere) alatt találhatók meg. Ebben a kategóriában jelenleg 3016, a visszavont szabványok nélkül 1041 magyar, illetve angol nyelvű szabvány érhető el.⁴⁵ A *Magyar Élelmiszerkönyv* kiadásával párhuzamosan a termékszabványok zöme ugyan visszavonásra került, de ezeken kívül számtalan más, az élelmiszeripart közvetlenül érintő szabvány van jelenleg hatályban, mint például az a 800-nál is több élelmiszervizsgálati szabvány, amelyek ismerete és alkalmazása nélkül hazai vállalkozás export tevékenységet nem folytathat.

Összefoglalás

2019-től június 7-e a biztonságos élelmiszerek világnapja. A tematikus világnap gondolata először 2015-ben merült fel. *Awilo Ochieng Pernet*, a *Codex Alimentarius Bi-*

zottság elnöke vetette fel, amit a bizottság következő évi ülésén az ENSZ felé irányuló javaslatként megszavazott. 2017-ben a FAO, majd a WHO szintén elfogadott egy állásfoglalást a világnap támogatásáról. Végül az ENSZ 2018. december 20-án fogadta el a javaslatot. Az Élelmiszerbiztonsági Világnap talán még jobban ráirányítja a vásárlók és a fogyasztók figyelmét arra, hogy tájékozódjanak, mielőtt döntenek, hogy vásárlásukkal milyen élelmiszer mellett teszik le voksukat.⁴⁶

Magyarországon az élelmiszer-biztonság kiemelt terület. Megannyi szervezet, hatóság és a törvényalkotók összehangolt munkája szükséges az élelmiszerlánc biztonságának fenntartásához. A fogyasztói szemléletformálás, a vásárlói tudatosság kialakítása felelősségteljes feladat. Az *Eurobarométer-sorozat* 2019 áprilisában szervezett, az élelmiszer-biztonság fogyasztói megítélését vizsgáló felmérése⁴⁷ során kiderült, hogy a magyar lakosság legfőbb információforrása az élelmiszerkockázatokról a televízió (67%). A második helyen a család, a barátok és a szomszédok véleménye (45%) áll, a harmadik helyen pedig az internet (közösségi média nélkül) 33%-kal.⁴⁸ Vajon a könyvtárak milyen helyezést értek volna el ebben a rangsorban?

A vásárlói tudatosság növeléséért sokat tehetnek a hazai könyvtárak is. Független és magas színvonalú tájékoztató tevékenységükkel, a források értékelő válogatásával megfelelő iránymutatást adhatnak a legtöbb, élelmiszer-biztonsággal kapcsolatban felmerülő kérdés megválaszolásához. Úgy gondolom, hogy a tanulmányban bemutatott adatbázisok és gyűjtemények, továbbá a szakkönyvtárak által épített tematikus linkgyűjtemények jó kiindulópontot jelenthetnek a tájékozódáshoz, hogy segítségükkel minden érdeklődő megtalálja a számára releváns információkat.

Irodalom és jegyzetek

1. Az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság (European Food Safety Authority = EFSA) jelmondata.
2. European Food Safety Authority: Food safety in the EU. 2019.06.07. Forrás: <https://doi.org/10.2805/661752> [2019. július 22.]
3. Élelmiszerbiztonság: Magyarországon rend van. 2019. június 7. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/-/elelmiszerbiztonsag-magyarorszagon-rend-van> [2019. július 22.]
4. Az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság honlapja. Forrás: <http://www.efsa.europa.eu/> [2019. július 29.]
5. SZÜCS Viktória: A[z] biztonságos élelmiszer fontos fogyasztói szempont. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara honlapja. 2019. július 18. Forrás: <http://nak.hu/en/tajekoztatasi-szolgaltatas/elelmiszer-feldolgozas/99940-az-biztonsagos-elelmiszer-fontos-fogyasztoi-szempon> [2019. július 23.]
6. Uo.
7. Uo.
8. Magyarországi válaszadók eredményei az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság (EFSA) honlapján. Forrás: https://www.efsa.europa.eu/sites/default/files/corporate_publications/

- files/eurobarometer19/country-factsheets/EB91.3_EFSA_fact_hu_hu.pdf [2019. július 25.]
9. Élelmiszerlánc-biztonsági stratégia, 2013-2022. [Budapest], Nebih, cop. 2013. ISBN 978 963 08 7671 1 Forrás: <http://mek.oszk.hu/17400/17458> [2019. július 26.]
 10. Vásárolj okosan! Nébih tippek a tudatos vásárlóknak. Kérdések és válaszok. Budapest, Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal, 2019. Forrás: https://portal.nebih.gov.hu/documents/10182/1172567/Vasaroljunk_Okosan.pdf/10e84e55-7544-e646-bb62-0a74241f6675 [2019. július 26.]
 11. Élelmiszerbiztonság: Magyarországon rend van. 2019. június 7. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/-/elelmiszerbiztonsag-magyarorszagon-rend-van> [2019. július 22.]
 12. Első helyen végzett a Nébih az európai hatóságok rangsorában. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/-/első-helyen-vegzett-a-nebih-az-europai-hatosagok-rangsoraban> [2019. július 26.]
 13. AM Sajtóiroda: Tájékoztató oldalt indít a Nébih a termékviSSzahívásokról. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/-/tajekoztato-oldalt-indit-a-nebih-a-termekviSSzahivasokrol> [2019. július 29.]
 14. E-szám kereső adatbázis. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/e-szam-kereso> [2019. július 30.]
 15. A védjegy meghatározása a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának honlapján. Forrás: <https://www.sztnh.gov.hu/hu/vedjegy> [2019. július 31.]
 16. A tanúsító védjegy sajátosságai. Forrás: [https://www.sztnh.gov.hu/hu/vedjegy/a-megjelolesek-
ipusai/tanusito-vedjegy](https://www.sztnh.gov.hu/hu/vedjegy/a-megjelolesek-ipusai/tanusito-vedjegy) [2019. július 31.]
 17. Az áruk és szolgáltatások védjegylajstromozás céljából történő nemzetközi osztályozásáról, a Nizzai osztályozásról lásd bővebben: <http://classifications.sztnh.gov.hu/nice/#> [2019. július 31.]
 18. Képes Tanúsító Védjegy kereső. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/kepes-vedjegy-kereso> [2019. július 31.]
 19. A Magyar Termék tanúsító védjegy részletes leírása. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/-/magyar-termek> [2019. július 31.]
 20. A Hazai Termék tanúsító védjegy részletes leírása. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/-/hazai-termek> [2019. július 31.]
 21. A Hazai Feldolgozású Termék tanúsító védjegy részletes leírása. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/-/hazai-feldolgozasu-termek> [2019. július 31.]
 22. Élelmiszer védjegyek. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/vedjegyek> [2019. július 29.]
 23. A biológiai és kémiai szennyezők adatbázisa. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/veszelyzona> [2019. július 30.]
 24. Élelmiszer-jogszabályok jegyzéke. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/-/elelmiszer-jogszabalyok-jegyzeke> [2019. július 29.]
 25. Engedélyköteles létesítmények engedélyezése. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/-/engedelykoteles-letesitmenyek-engedelyezese> [2019. augusztus 3.]
 26. Engedélyköteles élelmiszer-előállító tevékenység (állati eredetű élelmiszer) engedélyezése iránti kérelem. Forrás: <http://kormanyablak.hu/hu/feladatkorok/36/ELELM00037> [2019. augusztus 3.]

27. Mit jelent az „ovális” jelölés az élelmiszereken? Forrás: <http://szupermenta.hu/mit-jelent-az-ovalis-jeloles-az-elelmiszereken> [2019. augusztus 3.]
28. Engedélyezett létesítmények. Forrás: <https://portal.nebih.gov.hu/web/guest/-/elelmiszer-uzemlistak> [2019. augusztus 3.]
29. Fontos tudnivalók a tejről és a tejtermékekről. Forrás: https://portal.nebih.gov.hu/aktualitasok/hirek/friss-hirek/hirek2/-/asset_publisher/4ndba0yRXvQX/content/fontos-tudnivalok-a-tejrol-es-a-tejtermekrol/pop_up?inheritRedirect=false [2019. augusztus 2.]
30. 2008. évi XLVI. törvény az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0800046.TV> [2019. augusztus 1.]
31. Magyar Élelmiszerkönyv. Forrás: <https://elelmiszerlanc.kormany.hu/magyar-elelmiszerkonyv> [2019. augusztus 2.]
32. Codex Alimentarius Hungaricus : Magyar Élelmiszerkönyv : az elkötelezett gyártók és igényes fogyasztók tudástára. Budapest, Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal, 2018. 60 p. Forrás: http://nebihmondja.hu/documents/NEBIH_Elelmiszerkonyv.pdf [2019. augusztus 2.]
33. 2008. évi XLVI. törvény az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0800046.TV> [2019. augusztus 1.] 66. § (1) bekezdés.
34. Uo.
35. Codex Alimentarius Hungaricus: i. m.
36. Magyar Élelmiszerkönyv. I. kötet: Előírások. Forrás: <https://elelmiszerlanc.kormany.hu/i-kotet-eloirasok> [2019. augusztus 2.]
37. Magyar Élelmiszerkönyv. II. kötet: Irányelvek. Forrás: <https://elelmiszerlanc.kormany.hu/ii-kotet-iranyelvek> [2019. augusztus 2.]
38. Codex Alimentarius Hungaricus: i. m.
39. Magyar Élelmiszerkönyv. III. kötet: Módszerek. Forrás: <https://elelmiszerlanc.kormany.hu/iii-kotet-odszerek> [2019. augusztus 2.]
40. Codex Alimentarius Hungaricus: i. m.
41. NAK Piackereső. Forrás: <https://www.nak.hu/piac-kereso> [2019. augusztus 3.]
42. Őstermelői adatok. Forrás: <https://www.nak.hu/ostermeloi-nyilvantartas> [2019. augusztus 4.]
43. Az ilyen csalók miatt szállhat rá százezrekre a NAV. Agrárszektor, 2016. január 29. Forrás: <https://www.agrarszektor.hu/elelmiszer/az-ilyen-csalok-miatt-szallhat-ra-szazezrekre-a-nav.5682.html> [2019. augusztus 4.]
44. A Magyar Szabványügyi Testület honlapja. Forrás: <https://prod.mszt.hu/hu-hu/> [2019. augusztus 3.]
45. A Magyar Szabványügyi Testület honlapján elérhető szabványjegyzék alapján, 2019. július 23-án felvett adat.
46. AM Sajtóiroda: Az idei évtől június 7-e a biztonságos élelmiszerek előnyeiről szól majd. Forrás: <https://agroforum.hu/agrarhirek/agrarkozelet/mar-az-elelmiszer-biztonsagnak-is-van-vilagnapja/> [2019. július 22.]
47. European Food Safety Authority: Food safety in the EU. 2019.06.07. Forrás: <https://doi.org/10.2805/661752> [2019. július 22.]

48. Magyarországi válaszadók eredményei az Európai Élelmiszerbiztonsági Hatóság (EFSA) honlapján: https://www.efsa.europa.eu/sites/default/files/corporate_publications/files/eurobarometer19/country-factsheets/EB91.3_EFSA_fact_hu_hu.pdf [2019. július 25.]

Boda Gáborné Köntös Nelli 2006 óta az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének oktatója, 2015-től adjunktusa. Szakmai érdeklődésének középpontjában a könyvtári minőségirányítás és a formai feltárás kapcsolata áll. 2008 óta aktívan részt vesz az ELTE könyvtári hálózatának minőségfejlesztési projektjében. További kutatási területei: integrált könyvtári rendszerek, intézményi publikációs adattárak, online információforrások. ORCID ID: 0000-0003-0955-5056

A KÖNYVTÁR HASZNA AZ EGYES DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÓK ALAPJÁN

TÓTH MÁTÉ

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A jóléti rendszerekben állandóan felmerülő kérdés, milyen mértékben és kiknek a körében hasznosulnak a közpénzből fenntartott szolgáltatások. A 2017-es országos reprezentatív olvasás és könyvtárhasználati felmérés adatai alapján arra keresem a választ, hogy a lakosság egyes szegmensei milyen formában és milyen mértékben profitálnak a könyvtárak szolgáltatásaiból.

A tanulmány a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) EFOP-3.3.3-VEKOP-16-2016-00001 „Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek” pályázati konstrukció keretében lefolytatott kérdőíves vizsgálat egyetlen kérdésének válaszait összegezi a különböző demográfiai változók (nem, életkor, iskolai végzettség, lakóhely típusa) szerint.

Megállapítottuk, hogy a könyvtár hasznosulása messze túlmutat azokon a hagyományos funkciókon, amelyeket jellemzően hangsúlyozni szoktunk (információközzvetítés, tanulás támogatása, olvasás, kultúráközzvetítés), ráadásul az egyes demográfiai jellemzők alapján felállított csoportok eltérő mértékben és formában profitálnak az intézményrendszer szolgáltatásaiból.

Bevezetés

A könyvtárosok munkájára szívesen hivatkozunk úgy, mint az egyik legrégebbi foglalkozások egyikére, a könyvtárakra pedig mint a legrégebben fennálló intézményrendszerre. A publikált tudás teljességének megőrzése már az ókortól kezdve fontos szempont volt, ezért a gazdag és fejlett államok nem kímélték az anyagiakat azokra a méltán híressé vált intézményekre, amelyek egy-egy közösség emlékezetének megőrzésére hivatottak. A könyvtárak hosszú története során azonban állandóan változtak azok a szerepek, amelyeket ezek az intézmények betöltöttek az adott korszak társadalmában.

Napjainkban a közpénzből fenntartott könyvtárak hasznosulását két oldalról lehet megközelíteni:

1. egyrészt a közösség oldaláról – ha azt vizsgáljuk, hogy az adott társadalom milyen formában profitál a szolgáltatásokból,
2. másrészt pedig az egyének oldaláról, amikor az egyes polgárok személyes életében meglévő hasznosulást vetjük vizsgálat alá.

A két megközelítésnek vannak közös pontjai és vannak olyanok is, amelyek csak az egyik vagy csak a másik oldalon bírnak jelentőséggel. A nemzeti identitás szempontjából jelentős kincsek (pl. a Corvina kódexek) megőrzése a nemzet közösségének na-

gyon fontos, míg az egyének csak nagyritkán látják ennek közvetlen hasznát a saját életükben (pl. egy kiállítás alkalmával, amikor meg lehet tekinteni ezeket a könyveket). Másik oldalról viszont az egyén is profitálhat a könyvtárak szolgáltatásaiból olyan területeken, amelyek a közösség számára marginális jelentőségűek (pl. a szabadidő eltöltése). A jóléti társadalmakban azonban a két szempont erősen összefügg egymással.

„Jóléti államnak szokás nevezni azoknak a jóléti programoknak az együttesét, amelyeken keresztül az állam messzemenően gondoskodik polgárainak jólétéről. A jóléti államok a második világháború után fejlődtek ki Nyugat-Európában. Az általuk nyújtott támogatások méretei és konkrét típusai is meglehetősen eltérőek.”¹ Amennyiben az egyén életében hasznosul egy adott szolgáltatás, akkor – tekintve, hogy a jóléti állam célja, hogy gondoskodjon a polgárainak jólétéről – az a közösség számára is fontos.

Ebben a tanulmányban azt vizsgálom meg a 2017-es országos reprezentatív olvasási és könyvtárhasználati felmérés kapcsán, hogy a lakosság egyes szegmensei milyen formában profitálnak a könyvtárak szolgáltatásaiból. Egyetlen kérdés választ fogom összegezni különböző demográfiai változók (nem, életkor, iskolai végzettség, lakóhely típusa) mentén, hogy megtudjuk, mely csoportoknak miért jelent sokat a könyvtári rendszer.

A könyvtár szándékai szerint esélyegyenlőséget teremt a kulturális javakhoz való hozzáférés terén, ugyanakkor a könyvtárszociológiai mérések alapján már évtizedek óta tudjuk, hogy azok veszik igénybe leginkább a könyvtári szolgáltatásokat, akik egyébként is bőségesen rendelkeznek ezekkel a javakkal.² A könyvtárak hasznosulására vonatkozó kérdés demográfiai változók alapján képzett csoportonként való elemzésével egy-egy konkrét terület kapcsán is kimutathatóvá válik, hogy kik és milyen mértékben profitálnak az intézményrendszerünk szolgáltatásaiból.

Módszer

Elemzésemet a fent említett – Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) EFOP-3.3.3-VEKOP-16-2016-00001 *Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek* pályázati konstrukció keretében *Az én könyvtáram* című kiemelt projektben lefolytatott országos reprezentatív kutatások alapján készítettem.

Az utóbbi kutatás módszereit és feltételrendszerét 2018-ban már bemutattam egy gyorsjelentésben³, ezért most csak a legfontosabb paramétereket említem. 1500–1500 fős reprezentatív mintán kérdeztük meg a hazai 18 éven felüli és a 3–18 éves lakosságot az olvasási és könyvtárhasználati szokásairól. A többlépcsős, arányosan rétegzett valószínűségi mintavételi eljárás biztosította a reprezentativitást, nemek, életkorok, lakóhely, lakóhely típusa és iskolai végzettség szempontjából. A mintában szereplő válaszadók véletlenszerűen kerültek kiválasztásra, ugyanakkor az eltérő válaszadási

hajlandóság és a véletlenszerűségből fakadó bizonytalanság miatt a felvett adatokat a cég munkatársai súlyozással korrigálták a KSH 2016-os mikrocenzus alapján.⁴

A kérdés, amelynek válaszai alapján a jelenlegi cikk készült, úgy hangzott, hogy „Az élet mely területén veszi/vette hasznát a településén lévő (városi, kerületi, községi) könyvtár által nyújtott szolgáltatásoknak, információnak? (Az elektronikus szolgáltatásokra is gondoljon!)”. Ezt a kérdést csak a felnőtteknek tettük fel.

A kérdést egy nemzetközi (finn, holland és norvég) összehasonlító kutatásból vettük át. A kérdés azt feltételezi, hogy a könyvtár igen sokféle területen hasznosulhat.⁵ Például, ha valaki a könyvtárból veszi kölcsön az útikönyvet, amelyet a nyaralásnál használ, akkor ő utazáshoz használta a könyvtárat. Ha valaki a gyereket a könyvtárban hagyja, amíg ő maga elintézi a hivatali ügyeit, akkor a gyermeknevelés, gyermekmegőrzés területén hasznosultak számára az intézményeink szolgáltatásai. Ha bárki a könyvtár nyilvános vezeték nélküli hálózatán keresztül foglal színházjegyet, akkor ő más kulturális tevékenységek terén profitált a könyvtárak tevékenységéből.

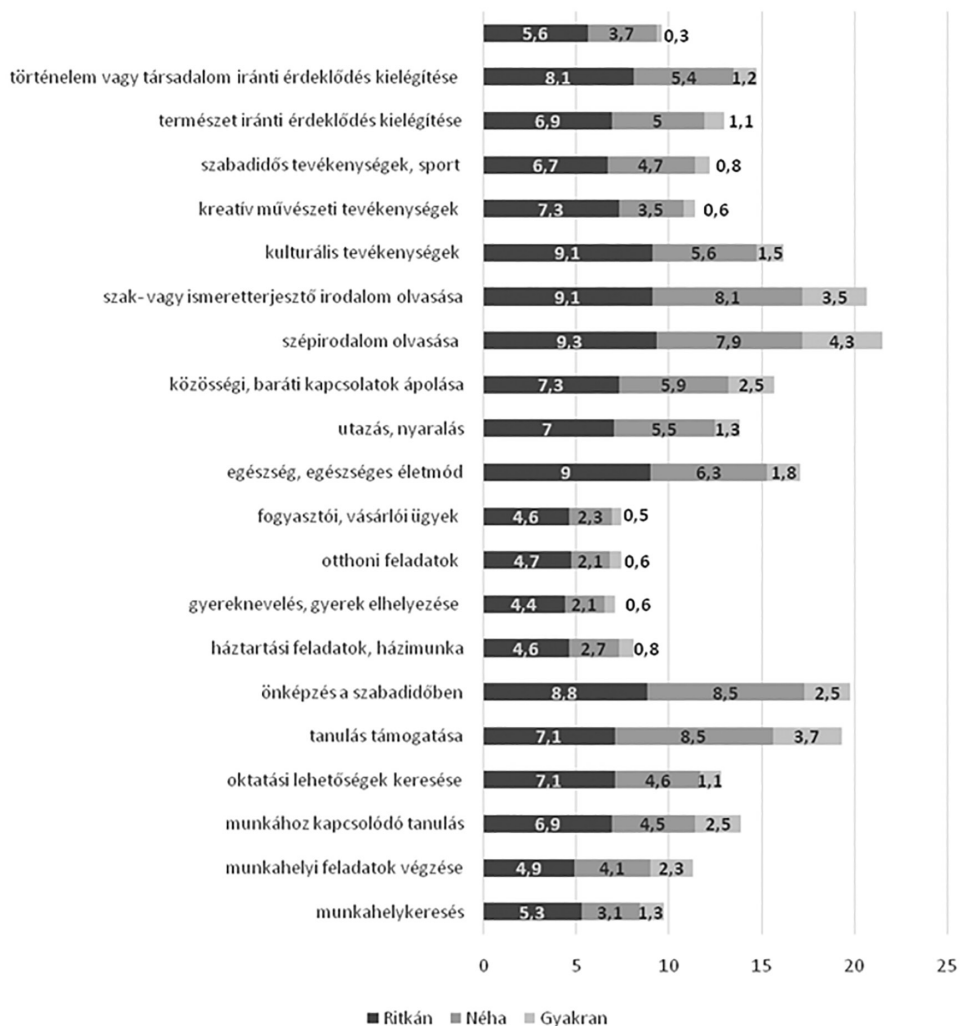
Kérdéses volt számunkra az is, hogy a válaszadóink egyáltalán képesek lesznek-e ilyen formában értelmezni a kérdést, hiszen mindez a könyvtárnak egy meglehetősen komplex interpretációját feltételezi a válaszadóinktól. Az átlag internet-használó nem is feltétlenül van tisztában azzal, hogy például a világhálón elérhető digitalizált tartalmakat valamely közgyűjtemény tette-e közzé, vagy hogy a város valamely pontján elérhető vezeték nélküli hálózatot mely intézmény biztosítja a számára. Először bemutatom egyben az összes választ, majd a demográfiai jellemzők alapján lebontva külön elemzem a válaszokat öt kiválasztott területen.

Eredmények

A kérdés megfogalmazásakor bízunk benne, hogy valamennyi felkínált területen kapunk pozitív válaszokat, illetve feltételeztük, hogy egyes esetekben (pl. tanulás támogatása, szépirodalom olvasása) többen fognak úgy nyilatkozni, hogy profitálnak a könyvtár szolgáltatásaiból, mint a kevésbé egyértelműen ehhez az intézményhez köthető területeken. Az összes válaszadó összesített eredményei megerősítették az előfeltevéseinket (1. ábra).

A lenti diagram elemzésekor az első és legfontosabb megállapítás, amit tehetünk, hogy – bár az embereknek csupán kevesebb, mint 10%-a könyvtárhasználó – az intézményrendszer hasznosságát, hasznosulását ennél jóval többen érzik, tapasztalják. Igaz ez még akkor is, ha a legtöbb általunk felsorolt szempont alapján a könyvtárak szolgáltatásaiból az emberek 80–90%-a soha, semmilyen formában nem profitált, vagyis számukra a könyvtár ezeken a területeken nem jelent semmilyen hasznot.

A könyvtár hasznosulása az élet egyes területein (n=1500)

1. ábra
A könyvtár hasznosulása*

Ha összeadjuk a pozitív válaszokat (azokét, akik ritkán, néha vagy gyakran, de profitálnak a könyvtár szolgáltatásaiból), akkor 20% fölötti értéket kaptunk a szép- (21,5%), valamint a szak- vagy ismeretterjesztő irodalom olvasása (20,7%) soroknál,

* A tanulmány minden ábráját a szerző készítette.

és ettől nem sokkal lemaradva jöttek az önképzés a szabadidőben (19,8%) és a tanulás támogatása (19,3%) válaszlehetőségek. Némileg meglepő módon ezeket követi az egészség, egészséges életmód (17,1%), majd csak azután a kulturális tevékenységek (16,2%) és a közösségi, baráti kapcsolatok ápolása. (15,7%).

Azoknak a területeknek az esetében, amelyeket kevesebben jelöltek meg (gyereknevelés, otthoni feladatok, házimunka), célszerű azt is mérlegelni, hogy ezek mennyire vannak távol vagy közel a könyvtári rendszer közismert funkcióitól. Ezek kapcsán elsősorban arra következtethetünk, hogy az intézményrendszer az eredeti funkcióival kevésbé kapcsolatba hozható területeken is produkál olyan hasznót az olvasóknak, amelyeket a fenntartók és a nagyközönség számára eddig kevésbé kommunikáltunk.

Az eredmények demográfiai bontásban való bemutatását megelőzően érdemes visszatekinteni arra, mely csoportok azok, amelyek eleve gyakrabban járnak könyvtárba, hiszen ők vélhetően nagyobb valószínűséggel nyilatkoznak pozitívan arról, hogy az adott szempont szerint profitáltak-e az intézményrendszer szolgáltatásaiból.

Kizárólag a későbbi adatokkal való összevethetőség miatt közlöm az alábbiakban a 2017. évi országos reprezentatív felmérés eredményeit a könyvtári tagságra vonatkozóan (1. táblázat).

1. táblázat

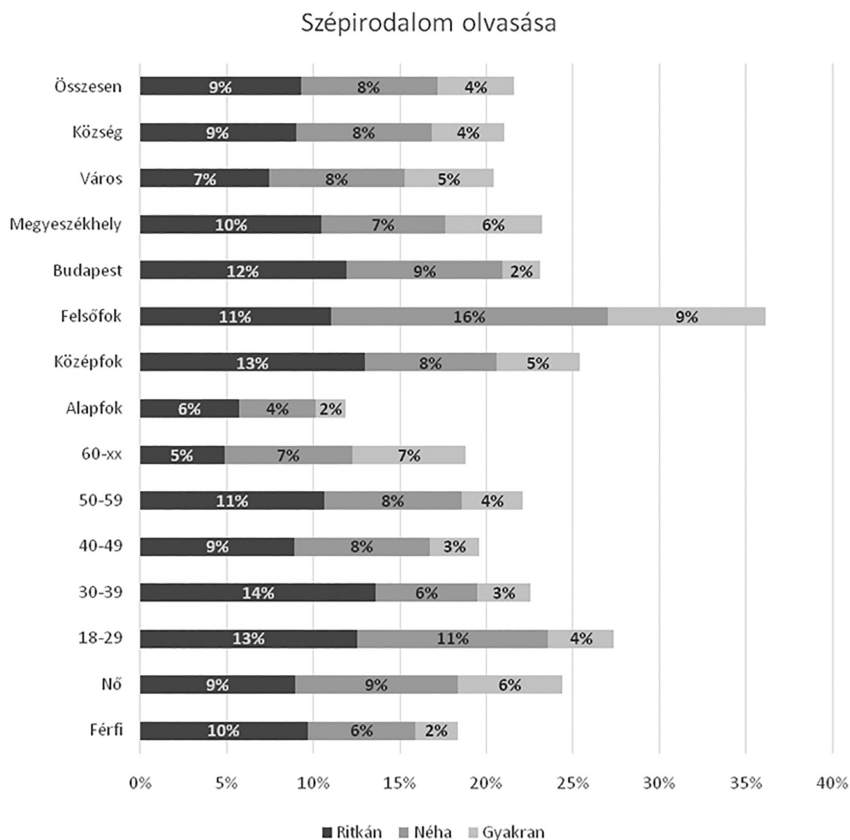
Beiratkozott tagja-e Ön, vagy volt-e tagja valamikor valamilyen könyvtárnak?

	<i>Soha nem volt könyvtári tag</i>	<i>Most nem, de régebben az volt</i>	<i>Jelenleg tag</i>	<i>Nem tudja/ Nem válaszol</i>	<i>Összesen</i>
<i>Férfi</i>	43,6%	48,9%	7,4%	0,1%	100,0%
<i>Nő</i>	37,6%	50,8%	11,6%	0,1%	100,0%
18–29	35,2%	51,5%	13,3%	0,0%	100,0%
30–39	32,9%	56,9%	10,2%	0,0%	100,0%
40–49	34,4%	55,0%	10,3%	0,4%	100,0%
50–59	36,3%	55,3%	8,4%	0,0%	100,0%
60–xx	52,9%	39,7%	7,4%	0,0%	100,0%
<i>Alapfok</i>	59,0%	37,4%	3,4%	0,1%	100,0%
<i>Középfok</i>	32,5%	55,9%	11,4%	0,2%	100,0%
<i>Felsőfok</i>	12,9%	67,0%	20,1%	0,0%	100,0%
Budapest	31,4%	59,6%	9,0%	0,0%	100,0%
Megyeszékhely	36,8%	49,6%	13,5%	0,0%	100,0%
Város	43,1%	48,5%	8,2%	0,2%	100,0%
Község	45,0%	45,7%	9,2%	0,0%	100,0%
Összesen	40,4%	49,9%	9,6%	0,1%	100,0%

A tipikus könyvtárhasználó tehát fiatal, nagyvárosi, magasan iskolázott nő. Egy felsőfokú végzettségű személy esetében 6–7-szer nagyobb a valószínűsége, hogy az illető könyvtári tag, mint egy alapfokon iskolázott esetében. A férfiak és nők vonatkozásában az arány körülbelül másfélszeres, a 30 év alattiak és a 60 év felettiek közötti arány pedig majdnem kétszeres. Ezeket az arányokat kell észben tartanunk, amikor az alábbi – demográfiai bontásban bemutatott – adatokat elemezzük.

Szépirodalom olvasása

A szépirodalom olvasása (2. ábra) az a szempont, amelyről a legtöbben nyilatkoztak pozitívan: a válaszadók több mint 21%-a említette, hogy legalább nagyrítkán profitál a könyvtárak szolgáltatásaiból ezen a területen. Népszerű sztereotípia, hogy a könyvtár olyan hely, amelyet az olvasni – leginkább szépirodalmat olvasni – szerető emberek látogatnak. A kép demográfiai bontásban tovább árnyalható.

2. ábra
Szépirodalom olvasása

A beiratkozott használók demográfiai összetételével való összevetésben is jól látható, hogy a lakóhely típusa tekintetében nincsenek nagy különbségek: a nagyobb városokban élők azok, akiknek a körében a leginkább hasznosul a könyvtár, mint a szépirodalom olvasásának lehetőségét biztosító intézmény. A budapestiek közül meglehetősen kevés válaszadó, mindössze 2% jelölte meg a „gyakran” opciót, szemben a megyei jogú városok 6%-ával. A nagyobb vidéki városokban a könyvtárnak az ilyen irányú használata érezhetően sokkal erősebb, mint Budapesten.

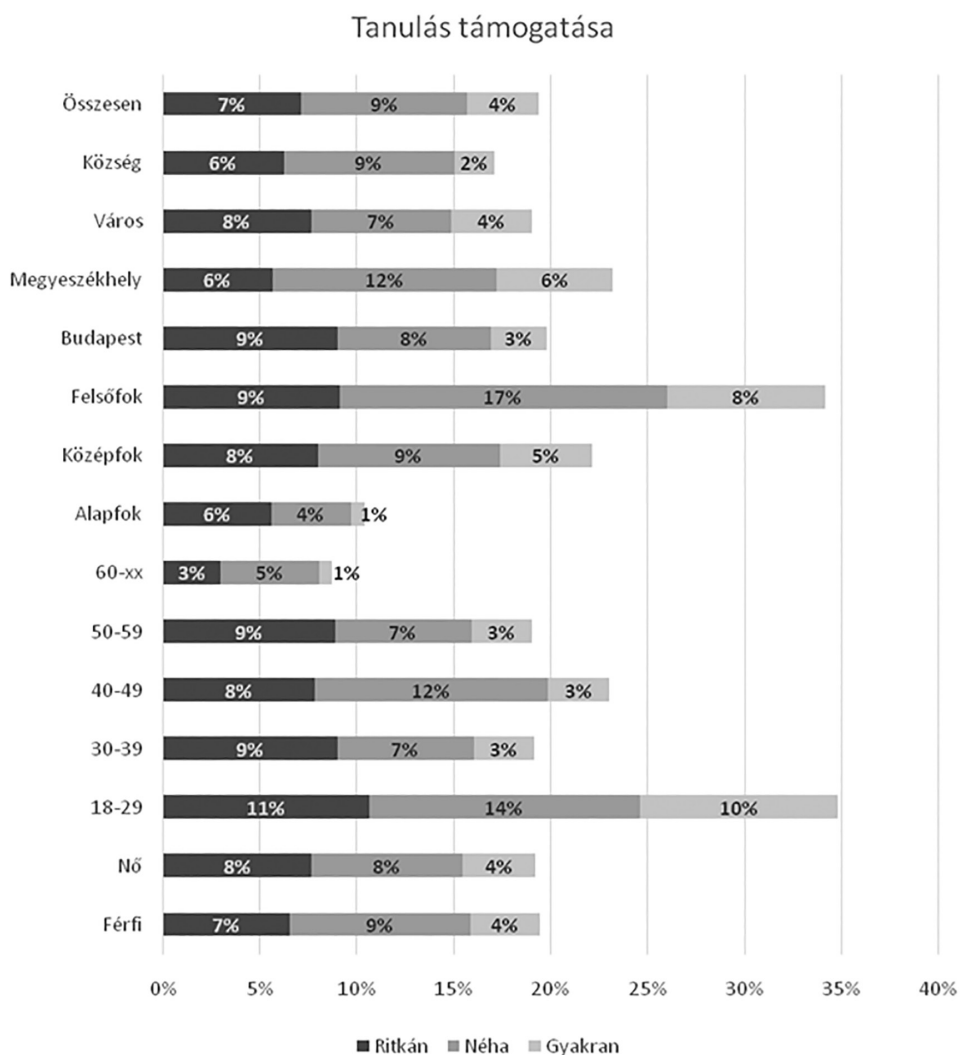
A nemek vonatkozásában azt láthatjuk, hogy a nők nemcsak gyakori könyvtárhasználók, de közülük nagyobb számban vannak azok is, akik gyakran is élnek a szépirodalom olvasás lehetőségével. Életkori tekintetben a 60 év fölöttieket emelném ki, akik ritkán könyvtárhasználók, de az ő körükben a legmagasabb azoknak aránya, akik a „gyakran” opciót választották ebben a kérdésben. Az idősebb emberek használják a könyvtárat a leginkább a tradicionális funkciók mentén.

Az iskolai végzettség vonatkozásában a leginkább szembeötlő, hogy az alacsony végzettségűek között (akiknek a körében csak 3,4% a beiratkozott tag), milyen sok válaszadó, 12% említette, hogy szokta használni a könyvtárnak ezt a funkcióját, szemben a felsőfokú végzettségűekkel, ahol az alig több mint 20% beiratkozott használóval szemben 34% nyilatkozott pozitívan a szépirodalom olvasása kapcsán.

Tanulás támogatása

A második legnépszerűbb opciók a tanulás támogatásával voltak kapcsolatosak, a válaszadók közel 20%-a foglalt állást pozitívan abban a kérdésben, hogy hasznosul-e az életében a könyvtár, mint tanulást és önképzést támogató intézmény.

Az egyes csoportok vizsgálata során nem meglepő, hogy a 30 év alatti fiatalok voltak azok, akik a legmagasabb arányban adtak pozitív választ erre a kérdésre. Rajtuk kívül – szintén nem meglepő módon – a felsőfokú végzettségűek voltak, akiknek az életében jobban hasznosul a könyvtár, mint tanulást támogató intézmény.

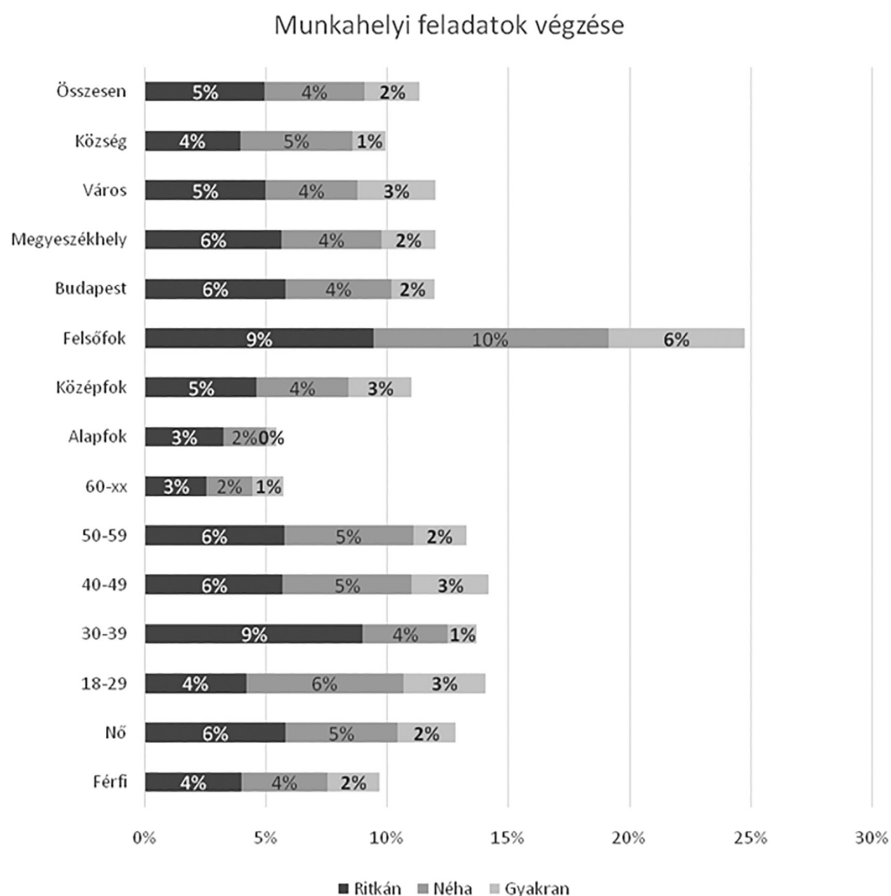

3. ábra
Tanulás támogatása

A 3. ábrán a leginkább szembetűnő jelenség, hogy bár a férfiak körében kisebb arányban vannak a könyvtárba beiratkozottak, mégis ugyanannyian vannak, akik használják azt tanulásra, sőt kevéssel nagyobb arányban vannak azok, akik nem csak nagyritkán teszik ezt. Ez azt jelenti, hogy a férfiak körében – a nőkhez képest – arányaiban többen vannak, akik tanulási célból veszik igénybe a könyvtárakat.

Munkahelyi feladatok végzése

A könyvtárra sokan úgy tekintenek, mint a város dolgozószobájára, ahol rendelkezésre áll a megfelelő infrastruktúra akár munkahelyi feladatok végzéséhez is. A könyvtár mint közösségi iroda téma is népszerű a külföldi szakirodalomban,⁶ hiszen minden irodai funkció adott a közkönyvtárakban. A szépirodalom olvasásához és a tanulás támogatásához képest jóval kevesebben, mindössze 11% nyilatkozta, hogy hasznosul számára a könyvtár a munkahelyi feladatai végzése során is (4. ábra).

4. ábra

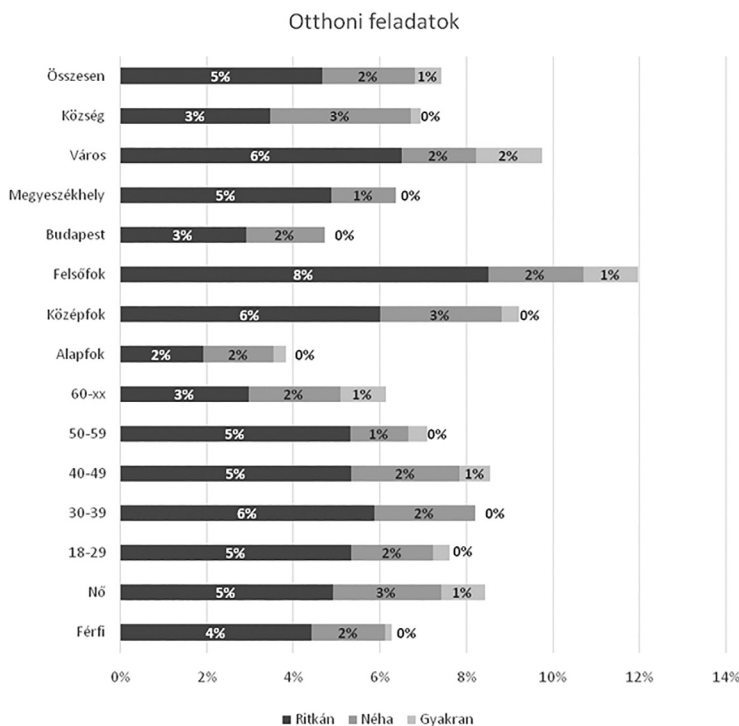
Munkahelyi feladatok végzése

Nem meglepő, hogy a munkahelyi feladatok tekintetében a felsőfokú végzettségűek, és az aktív dolgozó korosztály (18–60 év) is kiemelkednek a többi demográfiai csoporthoz képest, a nemek, valamint a településtípus szerinti belső arányok tükrözik

a könyvtári tagokét általában. Azaz több nő jár a könyvtárba, és ezért lettek többen közülük, akik használják a könyvtárat munkahelyi feladatok végzésére is.

Otthoni feladatok

A kérdőívbe több olyan terület is bekerült, amelyek nem tekinthetők tipikusnak a könyvtári szolgáltatások hasznosulásában (például utazás, nyaralás, gyermekmegőrzés, egészség, egészséges életmód stb.), ugyanakkor ezek is fontosak lehetnek az életminőség javításában. Ha valaki a könyvtári interneten fizeti be a számláit, ott rendeli meg az online bevásárlást, akkor ezen a területen hasznosult számára a könyvtár. Ugyanez elmondható, ha a könyvtár tájékoztatószolgáltatásán keresztül szerez információt árakról, könyvtárból kölcsönzött könyvekből tájékozódik kertészkedésről vagy otthoni villanyszerelésről. A könyvtárak otthoni feladatokkal kapcsolatos hasznosulását mutatja az 5. ábra.

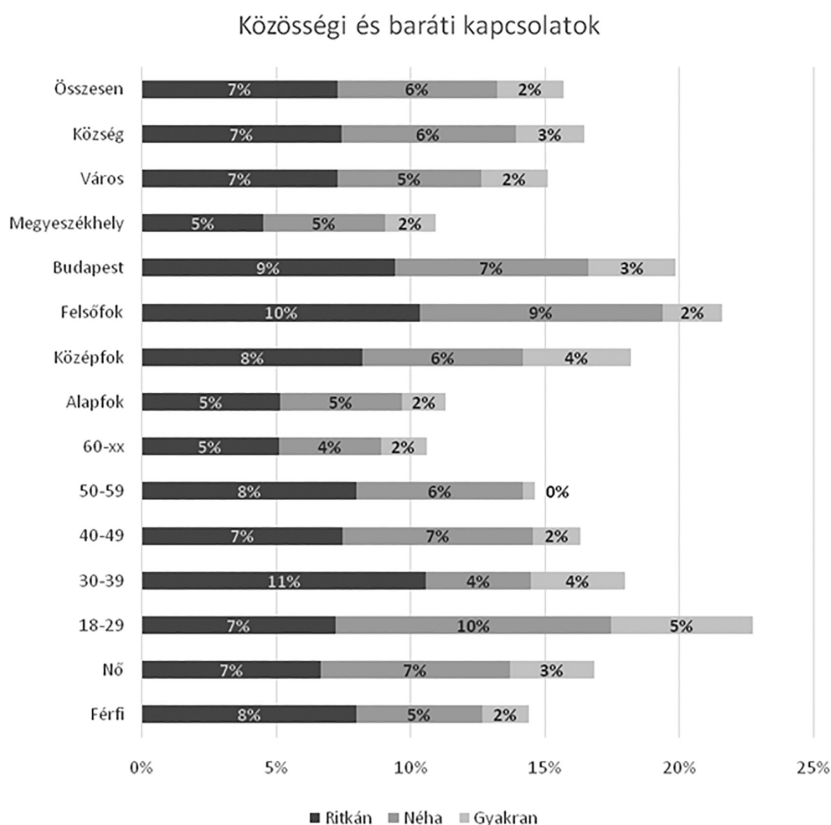
5. ábra
Otthoni feladatok

A beiratkozottak arányához képest jelentős eltéréseket a településtípus vonatkozásában regisztrálhatunk. A kisebb városokban választák a legnagyobb arányban azt, hogy

ritkán, néha vagy gyakran hasznosul számukra a könyvtár az otthoni feladatok végzése során is. A pozitívan válaszolók ott voltak sokan, ahol a beiratkozottak aránya a legalacsonyabb a teljes lakosság körében. Ezzel szemben Budapesten vannak a legkevesebben, akiknél a könyvtár hasznosul ebben a vonatkozásban. Életkor, nem és végzettség tekintetében nem találtunk jelentős eltéréseket a beiratkozottak arányához képest.

Közösségi és baráti kapcsolatok ápolása

A könyvtár mint közösségi tér, harmadik hely vagy találkozóhely népszerű témái az elmúlt évek szakirodalmának. A kérdőívben egyetlen terület jelent meg erre vonatkozóan: a közösségi és baráti kapcsolatok ápolása (6. ábra). Az erre a területre pozitívan válaszolók aránya alatta marad a hagyományos könyvtári funkciókra vonatkozóknak (pl. tanulás, szépirodalom olvasása), mégis a beiratkozottakhoz képest többen (15%) nyilatkoztak úgy, hogy ebben a vonatkozásban is hasznosulnak számára a könyvtári szolgáltatások.

6. ábra
Közösségi és baráti kapcsolatok

Ez az első olyan terület, amelyben nincs többszörös különbség az alap- és a felsőfokú végzettségűek válaszai között. Míg az előbbiek körében 12, utóbbiak esetében kevesebb, mint a duplája (21%) nyilatkozott pozitívan ebben a kérdésben. Ami szintén figyelemre méltó, hogy a „gyakran” opciót választók ugyanannyit, 2-2%-ot tesznek ki mindkét körben. A beiratkozott használókhoz képest tehát kijelenthető, hogy az alapfokú könyvtárhasználók körében többen vannak, akiknek az életében ilyen formában is hasznosul a könyvtár.

Az eddigiekhez és a beiratkozott látogatók arányához képest ezen a területen a lakóhely típusa jelent leginkább meghatározó különbséget. A megyei jogú városokban vannak a legnagyobb arányban könyvtári tagok, mégis itt vannak a legkevesebben, akik azt válaszolták, hogy a társasági és baráti kapcsolatok ápolásában hasznosulnak számukra a könyvtári szolgáltatások. Ezzel szemben Budapesten, a községekben és a kisebb városokban, ahol a könyvtári tagok aránya az országos átlag alatt van, többen foglaltak állást pozitívan ebben a kérdésben. A budapestiek mellett a fiatalok azok, akiknek a körében kiemelkedően magas azoknak az aránya, akik baráti kapcsolatok ápolásában is hasznát veszik a könyvtári szolgáltatásoknak.

Összegzés

A 2017-es országos reprezentatív olvasás és könyvtárhasználati felmérés egy kérdésére adott válaszainak demográfiai csoportok szerinti bontásban való bemutatásával az volt a célom, hogy választ kapjunk a kérdésre: a könyvtár kiknek a körében és milyen formában hasznosul. Előzetesen tudtuk, hogy a tipikus könyvtárhasználó magasan iskolázott, fiatal, nagyvárosi nő, így okkal feltételeztük, hogy ebben a körben vannak azok is, akik a legtöbb általunk felvetett szempontból hasznosnak ítélik a könyvtárak tevékenységét. Feltételeztük azonban, hogy vannak bizonyos csoportok, akik a könyvtárat más és más szerepben veszik használatba, akiknek a körében egy-egy típusú szolgáltatás, funkció, tevékenység, szerep kiemelten fontos.

Demográfiai csoportok vonatkozásában bátran kimondhatjuk, hogy a könyvtár elsősorban a felsőfokú végzettségűeké. Nem csak ők azok, akiknek a körében a legmagasabb a beiratkozottak aránya, de a könyvtárnak azok a hagyományos funkciói, mint a tanulás támogatása vagy a szépirodalom olvasása is, az ő körükben hasznosulnak a leginkább. Az alapfokú végzettségűek körében a közösségi és baráti kapcsolatok ápolása magasabb, mint amit előzetesen várhattunk volna a könyvtári tagság arányai alapján.

Nemek tekintetében nem regisztrálhattunk igazán markáns különbségeket. A férfiak a tanulás támogatása, a nők pedig a szépirodalom olvasása terén nyilatkoztak többen úgy, hogy hasznosul számukra a könyvtár.

A település típusa azokban az esetekben fontos, ahol a hasznosulás feltételez egy-fajta életstílust. Az általunk bemutatottak esetében ilyen volt az otthoni feladatok végzése és a baráti, közösségi kapcsolatok ápolása. A könyvtár leginkább Budapesten funkcionál

baráti kapcsolatok ápolására szolgáló helyként. Ahogyan a nemzetközi szakirodalomban is elsősorban metropoliszok kapcsán említik a közösségi funkciót, a mi adataink is elsősorban azt erősítik meg, hogy egy világvárosban tud igazán érvényesülni a könyvtáraknak ez a szerepe. Az otthoni feladatok végzésére ezzel szemben inkább a kisebb települések, kisebb városok lakosai használják nagyobb arányban a könyvtárakat.

Összességében megállapíthattuk, hogy a könyvtár hasznosulása messze túlmutat azokon a hagyományos funkciókon, amelyeket jellemzően mi magunk is hangsúlyozni szoktunk (információközvetítés, tanulás támogatása, olvasás, kultúráközvetítés), ráadásul az egyes demográfiai jellemzők mentén felállított csoportok eltérő mértékben és formában profitálnak az intézményrendszer szolgáltatásaiból.

Irodalom és jegyzetek

1. ANDORKA Rudolf: Bevezetés a szociológiába. Budapest, Osiris Kiadó. 2006. Forrás: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_520_bevezetes_a_szociologiaba/apas10.html [2019. június 25.]
2. GEREKEN Ferenc: Könyv, könyvtár, közönség. (A magyar társadalom olvasáskultúrája olvasás- és könyvtárszociológiai adatok tükrében). Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1998.; GEREKEN Ferenc: Olvasás- és könyvtárszociológiai vizsgálatok Magyarországon. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve. 4. Határterületek. Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 17–49. p.
3. TÓTH Máté: A magyar lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai 2017-ben. Gyorsjelentés egy országos reprezentatív lakossági felmérés eredményeiből. = Könyvtári Figyelő, 64. évf. 1. sz. 2018. 45–60. p.
4. A kérdőíves felmérések módszertanát és lebonyolítását részletesen bemutatja a Psyma Hungary Kft. által készített két gyorsjelentés. A felnőtt lakosság olvasási és könyvtárhasználati szokásai (Közvélemény-kutatási tevékenység az EFOP-3.3.3-VEKOP/162016-00001 pályázati konstrukció keretében) Gyorsjelentés. Psyma Hungary Kft. 2017. október 5.; A 3–17 éves gyerekek olvasási- és könyvtárhasználati szokásai (Közvélemény-kutatási tevékenység az EFOP-3.3.3-VEKOP/162016-00001 pályázati konstrukció keretében). Gyorsjelentés. Psyma Hungary Kft. 2017. október 5.
5. VAKKARI, Pertti – AABØ, Svanhild – AUDUNSON, Ragnar – HUYSMANS, Frank – OOMES, Marjolein: Perceived outcomes of public libraries in Finland, Norway and the Netherlands. = Journal of Documentation, 70. vol. 5. no. 2014. 927–944. p. Forrás: <https://doi.org/10.1108/JD-06-2013-0072> [2019. július 1.]
6. BOGNÁR Noémi Erika: Közösségi iroda a könyvtárban. = Könyvtárak új szerepben, innovatív szolgáltatások. K2 Kísérleti műhely. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2017. november 30. Forrás: <https://videotorium.hu/hu/recordings/18321/k2-bognar-noemi-erika-kozossegi-iroda-a-konyvtarban> [2019. június 25.]

TÓTH MÁTÉ

Tóth Máté 2003-ban magyar nyelv és irodalom szakos bölcsészként és könyvtárosként végzett az ELTE BTK-n, majd 2015-ben gazdaságinformatikusként a Budapesti Corvinus Egyetemen. 2010-ben az ELTE BTK Könyvtártudományi Doktori Programján szerzett PhD fokozatot. Jelenleg a Könyvtári Intézet Kutatási és Szervezetfejlesztési Osztályának vezetője, valamint a PTE BTK Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet Könyvtár és Információtudományi Tanszékének adjunktusa.
ORCID: 0000-0003-4529-237X

A KÖNYVTÁR MINDENKIÉ!?

EGYETEMES TERVEZÉS ÉS AUTIZMUS BARÁT KÖNYVTÁRAK

NÉMETH KATALIN

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Az elmúlt évtizedekben folyamatosan kiemelt hangsúllyal szerepel nem csak a könyvtárak, hanem szinte minden épület- és szolgáltatás tervezésekor az akadálymentes környezet megvalósítása. A szakirodalom és a mindennapok gyakorlata azonban azt mutatja, hogy az egyetemes hozzáférés biztosításának gondolata elsősorban három nagyobb csoportot – mozgás-, látás- és hallássérültek – érint, míg mások, mint pl. az értelmi fogyatékosok, vagy az autizmussal élők számára kevésbé található célzott szolgáltatásfejlesztés. Az egyetemes tervezés elve abból indul ki, hogy már eleve mindenki számára igyekszik megfelelő teret kialakítani úgy, hogy ne legyen szükség semmilyen adaptációra speciális igényű felhasználó esetében sem. A tanulmány néhány lehetőséget mutat be, melyekkel a könyvtári környezet még szélesebb felhasználói kör számára válhat elérhetővé.

*„A könyvtár bővelkedett abban a csendben és rendben,
ami mindig a meglepődöttség érzésével töltött el.”*

Daniel Tammet¹

Mindenki számára elérhető!?

Az elmúlt évtizedekben számos kezdeményezés született az esélyegyenlőség biztosítása és a fogyatékkal élők ellátása érdekében. Az 1998. évi XXVI. törvény 2013. évi módosítása átfogalmazta a fogyatékkal élő személy meghatározását, így kiterjesztette a pszichoszociális károsodásra is, hangsúlyozva a mindennapokban „a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt”.² Ezzel összhangban az esélyegyenlőségi törvény³, valamint a könyvtári törvény⁴ is biztosítani kívánja az egyenlő hozzáférést minden állampolgár számára.

A 2011-es népszámlálási adatok alapján Magyarországon közel fél millió fogyatékkal élő ember, valamint családtagjaikkal együtt akár több mint egy millió érintett számára szükséges speciális ellátás. Az akadálymentesítés mellett kiemelt jelentőséggel bír a megfelelő információhoz való hozzájutás, mely az egyén szintjén biztosítja a lehetőségek teljes körű megismerését. Más oldalról nézve, a befogadó környezet sem rendelkezik sokszor megfelelő tájékozottsággal a fogyatékkal élők helyzetéről, szükségleteiről.⁵

Bartos Éva 2019-es tanulmánya 15 év magyar kezdeményezéseit tekintette át, melyek a fogyatékkal élők kulturális ellátását célozták, és noha számos sikert értek el a könyvtárak, van még tennivaló a folyamatos változás miatt is.⁶ *Téglási Ágnes* a hátrányos helyzetű olvasókról szóló írásában az angolszász szakirodalom bemutatásakor említi, hogy az 1990-es amerikai törvény (Americans with Disabilities Act – ADA), majd 2008-as kiegészítése (ADA Amendment Act – ADA AA) bővíti a hátrányos helyzetűek körét, így például a külföldi diákokra is vonatkozik a jogszabály. „Cél, a korlátoktól, gátló tényezőktől mentes környezet kialakítása, ami mindenki számára hozzáférhető vagy egyetemleges tervezésű (universal designed) szolgáltatást, teret, környezetet jelent. A hozzáférhetőség egyaránt vonatkozik szolgáltatásra, helyre vagy környezetre.”⁷

Az egyetemes tervezés és a könyvtári terek

Az egyetemes tervezés (universal design) alapkoncepcióját *Donald L. Mace*, amerikai építész fogalmazta meg. Lényege, hogy olyan környezetet teremtsünk, és olyan termékeket készítsünk, amelyeket mindenki képes használni. Az ötlet központi eleme, hogy ami szükséges néhány embernek, az előnyös lehet mások számára is, így például számos szolgáltatás válhat egyszerűbbé és áttekinthetőbbé. Nem véletlenül nevezik az egyetemes tervezést gyakran *befogadó tervezésnek*, mivel a legfőbb cél annak megvalósítása, hogy akár egy intézmény, de akár egy otthon is valóban mindenki számára használható legyen függetlenül az életkorától vagy állapotától. Természetesen nem lehet teljes mértékben kiküszöbölni a speciális szükségletű személyeket segítő eszközöket, így továbbra is nélkülözhetetlen például az indukciós hurok a hallássérültek, vagy a tapintható térkép a látássérültek számára, azonban ezek egyidejű megléte is hozzájárul a könyvtár egyetemes tervezéséhez. *Inger Maria Lid* három szintet különböztet meg. A mikroszint az egyéni szükségletek szintje, a középső a technikai megoldások, a makroszint pedig a legfelső, átfogó stratégia.⁸

Az egyetemes tervezés tehát nem kizárólag a fogyatékkal élők csoportjaira, hanem a tanulási nehézségekkel vagy viselkedési zavarokkal küzdőkre, illetve – adott pillanatban – bármilyen más szempontból hátrányos helyzetű vagy speciális szükségletű személyekre egyaránt ugyanolyan módon tekint, mint a társadalom bármely tagjára. Például Skócia legtöbb közkönyvtára „demencia barát” könyvtárnak vallja magát, amit a munkatársak képzése és érzékenyítése előzött meg.⁹ Az Európai Unió törekvéseivel összhangban a magyar közgyűjteményekben, így például a múzeumokban is megkezdődött a fizikai terek mellett a programok akadálymentesítése, melynek céljai között szerepel, hogy a társadalom minden tagja nyitottabbá és elfogadóbbá váljon. Természetesen megvan a szegregált programok előnye is, hiszen az integráció esetében jóval eltérőbb a résztvevők képessége, tudásszintje, azonban hosszú távon szerencsésebb volna, ha nem csak egy-egy kiemelt rendezvény alkalmával tudnák például az értelmileg akadályozottak is látogatni ezeket az intézményeket. Az

érzékenyítésre már csak azért is szükség van, mivel a megértés képességének hiánya vagy nehézsége lehet akár baleset vagy betegség következménye is.¹⁰ Az Óbudai Múzeum a 2010-ben végrehajtott fizikai és intellektuális akadálymentesítés után 2013-tól kezdett együttműködni az Óbudai Rehabilitációs és Foglalkoztatási Központtal, hogy középsúlyos értelmi fogyatékos felnőttek számára tartsanak múzeumi foglalkozást.¹¹

Kovácsné Koreny Ágnes a könyvtári terek használói szokásokon alapuló kialakítását vizsgálja, innen számos elem átemelhető a mindenki számára tervezett könyvtár koncepciójába is. A terek kihasználtságát és az egyes olvasótermek, állományrészek megközelítésének gyakorlatát több módszer szerint is lehet elemezni, illetve a megismert adatok alapján alakítani. A *mentális térképezés* és a *wayfinding*, avagy látogató irányítási rendszerek megkönnyíthetik és egyértelművé tehetik a terek megfelelő használatát.¹² 2009-ben Juhász Éva a Semmelweis Egyetem Központi Könyvtárában végzett *mystery shopping* vizsgálatot, melynek egyik eleme a könyvtárról készült térkép volt. A látogatók kezdetben nem találták meg a térképeket, ezért a könyvtár több pontján helyeztek el újabakat, a legnagyobb sikert azonban az jelentette, amikor fényképes alaprajz és térkép került a liftbe, amelyet már mindenki könnyen felfedezett.¹³ Ez az egyszerű lépés kifejezetten nagy segítség lehet például az autizmusban érintettek számára, ugyanakkor tipikus példája annak is, hogy minden felhasználó számára tájékoztatást nyújt.

Kék könyvtár, avagy autizmusbarát intézmények

Az egyetemes tervezés egyik legnagyobb nyertesei az autizmusban érintett személyek lehetnek. A jelenlegi terminológia szerint a *pervazív fejlődési zavarok* (pervasive developmental disorder – PPD) közé tartozik az *autizmus spektrumzavar* (autistic spectrum disorder – ASD), amelyet hivatalos diagnózisként a nyolcvanas évektől használnak. Az *Amerikai Pszichiátriai Társaság* adja ki a *Mentális zavarok diagnosztikai és statisztikai kézikönyvét* (Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders – DSM), amelynek ötödik kiadása, a DSM-5 már nem különböztet meg alkategóriákat, így például az *Asperger-szindróma*, mint az autizmus „enyhébb” változata, sem alkot önálló csoport.¹⁴ Magyarországon is számos magyar nyelvű szakirodalom¹⁵ vált elérhetővé, amelyekre szükség van egyrészt a diagnosztizált esetek számának növekedése miatt, másrészt a tévhitek és bizonytalanságok csökkentése érdekében. Hazánkban a *betegségek nemzetközi osztályozása* (BNO, The International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems ICD) a mentális és viselkedészavarok közé sorolja az autizmus különböző megjelenési formáit, azonban mind az amerikai, mind a nemzetközi rendszer is alapvetően egyetért abban, hogy az autizmus spektrumzavar mint elnevezés tükrözi az érintettek közötti jelentős különbségeket.¹⁶ Épp eme eltérések állítják számos kihívás elé mind az autizmussal élőket, mind környezetüket. Van

ugyan a legtöbb esetben alkalmazható, bevált recept, azonban a spektrumon lévőknek lehetnek kifejezetten egyéni igényeik és szükségleteik.

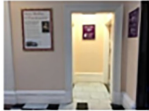
Az ENSZ 2007. december 18-án kelt 62/139-es határozata alapján április 2-a az autizmus világnapja (World Autism Awareness Day – WAAD), amelynek célja, hogy minél többen megismerjék az autizmust és be-, illetve elfogadóbbá tegyék a társadalmat az autizmussal élők iránt. Ezen a napon világszerte számos épületet világítanak meg kék színnel, és biztatják az embereket, hogy viseljenek kék ruhát, vagy például változtassák meg twitter-profiljukat.¹⁷

Az autizmus spektrumzavarban érintettek egyik jellemző tünete a szociális készségek alacsony szintje és a sajátos gondolkodás, kívülről furcsának tűnő asszociációs láncok, ugrások, vagy épp az explicit értés, a mondottak szó szerint vétele. Épp így előfordul a szenzoros túlérzékenység akár hangokra vagy például szagokra. Az önn nyugtatás megjelenése a repetitív mozgásokban, mint a hintázás, vagy a fizikai érintés kerülése, de akár az egyetlen témában való elmélyülés is jel lehet. A sokféle megjelenési forma miatt nehéz a pontos diagnózis felállítása, és sokan vannak, akik ugyan nem kapnak hivatalos szakvéleményt, de mégis rendelkeznek autisztikus vonásokkal.¹⁸ Számos kezdeményezés született az elmúlt években, melyek igyekeznek támogatni az autizmussal élőket.

Nagy-Britannia kiemelten foglalkozik az ASD-vel, így például a *National Autistic Society*¹⁹ megalapította az *Autizmus Barát Díjat* (The Autism Friendly Award), amit azok a vállalkozások kaphatnak, akik szolgáltatásaikat az autizmussal élők számára is elérhetővé teszik, valamint munkatársaik részt vesznek képzésen, melyen megismerhetik azokat a módszereket, amelyekkel hatékonyan tudnak segíteni.²⁰ Díjazott lett például Bath római fürdője, amelynek honlapján részletes információs füzet érhető el autizmussal élők számára, de segítséget nyújtanak a más fogyatékkal élőknél is. A fürdő történetének bemutatása mellett minden egyéb hasznos tudnivaló megtalálható, mint a nyitva tartás, a mosdók, étkezési lehetőség, eligazító táblák, hol és kitől lehet segítséget kérni, vagy hogy a személyzet kék ingben fehér-lila névtáblával dolgozik. Kifejezetten az autizmussal élők számára segítség a vizuális történet (1. ábra), mely segít előre megtervezni és átgondolni a látogatást.²¹

Nemcsak közgyűjtemények, hanem akár nagy áruházak is nyitnak az autizmussal élők felé. Így tett az ASDA, Anglia második legnagyobb üzletlánc, amikor 2016-ban bevezették a csendes órát. Hatvan percig nem szól zene, lekapcsolják a felvonókat, a személyzet pedig térképekkel segíti szóbeli tájékoztatás helyett a vásárlókat.²² Hasonló kezdeményezést vezetett be a *Decathlon* Magyarországon, amikor 2018 októberétől minden hónap első hétfőjén 14–16 óra között biztosít csendes órát vásárlói számára. A zene kikapcsolása mellett csökkentett világítással segítik a szenzoros érzékenység miatti túltelítődés elkerülését. Az áruház honlapján ingertérkép található, mely segít felkészülni a különböző területek hang- és fényhatásaira.²³

A KÖNYVTÁR MINDENKIÉ!? EGYETEMES TERVEZÉS ÉS AUTIZMUS BARÁT...

<p>VISITING THE ROMAN BATHS</p> 	<p>I am going to visit The Roman Baths with</p> <p>.....</p> <p><i>You may like to draw a picture of you and your companions here.</i></p>
<p>When I arrive at The Roman Baths, I will use these doors to go inside.</p> <p>I will see a security guard by the door, but I don't need to be scared, they are there to look after me. I can say Hello if I want to.</p>	<p>I will go straight ahead ↑ through these doors to go into the museum.</p> <p>If I need to, I can turn left ← to use the men's toilets or right → to use the ladies toilets.</p> <div style="display: flex; justify-content: space-around;"> </div> <div style="display: flex; justify-content: space-around; font-size: small;"> <p>Stairs to Men's Toilets</p> <p>Corridor to Ladies Toilets</p> <p>Entrance to adapted toilet</p> </div>

1. ábra

Bath római fürdőjéhez készített szociális történet

Forrás: https://www.romanbaths.co.uk/sites/roman_baths/files/heritage/Visual%20Story.pdf

A *Premier Kultcafé* többszörösen kíván megoldást nyújtani, hiszen fogyatékos-ság-ba-rát közösségi és kulturális tér, mely integrált munkahelyként kínál kávézót, pékséget, mozit és egy akadálymentes rendezvénytermet különféle programokkal.²⁴ A hely az

autizmussal élők egy része számára azonban zavaró lehet, mivel ingergazdag környezet, ami túltelítődést okozhat.

Az *Országos Idegennyelvű Könyvtár* 2010–2011-ben egy KMOP pályázat keretében igyekezett megoldani a komplex akadálymentesítést, melynek előkészítésében a fogyatékkal élők érdekképviselői szervezetei (Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége, SINOSZ, Magyar Vakok és Gyengénlátók Országos Szövetsége, MVGYOSZ, Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége, MEOSZ) és más szakemberek is részt vettek. A kerekesszékkal való bejárás lehetősége, az indukciós hurokkal való jelerősítés itt is megtörtént, ami viszont mások számára is igazán hasznos lehet, az információs rendszer átalakítása, így készülhettek megfelelő méretű és kontrasztú feliratok, térképek.²⁵ A honlapon elérhető hangostérkép²⁶ is, mely az autizmussal élőket is segítheti, hogy előre felkészüljenek a látogatásra.

A könyvek fontos szerepet játszanak a gyerekek életében, szórakoztatnak, segítenek a tanulásban, és fejlesztik az empátia képességét. Az autizmussal élő gyermekek számára útjelzők lehetnek a szociális útvesztőben, miközben menedékként is szolgálhatnak. A verses képeskönyvek támogathatják a nyelv elsajátítását, miközben elmélyíthetik a családhoz való kötődést. A könyvtárakat felkeresve amellet, hogy számos esetben jelentenek biztonságos teret, számos ijesztő tényezőt is tartogatnak a látogatók számára. Egy ASD-s megrémülhet az ismeretlen emberektől, összezavarodhat a túl erős fénytől, a suttogásoktól, a vonalkód-leolvasó hangjától. 2015-ben a *Gyermek- és Iskolai Könyvtárvezetők Egyesülete* (The Association of Senior Children's and Education Librarians – ASCEL UK) a *Dimensions* non-profit szervezettel együttműködve dolgozott ki ajánlásokat, és készített egy 10 perces rövidfilmet az autizmus barát könyvtárakról.²⁷ A *Dimensions* honlapjáról is letölthető számos segédanyag, így például kifejezetten könyvtárra írt szociális történet mintája, valamint konkrét ötletek:²⁸

- Tolerancia: az autizmus nem mindig látható, ha valaki furcsán viselkedik, legyenek türelmesek, és ne ítélkezzünk.
- Kommunikáció: közvetlenül az autizmussal élőhöz beszéljünk, ne a kísérőhöz. Eldöntendő kérdéseket tegyünk fel, amire igennel vagy nemmel válaszolhat. Kerüljük a nyitott kérdéseket, mint a „Milyen könyveket szeretsz?”
- Személyes tér: csendes rész, ahova visszavonulhat, akár önálló csendes szoba.
- A könyvtárak épp a csend és rend miatt kedveltek az autisták körében, de vannak autizmussal élők, aki maguk adnak ki hangokat, például magukban beszélnek vagy mozognak. Tisztázni kell a szabályokat, hogy a könyvtár autizmus barát, épp ezért a zaj csak bizonyos szintig elfogadható.
- Jelek, térképek, felvilágosítás: legyen jól látható, hogy a könyvtár autizmus barát, legyenek egyértelmű feliratok, térkép ne csak a bejáratnál.
- Helyezzünk el fülvédőt a bejáratnál.
- Ne használjunk kézzzáritót a mosdókban.²⁹

A KÖNYVTÁR MINDENKIÉ!? EGYETEMES TERVEZÉS ÉS AUTIZMUS BARÁT...

<i>Mielőtt a könyvtárba megek</i>	
<p>A [szúrja be a könyvtár nevét] megek</p> <p>Ha ideges vagyok, hogy mennem kell, beszélhetek valakivel és kérdezhetek tőle. Felhívhatok valakit [szúrja be a személy telefonszámát]</p>	<p>[Szúrja be a könyvtár épületének képét]</p>
<p>Megkérhetem, hogy vezessen körbe</p>	<p>[Szúrjon be egy képet a könyvtár belső teréről]</p>
<i>A könyvtárról</i>	
<p>Vannak ott emberek, akik ott dolgoznak és ahiktől kérdezhetek</p>	
<p>A könyvtár általában csendes hely, ahol az emberek olvasnak, pihennek, halkán beszélgetnek</p>	
<p>Néha zajos is lehet. Ha zajos, akkor beszélhetek a könyvtárossal</p>	

2. ábra

Szociális történet a Dimensions és az ASCEL UK összeállításában

Forrás: <https://www.dimensions-uk.org/get-involved/campaigns/autism-friendly-libraries/download-free-training-libraries>

A 2. ábrán látható szociális történetben akár minden kép lecserélhető az adott könyvtár és dolgozóinak fotóira, mivel épp ezeknek a képes leírásoknak a célja, hogy az olvasó már előre megismerje a helyszínt és a könyvtárosokat, így sokkal magabiztosabban keresse fel a könyvtárat. Magyarországon például a *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár* (FSZEK) Üllői úti tagkönyvtára vállalta, hogy minden hónap utolsó keddjén várja „Csendes óra” keretében az autizmussal élőket 15–16 óra között.³⁰ Az autizmussal élők számára rendkívül fontos a kiszámíthatóság, a következetesség és a rendszer. Ezt jellemzően minden könyvtár képes biztosítani. Igény lehet például kézfertőtlenítő elhelyezése, tisztaság iránti fokozott igény esetén, vagy akár a színek, a bútorok, a berendezés speciális összetételére, noha ebben az esetben már jóval nehezebb mindenkinek megfelelő összehatást elérni, de a szakmai szervezetekkel való egyeztetés segíthet.

A személyes látogatást szinte minden esetben megelőzi az interneten történő tájékozódás, az alapinformációk begyűjtése. Ahhoz, hogy az intézmény felkeresése vonzó lehetőség legyen, már a webes felületeknek is felhasználóbarátnak kell lenni, mégpedig minden látogató számára. A honlapkészítők abból indulnak ki, hogy az egészséges ember rápillantva a weblapra, rögtön átlátja annak logikáját, felismeri tartalmi elemeit, azonban látássérültek számára ez a gyors áttekintés nem létezik. Egy megfelelően kódolt oldal segítheti a vak olvasót is a gyorsabb tájékozódásban köszönhetően a felolvasó szoftvereknek.³¹ Célszerű lenne már eleve olyan struktúrába szervezni a közölni kívánt tartalmat, ami az egészséges olvasó, a gyengén látó, a vak, vagy akár a gyengébb értelmi képességgel rendelkező, illetve az autizmussal élő számára is könnyen megismerhető. Utóbbi csoport tagjai számára kifejezetten zavaróak a zsúfolt, színes honlapok. A jól strukturált, egyszerre kevesebb információt közlő honlapok könnyebben feldolgozhatók.

A könyvtári környezetben is megjelenő *társadalmi felelősségvállalás* (corporate social responsibility – CSR) részterületei között számos kapcsolódó pontot találunk. Az esélyegyenlőség elősegítése mellett a képzés és az egészségmegőrzés is összefügg az egyetemes hozzáférés alap gondolatával.³² A könyvtárosképzések között az esélyegyenlőség szempontjából több tanfolyam is foglalkozik az akadálymentesítéssel, vagy gondolhatunk a jelnyelv elsajátítására is, valamint már megjelent az autizmus témája is. Az egyetemes hozzáféréshez hozzájárulhat az egészségtudatosság hangsúlyozása, előadások szervezése, hiteles információ és dokumentumok szolgáltatása. A multifunkciós könyvtár egyik üzenete, hogy a XXI. században sem hanyagolható el a modern szolgáltatások, a digitalizálási projektek mellett a könyvtár szociális funkciója és közösségteremtő ereje.³³

Záró gondolatok

Az egyetemes tervezés vagy más néven befogadó tervezés abból a koncepcióból indul ki, hogy mindenki számára biztosítsa a hozzáférést és a szolgáltatások igénybevételét.

Lehetőségeikhez mérten a fogyatékkal élőknek se legyen szüksége speciális eszközök használatára. Az autizmussal élők száma egyre növekszik, azonban ők olyan sokszínű csoportot alkotnak, hogy azokkal az apró változtatásokkal, melyekkel számukra igyekszünk segítséget nyújtani, szinte észrevétlenül mindenkinek megkönnyítjük a könyvtárak használatát, a fizikai és a virtuális terekben való eligazodást.

Irodalom és jegyzetek

1. TAMMET, Daniel: Kék napon születtem: egy autista zseni memoárja. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2019. 91–92. p.
2. 1998. évi XXVI. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99800026.TV> [2019. május 31.], valamint 2013. évi LXII. törvény a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény módosításáról. Forrás: <https://mkogy.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1300062.TV> [2019. május 31.]
3. 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A0300125.TV> [2019. május 31.]
4. 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700140.TV> [2019. május 31.]
5. Montázs projekt. Megvalósíthatósági tanulmány 2018. Forrás: http://fszk.hu/wp-content/uploads/2018/03/FSZK_EFOP_192_MT_1sz_modositas_180314.pdf [2019. június 2.]
6. BARTOS Éva: Társadalmi követelmények és igények speciális könyvtári ellátásra. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 66. évf. 3. sz. 2019. 149–152. p. Forrás: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/11105/12711> [2019. június 2.]
7. TÉGLÁSI Ágnes: Hátrányos helyzetű könyvtárhasználók ellátása. Nemzetközi kitekintés. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 66. évf. 2. sz. 2019. 91–95. p. Forrás: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/10620/12166> [2019. június 2.]
8. NYGAARD, Knut M.: What is universal design. Theories, terms and trends. Paper presented at: IFLA WLIC 2018 – Kuala Lumpur, Malaysia – Transform Libraries, Transform Societies in Session 94 - Library Service to People with Special Needs, Public Libraries and Library Services to Persons with Print Disabilities. Forrás: <http://library.ifla.org/2250/1/094-nygaard-en.pdf> [2019. június 2.]
9. FREEMAN, Mark: Universal Design in UK Libraries: Best practice in British public libraries. Paper presented at: IFLA WLIC 2018 – Kuala Lumpur, Malaysia – Transform Libraries, Transform Societies in Session 94 - Library Service to People with Special Needs, Public Libraries and Library Services to Persons with Print Disabilities. 2. p. Forrás: <http://library.ifla.org/2251/1/094-freeman-en.pdf> [2019. június 2.]
10. DABI-FARKAS Rita: Akadálymentes múzeumi programok. = Szociálpedagógia, 3. évf. 1–2. sz. 2015. 84–87. p. Forrás: <http://real-j.mtak.hu/12222/8/szocped%202015%201-2%20M%C3%BAzeumpedag%C3%B3gia.pdf> [2019. június 2.]
11. FELBERMANN Judit: Egyenlő eséllyel mást, másképp – Értelmi fogyatékosok az Óbudai Múzeumban. = Szociálpedagógia, 3. évf. 1–2. sz. 2015. 79–93. p. Forrás: <http://real-j.mtak.hu/12222/8/szocped%202015%201-2%20M%C3%BAzeumpedag%C3%B3gia.pdf>

- mtak.hu/12222/8/szocped%202015%201-2%20M%C3%BAzeumpedag%C3%B3gia.pdf [2019. június 2.]
12. KOVÁCSNÉ KORENY Ágnes: A közkönyvtárak belső tereinek alakítása a használói szokások vizsgálata alapján. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65. évf. 6. sz. 2018. 332–349. p. Forrás: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/4109/10340> [2019. június 2.]
 13. JUHÁSZ Éva: Titokzatos olvasók: a „mystery shopping” alkalmazása könyvtári környezetben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 56. évf. 6. sz. 2009. 267. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/03000/03071/00022/pdf/EPA03071_tmt_2009_06_259-269.pdf [2019. május 31.]
 14. VOLKMAR, Fred. L. – Wiesner, Lisa A.: Az autizmus kézikönyve: amit minden szülőnek, családtagnak és tanárnak tudni kell. Budapest, AOSZ, 2013. 12-39. p.
 15. Autizmus-kötetek. = Könyvtári Levelező/Lap, 28. évf. 2016. 2. sz. 19-21. p., ATTWOOD, Tony: Az Asperger-szindróma kézikönyve: szülőknek, pedagógusoknak, szakembereknek. Budapest, Animus, 2015. 400 p.; ATTWOOD, Tony: Különös gyerekek: kalauz az Aspergerszindrómáról szülőknek és nevelőknek. Budapest, Animus, 2018. 224 p.; NOTBOHM, Ellen – ZYSK, Veronica: Ezeregy nagyszerű ötlet autizmussal élő vagy Asperger-szindrómás gyerekek neveléséhez és tanításához. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016. 346 p.
 16. Autizmus-BNO-kódok. Forrás: <https://marsalapitvany.hu/autizmus-bno-kodok> [2019. június 13.]
 17. Ragyogj kéken kampány! Forrás: <http://aosz.hu/vilagnap2019> [2019. június 13.]
 18. GRANDIN, Temple: Képekben gondolkodom. Életem az autizmussal. Budapest, Park Könyvkiadó, 2006. 55–88. p.
 19. National Autistic Society. Forrás: <https://www.autism.org.uk> [2019. június 23.]
 20. The Autism Friendly Award. Forrás: <https://www.autism.org.uk/professionals/autism-friendly-award.aspx> [2019. június 30.]
 21. Akadálymentes hozzáférés Bath római fürdőjében. Forrás: <https://www.romanbaths.co.uk/accessibility> [2019. június 28.]
 22. ASDA. Inclusive hour. Forrás: <https://corporate.asda.com/blog/2019/02/05/were-extending-our-dementia-and-autism-friendly-inclusive-hour-trial-to-more-stores> és <https://corporate.asda.com/blog/2016/04/26/asda-living-manager-introduces-quiet-hour-to-help-autistic-customers> [2019. május 31.]
 23. Decathlon. Csendes nyitva tartás. Forrás: <https://www.decathlon.hu/csendes-nyitvatartas.html> [2019. május 31.]
 24. Premier Kultcafé. Forrás: <http://www.premiercafe.hu> [2019. május 31.]
 25. HORVÁTH István – OSZTROZICS Katalin: Komplex akadálymentesítés. A KMOP pályázat megvalósítása az OIK-ban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 60. évf. 9. sz. 2013. 367–376. p. Forrás: <https://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/628/10534> [2019. június 2.]
 26. Hangos térkép. Országos Idegennyelvű Könyvtár. Forrás: <https://www.oik.hu/hangzoanya?jsessionid=72845AE0283E1090DCEE47694FCD23EE> [2019. június 23.]
 27. MEARS, Sarah: It takes a community to raise a reader: Autism friendly libraries. Paper presented at: IFLA WLIC 2017 – Wrocław, Poland – Libraries. Solidarity. Society. in

- Session 138 - Literacy and Reading, LibrariesforChildren and Young Adults, Public Libraries and SchoolLibraries. <http://library.ifla.org/1744/1/138-mears-en.pdf> [2019. június 2.]; Tréning video az autizmus barát könyvtár kialakításához. Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=BJLbbJW1BpA&feature=youtu.be> [2019. június 23.]
28. Autizmus barát könyvtárak. Forrás: <https://www.dimensions-uk.org/get-involved/campaigns/autism-friendly-libraries> [2019. május 31.]
29. Típek az autizmus barát könyvtárhoz. Forrás: <https://www.dimensions-uk.org/get-involved/campaigns/autism-friendly-libraries/download-free-training-libraries> [2019. június 23.]
30. Csendes óra. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Üllői úti könyvtára. Forrás: http://www.fszek.hu/konyvtaraink/ulloi_ut_255_/rendezvenyek/?article_hid=39215 [2019. május 31.]
31. KOSZTYÁNNÉ MÁTRAJ Rita: MEK hallgatva: a Magyar Elektronikus Könyvtár egyszerűsített felülete képernyőolvasóval. In: Kiszl Péter – Csík Tibor (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2018. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2018. 241–247. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2018.241> [2019. június 23.]
32. SENKEI-KIS Zoltán: Társadalmi felelősségvállalás a könyvtárakban. In: Kiszl Péter – Csík Tibor (szerk.): Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2018. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2018. 231–239. p. Forrás: <https://doi.org/10.21862/vkkv2018.231> [2019. június 23.]
33. KISZL Péter: Könyvtárak a közösségért – New Yorkban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 61. évf. 9. sz. 2014. 316. p. Forrás: <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/433/10493> [2019. június 23.]

Németh Katalin az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének adjunktusa és oktatásfelelőse, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének tagja. Kutatási területe: könyvtári menedzsment, ügyfélkapcsolat-menedzsment.
ORCID: 0000-0003-4608-4855

A BEFOGADÓ KÖNYVTÁRI TEREK

A BÁCS-KISKUN MEGYEI KÖNYVTÁRAK ÁTALAKÍTÁSA, KORSZERŰSÍTÉSE

2005–2019

RAMHÁB MÁRIA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Könyvtáraink látogatottságát sokféle tényező befolyásolja, melyek közül az egyik legfontosabb az a helyszín, ahová várjuk az érdeklődőket. A könyvtáráépület elhelyezkedése, nagysága, tagolt-sága, célbútorokkal történő berendezése és mindezek minősége, sokat elárul a könyvtár küldetéséről. Ma már egy könyvtár – különösen egy közkönyvtár – tereit úgy kell kialakítani és berendezni, hogy a korábbi gyűjteménycentrikus, megőrző, tároló szerepű könyvtár átalakuljon elsődlegesen az embereket befogadó könyvtárrá, miközben a könyvtári alapszolgáltatásokat természetesen továbbra is a gyűjteményére építi. A könyvtár legyen mindenki számára nyitott, vonzó, értékeket közvetítő hely, ahol kiemelt fontosságúak az egyéni és csoportos foglalkozásokra alkalmas kreatív tanulóiövezetek, az élményt nyújtó, közösségi együttlétre alkalmas nyílt és zárt terek, valamennyi korosztály igényeit figyelembe véve. Ezek a teret is érintő komplex átalakítások elengedhetetlenek ahhoz, hogy megtartsuk személyes látogatóinkat, és hogy felkeltsük újak érdeklődését, miközben rohamosan növekszik szerepünk a virtuális térben is.

Bevezetés

A könyvtári terek kialakítása sokat változott az elmúlt évszázadok alatt. Nagy utat jártak be a könyvtárak az egyik legrégebbi, az i. e. III. században alapított Alexandriai Könyvtártól napjaink legújabb bibliotékáig, az új helsinki központi könyvtár, az Oodi létrejöttéig. Nemcsak a tekercsek változtak át könyvformátummá, hanem jelentős mértékben megváltoztak a könyvtári szolgáltatások is: a funkciók bővülése alapvető belső térátalakításokat és más típusú berendezéseket igényelt. Egyrészt mára a tér úgy kitágult, hogy a könyvtár fizikai épületén túllépve, évtizedek óta jelen vagyunk a virtuális világban is. Másrészt ma már alapvető elvárás, hogy az intézmények 24 órában álljanak a legkülönbözőbb szolgáltatásokkal felhasználóik rendelkezésére. Természetesen szeretnénk megőrizni a személyes látogatások fontosságát, amire azonban hagyományos környezetben, és csak hagyományos szolgáltatásokkal egyre kisebb esélyünk van. Ha nem tesszük befogadóvá könyvtárainkat, használóink máshol fogják keresni megváltozott igényeik kielégítését.

A befogadó könyvtár

„...a könyvtár különböző társadalmi érintkezések számára közös hely is a használók – sétálók, fogyasztók, olvasók – részére, olyan hely, mely különösen alkalmas a mobilitáshoz, a véletlenszerű felfedezéshez és az »orvvadászathoz« – ahogy azt *Michel de Certeau* írta.¹

A befogadó könyvtárnak sokféle ismérve van. Mindenekelőtt az, hogy bejönnek az emberek, megtalálják, ami érdekli őket, szívesen időznek a terekben, ahol találkoznak másokkal is. Rendszeressé válik könyvtárlátogatásuk, mert szükségük van mindarra, amit egy jó könyvtár nyújtani tud.

A könyvtárosoknak fel kell ismerniük, hogy a folyamatos változások közepette hogyan tudják megőrizni, sőt megkerülhetetlenné tenni intézményeiket, saját magukat a helyi közösségben éppúgy, mint a virtuális világban. Ehhez igen széles körű együttműködésre, korszerű környezetre, nyitott szemléletre, folyamatos megújulásra van szükség.

Ezúttal elsősorban a terek kialakításával, átalakításával berendezésével foglalkozunk a közkönyvtári szolgáltatások változásait figyelembe véve. Elemzésünk alapvetően a Bács-Kiskun megyei közkönyvtári hálózat modelljére szorítkozik.

A könyvtár elhelyezése, épülete

A közintézmény optimális elhelyezése a településközpont, de mindenképpen a település vérkeringésébe tartozó hely, amely könnyen és mindenki által megközelíthető. Ez a szempont maradéktalanul érvényesült, amikor 1996-ban átadásra került Kecskemét középpontjában a Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár. Ez a tény biztosan szerepet játszik abban, hogy lassan negyedszázada minden reggel sokan várják az épület előtt a könyvtár nyitását 10 óra előtt.²

Fontos, hogy a könyvtár – lehetőség szerint – a település meghatározó épülete legyen építészetiileg is, idegenforgalmi nevezetességgként is. A kecskeméti könyvtár tervezői *Mátrai Péter* és *Major György* Ybl-díjas építészek voltak. Az épület 1997-ben Pro Architektúra Díjat nyert, majd 2015-ben bekerült a helyi értékek közé a Kecskeméti Települési Értéktár Bizottság döntése értelmében.

A könyvtári terek

A könyvtár kialakítását, a tér nagyságát és tagolását alapvetően meghatározza, hogy mekkora lakosságszámú település könyvtári ellátása a feladatunk, és hogy milyen szolgáltatásokat kínálunk.

Kecskemét több mint 100 ezer lakosú város, így a szükséges könyvtári alapterület – összesen 7853 m² – egy háromszintes épületben került kialakításra, mely teljes egészében akadálymentes.

Az U alakú épület egymásba nyíló terei jól áttekinthetők, flexibilisen alakíthatók benne a szolgáltatások a változó igényeket követve. Az egyedi berendezés sok kötöttséget jelent ugyan, de mégis a legjobban így használható ki a tér, így alakíthatók át akár még a bútorok is. Csak a minőség a fontos, még a mennyiség csökkentése árán is.

Katona József Könyvtár egy életen át!

„Katona József Könyvtár egy életen át!” – hirdeti portálunk is a küldetésnyilatkozatunkat. Ez a vállalás kötelez bennünket arra, hogy folyamatosan tegyünk meg mindent annak érdekében, hogy minél többen megtapasztalják, hogy valóban egy életen át számíthatnak ránk és a szolgáltatásainkra. Ehhez azonban elengedhetetlen, hogy kövessük azokat a változásokat, amelyek nem hagyhatják érintetlenül szolgáltatási tereinket sem, hiszen egy-egy új szolgáltatás bevezetése új térszervezést is igényel.

A könyvtár átadása óta a legnagyobb léptékű átszervezéseket 2017 és 2019 között hajtottuk végre, elsősorban különböző pályázati forrásokat felhasználva. Több szempont is ösztönözte a Katona József Könyvtárat a terek funkcióváltására, de a legfontosabb az új szolgáltatások bevezetéséhez szükséges feltételek megteremtése volt.

Baba-barát könyvtár

Kezdeményező szerepünk volt abban, hogy országosan elsőként a mi könyvtárunkban jelent meg a legfiatalabb korosztály, a három év alattiak csoportja, akik számára speciális helyet kellett teremtenünk a könyvek, játékok elhelyezésére és a foglalkozásokhoz. Ezt az igényt csak úgy tudtuk kielégíteni, hogy eldöntöttük: legyen a földszint a gyerekeké és a tiniké. Eddig is nagyon hangulatos volt az egyedi berendezésű *Gyermekvilág*, hiszen kezdettől fogva nagy hangsúlyt helyeztünk a legkisebbek fogadására is, rendezések voltak – az egyéni látogatók mellett – a gyerekcsoportok látogatásai. A baba-barát szolgáltatások bevezetése azonban jelentős mértékben megnövelte a legkisebbek számát. Mára 509 baba rendelkezik érvényes baba olvasójeggyel, akik rendszeresen járnak természetesen a szülőikkel, nagyszülőikkel a könyvtárba. A *Mondókázó* foglalkozások elmaradhatatlan tagjai is közülük kerülnek ki hétről hétre (1. táblázat).

1. táblázat*
Babafoglalkozások

Év	Alkalom	Baba	Felnőtt
2017	297	4406	4710
2013	161	2414	2583
2009	42	682	719
2005	12	113	167

* A tanulmány minden táblázatának és ábrájának eredetije a Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár tulajdona.

Érthető, hogy sokkal nagyobb figyelmet kellett fordítanunk a babáknak szóló képeskönyvek és a babaneveléshez kapcsolódó szakirodalom beszerzésére, ami szintén helyet és célbútort – alacsony válogatóládákat – igényelt.

Mesekuckó

Úgy döntöttünk, hogy a korábbi kötött körasztalokkal és ülőpadokkal berendezett Kuckót átalakítjuk. Létrehoztunk egy többfunkciós *Mesekuckót* (1. ábra), amit 2018. május 25-én vehettek birtokba a gyerekek. A helyiség akadálymentessé vált az új berendezésnek köszönhetően, amely teljes mértékben illeszkedik a könyvtár ülőbútorainak színeihez, ugyanakkor újdonság az egymásra rakható, sokféleképpen átalakítható plüss ülőkék megjelenése és sok-sok párna. A dobogóba süllyesztett, könnyen összerakható paravánok bábos foglalkozásokkal bővítették a legkisebbek tanulási, szórakoztatási lehetőségeit, alkalmat kínálva bábos csoportok bemutatkozására is. A tér az egyéni és a családi meghitt meseolvasásra, élőszavas mesemondáshoz kapcsolódó foglalkozások megtartására kiválóan alkalmas, illetve olyan könyvtári játékok helyszínéül is szolgál, ahol a szókincsbővítés és a szövegértés fejlesztése kap hangsúlyt.

1. ábra
Mesekuckó

Kölyökfészek

Közvetlenül a Mesekuckó mellett található a nagyobbacska *Kölyökfészek* (2. ábra) tere, ami főként az egyéni olvasás hívogató helye, hiszen az ugyancsak plüssből készült fészekbe bebújva élvezetesebb az olvasgatás, zenehallgatás. Ugyanakkor a fészek egy mozdulattal átalakíthatók olvasómatraczá, amikor már a felnőttek is részesei lehetnek a közös játéknak, olvasásnak.

2. ábra
Kölyökfészek

Olvasó- és játszóudvar

A Gyerekvilágból nyíló belső udvar berendezését is teljesen megújítottuk: egyszerre szolgálja az egyéni és csoportos szabadtéri együttlétet olvasásra, tanulásra, közös játékokra egyaránt alkalmas kültéri variálható bútorokkal. Jól megférnek a szabadtéri gyermek és felnőtt fitness eszközök is ebben a térben, a szabad levegőre csábítva kora tavasztól késő őszig valamennyi korosztályt (3. ábra).

3. ábra
Olvasó, játszóudvar

Olvasó, társalgó szalon

A Gyermekvilágból a *Tinivilág* felé haladva egy olyan teret alakítottunk ki a földszinten, ahol kényelmes, otthonos egyedi kanapék, körülölkék kínálnak beszélgetésre, olvasgatásra, megpihenésre lehetőséget, ahol természetesen van wifi-elérhetőség is, így sokaknak ezért is kedvelt helye. Szervesen kapcsolódik a térhez egy belső udvar is, ami a betérőknek még komfortosabbá teszi jó időben az ittlétét (4. ábra).

4. ábra
Olvasó, beszélgető szalon

Nyertünk egy új kiállító teret is ezzel a hellyel, ahol az egyre népszerűbb roll up bemutatókat egyszerű átrendezéssel rövidebb időre tudjuk fogadni, anélkül, hogy a tér alapfunkciója sérülne. Egyre népszerűbb ez a lehetőség.

Nagyon fontos, hogy legyenek olyan tereink a könyvtárban, amelyeket bárki szabadon felfedezhet, igényei szerint használhat anélkül, hogy különösebb szolgáltatásokat kínálnánk. Izgalmas figyelni, hogy mikor és éppen kik „lakják be”, ezek a terek ugyanis éppen kötetlenségükkel minden korosztályt egyformán befogadnak. Természetesen mindig jelen van a térben könyvtáros, akihez bármilyen kérdéssel lehet fordulni, amit sokszor igényelnek is a könyvtárlátogatók.

Tinivilág

Egyre inkább kiderült, hogy a babákból óvodássá, kisiskolássá cseperedett tagjainkat, ha tini korukban is itt akarjuk tartani, netán új kortársakat szeretnénk megnyerni a könyvtár látogatására, akkor nekik is szükségük van egy olyan helyre, ami elsősorban az ő birodalmuk, ezért alakítottuk ki a *Tinivilág* teret.

Adott volt a földszinten korábban Infotéka szolgáltatásként működő egység feltelepítése az I. emeletre, ami persze nem volt egyszerű. A felnőttek sok odafigyelést, törődést igényeltek, hogy megszokják, és idővel előnyét lássák a változásoknak.

Fontos döntés volt, hogy a Gyermekvilágból – ahol egyébként is szükséges volt a legkisebbek befogadása miatt helyre – kijebbi telepítettük az ifjúsági regényeket, így most fokozatosan követi az állomány elhelyezése is a gyerekek növekedését. Alaposan átgondoltuk, hogy a tinik gyűjteményét hogyan válogassuk össze, hiszen nagyon sok olvasmányuk a nem csak „korosztályos” mű. Minden dokumentum lelőhelyét követjük az opacban is, így tulajdonképpen mindenki több oldalról is tudott tájékozódni, hogy melyik mű hol található.

A tér berendezésének átalakítására nagy gondot fordítottunk. Az első lépés az volt, hogy a megmaradt könyvespolcok döntő többségét a fal mellett helyeztük el, így jelentős teret nyertünk. Hagytunk egyéni számítógépes munkaállomásokat, ugyanakkor kialakítottunk egy csoportos tanulásra, játékra is alkalmas számítógépes szigetet, hiszen a fiatalok, ha még egyáltalán asztali számítógép mellé ülnek, akkor többnyire ezt csoportosan teszik.

A hagyományos tanulás feltételei is adóttak, megfelelő asztalok, székek állnak az írásos feladatok elvégzéséhez is rendelkezésre, amit vannak, akik rendszeresen igénybe is vesznek délutáni tanulásukhoz.

Itt maradt továbbra is a *Europe Direct Információs Központ*, hiszen annak európai uniós gyűjteménye, szolgáltatásai – külföldi tanulási és munkalehetőségek, ösztöndíjak, cserepartnerek stb. – iránt elsősorban ez a korosztály érdeklődik.

A legfontosabb annak a közösségi térnek a berendezése volt, amely a kiscsoportos beszélgetésekhez, klubos együttlétekhez kínál lehetőséget. Még ez a korosztály is szereti a földön, babzsákon, párnán ülést, ezért lényeges, hogy a könyvtárban mindenütt szőnyegpadló van. A mobil, kényelmes kisufoles ülőbutorok alaphelyzetben

is félkörös elhelyezésűek, a belső kör több sorral bővíthető. Elengedhetetlen az előadásokhoz, beszélgetésekhez is sokszor a kivetítés, képnézés, zenehallgatás, így ezek beépített eszközök (5. ábra).

5. ábra
Tinivilág

Örömmel mondhatom, hogy állandó kiscsoportjaink száma stabil, amelyek alapvetően olvasásra, beszélgetésre, közös játékra épülnek, aminek szívesen részesei a fiatalok. Amíg nem alakítottuk ki a Tinivilágot, sokszor azt lehetett látni, hogy nem igazán találják a helyüket, hol itt, hol ott bukkantak fel. Sokkal többet időznek a könyvtárban, amióta van saját terük, velük foglalkozó könyvtárosok. Nagy kihívás még a könyvtárban felnövekvőket is megtartani, hát még kortársaikat is elérni rajtuk keresztül.

Annak előnyét, hogy lehetőség van azonos időben több programot szervezni vagy több csoportot is fogadni, az év során folyamatosan éreztük, és jobban tudtunk alkalmazkodni az óvodák, iskolák, együttműködő partnerek igényeihez is.

Egyéni tanulótér – I. emelet

Az I. emelet tereinek átalakítását is érintette a földszint átszervezése, hiszen a felnőttek szolgáltatásai ma már elsősorban itt érhetők el. Két lépcsőben ugyan, de helyére kerültek az egyéni tanulótér kialakításával a felnőttek digitális szolgáltatásai. A korábbi szakirodalmi állomány egy részének áttelepítésével szabadítottunk fel jelen-

tős helyet, ahol sikerült új használói munkaaállomásokhoz, új egymástól elválasztott munkaasztalokat, korszerű, ergonómiailag is megfelelő forgószékekkel berendezni. Itt került elhelyezésre a *Digitális Jólét Program* több munkaaállomása is, amely szabadon hozzáférhető az első fél órában, térítés nélkül.

Az *Egyéni digitális tanulótér* létrehozása azoknak a felnőtteknek a tanulását segíti, akik kezdő ismeretekkel rendelkeznek ugyan, de mindenképpen támogatásra szorulnak az e-ügyintézés összetett feladatainak elvégzéséhez (ügyfélkapu használata, adózás, e-vásárlás, információkeresés, közösségi oldalak használata). A tér kialakítása, egyedi berendezése jól szolgálja a felnőttek igényeinek megfelelő szeparáltságot, a személyes mentorálás lehetőségét.

Ez az átalakítás egyébként racionalizálta a szakképzett munkatársak célközönségre orientálódását is, hiszen a korábbi Infotéka részlegben minden korosztállyal egy térben, egy időben kellett foglalkozni, ami most alapvetően megváltozott.

Kreatív stúdió

A *Kreatív stúdió* (6. ábra) ugyancsak az I. emeleten egy önálló 25 m²-es hely, ami korábban a könyvtár egyetlen dohányzó helye volt. Berendezése, felszereltsége – elsősorban a fiatalokra építve – inspirálja új szolgáltatások bevezetését. A hangszigetelt, klimatizált helyiség alkalmas hang- és videofelvételek készítésére, vágására, nagyképernyős kivetítésre, visszajátzásra, elektromos orgonán önálló zenei aláfestés elkészítésére.

6. ábra
Kreatív stúdió

Kiemelt szerepe van a BookFM, vagyis az első könyvtári rádió működtetésében, amely a fiatalok médiaismereteinek gyarapításához, tudásuk gyakorlati kipróbálásához járul hozzá, biztosítva az egyéni audiovizuális szolgáltatások igénybevételét is.

Olyan kompetenciák fejleszthetők itt – beszédképesség, vizuális látásmód, önálló gondolkodás, projektszemlélet –, amelyek nagymértékben támogatják a tanulást, a későbbiekben pedig a sikeres, innovatív munkavégzést.³

Digitális oktató labor

Alapvetően a digitális írás-olvasás ismereteinek elsajátítását kínálja szervezett, csoportos tanfolyam keretében nagyrészt a nagyik számára, de a felnőttek munkaerőpiacon való megmaradását vagy átképzéssel a visszajutást, kapcsolattartást, tájékozódást is segíti. Célunk volt olyan tanulói tér megújítása a II. emeleten, amely akadálymentesen, minden használó számára egyenlő esélyt biztosít a tanuláshoz. Ennek érdekében a helyiségben korszerűsítéseket, új célbútort helyeztünk el.

A digitális labor minden eszközzel rendelkezik, ami a korszerű tanulás alapja. Megfelelő számú munkaállomás áll a hallgatók (15 fő) rendelkezésére, illetve további kreatív IKT eszközök (pl. 3D nyomtató, robotika csomagok, mikroszkóp).

Egy egyedi kivitelezésű asztal úgy került megtervezésre, hogy néhány kiegészítő elemmel minden eszköznek meglegyen a zárható helye, így nem szükséges a gépeket szétszerelni, elpakolni, csak az asztalba a helyére leengedni. A projektort is egy elektromos szerkezet süllyeszti le, ha már nincs rá szükség. Ez mindenképpen hatékonyabbá, biztonságosabbá teszi az eszközhasználatot és főként a helyiség többfunkciós kihasználhatóságát (7. ábra).

7. ábra
Digitális labor

Közösségfejlesztő tér – Makerspace

Változott az információhoz való hozzáférés lehetősége, általánossá vált az internet alapú tájékozódás, a korszerű kommunikációs eszközök használata. Ennek is köszönhető, hogy csökkent az érdeklődés a kézikönyvek, szótárak helyhez kötött használata iránt az olvasótermekben.

A negyedik új csoportos teret, éppen ezért szintén a II. emeleten, az egyik hagyományos olvasóterem átalakításával hoztuk létre. Az informális tanulási lehetőségek itt elsősorban a felnőttek számára állnak rendelkezésre. Nagyon fontosnak tartjuk, hogy olyan *kisközösségeknek* nyújtsunk csoportos együttlétre alkalmas teret, akik kötődnek könyvtárunkhoz, nálunk töltik idős napjaik egy részét. Tevékenységüktől függően a célbútorok tetszés szerint alakíthatók. A térszervezés, berendezés ösztönzi a kreatív gondolkodást, beszélgetést, közös cselekvést. Természetesen rendelkezésre állnak asztalok is, ha ezt kívánja a tanulási program, mint ahogy mobil számítógépek is.

Ebben a térben kapott helyet a könyvtár többnyelvű – angol, francia, német, orosz – gyűjteménye, amelyhez egyéni és csoportos nyelvtanulás is társul. Jelenleg is zajlik kezdő, haladó angol nyelvtanfolyam, sikeres társalgási klub kapcsolódik ehhez.

A fejlesztés eredményeként – megőrizve a könyvtár alapvető funkcióját az olvasás, információnyújtás terén – ez az új lehetőség nagymértékben hozzájárul a felnőttek aktivitásának ösztönzéséhez, szociokulturális hátrányaik leküzdéséhez a csoportos tanulás előnyeinek kihasználásával.

Olyan sikeres programok zajlanak itt, mint például a *Készíts magad textiljátékot!*, elsősorban azoknak a kismamáknak nyújtva segítséget, akik a babafoglalkozásokon kézbe kapják ugyan a könyvtári egyedi bábokat, de ezek az üzletben nem kaphatók. Az ötlet is innen jött, hogy vásároljunk néhány varrógépet, amin megtanulhatnak az érdeklődők olyan dolgokat megvarrni, ami hasznos tudás lehet számukra a jövőben (8. ábra).

8. ábra
Közösségfejlesztő tér

A makerspace könyvtárunkban is a közösségi tanulás, az együttműködés, az együttgondolkodás, az alkotás helye.⁴

A tanulóterek kialakításához a legszükségesebb építési, átalakítási munkákat végeztük el. Korszerűsítettük a terekhez tartozó mosdóhelyiségeket, illetve két teret (Digitális oktató labor, Kreatív stúdió) klimatizáltunk.

A belsőépítészeti elemekben, berendezésekben a mobilitásra, praktikusságra, inspiráló környezet kialakítására törekedtünk, mindenhol figyelembe véve a mindenki számára megközelíthetőséget és a használható elvárásokat. Alapvető volt, hogy minden változtatás teljes egészében illeszkedjen az eddigi arculatunkhoz, ugyanakkor sugározza az új kihívásokra való válaszainkat, új igények felkeltését.

Összességében sikeres projektünkkel megalapoztuk a „Katona József Könyvtár egy életen át!” szlogenünket, amely kifejezi azt a szándékunkat, hogy szeretnénk olyan közszolgáltató kulturális intézményként működni, amely biztos pont lehet folyamatosan az emberek életében, ha sokféleképpen szeretnének tanulni, tájékozódni, informálódni, olvasni akár egyénileg, akár kisebb nagyobb csoportokban. Ezt a törekvésünket erősíti az is, hogy 2004 óta felnőttképző intézményként is részt veszünk a nem formális képzésekben, sokféle informális tanulási lehetőséget is kínálva, amely tevékenységünket hosszú távra tervezzük.

Tekintettel vagyunk arra, hogy fejlesztéseink nem csak a megyeszékhely lakossága számára történnek, hanem Bács-Kiskun megye további 118 településének kell, hogy biztonságos, korszerű és fenntartható szolgáltatásokat nyújtsunk, aminek fogadására elengedhetetlen a teljes Bács-Kiskun megyei könyvtárhálózat megújítása.

Bács-Kiskun Megyei Könyvtárellátási Rendszer

„Ma Bács-Kiskun megyében egyre jelentősebb szerepet töltenek be a kistelepülések könyvtárai a vidéken élő emberek mindennapjaiban. Nemcsak az évezredes kultúra kincseiből válogathatnak kedvük szerint az érdeklődők, hanem az internet, a korszerű információs, technikai eszközök segítségével bebarangolhatják a világot, megtudhatják a legfontosabb híreket, eseményeket.

Az elmúlt években a megye települési könyvtáraiban a legnagyobb változást talán azok az otthonos, barátságos, átlátható terek, sokszínű közösségi szolgáltatások jelentik, amelyek családoknak, kisközösségeknek kínálnak lehetőségeket együttlétükhöz, közös gondolkodásukhoz, alkotásukhoz, szórakoztató időtöltésükhöz.”⁵

A könyvtár helye, alapterülete

A kistelepüléseken talán még inkább meghatározó a könyvtár elhelyezkedése, alapterülete, szakszerű berendezése. Ennek megvalósításához nyújt segítséget a Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer (KSZR) *Ajánlás* című módszertani kiadványa, amely így határozza meg az elérendő ellátottsági szintet: „Az épület a település középpontjában,

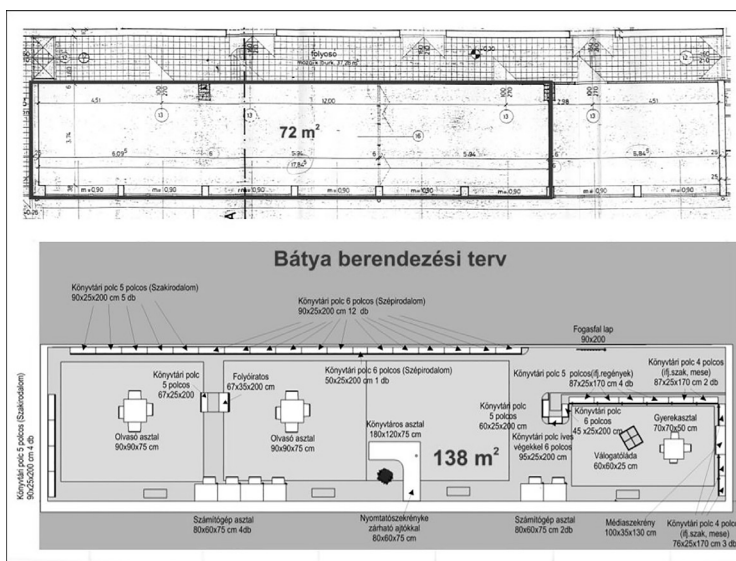
közforgalmi helyekhez közel helyezkedjen el [...], legyen biztonságos, akadálymentesen használható, természetes megvilágítású, tiszta és rendezett. ...A differenciált könyvtári szolgáltatások kialakításának optimális alapterülete 80–100 m², különösen ha más közösségi hely a településen nem áll rendelkezésre.”⁶

A legnehezebb lépés a kívánatos hely megtalálása, kialakítása, ami mindig úgy kezdődik, hogy a szolgáltató intézmény vezetője felkeresi a település polgármesterét és közösen értékeli a könyvtár működési feltételeit. Amennyiben változtatásra van szükség, akkor szétnézünk a településen, hogy van-e más épület, ami kedvezőbb lenne a könyvtár számára, és várhatóan forrás is szerezhető a felújításhoz. Rendkívül fontos – különösen a felnőttek szempontjából –, hogy amennyiben a könyvtár nem önálló épületben van, legyen közvetlenül az utcáról is akadálymentesen megközelíthető.

Bács-Kiskun megyében 18 településen sikerült más épületben elhelyezni a könyvtárat, ami így sokkal előnyösebb megközelítésű a lakosság számára, optimális szolgáltatási feltételeket nyújtva.

A javasolt alapterület elérése sem könnyű feladat, de erre sokkal több lehetőség adódik épületen belül is, ha alaposan szemügyre vesszük az épület kialakítását. Ha szerencsénk van, akkor a könyvtár helyisége mellett közvetlenül találunk hozzányitható újabb területeket, esetleg folyosót. Ma már számos építészeti megoldás adódik, még ha főfal megbontása szükséges az egységes tér kialakításához, akkor is, csak sokkal költségesebb, mint egy válaszfalat elbontani. Ezekhez az átalakításokhoz mindig statikus szakvéleményre van szükség, mi csak a szakmai szempontokat képviselhetjük.

Jó példa erre Bátyán a könyvtár bővítése. Arra nem volt mód, hogy a könyvtárat egy másik épületben helyezzük el, mert van ugyan az önkormányzatnak több ingatlanja is, de olyan rossz állapotban, hogy azok felújításához jelentős forrásra lett volna szükség. Így a művelődési ház épületén belül működő, mindössze 72 m²-es könyvtárhelyiségből kellett kiindulnunk, ami ráadásul hosszú, keskeny, nagyon nehezen berendezhető tér volt. Találtunk azonban egy közvetlen szomszédos helyiséget, ami semmi hasznos funkciót nem töltött be, így mindössze egy válaszfal kibontásával hozzányitható volt a könyvtárhoz. Szükségünk volt a tér szélesítésére is ahhoz, hogy az egyes funkciókhoz megfelelő helyet nyerjünk, amit a folyosó bevonásával oldottunk meg. Ez már sokkal bonyolultabb és költségesebb eljárás volt, de sikerült egy 138 m²-es könyvtárat létesítenünk. Minden tér összenyitásnál számolni kell az esetleges szintkülönbségekkel, azok kiegyenlítésével és az egységes burkolat, világítás megteremtésével (9. ábra).

9. ábra

A bátyai könyvtár területnövekedése

Bács-Kiskun megyében korábban is fontos szempontnak tartottuk a könyvtárak megfelelő nagyságrendjét, de, amikor 2005-ben megkezdtuk a szolgáltató helyek korszerűsítését, mindenhol volt mit tennünk. Átlagosan 40%-kal nőtt meg az alapterületek nagyságrendje, így a 82,3 m² 115 m²-re bővült, ami jelentősen meghaladja a jelenleg érvényes országos átlagot, sőt az Ajánlásban javasoltat is.

A legnagyobb növekedés az 501–1000 lakosú településeken következett be, 208%. Az 1501–5000 lakosú kategóriában az átlagos alapterület megyénkben 134,4 m², ami kiemelkedik az átlagból (2. táblázat, 10. ábra).

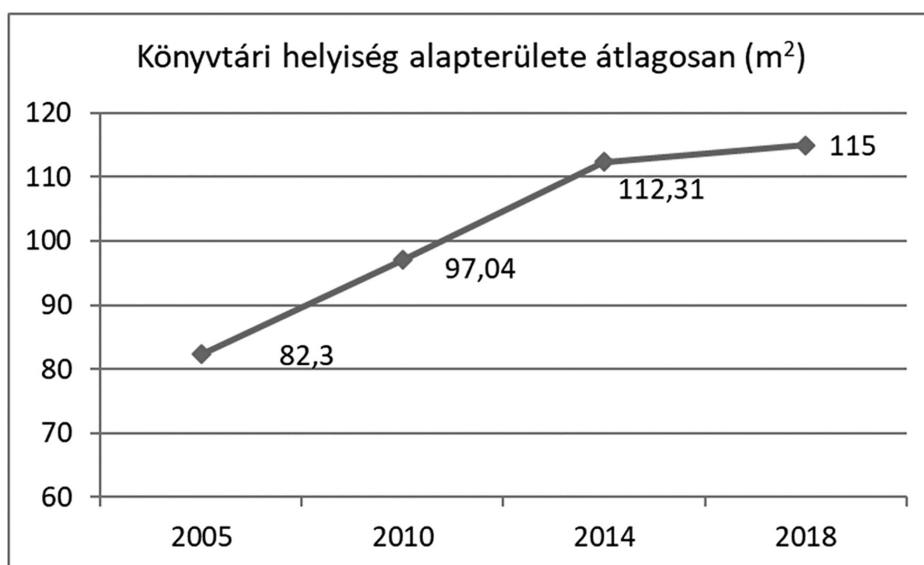
2. táblázat

A Bács-Kiskun megyei KSZR települések könyvtári alapterülete

Települések (89 db)	Lakónépesség 2018. január 1-jén	Könyvtári helyiség alapterü- lete átlagosan (m ²)				Növeke- dés %
		2005	2010	2014	2018	
Összesen	142 831	82,30	97,04	112,31	115	140
1–500 lakosú településen (11 db)	3 818	41,4	48	62	66,4	160

A BEFOGADÓ KÖNYVTÁRI TEREK

501–1000 lakosú településen (19 db)	15 621	57,5	73	103	106,7	186
1001–1500 lakosú településen (16 db)	20 692	72,8	95	105	105,8	145
1501–000 lakosú településen (43 db)	102 700	110	123	132	134,4	122

10. ábra

A Bács-Kiskun megyei KSZR települések könyvtári alapterülete

Könyvtár, Információs és Közösségi Hely berendezése

Számos szempont indokolja, hogy a kistelepüléseken egyteres megoldásokat próbáljunk létrehozni, mivel csak így érhetjük el, hogy minden funkcióra alkalmas legyen. Azt is figyelembe kell venni, hogy rendszerint egyetlen személy dolgozik ezeken a helyeken, így a tér átláthatósága megkönnyíti a több korosztállyal való egyidejű kapcsolattartást is.

„A könyvtár alapterülete tegye lehetővé a különböző szolgáltatásokhoz szükséges térkialakítást:

- állománycsoportok áttekinthető elhelyezését (elsősorban a felfelületeken),
- számítógépes munkaállomások telepítését,
- olvasó-és tanulóhelyek biztosítását,
- kiscsoportos foglalkozások és kisebb létszámú programok megrendezését,
- a könyvtáros számára megfelelő munkakörnyezet kialakítását” – olvashatjuk a KSZR Ajánlásban.⁷

Megyénkben a legnagyobb változás a könyvtár berendezésében következett be, amihez szakemberek bevonásával kifejlesztettünk egy egyedi bútorcsaládot. Ez nemcsak a könyvtári szempontok figyelembevételét tette lehetővé, hanem a terek maximális kihasználását is. Alapvető szempont lett, hogy csak a fal mellett helyezünk el polcokat, ha a tér szélessége lehetővé teszi, akkor esetleg egy-két taggal fordulunk be. Így a könyvtár belső terében csak könnyen mozgatható asztalok, székek kerülnek, ami gyorsan átrendezhető. Így történik ez akkor is, amikor a *KönyvtárMozi* szolgáltatáshoz néhány mozdulattal át lehet alakítani a könyvtári teret.

Nagyon fontos a legkisebbeknek egy olyan tér létrehozása, ahová nemcsak alacsonyabb polcok, asztalok, székek kerülnek sok-sok játékkal, hanem nagyságukban befogadják a kisbabásokat, ovisokat a felnőttekkel együtt. Természetes, hogy az egyéni és csoportos foglalkozások alapvetően a szőnyegpadlón, párnára ülve a legbiztonságosabbak és megítéltebbek.

Arra is nagyon figyelünk, hogy ezek a könyvtárak otthonosak, színeikben harmonikusak, barátságosak legyenek. Olyan helyek, ahová szívesen jönnek be az emberek, jól érzik itt magukat. Törekszünk arra, hogy ezek a könyvtárak legyenek a falu legszebb helyei, büszkék lehessenek rá a helybeliek (11. ábra).

11. ábra
Élet a megújult kistelepüléseken

Örömmel mondhatjuk el, hogy 2005–2019 között Bács-Kiskun megyében a KSZR települések könyvtárainak 94,5%-a teljes körűen megújult, ami hatalmas előrelépés. E mellett további öt nagyközségi és kisvárosi könyvtár korszerűsítésében közreműködtünk az önkormányzatok felkérésére (12. ábra).

Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer Bács-Kiskun megyében

12. ábra

A KSZR Bács-Kiskun megyében

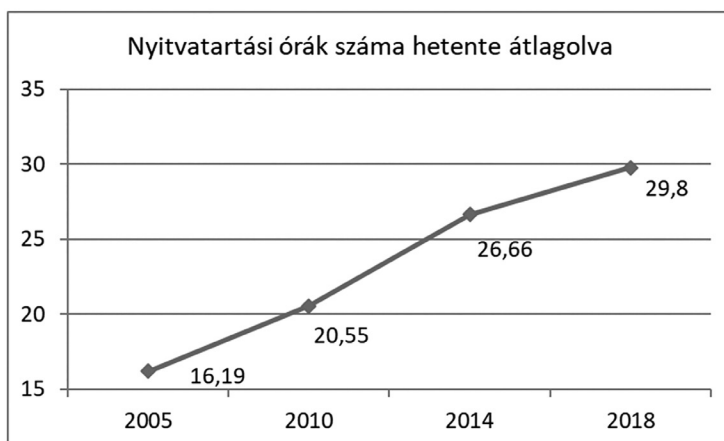
Természetesen nem elegendő ezeket a könyvtárakat szakszerűen kialakítani és berendezni, gondoskodni kell a legszélesebb hozzáférhetőségről, folyamatos szolgáltatásról, a könyvtáros rendszeres támogatásáról, továbbképzéséről.

Nyitvatartás

Az egyik legfontosabb követelmény a könyvtár megfelelő nyitvatartása, ami jelenleg a Bács megyei KSZR könyvtárakban 29,8 óra átlagosan. A legnagyobb az 500 fő alatti településeken a változás, ahol 5 órától 25,3 órára nőtt a nyitvatartás (506%). A legmagasabb óraszámúban 32,3 óra természetesen az 1501–5000 lakosú kategóriában várják a könyvtárak az érdeklődőket, ami ugyancsak jelentős (274%) emelkedés az évek során. Az esély mindenképpen megnő egy olyan településen, ahol az emberek megfelelő időpontban és időtartamban nyitva találják könyvtárukat. Sok helyen ez egy gyenge láncszem, ezért fordítunk mi kiemelt figyelmet erre a feltételre minden megújított könyvtárban (3. táblázat, 13. ábra).

3. táblázat
A KSZR települések könyvtárainak nyitvatartása

Települések (89 db)	Lakónépesség 2018. január 1-jén	Nyitvatartási órák száma hetente átlagolva				Növe- kedés %
		2005	2010	2014	2018	
Összesen	142 831	16,19	20,55	26,66	29,8	184
1–500 lakosú településen (11 db)	3 818	5	10	19	25,3	506
501–1000 lakosú településen (19 db)	15 621	12,4	20	26	28,4	229
1001–1500 lakosú településen (16 db)	20 692	14,6	18	24	28,1	192
1501–5000 lakosú településen (43 db)	102 700	21,9	25	30	32,3	147

13. ábra

A KSZR települések könyvtárainak nyitva tartása

„Legyünk meggyőződve, hogy a hosszabb és jobb nyitva tartás valódi fejlődést jelent, a szó demokratikus értelmében véve.” – érvelt Sylvie Robert, aki az Ille-et-Vilaine megye képviselőjeként a közkönyvtárak nyitvatartási idejének meghosszabbításáról és bevezetéséről szóló beszámolójában, úgy vélte, a helyi képviselőknek e változtatások mellé kell állni.⁸

A könyvtárak látogatottsága

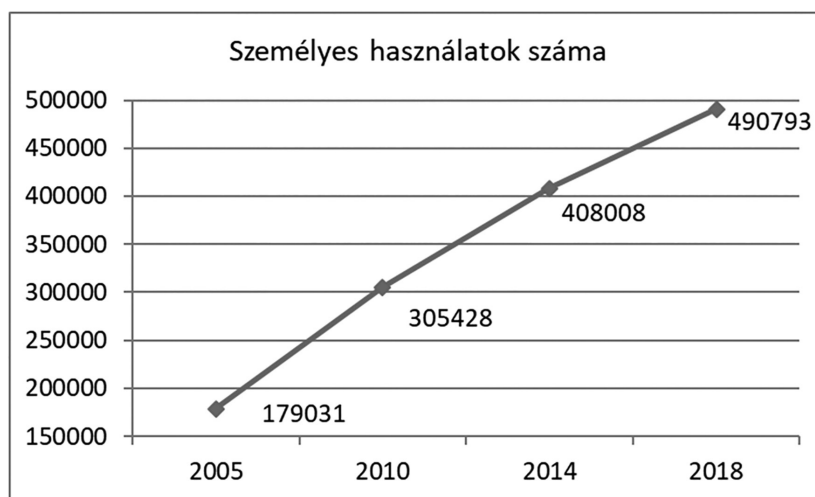
Minden fejlesztés, minden változtatás azt a célt szolgálja, hogy megnyerjük a gyerekek, felnőttek érdeklődését egyaránt, legyenek látogatói könyvtárainknak. Míg 2005-ben 179.031 személyes látogatást regisztráltak ezek a kistépülési könyvtárak, addig 2018-ban már 490.793 alkalmat (4. táblázat, 14. ábra).

4. táblázat

Személyes használatok száma a KSZR-könyvtárakban

Települések (89 db)	Lakónépesség 2018. január 1-jén	Személyes használatok száma				Növekedés %
		2005	2010	2014	2018	
Összesen	142 831	179031	305428	408008	490793	274
1–500 lakosú településen (11 db)	3 818	1488	10978	31762	26409	1775

501–1000 lakosú településen (19 db)	15 621	13001	45988	63015	74600	574
1001–1500 lakosú településen (16 db)	20 692	28279	38422	56 631	83025	294
1501–5000 lakosú településen (43 db)	102 700	136263	210040	256 600	306759	225

14. ábra

Személyes használatok száma a KSZR-könyvtárakban

Természetesen nagyon sok összetevője van még ennek az eredménynek, de azt talán túlzás nélkül mondhatjuk, hogy a könyvtári terek befogadóvá tétele nélkül nem tartanánk itt.⁹

Összegzés

Írásunkban arra törekedtünk, hogy végigvezessük az olvasót azokon a változásokon, amelyek az elmúlt másfél évtizedben a Bács-Kiskun megyei könyvtári hálózatban következetes fejlesztéssel megvalósultak. Meggyőződésünk, hogy érvényesek a mi könyvtárainkra is *Touria Fadaili* alábbi megállapításai :

1. A könyvtár nem könyvraktár
2. A könyvtár az alkotás helye
3. A könyvtár tanulóhely
4. A könyvtár szocializációs színtér, harmadik hely
5. A könyvtár az élményszerzés helye

6. Hely mindenki számára

7. Résztvételen alapuló dizájn, a használóval együtt történő kialakítás¹⁰

Az elmúlt másfél évtizedben a Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár munkatársai mindent megtettek azért, hogy megyénkben az emberek a kistelepüléseken is azonos eséllyel vehessék igénybe településük könyvtári szolgáltatásait, amit egyre többen meg is tesznek. Közös munkánk nyomán kialakult egy egységesen magas színvonalú, befogadó könyvtárhálózat, amely hozzájárul a vidéken élők közösségeinek megmaradásához, újraéledéséhez is.¹¹

Irodalom és jegyzetek

1. CERTEAU, Michel de: L'invention du quotidien I: Arts de faire, U.G.E. (coll. 10/18), 1980, 279–296. p. Az idézetet Nehéz Györgyi fordította.
2. SZEGŐ György: Tiszta építészeti képlet: Katona József Könyvtár, Kecskemét. = Új Magyar Építőművészet, 1. sz. 1997. 12–24. p.
3. FADAILI, Touria: Architecture et aménagement, Info veille. 2012. aug. 2. Az idézetet Nehéz Györgyi fordította. Forrás: <http://espace.bibliomontreal.com/2012/08/02/7-principes-a-considerer-en-amenagement-de-bibliotheques> [2019. július 16.]
4. Makerspace. Forrás: <http://librariandbd.blogspot.com/2016/03/makerspace.html> [2019. július 16.]
5. Bács-Kiskun Megyei Könyvtárellátási szolgáltatás. A kistelepüléseken élők könyvtári ellátása. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár, 2014. 20 p.
6. RAMHÁB Mária – TÖZSÉR Istvánné: Könyvtárellátási Szolgáltató Rendszer, KSZR. Ajánlás. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár, 2016. 16 p.
7. Uo.
8. CHOMY, Alice – FOUQUET, Marie: « Journée d'études nationale „Bibliothèques au XXIe siècle » á Paris, Francia online irodalmi lap 2017. szeptember 24-i cikke Forrás: <http://www.magazine-litteraire.com> [2019. július 26.]
9. KRISKÓ János (szerk.) – RAMHÁB Mária: Közösségépítő könyvtárhálózat Bács-Kiskun megyében [videófájl]. Kecskemét: Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár, 2014. Forrás: <http://www.bacstudastar.hu/filmek-a-konyvtarrol> [2019. július 16.]
10. FADAILI, Touria: i. m.
11. Könyvtárak a vidéken élőkért, a közösségek megmaradásáért. = Magyar vidéki mozaik, 3. évf. 1. sz. 2013. márc. 18. 9. p.

Ramháb Mária a Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár igazgatója, az Informatikai és Könyvtári Szövetség (IKSZ) elnöke, a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) Bizottságának tagja. 2005 óta a szakminisztérium által működtetett KSZR munkabizottság elnöke, a Magyar Nemzeti Vidék Hálózat (MNVH) Tanács tagja. 1980 óta oktatóként részt vesz a felnőttképzésben.

AZ ISKOLAI KÖNYVTÁR MINT HARMADIK HELY

KÁMÁN VERONIKA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Ray Oldenburg amerikai szociológus 1989-ben hozta be a köztudatba *The great good place* című munkájával a harmadik hely fogalmát, amely három évtizede vitathatatlanul formálja a könyvtárakról és a könyvtárak önmagukról, szolgáltatásaikról, tereikről való gondolkodást egyaránt. Oldenburg álláspontja szerint az otthonunk („első hely”) és a munkahelyünk (jelen tanulmány értelmezése szerint az iskola – „második hely”) között, avagy ezeken túl létezik a „harmadik hely” mint mindezeketől független közösségi tér: olyan nyilvános hely, amely ott-hont ad rendszeres, önkéntes, informális közösségi alkalmaknak. A tanulmány áttekinti, hogy az iskolai könyvtárak milyen értelemben definiálhatók harmadik helyként egy iskola szervezetében, s bemutatja, hogy ebből a speciális szempontból miképpen töltene be helyettesíthetetlen szerepet az iskola egészének tanító-nevelő folyamatában.

*„Ha sok cseresznyepaprikát madzagra fűzünk, abból lesz a paprikakoszorú.
Ha viszont nem fűzzük fel őket, nem lesz belőlük koszorú. Pedig a paprika ugyanannyi, éppoly
piros, éppoly erős. De mégse koszorú.
Csak a madzag tenné? Nem a madzag teszi. Az a madzag, mint tudjuk, mellékes, harmad-
rangú valami.
Hát akkor mi?
Aki ezen elgondolkozik, s ügyel rá, hogy gondolatai ne kalandozzanak összevissza, hanem he-
lyes irányban haladjanak, nagy igazságoknak jöhet a nyomára.”*
Örkény István¹

Bevezetés

Amióta az eszemet tudom, a könyvtárak meghatározó terek az életemben; alapélményem, hogy a könyvtárakban otthon és biztonságban érzem magam. Egyet pedig biztosan tudtam a kezdetektől: a könyvtár nem pusztán könyvek tára. Láttam a szombat-helyi megyei könyvtárban, hogy hogyan fordultak meg életek, hány embert segített a könyvtár életető közege: nemcsak kutatókat, tanárokat kísért pályájukon, de életük vezetésében magányosakat, betegeket, otthontalanokat, csellengő fiatalokat, időseket ugyanígy. Az egyetemi évek alatt aztán arról tanultam, hogy a könyvtár forrásai révén elsősorban információt közvetít. Pályakezdőként az iskolai könyvtárak világába csöppenve pedig a bőrömről kezdtem tapasztalni: a könyvtár mint tér nemcsak a fizikai vagy a virtuális térben jelenlevő dokumentumokat engedheti olvasni, hanem egy

olyan „könyvet” is, amelyet egy életen át olvasunk: önmagunkat. Az iskolai könyvtárba betérő, ott talán a „második otthonon” belüli otthont, (a szakirodalomban gyakran „safe haven”-ként, afféle menedékként emlegetett) biztonságos helyet kereső diákok (vagy tanárok) közül nem egy apránként az életét kezdi megosztani a könyvtárossal, aki – különösen ezekben a pillanatokban – nem klasszikus tanári szerepben van jelen, hanem elsősorban felnőttként, s ilyen értelemben segítő szerepben találja magát. Ugyanígy a könyvtár tere sem egy hagyományos iskolai tér: más szabályok érvényesek itt, mint például egy tanteremben vagy a folyosón – a kötetlen atmoszféra, az egyenlőség, a nyitottság és hozzáférhetőség „harmadik helyé” teszi a könyvtárat, valahol félúton az otthon és hagyományos iskolai terek között.

Jelen tanulmány célja, hogy röviden áttekintse, az iskolai könyvtárak milyen értelemben definiálhatók harmadik helyként egy iskola szervezetében (erről kevés magyar nyelvű irodalom áll rendelkezésre), s felvillantsa, hogy ebből a speciális szempontból miért is nélkülözhetetlen egy teljes értékű iskolai folyamatban az iskolai könyvtárak léte.

Könyvtár az iskolában – funkciók, feladatok, felelősségek

Amikor áttekintjük az utóbbi két évtizedben született nemzetközi irányadó dokumentumokat, útmutatókat, amelyek az iskolai könyvtárak működésével kapcsolatban tesznek ajánlásokat, számos, alapvetően egybevigó definícióval találkozunk. A *Könyvtári Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége* (International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA) és az *Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete* (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – UNESCO) 1999-ben napvilágot látott közös nyilatkozata úgy határozta meg az ezredfordulón az iskolai könyvtárat, mint a tanítás és a tanulás színhelyét mindenki számára.² Amikor pedig az iskolai könyvtári szolgáltatások feladatairól olvasunk, szervező elvként az oktatási folyamatba való integráltság jelenik meg. Az iskolai könyvtár együttműködik „a tanulókkal, a tanárokkal, az iskolavezetéssel és a szülőkkel” a pedagógiai program és a helyi tanterv célkitűzéseinek megvalósításáért³, a diákokkal az autonóm információszerzés és a kritikus gondolkodás kialakításáért. Mindemellett nélkülözhetetlen partnert jelent a „helyi, a regionális és az országos könyvtári és információs hálózat”⁴ számára is. A dokumentum egyes célkitűzéseiben azonban megcsillan a klasszikusnak mondható könyvtári, iskolai könyvtári funkciókon túl néhány „nem hagyományos” szempont, mint a kulturális és társadalmi tudatosság fejlesztése, valamint a személyiség- és érzékenységszempontja.⁵

Tóth Gyula a *Könyvtárosok kézikönyve* iskolai könyvtárakról szóló fejezetében arra világít rá, hogy az iskolai könyvtár fejlődése során fokozatosan „eltávolodott a köz(művelődési) (gyermek)könyvtári vonásoktól”, és „az iskolában folyó sokrétű munka eszközévé, helyileg is elválaszthatatlan munkakönyvtárrá vált”.⁶ Így ír: „Itt

már nem egy iskolában elhelyezett valamiféle könyvtárról van szó, hanem maga az iskola vonult be a könyvtárba, integrálta ön maga szervezetébe és tevékenységébe. Az iskola más tereihez hasonlóan a könyvtár sajátos szolgáltatásaival az ismeretszerzés, vagyis a tanulás és nevelés színterévé és eszközévé vált.”⁷

A nemzetközi irányelvek legaktuálisabb darabja már egy gyökeresen megújult iskolaikönyvtár-képet tár az olvasó elé, miközben fő céljának továbbra is az IFLA és az UNESCO közös könyvtári nyilatkozatának alapcélkitűzését tartja. Az *IFLA Iskolai könyvtári útmutató* második, átdolgozott kiadása, amely 2015 júniusában, magyarul 2016 novemberében látott napvilágot, úgy definiálja az iskolai könyvtárat, mint egy fizikai és digitális tanulási helyet az iskolában, „ahol az olvasás, kérdezés, kutatás, gondolkodás, képzelőerő és a kreativitás központi fontosságú a diákoknak az információktól a tudásig tartó »utazásához« és a személyes, társadalmi és kulturális fejlődéséhez”.⁸ Ez az iránymutatás azt mondja, önmagában még nem elegendő, ha az iskolai könyvtár pusztán csak megfelel „a költségvetésre, a technikára, a gyűjteményre, személyzetre és tárgyi eszközökre” vonatkozó szabályoknak. Mivel a dokumentum az iskolai könyvtárat minden korábbinál jobban az iskola közösségének integráns részeként látja, úgy fogalmaz, hogy a puszta szabálykövetésnél sokkal fontosabb, hogy az iskola mint közösség miképpen gondolkodik az iskolai könyvtárról, amely „morális célokért dolgozik (azaz [hogy] változást hozzon a fiatalok életébe) és oktatási célokért dolgozik (azaz javítja az oktatást és a tanulást)”⁹. Az útmutató szemlélete szerint a felszerelés, az állomány, a technológia, és valójában a könyvtár munkatársai mind-mind „eszközök” az iskola és a könyvtár céljainak megvalósításában.

A harmadik hely fogalma

Ray Oldenburg amerikai szociológus elsőként 1989-ben megjelent *The great good place* című munkájával egy olyan új fogalmat teremtett meg és hozott a köztudatba, amely három évtizede vitathatatlanul formálja a könyvtárakról és a könyvtárak önmagukról, szolgáltatásaikról, tereikről való gondolkodást egyaránt. Oldenburg álláspontja szerint az otthonunk („első hely”) és a munkahelyünk (jelen tanulmány értelmezése szerint az iskola – „második hely”) között, avagy ezeken túl létezik a „harmadik hely” mint mindezekről független közösségi tér: olyan nyilvános hely, amely otthont ad rendszeres, önkéntes, informális közösségi alkalmaknak, amelyeken a résztvevők szívesen jelennek meg – túl az otthoni és a munkahelyi tevékenységeken.¹⁰ Oldenburg nyolc jellemzővel ragadja meg a harmadik helyek sajátosságait, amelyeket itt *Pete Myers* összefoglalója alapján ismertetünk¹¹:

- *semleges terep*: nyilvános, kényelmes, szabadon hozzáférhető tér, amelyben nem kötelező jelen lenni, de amely elősegíti a közösség kialakulását, fejlődését;
- *„kiegyenlítő” hely*: amely elősegíti a közösséget, felülemelkedve a gazdasági vagy társadalmi státusz okozta megosztottságon, ahol a kölcsönös elfogadás

formális követelményei minimálisra csökkennek (vagy ideálisan: nincsenek ilyenek);

- *egy hely, ahol lehet beszélgetni*: mégpedig jó kedéllyel, humorral, könnyű szívvel; ahol megengedhetjük, hogy ez legyen az első, de nem szükségszerűen egyetlen funkció;
- *nyitott, hozzáférhető hely*: amelyet következmények nélkül használhatunk hosszú órákon keresztül különösebb előzetes tervezettség nélkül, amely kényelmes és válaszol a használók különféle igényeire;
- *ahol vannak törzsvendégek*: az ő szerepük elengedhetetlen, mert mintegy életben tartják a közösségi teret, meghatározzák annak atmoszféráját, hangulatát – sőt befogadják az újonnan érkezőket, bevezetik őket és megismergetik velük a hely sajátosságait;
- *ahol a hangulat játékos*: van helye a humornak, az évődésnek, sőt ezeknek értékük van a közösség számára: Myers megállapítása szerint a harmadik helyet voltaképpen az általa ösztönzött „ezt folytassuk máskor is” magatartása életi;
- *amely végső soron egy otthon távol az otthontól*: ahol a betérő megélheti a melegséget, intimitást, a valahova tartozás örömét.

Oldenburg munkájában szélesre tárja a harmadik helyek körét, közéjük sorolva a kávéházaktól kezdve a szépségszalonokon és kocsmákon át a postahivatalokat, a borbélyüzleteket és a sétálóutcákat is, de *Kuno Kazuko* 2011-ben megjelent tanulmányának megállapítása szerint sem ebben a könyvben, sem az ezt követően publikált *Celebrating the third place* című kötetben nem sorolja a harmadik helyek körébe a könyvtárakat.¹² *Kawasakit* idézve *Kuno Kazuko* úgy véli, talán a fenti kritériumok közül a beszélgetés korlátozott lehetősége távolítja el Oldenburgot attól, hogy a könyvtárakat is harmadik helynek tekintse.¹³

A könyvtár mint harmadik hely

Számot kell vetnünk azzal, hogy a harmadik hely koncepciója a nyolcvanas évek végén egy, a maitól merőben eltérő könyvtárkép jellemezte korszakban született. *Robert Barth* svájci kutató – elsősorban a tudományos és szakkönyvtárakra vonatkozó – megállapítása szerint ugyanis az 1970-es években a könyvtárak még a csend és a tudás mentsvárai voltak – rövid nyitvatartási idővel és nemegyszer inkább csak a kölcsönzésre összpontosítva –, és nem nagyon marasztalták a felhasználókat. Ahogy azonban az internet mind erősebb térhódításával megváltozott a könyvtárak korábbi „monopolhelyzete”, új szolgáltatások kiépítésére lett szükség. Barth úgy látja, a XXI. századra a könyvtárak egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek az ott eltöltött időre: a pusztán dokumentumgyűjtemények helyett egyszerre információs centrumok és tanulási terek, amelyek nemcsak az elmélyült egyéni munkára, de a csoportmunkához is teret kell,

hogy biztosítsanak, mindezt a koncentrációt segítő, motiváló környezettel és megfelelő technikai felszereltséggel támogatva meg.¹⁴

Barth felhívja a figyelmet arra is, hogy a könyvtár nem pusztán a tanulás vagy a kutatás tere, hanem közösségi tér is. Kiemeli: számot kell vetnünk azzal, hogy egyre növekszik az egyedül élők száma, s számukra a könyvtár ideális tér a másokkal való találkozásra, ahol személyes érdeklődési körüknek megfelelően juthatnak információkhoz, bővíthetik ismereteiket anélkül, hogy ez anyagi terhet jelentene számukra. Hasonlóképp fontosnak látja a fiatalok megszólítását is, amelyre a megoldást elsősorban a technológiai felkészültségben látja.¹⁵ Az *IFLA Iskolai könyvtári útmutatójának* korábban már idézett átdolgozott kiadása épp abban az évben, amikor Barth cikke is megjelenik, úgy látja, a közösségi média nyomán egyre meghatározóbbá váló „részvételi kultúra” a könyvtárhasználók szerepét is kiterjeszti „az információ fogyasztójától az információ létrehozásáig”. Az iránymutatás így nem pusztán a megszólítás eszközét látja a technológiai vívmányokban, hanem arra bátorítja az iskolai könyvtárakat, hogy hozzanak létre ún. „alkotói tereket” (*makerspace*), ahol „számítógépek és egyéb digitális eszközök segítségével gyakorlati feladatokat tudnak végrehajtani, ideértve információs termékek (pl. videók, blogok, podcastok, 3D-projektek, posztterek, infografikák) előállítását is”.¹⁶

A könyvtár mint harmadik hely kérdésköre a 2000-es évek közepétől jelenik meg a nemzetközi szakirodalomban, magyarul pedig 2010-ben, Szóllás Péter tollából olvashatott az elméletről a szakma, amikor a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros hasábjain megjelent *A könyvtár mint harmadik hely* című tanulmánya.¹⁷ A szerző így alkalmazza a harmadik hely „kritériumait” a könyvtárakra: a könyvtár „nemcsak a felnőtteknek való, hanem a fiatalokért is van, összehozza a különböző korú és érdeklődésű embereket. Befogadó, közösségteremtő légkört találunk itt, ahol megpihenhetünk a munka vagy az iskola után. Elősegíti a társadalomba való beilleszkedést, ami nagyon fontos lehet azoknak, akik hátrányos helyzetűek, vagy akik messziről érkeztek. Ez a hely találkozási pont, amelyet a környéken mindenki ismer”.¹⁸

Az iskolai könyvtár mint harmadik hely

Kuno Kazuko már idézett tanulmányában a fenti pontokat sorra véve vizsgálja az iskolai könyvtárak harmadik hely jellegét, rámutatva a harmadik helyek jótékony hatásaira személyes és közösségi szempontból egyaránt. A személyre gyakorolt jótékony hatások között emeli ki, hogy a harmadik helyek (s így az iskolai könyvtárak is) terei az örömnak, az életvidámságnak, az elfogadásnak, és fejlesztik az egyén olyan készségeit, mint a civil tudatosság, a demokratikus érzék, az önbizalom, a valahová tartozás érzése. A közösségi aspektust említve a szerző azt emeli ki – Oldenburg nyomán –, hogy a harmadik helyek (s így az iskolai könyvtárak is) alkalmas teret jelentenek a generációk közötti találkozásoknak, összehozzák a fiatalokat és felnőtteket, a diákokat és a tanárokat.¹⁹

Az, hogy a könyvtárak harmadik helynek tekinthetők, már önmagában is innovatív felismerés, de hogy ugyanezt az iskolai könyvtárakra is vonatkoztathatjuk, még speciálisabb és még inkább újszerű szempont. Az iskolai könyvtár mint közösségi tér, mint „harmadik hely” nem olyan közeg, amely elszigetelten működne az iskola tereitől, pedagógiai programjától, napi tevékenységétől, oktatási-nevelési céljaitól. A benne zajló, a harmadik helyekre jellemző közösségi tevékenységek számára az ott működő könyvtárpedagógiai támogató munka ad háttérrel, amelyet elsősorban az iskola pedagógiai programja és a könyvtárpedagógiai program szabályoz. A *Barátné Hajdu Ágnes* által jegyzett, 2015-ben megjelent *Bevezetés a könyvtárhasználati ismeretek oktatásába* című munka melléklete bemutat néhány mintaszerű könyvtárpedagógiai programot. A Veres Pálné Gimnázium *Ugrin Gáborné* könyvtárának programja – megfogalmazva tevékenységének céljait – első helyen említi a következőt: „A könyvtár közösségi térré kell váljon, ahol a kulturált szabadidős tevékenységeknek, az önművelésnek, az információs források használatának éppúgy helye van, mint az előadásoknak, konferenciáknak, megbeszéléseknek. Mindez csak a könyvtárhasználati nevelő-oktató munka mellett képzelhető el, s azt nem hátráltathatja.”²⁰ Az iskolai könyvtár tehát nemcsak helyet ad ezeknek a tevékenységeknek, de a könyvtári gyűjtemény gazdagságával és a hozzáadott pedagógiai munkával motiválja is azok működését. (Gondolhatunk például egy, az iskolai könyvtárban rendezett gimnáziumi vitakörre, ahol a vitázás hevében a résztvevők a könyvtárostánár támogatásával megbízható, hasznos információforrásokhoz nyúlhatnak.) Valóban: a harmadik helyek jellemzői nemcsak az iskolai könyvtárhoz kötődő közösségi tevékenységekben mutatkoznak meg, de az ott zajló sajátos tanulási folyamatban is. *Martin Gray*, ausztrál könyvtárostánár rámutat: az iskolai könyvtár nem osztályterem és nem játszótér, mégis mindkettő jellemzőit magában hordozza: alkalmas teret kínál a kikapcsolódásra, a pihenésre, a tanulást pedig úgy teszi lehetővé, mint egy önmagát irányító, a diák saját erőire és egyéni érdeklődésére támaszkodó folyamatot, amely akkor és úgy zajlik, amikor és ahogy ezt a diák akarja.²¹

Az iskolai könyvtár mint harmadik hely jellemzői

De pontosan mi tesz egy iskolai könyvtárat harmadik helyé? *Doug Johnson* amerikai könyvtárostánár 2010-ben született blogbejegyzése ad inspirációt, hogy átgondoljunk néhány ezzel kapcsolatos szempontot.²²

- Az iskolai könyvtár olyan tér, amelyben egyszerre lehetséges az egyéni, elmélyült munka, de ugyanakkor helye a felszabadult közösségi tevékenységnek is (közös projektek kidolgozása, megbeszélések, közös játék, közös ünneplés).
- Ezeknek a tevékenységeknek nemcsak a könyvtár fizikai tere ad otthont, de virtuálissá is bővíthet (Skype-konferenciák nemzetközi projektekben, közösségi játékok vagy együttműködési projektek az online térben stb.).

- Mindezekhez az iskolai könyvtárban megfelelő technikai felszereltség áll rendelkezésre (számítógépek, laptopok, az online kapcsolatfelvételhez szükséges eszközök stb.).
- A könyvtár gyűjteménye nemcsak a tanórákra való felkészüléshez kapcsolódó dokumentumokból, kötelező olvasmányokból stb. épül fel, hanem elérhető az igényes szórakoztató irodalom, ifjúsági irodalom, filmek, magazinok, az önfejlesztést, önmegismerést segítő kiadványok lehetőleg széles választéka mind a diákok, mind a tanárok számára.
- A gyűjtemény megismerését tematikus ajánlópolcok segíthetik (nemcsak a „klasszikus” tantárgyi témákban, hanem a felhasználókat [elsősorban a tízenéveseket] legégetőbben érintő területeken – mint pl. az önismeret, önkép; diákmunka; klímaváltozás; függőségek stb.).
- A munkához és a pihenéshez egyaránt kényelmes, barátságos (munka)környezet áll rendelkezésre. Ez magában foglalja az alakítható, tágas, átrendezhető könyvtári tereket; munkaasztalokat és székeket; babzsákokat, foteleket; csendes, magányos elvonulásra vagy négy szemközti beszélgetésre is alkalmas zugokat (amelyekben egy iskola gyakran hiányt szenved); a lehetőséget a csendes és a zajos tevékenységek egymástól való elválasztására; a megfelelő világítást és a friss levegőt.
- Az iskolai könyvtár tereivel, gyűjteményével, technikai felszereltségével az iskola minden polgára – diákok, tanárok, munkatársak, szülők – számára nyitott tér, amely ehhez megfelelően stabil és hosszú nyitvatartási időt biztosít.
- Nyitottsága pedig nemcsak térben és időben valósul meg: ingyenesen látogatható és szolgáltatásai is ingyenesek. Ahogy Szóllás Péter is felhívja erre cikkében a figyelmet²³, a nyilvános könyvtárak esetében ez eleve megvalósul az 1997. évi CXL. törvény szabályozásából adódóan, amely előírja, hogy a könyvtárhasználók jogosultak bármely nyilvános könyvtár szolgáltatásainak igénybevételére, s a használat a törvényben foglalt alapszolgáltatások ingyenesen illetik meg.²⁴ Ugyanez az ingyenesség az iskolai könyvtárak esetében is adott, ahol a felhasználók körét elsősorban az iskola polgárai alkotják.

Az itt leírt szolgáltatások, lehetőségek megvalósulása természetesen kitágítja a hagyományos iskolaikönyvtár-képet, és a könyvtár munkatársaitól is kellő rugalmasságot, nagyfokú támogatást kíván. Doug Johnson szavaival élve szükség van egy olyan térre az iskolán belül is, ahol diákok eltölthetik a szabadidejüket, ahol tere van a „zajos munkának” és a tantárgyi keretektől eltérő személyes érdeklődés is támogatásra lel.

Az iskolai könyvtár mint biztonságos hely

A személyre irányuló támogatás azonban nem állhat meg a tantárgyi érdeklődésnél. Ha ugyanis az iskolai könyvtár életre szóló és életalakító szerepbe akarja helyezni a tudást a fiatalok számára, akkor már nem maradhat kizárólag tudásközpontú – hi-

szen a fiatalok kérdései nemcsak az ismeretekre vonatkoznak. Ahogy az IFLA Iskolai könyvtári útmutatója is kijelenti: „A diákoknak olyan helyzetekben is otthonosan kell mozogniuk, amikor több válasz is lehetséges, és akkor is, amikor nincsen válasz.”²⁵ Az iskolai könyvtár olyan térré válhat, ahol a diákok megtapasztalják, hogy elfogadják és meghallgatják őket. *Melissa Johnston* és *Wade Bishop* tanulmányukban – amely az iskolai könyvtárat mint helyet vizsgálja – több szakértőt idézve hangsúlyozzák: az iskolai könyvtár – amelynek légkörében olyan értékeknek kell uralkodniuk, mint a kölcsönös tisztelet, az elfogadás, a tolerancia és a biztonság – különösen lényeges tér azoknak a diákoknak, akik valamiképpen izolálódtak saját iskolai közösségükben, és szükségük van arra, hogy megtapasztalják az elfogadást és a valahová tartozás élményét.²⁶ Ennek megvalósulásában a könyvtárostánár kulcsszerepet játszik.

A könyvtárak – ideértve az iskolai könyvtárakat is – biztonságos helyet kínálhatnak azon fiatalok számára is, akik különösen erős rászorultságot élnek át. Az ENSZ által meghirdetett ifjúsági világnap témája 2018-ban a fiatalok számára felkínált biztonságos helyek voltak. Az IFLA erre a napra, 2018. augusztus 12-ére megjelentetett dokumentuma azt vizsgálta, hogy miképpen jelenthetnek a könyvtárak biztonságos teret, egyfajta menedéket a tizenévesek számára, gondolva elsősorban azokra a fiatalokra, akik valamilyen szempontból – hátterük, hovatartozásuk, körülményeik okán – a társadalom peremén rekedtek, és nagyobb veszélynek vannak kitéve a szerencsésebb körülmények közül érkező társaiknál. Az IFLA kijelenti: a könyvtárak alkalmas terek arra, hogy a gyermekkor és a felnőttkor közötti igen érzékeny átmeneti időszakban biztos menedéket nyújtsanak a fiataloknak, akik a könyvtárakban (legyenek ezek köz-művelődési vagy iskolai könyvtárak) fejleszthetik készségeiket, képességeiket, utána-járhatnak elgondolásaiknak.²⁷

Kitekintés

Az iskolai könyvtárak mint harmadik helyek kérdéskörének vizsgálata nyomán világossá válik: a további gondolkodás, kutatás lehetőségei sokrétűek.

Beláttuk, hogy az iskolai könyvtár terei, szolgáltatásai, működésének jellegzetességei révén a harmadik helyek körébe sorolható, ám az is világos, hogy mindazok a tulajdonságok, amelyek harmadik helyé teszik (és maga az iskolai könyvtár), nem izoláltak, az iskola egészének működésétől függetlenül vannak jelen. Fontos kérdés, hogy milyen módon kötődhetnek az iskolai könyvtár itt feltárt támogató szerepei az iskola többi egységének, elsősorban a nem közvetlenül a tanítással, neveléssel foglalkozó egységeinek tevékenységeihez (mint a gyermekvédelem, az iskolapszichológia, a diák-önkormányzat, a közösségi szolgálatok szervezése stb.), hogyan válhatnak aktivitásuk révén egymást kiegészítő, sőt egymás támogató tevékenységét felerősítő terekké? Hogyan illeszthető be tudatosan az iskolai könyvtár léte és tevékenysége ebből a speciális szempontból az iskola nagyobb rendszerébe, pedagógiai programjába? Meddig tart

mindebben a könyvtárostánár feladata, felelőssége és kompetenciahatárai? Különösen égetőek lehetnek ezek a kérdések, ha számot vetünk a gyakran egyre nehezebb családi háttérhelyzetekből érkező diákok valóságával, akik az iskolában nemcsak tanulási területet, de támogató környezetet, sőt afféle második otthonot is keresnek.

Irodalom és jegyzetek

1. ÖRKÉNY István: Az élet értelme. In: Örkény István: Egyperces novellák. Budapest, Palatinus Kiadó, 2008. 522. p.
2. Az IFLA és az UNESCO közös könyvtári nyilatkozata. IFLA-UNESCO, 1999. Forrás: <https://www.ifla.org/files/assets/school-libraries-resource-centers/publications/school-library-manifesto-hu.pdf> [2019. május 27.] 1. p.
3. Uo. 2. p.
4. Uo. 1. p.
5. Uo. 2. p.
6. TÓTH Gyula: Az iskolai könyvtár. In: Horváth Tibor – Papp István (szerk.): Könyvtárosok kézikönyve 3. A könyvtárak rendszere. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 163. p.
7. Uo.
8. SCHULTZ-JONES, Barbara – OBERG, Dianne (szerk.): IFLA Iskolai könyvtári útmutató. 2. átd. kiad. Budapest, Könyvtárostánárok Egyesülete, 2016. 15. p.
9. Uo. 12. p.
10. OLDENBURG, Ray: The great good place: cafes, coffee shops, bookstores, bars, hair salons and other hangouts at the heart of a community. Boston, Da Capo Press, 1999. 16. p.
11. MEYERS, Pete (ed.): Going home. Essays, articles, and stories in honour of the Andersons. London, Oak Hill College, 2012. 37. p. Idézi: KUNO, Kazuko: School libraries as the “third place”. = Lifelong Education and Libraries, 2011. 11. no. 111. p. Forrás: https://repository.kulib.kyoto-u.ac.jp/dspace/bitstream/2433/152088/1/lel11_109.pdf [2019. május 27.]
12. KUNO, Kazuko: School libraries as the “third place”. = Lifelong Education and Libraries, 2011. 11. no. 111. p. Forrás: https://repository.kulib.kyoto-u.ac.jp/dspace/bitstream/2433/152088/1/lel11_109.pdf [2019. május 27.]
13. Uo.
14. BARTH, Robert: Die Bibliothek als Dritter Ort. = Buch und Bibliothek, 67. Jg. 7. H. 2015. 426. p.
15. Uo. 427. p.
16. SCHULTZ-JONES, Barbara – OBERG, Dianne (szerk.): i. m. 37. p.
17. SZÓLLÁS Péter: A könyvtár mint harmadik hely. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 19. évf. 11. sz. 2010. 3–7. p. Forrás: http://epa.oszk.hu/01300/01367/00237/pdf/EPA01367_3K_2010_11_03-07.pdf [2019. május 27.]
18. Uo. 3. p.

19. KUNO, Kazuko: School libraries as the “third place”. = Lifelong Education and Libraries, 11. no. 2011. 111–112. p. Forrás: https://repository.kulib.kyoto-u.ac.jp/dspace/bitstream/2433/152088/1/lel11_109.pdf [2019. május 27.]
20. BARÁTNÉ HAJDU Ágnes: Bevezetés a könyvtárhasználati ismeretek oktatásába. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 2015. 83. p.
21. GRAY, Martin: School libraries as the third place. = Access, 31. vol. 2017. 4. no. 36. p.
22. JOHNSON, Doug: School libraries as a “third place” = Doug Johnson weboldala, 2011. június 14. Forrás: <http://dougjohnson.squarespace.com/dougwri/school-libraries-as-a-third-place.html> [2019. május 27.]
23. SZÓLLÁS Péter: i. m. 3–7. p.
24. 1997. évi CXL. törvény a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről. Forrás: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700140.TV [2019. május 28.]
25. SCHULTZ-JONES, Barbara – OBERG, Dianne (szerk.): i. m. 44. p.
26. JOHNSTON, Melissa P. – BISHOP, Bradley B.: The potential and possibilities for utilizing geographic information systems to inform school library as place. = School Libraries Worldwide, 17. vol. 2011. 1. no. 3–4. p.
27. How libraries provide safe spaces for (all) youth. IFLA, 2018. augusztus 12. 1. p. Forrás: https://www.ifla.org/files/assets/hq/topics/libraries-development/documents/how-libraries_provide_safe_spaces_to_all_youth.pdf [2019. június 3.]

Kámán Veronika 2010-ben végzett az ELTE BTK informatikus könyvtáros mesterképzésén, üzleti információmenedzser specializáción. Jelenleg az Óbudai Árpád Gimnázium könyvtárosa, 2012 és 2018 között a Könyvtárostanárok Egyesülete elnökségi tagja, az egyesület nemzetközi kapcsolatainak felelőse.

A KÖNYVTÁRAK HELYZETE OLASZORSZÁGBAN

TORINÓ KÖNYVTÁRI HÁLÓZATA

KÖMŰVES RENÁTA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Olaszországban könyvtárak százai őrzik a múlt írásos emlékeit, azonban az általános olasz könyvtári rendszert viszonylagos szegénység és elmaradottság jellemzi. Az ország északi és déli része között mély szakadék húzódik, mely kihat a könyvtárügyre is. Észak-Olaszország könyvtári ellátottsága gazdag, itt található az ország könyvtárainak fele, Dél-Olaszországban viszont lényegesen kevesebb könyvtár működik és ezek is szegényes felszereltségűek. Nincs országos érvényű könyvtári törvény, a húsz régió önállóan szabályozza saját könyvtári ügyét. A Torinói Királyi Könyvtár és a Savoyai királyi család rezidenciája teljes egészében az UNESCO világörökség részét képezi, és 1997 óta a város egyik legfontosabb intézménye. Az Andrea della Corte Zenei Könyvtár alapítását és dokumentumait tekintve az első és legjelentősebb olasz városi zenei könyvtár. A két könyvtár részletes bemutatása reprezentálja a muzeális megőrző helyek és az innovatív könyvtári szolgáltatások példáját.

Történeti áttekintés

Itália hosszú évszázadokon át vezető szerepet töltött be a könyv és a könyvtárak történetében, gazdag kultúrájával és egyedülálló könyvgyűjteményeivel. 1861-ben a széttagolt itáliai államok a Szárd Királyság vezetésével egységes Olaszországot hoztak létre. Az egyesítésig fennálló gazdasági, kulturális és társadalmi különbségek hatásai máig érezhetők. Az ország északi és déli részének fejlettsége között mély szakadék húzódik, mely kihat a könyvtárügyre is. Észak-Olaszország könyvtári ellátottsága gazdagnak mondható, itt található az ország könyvtárainak több mint a fele, Dél-Olaszországban kevesebb a könyvtár, és mind állományukat, mind felszereltségüket nézve, elmaradottabbak, szegényesebbek az északiakhoz képest. A dél-olaszországi könyvtárak állományának nagy része nem éri el még az ötezer kötetet sem. Olaszországban nincs országos érvényű törvény, a húsz régió önállóan szabályozza saját könyvtári ügyét. Délen a gazdasági nehézségek miatt hiányoznak az eszközök a fejlesztésekhez, és az állam sem nyújt segítséget a könyvtárak ügyében. A könyvtárak technológiai felszereltsége elmaradottabb a közép-európai könyvtári színvonalhoz képest is. Észak-Olaszország könyvtárai jobb körülmények között működnek, de csak a 2000-es évek táján indultak el az angolszász „public library” modell irányába, a modern könyvtárak útján.¹ Az olasz könyvtárügy ellentmondásairól *Giulia*

Barone és Armando Petrucci írtak 1976-ban megjelent *Primo: non leggere!* (Először: nem olvasni!) című könyvükben. A szerzők úgy vélték, Olaszország nem fordít kellő figyelmet a könyvtáira, nem vállal felelősséget a könyvtárak ügyével, nem törődik a bibliográfiák hasznosításával, és nem teszi mindenki számára elérhetővé az olvasás lehetőségét. A legnagyobb ellentmondás abban rejlik, hogy az állam, bár az ország kulturális öröksége példátlan gazdagságú és a legnagyobb művészekből való, a könyvtári gyűjteményekre pusztán, mint gyűjtő és őrző helyekre tekint, ahelyett, hogy a gazdag örökség használatát támogatná.

Könyvtártípusok Olaszországban

Olaszországban körülbelül 13.000 könyvtár működik. Alapfeladatuk, hogy a könyvekből, időszaki kiadványokból, kéziratokból és egyéb dokumentumokból álló, együttesen közel 40 millió egységnyi dokumentumot tartalmazó gyűjteményeiket rendszerezett és feldolgozott formában elérhetővé tegyék a felhasználók számára.¹ A könyvtárak eredetük (történetük) és működésük szerint is rendkívül különbözőek, nehezen tipizálhatók. Itáliában minden más országnál változatosabb képet mutatnak a könyvtárak szolgáltatási és tevékenységi körei.²

Az olasz könyvtári rendszer gerincét 46 állami fenntartású könyvtár adja. Ezeket a könyvtárakat állami szinten egységesen szabályozzák, figyelembe véve a nemzetközi előírásokat is.

Nemzeti elnevezésű könyvtárak

Olaszországban nincsenek meg az egyértelműen elhatárolható könyvtártípusok. A „bibliotheca statale” (állami könyvtárak) fenntartója és irányítója a kulturális tárca. Az állami fenntartású könyvtárak legfontosabb csoportját a „nemzeti” névvel ellátott könyvtárak alkotják: a két központi nemzeti könyvtáron kívül még nyolc könyvtár viseli ezt a nevet. Ezek az intézmények egyrészt a hajdani városállamok régi alapítású, az olasz írásos, kulturális örökség felbecsülhetetlen értékeit őrző könyvtárak, mint például Velencében a Szent Márkról elnevezett *Biblioteca Marciana*³, Rómában az *Angelo Rocca* püspök nevéhez fűződő 1604-ben alapított (Európa legrégebbi nyilvános könyvtáraként számon tartott) *Biblioteca Angelica*⁴, vagy a *Girolamo Casanate* kardinális által, 1701-ben megnyitott 25 ezer kötetes magángyűjtemény (ma *Biblioteca Casanatense*)⁵.⁶ Központi nemzeti könyvtár elnevezéssel emelik ki a Firenzei Nemzeti Könyvtár (*Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze – BNCF*⁷) és a Római Központi Nemzeti Könyvtár (*Biblioteca Nazionale Centrale di Roma – BNCR*⁸) szerepét.⁹ 1861-ben az északi és déli tartományok egyesítésekor még Firenze a főváros Róma bizonytalan politikai helyzete miatt. A Firenzei Központi Nemzeti Könyvtárat két régi gyűjtemény, a *Biblioteca Magliabechiana* és a *Biblioteca Palatina* egyesítéséből hozták létre, és 1870-ben kötelezpéldány-jogot is kapott. Miután 1876-ban a főváros Róma

lett és ott is alapítottak egy nemzeti könyvtárat, de a firenzei könyvtár is megtartotta jogállását. Firenzében szerkesztik a nemzeti bibliográfiát (1958-tól), működtetik az Országos Könyvtárellátót (Servizio Bibliotecario Nazionale – SBN¹⁰), és feladatuk a könyvtárgépesítési fejlesztések összehangolása. A Római Központi Nemzeti Könyvtár a kéziratos művek kutatásának központja. 1991-től folyik a XVI. századi kiadványok rekatalogizálása. A római nemzeti könyvtár méltó elhelyezése sokáig megoldatlan volt, a múlt század hetvenes éveiben jutott funkciójának megfelelő épülethez.¹¹ A további hat, nemzeti jelzővel ellátott könyvtár:

1. Biblioteca Nazionale Marciana, Velece (1468–)
2. Biblioteca Nazionale Universitaria di Torino, Torinó (1720–)
3. Biblioteca Nazionale Braidense, Milánó (1770–)
4. Biblioteca Nazionale di Napoli, Nápoly (1784–)
5. Biblioteca Nazionale Sagarriga Visconti Volpi, Bari (alapítva 1865, 1958 óta nemzeti könyvtár)
6. Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele III di Napoli, Nápoly (1804–)

Az olasz könyvtári rendszerben jelentős szerepet tölt be az Országos Könyvtárellátó, az Olasz Digitális Könyvtár (Biblioteca Digitale Italiana¹²) és a Kulturális Portál (Internet Culturale¹³).

Közkönyvtárak

A kulturális minisztérium által fenntartott állami könyvtárak másik csoportja a városok lakóinak igényeit elégíti ki. Ez a könyvtártípus az 1970-es évekig szinte teljesen hiányzott az ország könyvtári hálózatából. A hetvenes években a települések a tartományi rendelkezések alapján kezdték a könyvtári szolgáltatást megteremteni a lakosság számára. Ekkor kezdődött a közkönyvtárak elterjedése, de fejlődésük régióként (tartományonként) eltérő ütemű és színvonalú volt. Olaszországban a közkönyvtárak a városokhoz és a községekhez tartoznak.¹⁴ Jól működő könyvtárra példa a trieszti Biblioteca Statale¹⁵, mely gyermek és ifjúsági részleggel, bibliobusszal, kórházi és börtönkönyvtári kölcsönző állomásokkal várja látogatóit, vagy a Rómában 1862-ben alapított, 120 ezer kötettel rendelkező Biblioteca Statale Antonio Baldini¹⁶. A régiók többségében is működnek állami fenntartású közkönyvtárak, meg a régiók által fenntartottak is. A közkönyvtári rendszert még komplikáltabbá teszi, hogy az egyetemi könyvtárak nagy részének is az állam a fenntartója.

Városi könyvtárak

Az állam ezeken kívül még 38 nyilvános közkönyvtárat működtet. Főként városi könyvtárakat „biblioteca civica” elnevezéssel, melyek feladata a helyi lakosság könyvtári ellátása, és csak fenntartójukban különböznek a városok (tartományok, régiók) által működtetett állami könyvtáraktól. Nagy részük régi városi gyűjteményből vagy magánkönyvtárból alakult ki, ezért gyűjteményükben számos különlegesség, speciális

tartalmú dokumentum található. Észak és Közép-Olaszország kis- és középvárosai-ban működő könyvtárak egy része már modernizálódott, a városi könyvtárak is új, vagy legalábbis átépített épületben működnek. A nagyvárosokban lévő könyvtárak helyzete viszont rosszabb, mert csak kevés helyen valósult meg az intézmények korszerűsítése. Például Torinóban 17 fiókkönyvtár működik hálózati rendszerben, de nincs a város nagyságának megfelelő központi könyvtár.¹⁷

Olasz könyvtártudományi kézikönyvek

Az Editrice Bibliografica nevű olasz könyvkiadó *I manuali della biblioteca* (Könyvtári kézikönyvek) című sorozatának kötetei a könyvtáros szakma alapműveinek számítanak Olaszországban. A magyarországi *Könyvtárosok kézikönyvéhez* hasonlóan összefoglalják az egyes szakterületek legfontosabb tudnivalóit (például a könyvnyomtatás és tipográfia története, a katalógusok, a katalógusszerkesztés szabályai, információszerzés, információkeresés, adatbázisok használata, könyvtártípusok, a könyvtárak jogi szabályozása, a könyvtárosok szükséges kompetenciái, teljesítményértékelés, minőséghozzáértékelés stb.).¹⁸

2007-ben Milánóban a sorozat részeként jelent meg egy csaknem ezer oldalas összefoglaló kézikönyv, a *Biblioteconomia: guida classificata* (Könyvtártudomány: minősített útmutató)¹⁹ címmel. Elsősorban az egyetemi hallgatóknak és a gyakorló szakembereknek készült. Példaértékű, ahogy a könyv országos szakmai összefogás eredményeként megszületett, mely szerkesztési koncepciójában, tartalmi felépítésében is újszerű volt. A munkát szakenciklopédiának is nevezhetnénk, mert tematikus elrendezésben szintetizálja a könyvtártudomány egyetemes és olasz ismeretanyagát. Definíciókat ad, alapismereteket közöl, történeti áttekintést is ad és forrásokkal segíti a tárgyalat témakörök további tanulmányozását. Szerkesztési érdekesség, hogy a *Biblioteconomia* merész ötlettel a Dewey tizedes osztályozás legutóbbi, 22. kiadása szerint rendezi anyagát: a legfelsőbb hierarchiaszintek háromjegyű jelzetei utalnak a tárgyalat témakörökre. Például a 01 jelzetnél a Bibliográfia és a nemzeti könyvtárak fejezet, a 02 osztályban a Könyvtártudomány ismeretei találhatók stb. A használata azonban kicsit nehézkes azok számára, akik nem jártasak az információkereső nyelvek világában.²⁰

A sorozat részeként jelent meg Antony Charles Foskett híres kézikönyvének, a *The subject approach to information*-nek olasz fordítása *Il Soggetto* (A tárgy) címen, mely a legteljesebb összefoglalása az információkeresésnek és az adatbázisokról való ismereteknek.²¹

Az olasz nemzeti bibliográfia (Bibliografia nazionale italiana – BNI) 1958 óta regisztrálja az Itáliában megjelent és a Firenzi Központi Nemzeti Könyvtárba (Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze – BNCF) kötelezpéldányként beszolgáltatott könyvek bibliográfiai leírását. Az 1886 és 1957 közötti időszakból azokat a kiadványokat regisztrálták, melyek nyomtatási joggal rendelkeztek. A nemzeti bibliográfia dokumentumtípusok szerinti sorozatait 2012 után már nem nyomtatásban, hanem digitálisan tették elérhetővé,

előfizetéshez kötve. 2016-tól a Firenzei Nemzeti Könyvtár honlapján, szabadon hozzáférhető tételek, melyek a Dewey-féle Tizedes Osztályozás alapján kereshetők és PDF-formátumban letölthetők. A monográfiákról havonta, az időszaki kiadványokról és a zenei művekről félévenként, a doktori disszertációkról évente jelenik meg a bibliográfia. Az 1958-ig visszamenő retrokonverzió folyamatosan dolgoznak. A gyűjtemény jelenleg 650.000 dokumentumból áll, és évente mintegy 20.000 dokumentummal gyarapszik.²²

A „Közkönyvtárak 2020” projekt

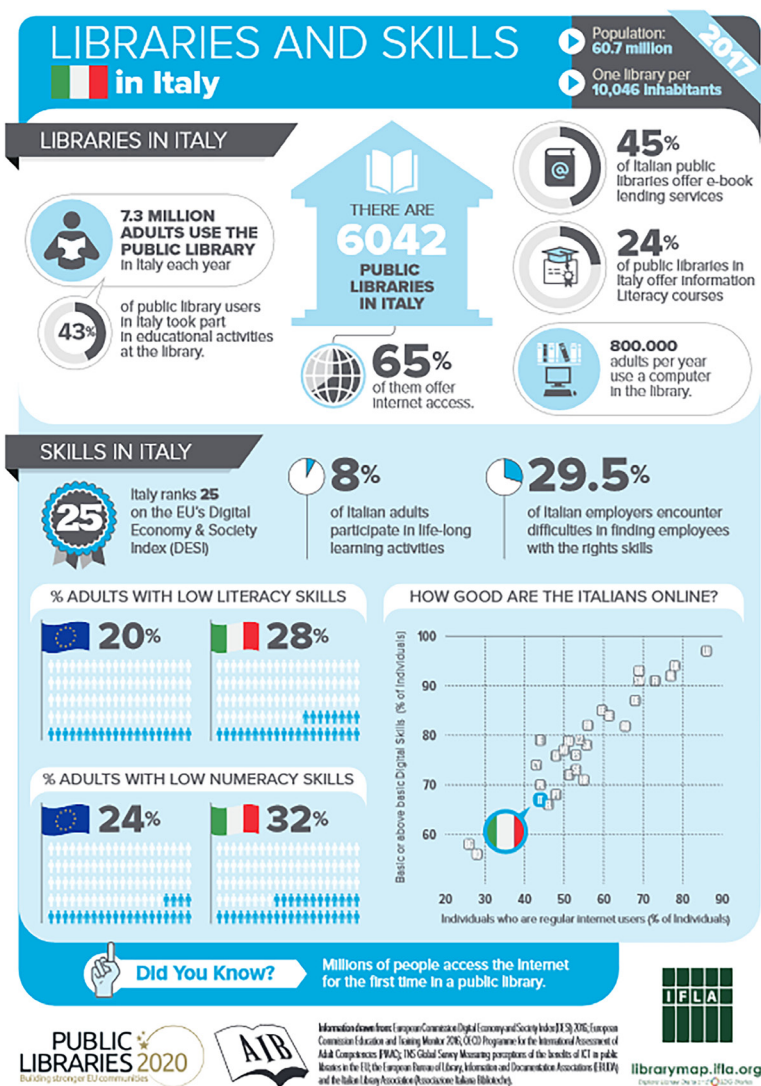
A „Közkönyvtárak 2020” elnevezésű programnak (Public Libraries 2020 – erős európai közösség építése) fő célja, hogy felhívja a társadalom figyelmét a közkönyvtárak fontosságára, melyek mindinkább a helyi közösségi élet modern csomópontjaivá, központi tereivé válnak. Szerepük az utóbbi években jelentősen megnövekedett a közösségépítésben: speciális programjaikkal támogatják a helyi közösségek működését, és információs bázist adnak az életen át tartó tanulás folyamatához is.²³

A projekt keretében összehasonlíthatóvá váltak az Európai Unió tagállamainak könyvtári és képzettségi mutatói a Digitális Gazdasági és Társadalmi Index (Digital Economy and Society Index – DESI) és az IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions – IFLA²⁴) statisztikai adatai alapján.²⁵ A 2017-es adatok szerint Olaszország népessége 60,7 millió fő, ezért egy könyvtárra 10 046 lakos ellátása hárul. Az országban 6042 közkönyvtár működik (1. ábra), melyeket évente 7,3 millió 18 év fölötti olvasó használ. A használók 43%-a vesz részt a könyvtárak által szervezett különféle képzési programokon. A közkönyvtárak 65%-a rendelkezik internet-hozzáféréssel, 45%-uk biztosítja az e-könyvek kölcsönzését is, 24%-uk szervez rendszeresen tanfolyamokat a helyi lakosság digitális és információs műveltségének fejlesztésére. 800.000 felnőtt olvasó használ a könyvtárban számítógépet.

Ha a 9,9 millió fős magyarországi lakosságot nézzük, egy közkönyvtárra 2952 lakos jut, és 3384 közkönyvtár (2. ábra) működik Magyarországon, melyek 1 512 533 felnőtt használóval rendelkeznek. Nálunk 45 ezer használó vett részt 2016-ban valamilyen digitális készségeket fejlesztő könyvtári képzésen. A közkönyvtárak 88%-a rendelkezik internet-hozzáféréssel és 2,4 millió ember használja az internetet helyben. A statisztikát megelőző évben a könyvtárakat összesen 34 130 797 alkalommal látogatták és összesen mintegy 22 millió könyvet kölcsönöztek ki.²⁶

Olaszország a 25. helyen áll a Digitális Gazdaság és Szociális Index rangsorában. Az olasz felnőttek 8%-a vesz részt az egész életen át tartó tanulásban. A munkaadók 29,5%-a állandóan azért küzd, hogy megfelelő szaktudással, szakmai készségekkel rendelkező munkavállalót találjon. A felnőttek 28%-ának alacsony szintű az írás-olvasási képessége, 32%-uknak még a matematikai készsége is problémás. Sokan a közkönyvtárban kapcsolódnak először az internetre, és a rendszeres internet-használók aránya is viszonylag alacsony.²⁷

Magyarország a 20. helyen áll a Digitális Gazdaság és Szociális Index rangsorban. A felnőttek 6%-a vesz részt az élethosszig tartó tanulást segítő valamilyen oktatási formán, a munkaadók 56,8%-a küzd azzal, hogy megfelelő szaktudású munkavállalót találjon. Mi ugyanakkor jobb helyet foglalunk el az internetes jelenlét, internet-használat rangsorában, mint az olaszok.²⁸

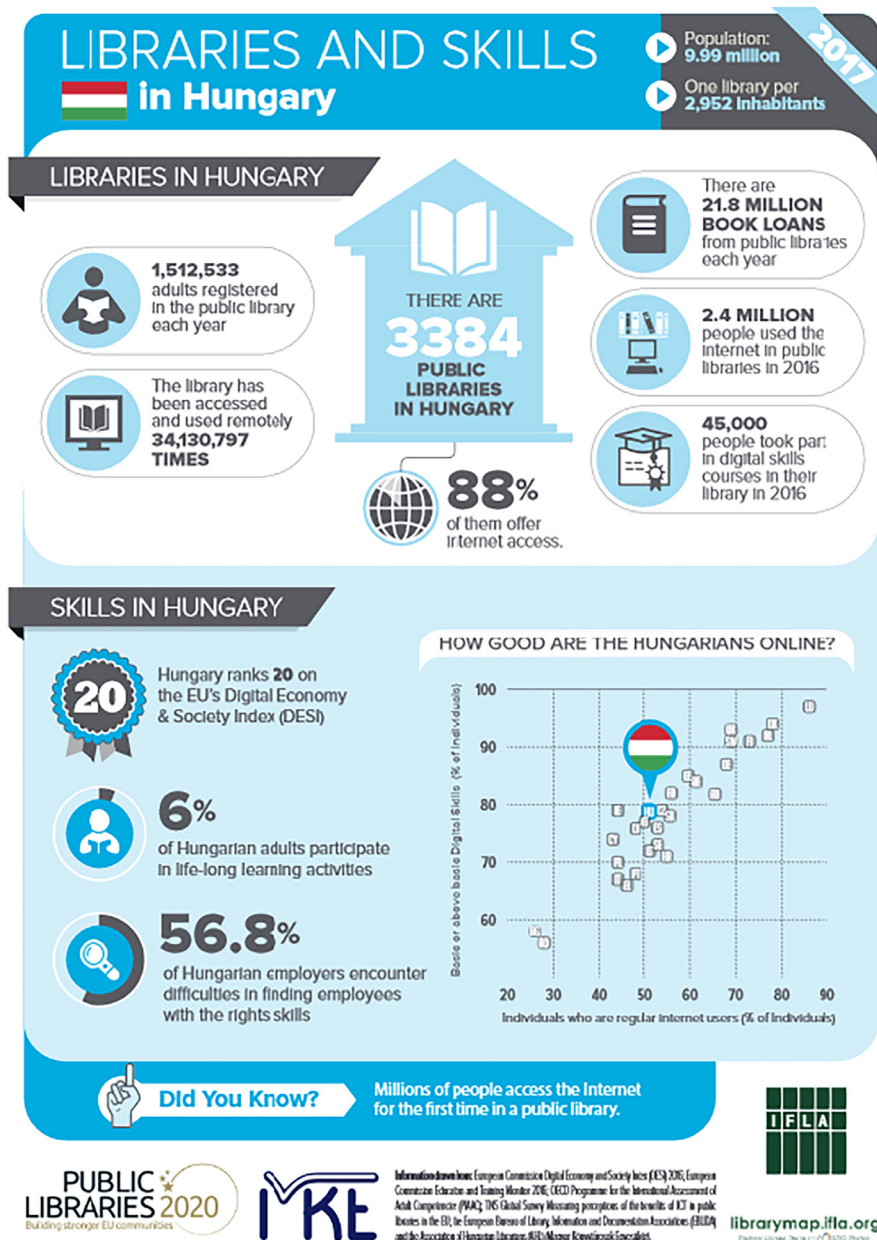

1. ábra

Olaszország 2017-es könyvtári statisztikája

Forrás: <https://publiclibraries2030.eu/wp-content/uploads/2019/02/Italy-2017.pdf>

A KÖNYVTÁRAK HELYZETE OLASZORSZÁGBAN: TORINÓ KÖNYVTÁRI HÁLÓZATA

2. ábra

Magyarország 2017-es könyvtári statisztikája

Forrás: <https://publiclibraries2030.eu/wp-content/uploads/2019/02/Hungary-2017.pdf>

A BiblioPride – Nemzeti Könyvtári Nap Olaszországban

2012. október 8-a és október 14-e között rendezték meg először a *BiblioPride* programot (Nemzeti Könyvtári Nap), mellyel a könyvtárak fontosságára kívánták felhívni a figyelmet. Az évente ismétlődő programsorozat szervezője az Olasz Könyvtáregyesület (Associazione Italiana Biblioteche – AIB). Az Egyesületet 1930-ban alapították, és jelenleg is a legrégebbi és legnagyobb szakmai szervezet könyvtári területen Olaszországban. 2012-ben Nápoly adott otthont az országos összefogásra épülő programnak. A BiblioPride céljai között szerepel, hogy rámutasson a könyvtárak szerepére az ország kulturális, gazdasági és társadalmi életében. A program előzménye a 2011. október 22-én indított *Könyvtárak Éjszakája* című esemény volt. A Könyvtári Nap szervezését minden évben más város vállalja: 2013-ban Firenze, 2014-ben Puglia, 2015-ben Milánó, 2016-ban Nápoly, 2017-ben Pistoia, 2018-ban pedig Róma volt a BiblioPride városa. Minden évben egyre több könyvtár csatlakozik a mozgalomhoz, és évről évre egyre bővülő programkínálattal (koncertekkel, flashmobokkal, író-olvasó találkozók-kal) várják a lakosságot.²⁹

Piemonte régió és Torinó történelmi múltja

Észak-Itália többi részéhez hasonlóan Torinó is először a Római Birodalom, majd a gótok, a longobárdok és a frankok uralma alatt állt. 1574-től a Savoyai Hercegség központja volt, rövid ideig a városban ülésezett az egységes Olaszország parlamentje. A Savoyaiak 1720-ban elfoglalták Szardíniát, de Napóleon megszüntette a befolyásukat és 1798-ban elfoglalta Torinót is. A város porosz és osztrák megszállásának I. Viktor Emánuel vetett véget azzal, hogy életre keltette a Savoyai-házat, majd 1814-ben uralma alá helyezte Torinót. Három évvel később a főváros székhelye átkerült Firenzebe. Torinó pedig elvesztette ugyan politikai jelentőségét, de mint ipari nagyváros sikeresen fejlődött és egyúttal a szakszervezeti mozgalom bölcsőjévé vált.

Torinó Olaszország negyedik legnépesebb városa, Piemonte régió székhelye, fontos üzleti, kulturális, és oktatási központ. A Pó partjánál fekvő Torinót Európa barokk fővárosának is nevezik. Lakóinak száma az agglomerációval együtt eléri az 1,7 millió főt. A régió nagyban különbözik Olaszország többi részétől: északi részei Svájcot idézik, míg tágas tereivel, árkádjaival, és élénk kávéházi életével inkább francia, mint olasz hatást mutat.³⁰

Torinó könyvtári hálózata

Olaszország könyvtárainak impozáns épületei és a könyvtáraknak a tudományos közeletben betöltött szerepe arra utal, hogy a múlt századokban a könyvtárakat elsősorban a művelt elit közönség számára tartották fenn.³¹

Nemzeti Egyetemi Könyvtár

Torinó egyik fő könyvtára a Nemzeti Egyetemi Könyvtár (Biblioteca nazionale universitaria di Torinó), melyet 1720-ban II. Viktor Amadeus alapított Királyi Egyetemi Könyvtárként, egyesítve a Torinói Egyetem (Università degli Studi di Torino) könyvtárának és a Savoyai-ház hercegeinek könyvgyűjteményeit. 1872-ben, Olaszország egyesülése után nevezték át Nemzeti Könyvtárrá. 1904-ben tűz pusztította el a könyvek és kéziratok ezreit. *Eminia Cuadana* restaurátor nevéhez fűződik a károk helyreállítása. A könyvtárat 1942 decemberében bombatalálat érte. Napjainkban a könyvtárban több mint hétszázezer könyv, ezernél több folyóirat és 1600 ősnymotatvány is található.³²

Bibliobusz

Torinóban is elérhető a bibliobusz kínálta könyvtári szolgáltatás. A járművet 2018 októberében indították el azzal a céllal, hogy a városi könyvtárak által ellátatlan területeken is biztosítani tudják a könyvekhez való hozzáférést. A bibliobusz wifivel rendelkezik, és alkalmanként ezer kötetet tesz hozzáférhetővé, digitális szolgáltatásokat kínál, valamint megjelenik rendezvényeken is.³³

Torinói Királyi Könyvtár

A könyvtár története

A Torinói Királyi Könyvtár (Biblioteca Reale di Torino) a Torinói Királyi Palota (Palazzo Reale di Torino) földszintjén található. A palota a Savoyai királyi család rezidenciájaként az UNESCO világörökség részét képezi, és a város egyik legfontosabb intézménye.

1831-ben, trónra lépésekor *I. Károly Albert* (Carlo Alberto di Savoia I. 1798–1849), Szardínia királya a nemzet kulturális felemelése érdekében úgy döntött, hogy kibővíti udvari könyvtárát³⁴, ezért nagyszabású vásárlásokat indított Európa-szerte. A gyűjteményt kiegészítette anyai nagyanyja, *Joséphine de Lorraine* könyvtárával, aki *II. Victor Amadeus* feleségeként, művelt asszony volt és nyitott a XVIII. század eszméi iránt.³⁵ 1839-ben a király megvásárolta *Giovanni Volpato* gyűjtőtől néhány nagy művész (Michelangelo, Raffaello, Rembrandt és Leonardo da Vinci) műveit.³⁶ A gyűjteményben található Leonardo híres, vörös krétával rajzolt önarcképe és a *Sziklás Madonnáról* készült tanulmánya, Verrocchio Krisztus megkeresztelkedéséről írt tanulmánya pedig a XIX. század végén került a könyvtár tulajdonába. A gyűjtemény elhelyezésére Carlo Alberto a királyi palota keleti szárnyát választotta, alatta a királyi fegyvertár volt. A korábban raktárként használt helyiséget *Pelagio Palagi* építész alakította át könyvtárrá. Neoklasszikus stílusban tervezte, fa padlózattal, a mennyezetén freskókkal. Két szintjén diófa könyvespolcokat helyezett el, a galériát kovácsoltvas korláttal vették körül. A könyvtárat a király parancsára megnyitották az állami tisztviselők és a tudósok előtt. A könyvállomány gyors gyarapodása miatt hamarosan szűknek bizonyult a tér, ezért a könyvtár 1842-ben a királyi palota ke-

leti szárnyának földszintjére, egy nagyobb térbe költözött. Amikor a II. világháború után a Savoyai-ház vagyona az állam tulajdonába került, a Királyi Könyvtár nyilvános könyvtár lett és a Kulturális Örökségvédelmi és Művelődésügyi Minisztérium (Ministeri per Beni e Le Attività Culturali – MiBAC) irányítása alá került. A Királyi Könyvtár gyűjteménye különösen gazdag történelmi, földrajzi, művészeti és közgazdaságtani munkákban, valamint természettudományi művekben. Az állomány körülbelül 200.000 kötetet, 4500 kéziratot, 3055 grafikai anyagot, 187 ősnymtatványt, több mint ötezer XVI. századi könyvet, 1500 pergamenre írt művet, és ezernél több folyóiratot, továbbá fotóanyagot, térképeket, metszeteket tartalmaz. Kincseinek megfelelő és biztonságos kiállítására, a legmodernebb biztonsági technikák alkalmazásával 1998-ban földalatti kiállítótermet alakítottak ki.³⁷ Gyönyörű kiállítóterme rendkívül népszerű a turisták körében.³⁸

A könyvtár szolgáltatásai

A könyvtár olvasóterme hétfőtől szombatig szabadon látogatható. A Királyi Múzeum nem rendelkezik wifi-használattal, de a Királyi Könyvtár viszont igen: ingyenes internet-használatot biztosítanak a könyvtárba látogatók, illetve az olvasótermet használó kutatók részére.

2015 januárjában átfogó kiállításon mutatták be Leonardo da Vinci önarcképét és felbecsülhetetlen értékű műveit. 2017-ben egy újabb Leonardo-kiállításnak adott otthont a palota. A könyvtárat is és a Leonardo-hagyatékot is kiscsoportos, vezetett bemutatás során lehetett megtekinteni.³⁹

Mivel 2019-ben Leonardo da Vinci halálának 500. évfordulóját ünnepli Olaszország, a torinói királyi palotában április 15-én nyílt meg a *Leonardo da Vinci – A jövőt megrajzolni* című kiállítás, valamint ezzel egyidőben a velencei képtárában a *Leonardo da Vinci – Az ember a világ modellje* című kiállítás. Az évforduló alkalmából a híres önarckép mellett bemutatták a Carlo Alberto által vásárolt alkotásokat is. Az évfordulóra az olasz posta négy bélyeget bocsátott ki, az olasz jegybank pedig kéteuros pénzérmekeket hozott forgalomba a *Hölgy hermelinnel* című festmény részletével.⁴⁰

Az évfordulóhoz kapcsolódva Magyarországon az év folyamán bemutatják „A művészet templomai: Leonardo 500” című olasz ismeretterjesztő filmet.

Villa Tesoriera, az Andrea Della Corte Városi Zenei Könyvtár

Az épület története

A Villa La Tesoriera XVIII. századi barokk palota Torinóban a Corso Francia 186-os szám alatt található. A Corso Francia Torinó egyik főútvonala, mely csaknem 12 km hosszúságával Európa leghosszabb egyenes útja (Torinó, Collegno és Rivoli városokon halad keresztül). A villa főépülete 1713 és 1715 között épült *Aymo Ferrero Cocconato* államtanácsos részére. Első emeletének díszítése *Jacopo Maggi* díszletfestő,

a torinói Teatro Regio munkatársa nevéhez fűződik. Felavatására 1715-ben került sor, melyen részt vett II. Victor Amadeus király és udvartartása. Ferrero halála (1723) után a palota egyik kézből a másikba került, majd hanyatlásnak indult. Amikor a franciák megszállták a régiót, a katonák laktanyaként használták. 1869-ben az épületet *Ferdinando Arborio Gattinara di Breme* szenátor vette meg. A szenátor szenvedélyes bibliofil és műgyűjtő volt, újabb szárnnal bővítette az épületet és francia és holland stílusú parkot alakíttatott ki. Ebben az időben a Tesoriera palota további értékes gyűjteményekkel gyarapodott, többek között egy természettudományi és botanikai könyvgyűjteménnyel. Sartirana hercegeének 1869-ben bekövetkezett halálával újabb tulajdonjogi változások következtek. 1934-ben az épületet Umberto herceg örökölte és tovább bővítette a nyugati szárnnal. Az épület mai formáját 1941-ben nyerte el. 1943 és 1944 között a német megszállás alatt eltűnt az értékes könyvtár- és bútorgyűjtemény. 1962-ben a villát a jezsuitáknak adták el oktatási célokra, majd 1971-ben Torinó város megvásárolta a birtokot és a villát, közösségi térként való használatra szánta. Az átfogó helyreállítási munkákat 1979-ben *Nicola di Aramengo* irányította, majd 2009-ben ismételt felújításokra volt szükség. A helyreállított palotát 2012-ben nyitották meg a közönség előtt. Akkor került az épületbe *Andrea della Corte* zenei könyvgyűjteménye is.⁴¹

Az Andrea Della Corte Városi Zenei Könyvtár története

A könyvtárat 1946-ban alapították a városi könyvtár és Torinó történelmi gyűjteményeinek önálló részlegeként. *Giacomo Sacerdote* ügyvéd hagyatékából XVI. és XVIII. századi opera-szövegek könyveket kaptak, valamint a könyvkiadók is ajánlottak példányokat az általuk kiadott zenei alkotásokból. A könyvtár első székhelye a zenei konzervatórium épületében volt a Via Rossini 8. szám alatt. 1956-ra a gyűjtemény kinőtte a helyét, ezért átkerült a Via Roma 53-as szám alatti helyiségekbe, ahol hanglemeztárat hoztak létre, lehetőséget kínálva a hangzó dokumentumok lejátszására. 1968-ban *Andrea Della Corte* kritikus és zenetudós halála után a család a hangarchívumát és majdnem 15.000 kötetes könyvtárát a városnak adományozta. A hagyaték a zenei könyvtár állományába került, és a könyvtár ekkor vette fel a zenetudós nevét. 1981-ben újabb költözésre szánták rá magukat, és a könyvtár a Villa Tesorierában talált megfelelő helyet. 1992-ben befogadta a táncművészeti kutatóközpontot, és azóta a könyvtár jelentős táncművészeti dokumentációs anyagot is szolgáltat. Később az épületen további felújítási munkákat végeztek, hogy a bővülő könyvtári funkciókhoz jobban igazodó tereket tudjanak kialakítani. Az átalakított könyvtár 2012 júniusában nyílt meg a közönség számára. A felújításnak köszönhetően kibővültek a használható könyvtári terek,⁴² és az épület a parkkal együtt a város látványossága és a látogatók kedvelt pihenőhelye lett.⁴³

A könyvtár szolgáltatásai

A könyvtárban tett látogatásomkor megcsodálhattam a parkot és a zenei könyvtár működését a barokk villában. Egy kedves kolléganő vezetett körbe, akitől sokat megtudtam a könyvtár szolgáltatásairól és saját szememmel is tapasztalhattam, milyen sokan használják. Mindkét – 25 férőhelyes – olvasóterme tele volt látogatókkal, akik a gyönyörű freskókkal díszített termekben dolgoztak, tanultak vagy kutattak. A könyvtár feladata az információszolgáltatás mellett a zenei kultúra terjesztése, az olasz és külföldi zenészek, kutatók, és a zene iránt érdeklődők teljes körű kiszolgálása, ellátása. Helyiségei kiválóan megfelelnek a különféle zenei, kulturális és oktatási rendezvények lebonyolítására. A gyűjtemény helyben használata, a kölcsönzés, valamint a zeneteremben rendelkezésre álló eszközök igénybevétele és a kulturális, illetve zenei programokon való részvétel ingyenes. Kölcsönözhető a zenei- és táncművészeti tanulmányok, zenei CD-k, videofelvételek, DVD-k és Blu-ray lemezek. Az alsó szinten található a regisztrációs, ill. ellenőrző pult, az olvasótermek és a folyóirat-olvasó, ahol 226 zenei- és táncművészeti periodika használható. A folyóirat-olvasóval szemben önkiszolgáló másológép és szkennerek kapott helyet, valamint segédeszközök a látássérült látogatók számára. Mellette található a Zeneterem,⁴⁴ mely két digitális zongorával (Kawai CA63, Yamaha P-85), egy Fender American Standard Stratocaster elektromos gitárral, egy MIDI billentyűzettel és két komponálásra alkalmas számítógéppel (Digital AudioWorkstation) van felszerelve, gyakorlatilag virtuális stúdióként működik. A rendelkezésre álló zenei szoftverek használatára heti rendszerességgel képzéseket is szerveznek.

A magyarországi könyvtárak zenei gyűjteményei nem rendelkeznek ilyen színvonalas technikai eszközparkkal. A Zeneakadémia könyvtárában gyakorlás céljából van egy digitális pianínó. A szegedi Somogyi-könyvtárban is található egy, itt rendezvényekhez használják. A szolnoki Versey Ferenc Könyvtárban van hangszer, de nincs hozzá program, szolgáltatás, főleg a kórusuk veszi igénybe. A pécsi Csorba Győző könyvtárban is található egy KAWAI KDP80 típusú digitális zongora, melyet fejhallgató segítségével lehet használni a kottákkal való ismerkedés céljára, valamint a könyvtári rendezvényeken használják. 2019 januárjában a kecskeméti Katona József Könyvtárban nyílt Kreatív stúdió, amelynek része egy hordozható Orlastagestudio CDP 101-es digitális zongora, melyen hangfelvétel készíthető. Kreatív stúdió szolgáltatás is indult, hogy a multimédiás tartalmak (film, zene, műsor) készítésének technikáját, módszereit megismertessék a könyvtárhasználókkal.⁴⁵

A villa emeletén található koncerttermet zenei előadások, zenei képzések, könyvbemutatók és konferenciák megrendezésére használják. Látogatásom napján részese lehettem a minden csütörtökön megrendezésre kerülő koncertek egyikének. A könyvtár rendszeresen helyet ad különböző előadásoknak és kiállításoknak is, melyekről szórólapokon és honlapjukon adnak tájékoztatást. Oldaluk folyamatosan frissül és zenei, színházi eseményeket ajánló írásokat találunk rajta.

Az intézmény akadálymentes, a liftnek köszönhetően mozgássérültek számára is hozzáférhető. A húsz hallgatóállomással felszerelt multimédia teremben audiovizuális anyagokat hallgathatnak, illetve nézhetnek a látogatók. Külön helyiségbe kerülnek a legújabb beszerzések. A könyvtár részt vesz helyi és országos szinten is a könyvtárközi kölcsönzésben. Az érdeklődők vezetett látogatásokon járhatják be az épületet. Az Andrea della Corte Zenei Könyvtár alapítását és dokumentumai gazdagságát tekintve, az első és legjelentősebb olasz városi zenei könyvtár.⁴⁶ Jellemző adatai: 82380 zenei és táncművészeti könyv, 3650 darab szöveggönyv, 30749 audiovizuális dokumentum, 193 mikrofilm tartozik a gyűjteményébe.⁴⁷

Olaszországban könyvtárak százai őrzik a múlt írásos emlékeit. Az olasz könyvtári viszonyok viszonylagos elmaradottsága ellenére nagy élmény volt látni az UNESCO világörökségi listáján szereplő Torinói Királyi Könyvtárat, és a nagy múltú barokk villában a Villa Tesorierát, mely otthonául szolgál a legjelentősebb olasz zenei gyűjteménynek.

Olaszország népessége hatszorosa hazánk lakosságáénak, könyvtárainak száma pedig a duplája, mégis kétszer annyi olvasóval, könyvtárlátogatóval rendelkeznek, mint a magyar könyvtárak. Magam is ezt tapasztaltam a zenei könyvtárban tett látogatáskor, mert a könyvtár olvasótermei tele voltak használókkal.

Irodalom és jegyzetek

1. HASENAU, Christina: Sok fény és sok árnyék: az olasz könyvtárak (Töm.: Katsányi Sándor). = Könyvtári Figyelő, 20. 56. évf. 3. sz. 2010. 481. p.
2. ALENÉ GÁL Margit – OLAJOS Laura: Az olasz könyvtári rendszerről. Forrás: <http://tudasalapitvany.hu/tudas-library/olasz-konyvtar.pdf> [2019. április 24.] 1-4. p.
3. Biblioteca Marciana Velencében. Forrás: <https://marciana.veneziasbn.it> [2019. május 22.]
4. Biblioteca Angelica Rómában. Forrás: <http://www.bibliotecaangelica.beniculturali.it/index.php?en/1/home> [2019. május 22.]
5. Biblioteca Casanatense Rómában. Forrás: <http://www.casanatense.it/it> [2019. május 22.]
6. HASENAU, C.: i. m. 482. p.
7. Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze. Forrás: <https://www.bncf.firenze.sbn.it> [2019. május 22.]
8. Biblioteca Nazionale Centrale di Roma. Forrás: <http://www.bncrm.beniculturali.it> [2019. május 22.]
9. ALENÉ GÁL Margit – OLAJOS Laura: i. m. 4. p.
10. Országos Könyvtárellátó. Forrás: <https://opac.sbn.it/opacsbn/opac/iccu/free.jsp> [2019. május 22.]
11. HASENAU, C.: i. m. 482. p.
12. Biblioteca Digitale Italiana. Forrás: <http://www.internetculturale.it/it/1038/biblioteca-digitale-italiana> [2019. május 22.]
13. Internet Culturale. Forrás: <http://www.internetculturale.it> [2019. május 22.]

14. ALENÉ GÁL Margit – OLAJOS Laura: Az olasz könyvtári rendszerről. Forrás: <http://tudasalapitvany.hu/tudas-library/olasz-konyvtar.pdf> [2019. május 14.] 4-5. p.
15. Biblioteca Stale Stelio Crise di Trieste. Forrás: <http://www.bsts.librari.beniculturali.it> [2019. május 22.]
16. Biblioteca Stale Antonio Baldini. Forrás: <http://www.bibliotecabaldini.beniculturali.it> [2019. május 22.]
17. HASENAU, C.: i. m. 482–484. p.
18. I manuali della biblioteca sorozat részei. Forrás: <https://www.editricebibliografica.it/libri-collana-i-manuali-della-biblioteca-26957.html> [2019. július 10.]
19. CRUPI, Gianfranco – GUERRINI, Mauro (ed): Biblioteconomia. Guida classificata. Editrice Bibliografica, 2007.
20. DUDÁS Anikó: Olasz kézikönyv Dewey-nyomdokain = Könyvtári Figyelő, 18. (54.) évf. 4. sz. 2008. 677–682. p.
21. FOSKETT, Antony C.: Il Soggetto. Editrice Bibliografica, 2001.
22. A Firenzei Központi Nemzeti Könyvtár hivatalos oldala. Forrás: <https://www.bncf.firenze.sbn.it/pagina.php?id=187&rigamenu=Presentazione> [2019. július 13.]
23. Reading & Writing Foundation. Forrás: <http://readingandwriting.eu/literacy-life> [2019. május 14.]
24. IFLA. Forrás: <http://www.ifla.org> [2019. május 22.]
25. Public Libraries 2030. EU országok adatlapjai. Forrás: <https://publiclibraries2030.eu/resources/eu-library-factsheets> [2019. május 14.]
26. Public Libraries 2030. Magyarország statisztikája. Forrás: <https://publiclibraries2030.eu/wp-content/uploads/2019/02/Hungary-2017.pdf> [2019. május 17.]
27. Public Libraries 2030. Olaszország statisztikája. Forrás: <https://publiclibraries2030.eu/wp-content/uploads/2019/02/Italy-2017.pdf> [2019. május 14.]
28. Public Libraries 2030. Magyarország statisztikája. Forrás: <https://publiclibraries2030.eu/wp-content/uploads/2019/02/Hungary-2017.pdf> [2019. május 17.]
29. Az Olasz Könyvtári Egyesület (AIB) hivatalos weboldala. Forrás: www.aib.it/attivitaibibliopride2012 [2019. május 16.]
30. Olaszország. Budapest, Park Kiadó, 2005. (Vista könyvek) 231–234. p.
31. A New York Times weboldala. Forrás: <https://www.nytimes.com/2017/06/13/travel/what-to-read-tour-of-italian-libraries.html?action=click&module=RelatedCoverage&pgtype=Article®ion=Footer> [2019. május 7.]
32. A Torinói Nemzeti Egyetemi Könyvtár hivatalos weboldala. Forrás: <http://www.bnto.librari.beniculturali.it/index.php?it/146/storia> [2019. május 07.]
33. Torinó városi könyvtárainak weboldala. Forrás: http://www.comune.torino.it/cultura/biblioteche/sedi_orari/bibliobus.shtml [2019. május 14.]
34. A Musei Reali Torino hivatalos weboldala. Forrás: <https://www.museireali.beniculturali.it/biblioteca-reale> [2019. május 09.]
35. The Royal Library in Turin. PDF-dokumentum. Forrás: <http://www.bibliotecarealepiemonte.beniculturali.it/attachments/article/17/inglese.pdf> [2019. május 9.]
36. A Musei Reali Torino hivatalos weboldala. Forrás: <https://www.museireali.beniculturali.it/biblioteca-reale> [2019. május 9.]
37. The Royal Library in Turin. PDF-dokumentum. i. m.

38. Leonardo Kiállítás. Forrás: <https://www.dw.com/en/leonardo-one-a-state-of-the-art-data-controlled-vault-for-a-most-famous-selfie/a-18137874> [2019.május 21.]
39. A Turin Italy Guide weboldala. Forrás: <http://www.turinitalyguide.com/leonardo-da-vinci> [2019. július 12.]
40. Az 500 éves évforduló hivatalos weboldala. Forrás: <http://www.celebrandoleonardo500.com> [2019. július 12.]
41. A Villa Tesoriera angol nyelvű weboldala. Forrás: <http://www.villacomposers.org/id2-020-000.php> [2019. április 26.]
42. A Villa Tesoriera hivatalos weboldala. Forrás: <https://bibliotecadellacorte.com/info> [2019. április 27.]
43. A Villa Tesoriera épülete. Forrás: <https://www.piemonteitalia.eu/en/cultura/biblioteche/biblioteca-civica-musicale-andrea-della-corte> [2019. május 21.]
44. A Biblioteca Musicale Andrea Della Corte zeneterme. Forrás: <https://bibliotecadellacorte.com/sala-musica> [2019. május 16.]
45. Információ a Zenei könyvtárosok levelezőlistájáról, Zsoldos Marianna, a Bródy Sándor Könyvtár Zenei és Idegen Nyelvi Gyűjtemény munkatársának közbenjárásával.
46. Forrás: Látogatás alkalmával az elhangzottak alapján készített saját jegyzet.
47. A Villa Tesoriera angol nyelvű weboldala. Forrás: <http://www.villacomposers.org/id2-020-000.php> [2019. április 26.]

Kőműves Renáta az ELTE BTK informatikus könyvtáros mesterképzésen végzett 2016 nyarán. Barátné Hajdu Ágnes témavezetésével írta szakdolgozatát és diplomamunkáját, valamint készítette el OTDK dolgozatát két alkalommal. Az egyetem befejezése óta Sopronban dolgozik a Széchenyi István Városi Könyvtárban szakirodalmi tájékoztató könyvtárosként.
ORCID ID: 0000-0003-3700-7612

A TECHNOLÓGIAI FEJLŐDÉS HATÁSA A KÖNYVTÁRAKRA

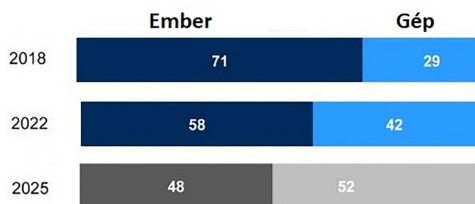
LENGYELNÉ MOLNÁR TÜNDE

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A világon zajló 4. ipari forradalom gyors és gyökeres változást hoz a technológia, a gazdaság és a társadalom életében. A technológiai fejlődés hatására átalakulnak a munkavállalóktól elvárt képességek. A folyamat egy kulturális paradigmaváltáshoz vezet, ami komoly kihívást állít a könyvtárak elé is. A könyvtáraknak fejleszteniük kell a humán erőforrásukat, a technológiai és módszertani eszköztárukat, valamint a társadalom elvárásainak tükrében át kell gondolni a könyvtári épületek fizikai kialakítását is. A könyvtáraknak még jobban be kell kapcsolódniuk a digitális kompetencia-szint fejlesztésébe, a tanulók és a lakosság számára a legújabb technológiával felszerelt tanulási és alkotó környezetet kell biztosítaniuk, felkészítve őket a XXI. századi munkaerőpiaci elvárásokra.

*„Ha nem ismerjük fel a fejlődő
technológia következményeit, és nem
alkalmazkodunk hozzájuk, akkor [...]
hatásai egyszerre lépnek működésbe,
és felerősítik egymást.”¹*

A 4. ipari forradalom átalakítja a társadalom működését. A változás egyik legfontosabb következménye, hogy átalakulnak a munkaerőpiac igényei. Egyrészt a jelenlegi szakmák nagy része meg fog szűnni és olyan új munkahelyek jelennek meg, amelyek még nem is léteznek. Az Oxford Egyetem 2013-as kutatása² szerint 2033-ra a technológiai fejlődés miatt az ember által végzett szakmáknak majdnem a fele (47%-a) tűnik majd el. A 2018 őszen kiadott legfrissebb jelentések pedig már 2025-re azt prognosztizálják, hogy a szakmák 52%-át robotok fogják végezni (1. ábra).

1. ábra

A jövő munkahelyei – az automatizáció aránya

Forrás: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2018.pdf

Napjainkra már generátor weboldalak segítségével követhetjük nyomon, hogy a különböző szakmákra milyen jövő vár, mekkora eséllyel fogják robotok végezni a munkát az adott területen.³ Az automatizáció a könyvtári területen leginkább azokat a munkafolyamatokat érinti, ahol a rutin jellegű feladatok nagy arányban jelennek meg. Azonban az információt kutató szakmák felértékelődnek, óriási igény van olyan szakemberekre, akik képesek az információt megtalálni, elemezni és felhasználni. A könyvtáraknak érdemes figyelemmel követni ezeket a trendeket, figyelni az új igényeket, és aktívan bekapcsolódni az információs igények minőségi kiszolgálásába.

Az ipari forradalmak egyik sajátossága, hogy nehéz felkészülni a következményeire, hatásaira, hiszen olyan új technológiai megoldásokat hoznak, amelyek korábban nem léteztek. A 4. ipari forradalom alatt tovább nehezíti az alkalmazkodást a rendelkezésünkre álló rövid időkeret. Megfigyelhetjük, hogy az ipari forradalmakra az egyre gyorsuló időbeni lezajlás is jellemző:

- az első ipari forradalom (1780–1850) legfőbb meghatározója a gőz erejének felhasználása volt a gépek működtetésére;
- a második ipari forradalom (1871–1914) a tömeggyártással, a gyártósorok megjelenésével, valamint az elektromosság feltalálásával alakította át a társadalom működését;
- a harmadik ipari forradalom 1918-tól zajlott, főbb meghatározója az elektronika, az automatizálás, majd a számítógépek megjelenése;
- a negyedik ipari forradalom jelenleg is zajlik, fő jellemzője, hogy a hardver és a szoftver fogalma közti határ elmosódik, egyre több szektorban kezdenek alkalmazni kiberfizikai rendszereket, a digitalizálás, azaz a felhő alapú technológia hatására megvalósuló papír nélküli világ jellemzi.

A fejlődés üteme tehát egyre gyorsul. Míg az első ipari forradalom hetven év alatt zajlott le, addig a negyedik húsz év alatt gyökeres változást hoz. *Gerd Leonard* jövőkutató szerint „a digitális transzformációnak nevezett ipari forradalom a felgyorsult fejlődésének köszönhetően a következő 20 évben több változást hozhat, mint amennyit az egész emberi társadalom eddig átélt. A kérdés az, hogy az egyének vagy éppen az országok hogyan reagálnak a szoftverek és gépek evolúciójára, a valós idejű információk és a bárhol elérhető adatok jelenségére és az ezáltal létrejövő új kihívásokra.”⁴

A technológiai fejlődés első lépése a nagyvállalatok gépesítési folyamatának erősödése, amelynek hatása már Magyarországon is érezhető, hiszen egyre több nagy gyár jelenti be alkalmazottai elbocsátását az automatizálható rutin feladatok területéről (például Székesfehérváron 2019-ben 5–7000 ember elbocsátását tervezik⁵), miközben több ezer új munkaerőre lesz majd szükség a szoftverfejlesztés területén. Míg Magyarországon ezres nagyságrendű elbocsátásokra hozható példa, addig világszinten ez több milliós nagyságot jelent. Az Apple elsődleges beszállítója, a Foxconn, 2012-ben jelentette be, hogy gyáraiban egymillió robotot fognak munkába állítani.⁶

A technológia fejlődésének következménye, hogy egyre alacsonyabb áron (olcsóbban) érhetőek el az eszközök. Így már nemcsak a nagy gyárak számára opció a fejlesztés, és nem kizárólagos jelleggel csak az autópárházak, illetve a hasonló nagyvállalatoknak éri meg automatizálni a gyártási folyamatokat, hanem az élet minden területén megvalósíthatjuk az emberi erő gépi helyettesítését. Az elmúlt évtizedekben megfigyelhetjük a gyárak termelési részlegeinek Ázsiába, Dél-Amerikába történő áttelepítését (először kínai, mexikói gyárakban történt a gyártás, majd az olcsóbb indiai munkaerő jelentette a célállomást), mára a folyamat visszafordult, egyre több cég szünteti meg a leányvállalatait, és a teljesen automatizált gyártósorokkal ellátott gyárakba helyezi vissza a folyamatokat az anyaországba.⁷ Mára már trendszerűnek tekinthető, hogy a robotgyártás ára elérte a kritikus szintet, amitől kezdve a robot kezd tömegtermékké válni, aminek egyértelmű következménye munkahelyek megszűnése. A társadalomnak új problémákkal és kihívásokkal kell szembenéznie.

Monostori László gondolataiban olvashatjuk: „A kiberfizikai megközelítések „okos” városokhoz, gyártási, közlekedési, logisztikai, energetikai rendszerekhez vezethetnek, és hozzájárulhatnak egy újabb életminőség megteremtéséhez. Ez utóbbi vonatkozásban már *kiberfizikai társadalomról* (Cyber-Physical Society) is beszélhetünk, ami már nemcsak a fizikai és kibernetikai tereket, hanem az emberi, társadalmi, kulturális szférákat is magában foglalja.”⁸

Ez a kihívás a könyvtárak életére is komoly hatással van. A XXI. században úgy tekintünk az adatra, mint a 4. gazdasági ágra, a big data, a hatalmas mennyiségű adatok feldolgozása eredményeinek kiaknázása a világhatalmak határvonalait rajzolja át. Mégis Magyarországon ez a *paradigmaváltás* meglehetősen lassan gyűrűzik be az oktatásba és a könyvtárak életébe, ezen a téren megtorpantunk.

Szembe kell nézni a ténnyel, hogy a *technológiai fejlődés* a társadalom működését alapvetően megváltoztatta. A korábbi *információs társadalomtól*, ahol az információhoz való hozzáférés feltételeinek megteremtésén volt a hangsúly – erre az időszakra jellemző az iskolák számítógéppel és internet-hozzáféréssel történő ellátása –, majd következő fokozatként a tartalommal történő feltöltés került a középpontba, a tudásbázisok építésének időszakán át jutottunk el a *tudás alapú társadalomhoz*, ahol a tudomány és a technológia összekapcsolódása tapasztalható.

A változás igénye több oldalról is érkezik: a *2008-ban kirobbant gazdasági világválság* a társadalom működését befolyásoló tényezők átgondolását követelte meg. Az Európai Unió a gazdasági válságból történő kijutás egyik legfontosabb tényezőjének a *humán tőke* növelését tartja. Ennek érdekében biztosítani kell a felnövő generáció számára a korszerű technológiai lehetőségek kihasználásának tudását, ezért meg kell teremteni az ehhez szükséges oktatási és informális környezetet.

Mit tekintünk tudásnak a XXI. században? Marshall McLuhan szerint a korábban nyomtatott könyvhöz hozzájutó és abból tudást szerző, *tipográfiai ember* számára a tudás lényegében a tudás birtoklásán alapszik: a különféle írásbeli forrásokból elsa-

játítható ismeretek összességét jelenti. Mára a fogalom helyét az *elektronikus ember* fogalma veszi át, „aki számára a tudást már nem az információ birtoklása, hanem az elektronikusan hozzáférhető végtelen információáradatban való eligazodás képessége határozza meg.”⁹

Ki tudná jobban felkészíteni a felhasználókat az információáradatban való eligazodásra, mint a könyvtárosok? Ehhez azonban a *könyvtáraknak rendelkezniük kell mindazzal a technológiai eszközparkkal*, adatbázisokhoz való hozzáféréssel, melyekhez kapcsolódóan igény jelentkezhet. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a könyvtáraknak *fontos társadalmi szerepe* is van: a találkozás, a tanulás, az együttműködés helyszínei a könyvtári terek. A könyvtár ugyanakkor kultúra- és értékközvetítő intézmény is, ezért fontos szerepe és felelőssége van a digitális technológia által nyújtott lehetőségek tudatos és kritikai használatának kialakításában is. Annak érdekében, hogy a könyvtárak megfeleljenek a *kihívásoknak*, számos területen fejlődniük kell:

- a humánerőforrás terén,
- a technológiai és módszertani eszköztárakban,
- sőt, a könyvtári terek fizikai kialakításában.

A humánerőforrás-igényt befolyásoló elvárások

A humánerőforrással szemben több elvárást kell figyelembe vennünk. Az Európai Unió 2020-ig tartó Digitális Menetrendjének része a digitális írástudás fejlesztése. A magyar kormány célkitűzése a 2020-ig tartó infokommunikációs stratégiájában a *digitális írástudatlanság* 40% alá történő csökkentése. Ezt a feladatot a kulturális és közösségi intézményektől várja, azonban „a lakosság és a kisvállalkozások digitális kompetenciáinak fejlesztéséhez kulcsfontosságú, hogy

- a köznevelésben és a felnőttképzésben résztvevő pedagógusok és képzők, illetve
- a közszolgálati alkalmazottak és tisztviselők maguk is magas szinten használják az elektronikus (közigazgatási és egyéb) szolgáltatásokat, ezért az ő digitális kompetenciáik fejlesztése is kiemelt stratégiai cél.”¹⁰

A PISA mérések eredményei világosan tükrözik a helyzet nehézségét: még a 15 éves fiatalok körében sem valósult meg a kormány elvárása, hiszen a 2012-es PISA felmérés eredményei szerint a tanulók digitális szövegértése a felmérésben szereplő 37 ország közül a negyedik leggyengébb szintű volt (csak Brazília, Arab Emírségek, valamint Kolumbia teljesített gyengébben Magyarországnál).¹¹ 2015-ben „a digitális szövegértés terén különösen elszomorító volt a magyar diákok teljesítménye. Ezek a feladatok a teszt végén szerepeltek, és tanulóink körülbelül 30%-a neki sem kezdett a megoldásnak.”¹²

A pedagógusok digitális kompetenciáját vizsgáló 2018-as hazai felmérés azt alapította meg, hogy „az információkeresés a pedagógusok leggyengébb információs

kompetenciája”,¹³ és összefoglalásként megfogalmazódott, hogy „a közoktatásnak, a pedagógusoknak támogatásra van szükségük a tantervi célok megvalósításához a digitális írástudás, kompetenciafejlesztés, és az ehhez kapcsolódó számos további területen is.”¹⁴

Fontos tisztázni, hogy digitális írástudás alatt nemcsak az infokommunikációs eszközök, azaz a számítógép, mobiltelefon, digitális fényképezőgép, kamera és egyéb eszközök használatát értjük, hanem egy jóval összetettebb fogalmat. A digitális írástudás magában foglalja a digitális eszközök használatának elméleti és gyakorlati képességét. Ezen túlmenően új média megnyilvánulások (fényképek, videófelvevételek) létrehozásának képességét is, valamint az igényt és tudást arra, hogy a digitális eszközök segítségével másokkal kommunikáljunk, reflektáljunk a folyamatra, és ezáltal részeseivé váljunk a digitális eszközökkel történő kommunikációs folyamatnak.

A könyvtáraknak ezért olyan humán erőforrással kell rendelkezniük, akik révén elősegíthető az IKT műveltség terjedése. Ennek eléréséhez olyan *makro- és mikro szintű stratégiai módszerek bevezetése* szükséges, amelyek segítik a *digitális áttállást* és hozzájárulnak a könyvtár jövőbeni szerepének *stabilizálásához*. Ehhez a könyvtáraknak is olyan *új utakat* kell keresniük, amelyek eddig nem képezték a működésük módszertanának részét. A technológia és felhasználási területeinek ismerete szükséges, de nem elégséges feltétel. Rendszerben kell gondolkodni, és az egész intézményre kihatóan végigvezetni a szükséges változtatási szempontokat, valamint azok várható hozamát. A *humánteljesítmény-technológia* (Human Performance Technology) az optimális eredmény eléréséhez vezető stratégia, egyben gyakorlati eljárásrendszer. A humánteljesítmény-technológia olyan eljárás, amely együttesen veszi figyelembe a szervezet dolgozóiban rejlő potenciálokat, a fejlődő világ kínálta technológiai lehetőségeket, és egy szisztematikus eljárás alkalmazásával (folyamatos méréseken és elemzéseken keresztül) hat vissza a teljes rendszerre.¹⁵

A *gazdaság területén* évtizedek óta alkalmazzák a humánteljesítmény-technológia modelljeit, de a humán területen még nem terjedt el az alkalmazása. Egyre több magyarországi könyvtár alkalmaz már teljesítményértékelést, azonban a humánteljesítmény-technológia alkalmazásával történő hatékonyságnövelés még várat magára.

Technológiai és módszertani eszköztár

A jövő könyvtárainak a korszerű technológia alkalmazásának élvonalában kell lennie. Az erre való törekvés a világ egyre több könyvtárában jelenik meg. Az általános technikai felszereltség növelésén túl sokféle megoldással találkozhatunk:

- az Alexandrai Könyvtár lenyűgöző hatását virtuális sétával is érezkelhetjük (2. ábra);

2. ábra

A Bibliotheca Alexandrina Kairóban

Forrás: <http://vista.bibalex.org/Project/Details.aspx?projID=35>

- az alig másfél millió lakosú Bajorország nemzeti könyvtára (Bayerische Staatsbibliothek, 3. ábra) 2016-ban közel 70.000 beiratkozott olvasóval rendelkezett és a „second life” virtuális valóság térben is használható.

3. ábra

Bayerische Staatsbibliothek a virtuális térben

Forrás: <http://www.secondlife-neu-entdecken.de/projekte/bildung/bsb>

- Texasban (USA) 2013-ban megnyitották a könyvek nélküli könyvtárat (4. ábra), ahol 10.000 e-könyvet kínálnak az olvasóknak, 800 kölcsönözhető e-könyvolvasóval.¹⁶ Természetesen, a folyamathoz szükséges a társadalom szükségleteinek megváltozása is: 2002-ben Arizonában már nyitottak egy hasonló könyvtárat, de akkor még nem volt rá érett a társadalom, és kudarcba fulladt az innovatív elképzelés.

A TECHNOLÓGIAI FEJLŐDÉS HATÁSA A KÖNYVTÁRAKRA

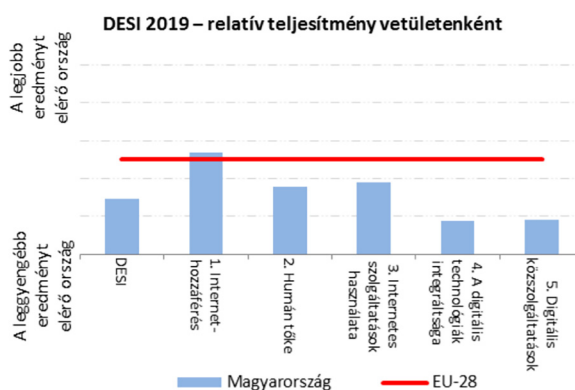
4. ábra

BiblioTech, Texas

Forrás: http://money.cnn.com/2013/10/08/technology/innovation/bibliotech-ebook-library/index.html?iid=SF_T_River

Magyarországon is egyre több könyvtár kínál virtuális kiállításokat, de ezek legtöbbje még megáll a digitalizált fényképek szintjén. Ha megnézzük a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatait, 2018-ban az Európai Uniót meghaladó módon a háztartások több mint 80%-a¹⁷ rendelkezett szélessávú internet-hozzáféréssel, mégis a felhőszolgáltatások használatában, az online vásárlásokban és az internet-használatában az európai uniós átlag alatt maradnak az értékek.

Magyarország DESI indexe (5. ábra), mely 34 paraméter alapján kiszámított digitális gazdaság és társadalom fejlettségét mérő mutató, jól tükrözi, milyen hiányterületekkel küzd az ország.

5. ábra

Magyarország DESI indexe 2018

Forrás: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/scoreboard/hungary>

Átlag alatti a humántőke mutató, mely a lakosság alacsony és magas szintű internet-használata, valamint a digitális kompetenciaszintje alapján kerül meghatározásra; rendkívül elmaradott az ország a digitális technológiák integráltsága területén, ami a vállalkozások digitalizálási szintjét, e-kereskedelemben való bekapcsolódását tükrözi; a legrosszabb a helyzet a digitális közszolgáltatások terén, ahová az e-kormányzat és e-egészségügy tartozik.

Jól tükrözi a mutató azt is, hogy önmagában az internethez való hozzáférés, az eszköz megléte nem biztosítja az eredményességet. *A fejlesztésnek túl kell mutatnia az eszközhasználaton!* Ezért olyan módszertant kell kidolgozni, melynek alkalmazása az oktatási-olvasási folyamat során észrevétlenül fejleszti a résztvevők digitális írástudását. Ezen folyamatba a könyvtáraknak fontos feladata (és lehetősége) bekapcsolódni, mert e tevékenységen keresztül nemcsak a digitális írástudás növelése valósítható meg, hanem az olvasás iránti igény felkeltése és az olvasóvá nevelés terén is érhetünk el fejlődést.

A felvillantott külföldi példákat számos hazai jó gyakorlattal egészíthetjük ki, hiszen egyre több *hazai könyvtár* nyit a digitális kor kínálta XXI. századi módszerek irányába.

Említhetünk helyi sikereket is: például az egri Bródy Sándor Megyei Könyvtár olvasásnépszerűsítő megoldásait (az elolvasott műről egy blogbejegyzést kell a könyvtár weboldalára feltölteni), de az ország számos többi közkönyvtára is remek kreatív ötletekkel segíti az olvasásnépszerűsítést, és egyre több helyen jelenik meg a digitális eszközhasználat, kapcsolattartás, feldolgozás. Találkozhatunk olyan kezdeményezésekkel, ahol a fiatalok egyperces videó-állományokban mondhatták el, melyik mű és miért volt a kedvenc könyvük.¹⁸ Mindig meg kell keresni a fiatalok érdeklődéséhez és szokásaihoz illő megoldásokat. Egyre több általános iskolának van saját YouTube csatornája (őket *youtubereknek* nevezzük). Örömmel állapíthatjuk meg, hogy külön fogalom fejlődött ki az olvasást szerető youtuberekre, akiket, ha saját olvasmányélményüket osztják meg, mutatják be a csatornájukon akkor *booktubereknek* hívunk.

Az úttörő példák mellett tapasztalhatunk rendszerszintű megoldásokat is, hiszen kiváló generátora a folyamatoknak az évente megrendezett *Internet Fiesta* rendezvénysorozat, amely az ország valamennyi érdeklődő könyvtárát eléri. Kiemelendő a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár által irányított „Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek” projekt keretében ismeretté vált *Az én könyvtáram* program, ahol a digitális lehetőségek, jó gyakorlatok könyvtári adaptálása valósul meg, de végre nem elszigetelten, hanem országosan jelentős számú könyvtáros kiképzésével és vidéki könyvtárakban történő kipróbálással. *Az élethosszig tartó tanulásra* történő felkészítés és abban való részvétel is feladata a könyvtáraknak. Ebben üdvöztetőek az olyan megoldások, mint a Miskolci Egyetemi Könyvtár vagy az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár által indított *webinárium*, ahol tudományos szakmai témákban lehet videokurzusokat elérni. A folyamat fontos része, hogy maguk a könyvtárosok is megismerjék és megtapasztalják az online tanulás formáit: ezért értékesek az olyan megoldások, mint például az egri Eszterházy Károly Egyetemen zajló e-learning oktatási forma, amelyben az informa-

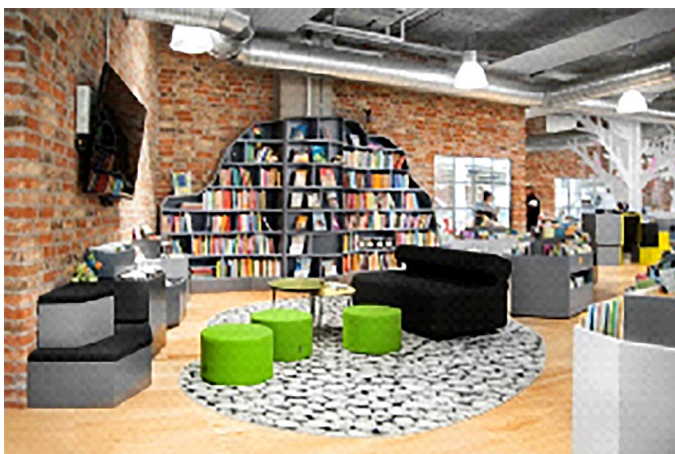
tikus könyvtáros képzés teljes ötéves anyaga áll elektronikus tananyagként a hallgatók rendelkezésére, és távoktatási formában is megszerezhető a végzettség.

A könyvtár fizikai kialakítása

A könyvtáraknak igazodniuk kell a tanulási szokások változásaihoz, ezért az épületeiket a „közösség igényeinek és szükségleteinek kielégítéséhez” kell ki/átalakítaniuk. Törekedniük kell arra, hogy *ne elszigetelt tudáselosztó* helyek legyenek, hanem olyan *közösségi tér*, amely bevonzza a gyerekeket, családokat, felnőtteket egyaránt, és úgy működik, mint egy közösségi központ.

Dániában külön projektet indítottak a könyvtárak megfelelő térkialakítására, amelyben könyvtárosok, építészek, dizájnerek és stakeholderek – az érintett cégek és felhasználók – együttesen keresték a tökéletes épületrendezést. Legjobb megoldásnak azt az épületet találták, amely az alábbi négy funkciót támogatja (6. ábra). A könyvtár legyen

- az alkotás,
- az inspiráció,
- a tanulás
- és a találkozások helyszíne.¹⁹

6. ábra

Herning Public Library, Dánia

Forrás: <https://wearelibrarypeople.com/project/denmark/herning/herning-public-library-denmark/pr/16137>

A könyvtári tereknek egyrészt biztosítaniuk kell a személyre szabhatóság érzését az olvasók számára, másrészt a kooperatív munka helyszínei is kell, hogy legyenek. Amerikában megjelentek az olyan könyvtárak, amelyek ötvözik a gondolkodás, a kreativitás, alkotás és a kényelem, pihenés helyszínét.

7. ábra

Tanulótér a Hunt Libraryben (Hunt Library, North Carolina State University)

Forrás: <https://www.ncsu.edu/huntlibrary/find>

A hagyományos olvasói területeken kívül kényelmes tanulószobákat alakítottak ki, az olvasók által használható fehér táblákkal, projektorokkal, a saját igényeikhez illeszkedően átalakítható bútorokkal, támogatva a csoportmunkát, de megtalálható a könyvtárban a csúcstechnológia területe is. Az észak-karolinai állami egyetem Hunt Könyvtára egy újgenerációs tanulási tér (7-8. ábra).²⁰

8. ábra

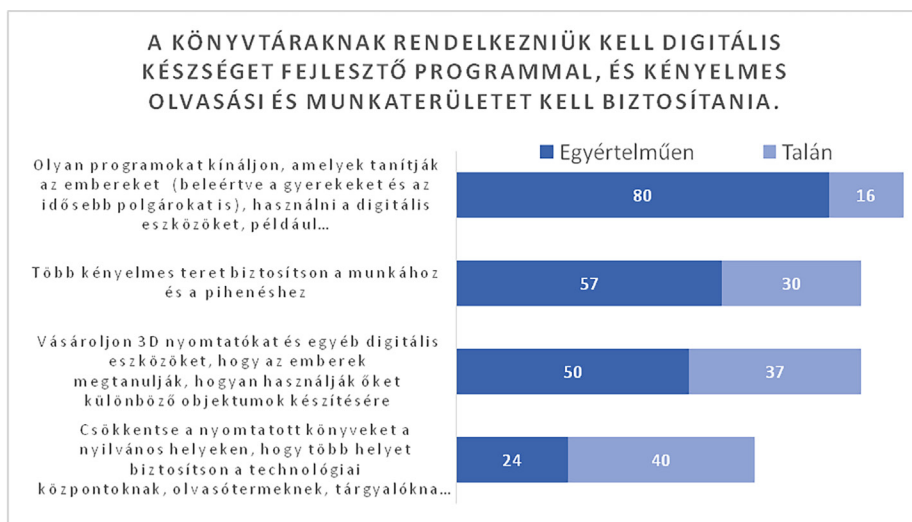
Közösségi tér Hunt Libraryben (North Carolina State University)

Forrás: <https://wearelibrarypeople.com/project-gallery/the-library-of-the-future-is-here>

Magyarországon is találunk innovatív kezdeményezéseket, például Szegeden „személyre szabott segítséget és könyvtárost adnak kölcsön, hogy az elmagányosodott virtuális térre áttevődő világban legyen egy személyes segítő”.²¹

A tanulmányban számba vett szempontokat, igényeket a Pew Research Center felmérése (9. ábra) is alátámasztja, ahol évente vizsgálják a könyvtárak megítélését a lakosság körében. 2016-ban 1601 lakost kérdeztek meg telefonon erről. A válaszadók 77%-a ragaszkodik a könyvtárhoz. A 2015-ös felmérés adatai szerint a „válaszolóknak 53%-a folytatott valamilyen interakciót közkönyvtárral (akár személyes látogatással, akár a könyvtárak honlapját felkeresve, akár mobilalkalmazáson keresztül)”.²² A 2016-os felmérésben – melyben a lakosoktól azt is megkérdezték, milyen szolgáltatásokat várnak el a könyvtáraktól – az alábbi válaszokat olvashatjuk:

1. „Olyan programokat kínáljon, amelyek megtanítják az embereket (beleértve a gyerekeket és az idősebb polgárokat is) a digitális eszközök használatára (például számítógépeket, okostelefonokat és alkalmazásokat).
2. Több kényelmes teret biztosítson a munkához és a pihenéshez.
3. Vásároljon 3D nyomtatókat és egyéb digitális eszközöket, hogy az emberek megtanulják, hogyan használják őket különböző objektumok készítésére.
4. Csökkentse a nyomtatott könyveket a nyilvános helyeken, hogy több helyet biztosítson a technológiai központoknak, olvasótermeknek, tárgyalóknak és kulturális esteknek.”²³

9. ábra
Pew Research Center felmérése 2016. Amerika²⁴

Összegzés

Zárszóként elmondható, hogy a könyvtárosság biztosan ott lesz a jövő szakmái között! Hogy művelőjét könyvtárosnak fogják-e hívni, nem garantálható, hiszen a XXI. szá-

zadban az információ forrása egyre kisebb mértékben jelenik meg hagyományos könyv formájában. Az viszont biztos, hogy a jövő könyvtáros szakembereinek magas szinten kell érteniük az információkereséshez, magához az informatikához, továbbá gondoskodniuk kell a kulturális örökség hosszú távú megőrzéséről a kultúra- és értékközvetítés céljából, és aktívan részt kell venniük a digitalizálási projekteken. A felsőoktatási intézmények megtették az első lépéseket, több egyetemen jelentek meg úgy a technológiai fejlesztések, mint tartalmi megújulások a 4. ipari forradalom hatására bekövetkező változásokhoz igazodva. Fontos azonban, hogy ne csak a kikerülő frissdiplomások legyenek felkészültek, hanem a szakmában már régebb óta dolgozók is, hiszen a könyvtárosok által képviselt tudásra még hosszú ideig szüksége lesz a társadalomnak!

Irodalom és jegyzetek

1. FORD, Martin: Robotok kora. Milyen lesz a világ munkahelyek nélkül? Budapest, HVG Kiadó, 2015. 18. p.
2. FREY, C. B. – OSBORNE, M. A.: The future of employment. How susceptible are jobs to computerisation? = Technological Forecasting and Social Change, 114. vol. 2017. 254–280. p. Forrás: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2016.08.019> [2019. május 31.]
3. Robotok által átvett foglalkozások. Forrás: <https://willrobotstakeyourjob.com> [2019. május 15.]
4. RACSKÓ Réka: Digitális átállás az oktatásban. Budapest, Gondolat Kiadó, 2017. 8. p. Forrás: <https://doi.org/10.17717/IQKONYV.Racsko.2017> [2019. május 31.]
5. Jelentős leépítést jelentett be a VW konszern. = HRPorta. Forrás: <https://www.hrportal.hu/hr/jelentos-leepitest-jelentett-be-a-vw-konszern-20190314.html> [2019. április 25.]
6. FORD, Martin: i. m. 28. p.
7. FORD, Martin: i. m. 28. p.
8. MONOSTORI László: A számítógépes szerszámgépvezérlésektől a kiberfizikai termelési rendszerekig. Forrás: <https://mta.hu/vi-osztaly/a-szamitogepes-szerszamegpevezerlesektol-a-kiber-fizikai-termelesi-rendszerekig-monostori-laszlo-rendes-tag-szekfoglalo-eloadasa-107244> [2019. május 20.]
9. FORGÓ Sándor: XXI. századi korszerű tanulási terek és formák. = Magiszter, 7. évf. 4. sz. 2010. 26–33. p.
10. Nemzeti infokommunikáció stratégia 2014–2020. 76. p.
11. Programme for International Student Assessment. PISA 2012. Összefoglaló jelentés. Forrás: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_mereseke/pisa/pisa2012_osszefoglalo_jelentes.pdf [2019. július 12.]
12. STEKLÁCS János: PISA 2015 után, PISA 2018 előtt. A szövegértő olvasás fejlesztésének, tanításának feladatai. = Könyv és Nevelés, 20. évf. 1. sz. 2018. Forrás: <http://folyoiratok.ofi.hu/konyv-es-neveles/pisa-2015-utan-pisa-2018-elott?abstract#main-content> [2019. július 12.]
13. ESZENYINÉ BORBÉLY Mária: Pedagógus digitális kompetencia-körkép 2018. 1. rész. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65. évf. 12. sz. 2018. 627–652. p.

14. Uo.
15. LENGYELNÉ MOLNÁR Tünde: A humán teljesítménytechnológia. = Könyv és Nevelés, 19. évf. 3. sz. 2017. 97–107. p.
16. The first bookless library. BiblioTech offers only e-books, 2013. Forrás: http://money.cnn.com/2013/10/08/technology/innovation/bibliotech-ebook-library/index.html?iid=SF_T_River [2019. április 30.]
17. A háztartások internetkapcsolat típusainak aránya. Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_oni026.html [2019. április 13.]
18. Antikvárium ajánlóvideókkal. Forrás: <https://www.antikvarium.hu> [2019. május 20.]
19. KORENY Ágnes: Könyvtár és közösség (3. rész). Funkciók és terek kapcsolata a közösségvezérelt könyvtárban. Forrás: <http://librarianbd.blogspot.hu/2016/07/konyvtar-es-kozosseg-3-resz-funkciok-es.html> [2019. április 25.]
20. Hunt Library. Find Inspiration. Forrás: <https://www.ncsu.edu/huntlibrary/find/> [2019. április 25.]
21. Agora. Forrás: <http://www.agoraszeged.hu/intezmenyek/informatorium> [2019. április 25.]
22. HERRIGAN, John B.: Libraries 2016. Forrás: <https://www.pewinternet.org/2016/09/09/libraries-2016> [2019. április 25.]
23. Uo. (ford. a szerző)
24. Uo. (ford. a szerző)

Lengyelne Molnár Tünde az Eszterházy Károly Egyetem Médiainformatika Tanszékének tanszékvezető egyetemi docense. Könyvtártudományból doktorált az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskola Könyvtártudományi Doktori Programján, matematika–számítás-technika szakos tanár. Kutatási területe az automatikus referátumkészítés, pedagógiai kutatások mérés-értékelése, humánteljesítmény technológia, a jövő könyvtára.

WEBARCHIVÁLÁS ÉS CROWDSOURCING: HOGYAN SEGÍTHETJÜK A KÖZGYŰJTEMÉNYEK INTERNETARCHIVÁLÓ TEVÉKENYSÉGÉT?*

KOSZTYÁNNÉ MÁTRAI RITA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Az internet archiválása sokrétű és összetett feladat. A gyűjtőkör meghatározásától kezdve a webarchívum gyarapodásáig kacskaringós út vezet, számos útvesszővel. Mivel a gyűjtőkörbe tartozó webhelyek száma igen nagy, s ezek begyűjtését nem lehet automatizálni, ezért ezek felkutatása nem korlátozódhat néhány könyvtáros áldozatos munkájára. Nem automatizálható a mentési hibák felderítése sem; ebben is közösségi segítség szükséges. A már begyűjtött webhelyek metaadatoként is csak részben végezhető szoftver segítségével. A tanulmány rávilágít azokra a leggyakoribb problémákra, amelyek a webarchiválás során előfordulhatnak és ajánlásokat ad kiküszöbölésükre a honlapkészítők, tartalomfeltöltők számára, valamint bemutatja az önkéntes segítők, a közösség szerepét is.

Bevezetés

A kulturális örökséggel foglalkozó intézmények egyre inkább bevonják felhasználóikat gyűjteményeik fejlesztésébe az úgynevezett *crowdsourcing* technika segítségével.^{1,2} A crowdsourcing kifejezés az angol crowd (tömeg) és outsourcing (kiszervezés) összekapcsolásával jött létre.³ A crowdsourcing projektekben önkéntesek látnak el kisebb részfeladatokat, kívülről segítve ezzel az intézmény munkáját, a projekt minél sikeresebb megvalósulását. A kulturális örökség megőrzésével foglalkozó projektek többségében nem dolgozik túl sok önkéntes, és nem is a munkaerő kiszervezése a cél. Sokkal inkább arról van szó, hogy lehetővé teszik az állampolgárok számára is, hogy bekapcsolódhassanak a közjavak létrehozásába, fejlesztésébe.⁴ A közjavak előállításában, fejlesztésében, finomításában bárki részt vehet amatőrként is. A kulturális örökség intézményeinek ehhez négy kulcsfontosságú elemet érdemes figyelembe venni:

1. Az emberek egyedi képességeinek kiaknázása.

Ne adjunk olyan feladatokat a közösségnek, amit a számítógép is meg tud oldani. Inkább az emberek egyedi képességeire koncentrálna gondolkodjunk át a kiszervezendő feladatokat.

* Hálás köszönettel tartozom Drótos László MEK-könyvtárosnak, az OSZK webarchiválási pilot projekt témafelelősének, hogy e szép témára ráirányította a figyelmemet és készséggel állt rendelkezésemre, ha bármi kérdésem volt, és inspiráló gondolatokkal, releváns irodalmakkal továbblendített a nehezebb pillanatokban is.

2. Véleményalkotás lehetővé tétele.

A web 2.0-ás (webkettes) technológiák megjelenésével lehetővé vált, hogy az emberek összedolgozzanak a weben, maguk is szerkeszthetik, kiegészíthetik egymás munkáját (például egy wiki oldalon); véleményt alkothatnak, interaktív beszélgetéseket folytathatnak. Mindezekből alakul ki a tömegek bölcsessége, melynek motorja az ember azon természetes vágya, hogy a világot megismerje, és kérdéseire választ találjon. Éppen ezért fontos a hozzászólás lehetőségének biztosítása.

3. Megfelelő eszközök, szoftverek használata.

Ha az eszközökbe, szoftverekbe a szaktudás is beépül, jelentősen megkönnyíti a felhasználók dolgát, egyszerűbben és gyorsabban tudják feladatukat végrehajtani.

4. Motiváció érzése.

Ha az emberek azt érzik, olyasmit tehetnek, ami számukra is fontos, és ezzel hozzájárulnak egy nagyobb cél eléréséhez, motiváltak lesznek. A könyvtárak, archívumok, múzeumok, mint a kulturális emlékezet intézményei a crowdsourcing projektekkel remek lehetőséget tudnak kínálni az embereknek, hogy önkéntes fellépésükkel egy nagyobb közösséghez tartozhassanak – ami szintén egy alapvető emberi szükséglet.

A fenti szempontok figyelembevétele az optimális erőforrás-tervezést segíti: kevesebb költség- és időráfordítással, hatékonyan támogatva a résztvevők munkáját, mely a projektek sikeréhez elengedhetetlenül fontos.⁵

A crowdsourcing bevetését célozta meg a *Civic Epistemologies* projekt, melyben 2014. augusztus 1-je és 2015. november 30-a között 11 ország 12 intézménye vett részt (köztük az Országos Széchényi Könyvtár – OSZK) is.^{6,7} „A projekt fő célja: útmutató (roadmap) elkészítése az elektronikus infrastruktúrák (e-Infrastructures) olyan felhasználásához, amely elősegíti az európai civil szféra, az európai állampolgárok bevonását a digitális kulturális örökség és a humántudományok kutatásába, feldolgozásába” – olvashatjuk az OSZK weboldalán a Civic projektről.⁸ Az OSZK kiemelt feladatai közé tartozik olyan lehetőségek keresése a kulturális örökség megőrzésében érdekelt intézményekben, melyek keretében nagy számban mozgósíthatók online önkéntes segítők, de ugyanakkor a tömegesen létrehozott, gyűjtött anyagok minőségellenőrzése is biztosítható. A webkettes technológiák előretörésével az online közösségek is megjelentek szinte a világon, s ez alól a közgyűjtemények sem kivételek: így intenzívebb kapcsolatot tudnak ápolni a civil szervezetekkel, a közgyűjteményi célok pedig az önkénteseket is motiválják.⁹

A következő fejezetben néhány jó példát említek arra, amikor közösségi segítséggel épült fel egy archívum.

Amikor közösség szerveződik a kulturális örökség megőrzéséhez – néhány jó példa

A világszerte ismert online enciklopédia, a Wikipédia is crowdsourcing eredményeként gyarapszik: a floridai központú Wikimedia Alapítvány üzemelteti és önkéntesekből álló közösség szerkeszti.¹⁰ Világszerte 77 millió felhasználó szerkeszti, 304 nyelven íródnak a szócikkek, melyek darabszáma meghaladja az 50 milliót.

A New York Public Library (NYPL) „*What’s on the menu?*” projektje például arra invitálta az embereket, hogy a New York-i éttermek menü kínálatát (árral együtt) írják be egy erre a célra létrehozott felületre a projekt honlapján.¹¹ Ezzel olyan gyűjteményt fejlesztenek, melyből utólag is visszakereshető lesz, miket ettek, milyenek voltak az étkezési szokásai az itt élő embereknek. A kezdeményezés jó példája a nagyvárosi könyvtár kibővülő küldetésének, melyben az élethosszig tartó tanulás és ismeretszerzés mellett a közösségi kapcsolatok erősítése is hangsúlyossá vált.¹²

Isztambulban a nagyvárosi hangokat kezdték összegyűjteni a közösség segítségével.¹³ A városi hangokat, mint immateriális kulturális örökségi elemeket kívánták megőrizni a következő generációk számára, mivel ezek is fontos szerepűek a mindennapi városi életben, érzelmeket hordoznak, kulturális emlékeket ébresztenek. A *The Soundlike archive* (Soundcape of Istanbul) keretében kialakítottak egy webes archívumot a város hangjainak összegyűjtésére és archiválására. Ez olyan online hangarchívum, amelybe bárki feltöltheti az általa felvett különféle városi hangokat.

A crowdsourcing hazai példájának tekinthetjük a *Magyar Elektronikus Könyvtár* (MEK) állományának bővítését is, hiszen szerzők, kiadók is felajánlhatnak műveket, és önkéntesek besegíthetnek a művek digitalizálásába, különböző formátumokra konvertálásába. A MEK állománya 25 éve folyamatosan gyarapszik, és ebben a folyamatban több százan vettek részt önkéntes munkával vagy felajánlással. Nem csak az állomány bővítésében működtek közre önkéntesek, voltak programozók, akik MEK-es alkalmazásokat fejlesztettek a különböző rendszerű mobileszközökre; mások a MEK egyszerűsített felületének (VMEK) a fejlesztésében segítettek (látássérültek is) észrevételeikkel.^{14,15,16} A MEK-kel párhuzamosan időközben más szolgáltatások is elindultak, például az *Elektronikus Periodika Archívum* (EPA) vagy a *Digitális Képtárház* (DK), melyeknek fejlesztésébe be lehet kapcsolódni mindmáig is.

*Crowdsourcing a webarchiválás gyakorlatában:
avagy könyvtárak és közösségek a webarchívumokért*

A webarchívumokat szerte a világon jellemzően a nemzeti könyvtárak, illetve nagy egyetemi könyvtárak, továbbá levéltárak, audiovizuális archívumok működtetnek, de a legtöbbet a könyvtárak. Könyvtárosok határozzák meg a gyűjtőkört, s végzik ennek megfelelően az URL-címek gyűjtését, a gyűjtőkörbe tartozó webhelyek aratását, majd a metaadatolást a kereshetőség biztosítása érdekében.

A gyűjtőkörbe tartozó weboldalak mennyisége olyan hatalmas, hogy a könyvtárosok egyedül nem tudják elvégezni a begyűjtést, közösségi segítségre is szükség van, belép a crowdsourcing: egy űrlapon keresztül bárki ajánlhat URL-címeket aratásra. Hazánkban a 2019-es Internet Fiesta rendezvénysorozathoz kapcsolódóan az Országos Széchényi Könyvtár webarchiválással foglalkozó munkacsoportja indított a hazai URL-címek gyűjtésére crowdsourcing akciót.¹⁷ Az OSZK webarchiválási munkacsoportja 2017 áprilisától dolgozik a magyar webarchívum megeremtésén. A projektről a <http://mekosztaly.oszk.hu/mia> oldalon lehet részletesebben olvasni; ugyanitt a „Javaslat” menüpontonál bárki ajánlhat hosszú távú megőrzésre javasolt magyar webhelyet.

Más apróságokkal is segíthetjük a könyvtárosok munkáját. Ha például használóként böngésszük a webarchívumot, és mentési hibát észlelünk, a szerkesztőknek segítség, ha a hibát jelezzük a könyvtárosoknak. Részt vehetünk a mentett webhelyek tematikus címkézésében is, amennyiben ennek lehetősége biztosított (ez a lépés a mentett webhelyek visszakeresésében játszik kulcsszerepet). A szlovén nemzeti és egyetemi könyvtár webarchiválási projektjébe is tervezik bevonni a felhasználókat akár a címkézésbe is.¹⁸ Amennyiben tudomásunk van arról, hogy egy webhely hamarosan megszűnik, értesíthetjük erről a könyvtárosokat, hogy a lementéséről időben gondoskodni tudjanak. Amikor mi magunk készítünk weboldalt vagy dolgozunk a fejlesztésén, tartalmának feltöltésén, ügyeljünk annak archívumbarát kialakítására; azaz lehessen archiválni oly módon, hogy az archívumban is ugyanúgy jelenjenek meg, s a funkciók ugyanúgy működőképesek maradjanak, mint az eredeti oldalon. Már az is nagy segítséget jelent, ha a weboldalból egyértelműen kiderül, hogy ki készítette, és mi a tartalma. Ez egyértelműen megkönnyíti a metaadatolását, a készítő(k) elérhetősége meg abban segít, hogy engedélyt lehet kérni tőlük az adatok nyilvános szolgáltatására az archívumban. A webarchívumba kerülés, illetve a nyilvános szolgáltatás jogi szabályozása országokként eltér. Általánosságban elmondható, hogy a legtöbb helyen a webhelyek archiválásához – hogyha ez nonprofit céllal történik – nem kell engedély, de nyilvános szolgáltatásuk viszont engedélyköteles.

Az internet archiválása tehát olyan feladat, amelyet akár apró hozzátett munkával nagyon sokan segíteni tudnak. Ugyanakkor, ha a weboldal nem archívumbarát kialakítású, sokféle problémát okozhat az archiválásnál és/vagy az archivált változatnál; erről szól a következő fejezet.

Gyakran előforduló hibák a webarchiválás során¹⁹

Milyen jó lenne, ha az archivált weboldalak az eredetivel megegyezően néznének ki, s ha a rajtuk lévő linkek is ugyanúgy működnének, mint az eredeti oldalon! Sajnos, ez sok esetben nem teljesül a weboldalon lévő hibák, illetve az ott használt megoldások miatt.

- Az elrendezés széteshet: a több hasábra rendezett képek, szövegek, gombok téri elrendezése megváltozik, a hasábok eltűnhetnek, az objektumok össze-

vissza sorrendben jelennek meg. Ennek egyik oka az lehet, hogy nem mentik el az elrendezésre vonatkozó információt, mert a robot nem tudja lementeni; a másik ok pedig az, hogy bár az információ lementésre kerül, de a megjelenítő szoftver nem tudja megfelelőképpen értelmezni. Hosszabb távon a böngészők már nem fogják támogatni a Flash- vagy a Java-alapú megoldásokat, ezért nem is jeleníthetők meg annak ellenére, hogy lementésük sikeres volt.

- Hiányozhat a stílusfájl: előfordulhat, hogy a weboldalnak csak a tartalmi részét mentik le, a stílusfájlt nem. Ilyenkor a szövegek, hiperhivatkozások, menüpon-
tok, gombok stb. a megjelenítő szoftver alapértelmezés szerinti beállításával jelennek meg, nélkülözve a stílusfájlban megadott elrendezést és dizájnt.
- A menü az akadálymentes(nek nevezett) felületre vihet: a főoldal még szépen látszik, de ha valamelyik menüpontra kattintunk, akkor az akadálymentes(nek nevezett) felületre jutunk. Mi is ez az akadálymentes(nek nevezett) felület? Gyakori a magyar weboldalaknál, hogy készítenek egy „normál” és egy „aka-
dálymentes” változatot, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a „normál” vál-
tozatban van a dizájn a színes és képekkel kialakított forma, míg az akadály-
mentesnek nevezett változat csak a szöveget tartalmazza, rendszerint fekete
háttéren sárga betűkkel, amit a látássérültek számára készítenek. (Ez a megoldás szakmailag több szempontból is helytelen, de ezek részletezése nem tárgya
jelen cikknek.) Annyit fontos megemlíteni, hogy az akadálymentesség jóval
többről szól, s az ajánlások szerint az akadálymentességet integráltan kell tar-
talmaznia egy weboldalnak, nincs szükség külön változatokra; a tapasztalatok
alapján az akadálymentes(nek nevezett) felület sokszor nem is akadálymentes.
- A JavaScripttel vezérelt menüpontok nem biztos, hogy működni fognak: elő-
fordulhat, hogy hiába kattintunk rájuk az archivált változatban, nem nyílnak
le. Eltűnhetnek az archivált változathoz azok a képek is, amelyeket speciális
JavaScript töltene be. A JavaScripttel vezérelt lapozó nyilak sem feltétlenül
maradnak működőképesek. Ugyanakkor számos esetben jól archiválhatók
az így vezérelt megoldások; a menük, képnézegetők, lapozó nyilak is műkö-
dőképesek maradhatnak a webarchívumban. Ez függ attól, hogy a progra-
mozó milyen megoldásokat használ, továbbá az aratórobot és a megjelenítő
szoftver képességeitől is. Fontos megemlíteni, hogy a JavaScripttel vezérlés
viszont akadálymentességi problémákat vet fel, ugyanis előírás, hogy az ol-
dálnak akkor is működőképesnek kell lennie, a felhasználónak akkor is el kell
érnie a menüpontokat és funkciókat, ha ki van kapcsolva (vagy valami miatt
le van tiltva) a JavaScript. Az akadálymentesség érdekében tehát javasolt a
JavaScript kerülése a menüpontok és funkciók működtetéséhez.
- Eltűnhetnek azok az információk, amelyek megjelenítéséhez bővítmény vagy
alkalmazás szükséges. Ha a weboldalban van beágyazva például egy Flash-
vagy Java-alapú videolejátszó vagy 3D, ill. panorámakép-nézegető, vagy akár

egy interaktív játék, azt vagy le sem tölti az aratórobot, vagy letölti ugyan, de a megjelenítő szoftver már nem tudja futtatni: vagy azért, mert erre nincs felkészítve, vagy pedig nincs jogosultsága futtatni ezeket az alkalmazásokat. Biztonsági okokból a mai böngészők is letilthatják ezek futtatását, amin keresztül a felhasználó a webarchívumot böngészi: ha mégis működőképes lenne magában a webarchívumban, akkor sem biztos, hogy a felhasználó ezeket látni fogja. Ezen okok vezethetnek oda, hogy a panorámaképek nem jelennek meg, amit magyarázhat az, hogy a megjelenítéshez szükséges bővítmény (például Adobe Flash) nem működik; vagy a képnézegető alkalmazást nem tudjuk használni; eltűnhetnek az AJAX scripttel beszúrt hírek is; vagy belső keresők válnak működésképtelenné az archivált változatban.

- A weboldal felépítésén is múlik, hogy az archiváló szoftver minden aloldalát lementi-e. A túl mélyre került oldalak (alkönyvtár alkönyvtárának az alkönyvtárában lévők) már kimaradhatnak a mentésből. Az aratórobot tetszőleges mélységig le tudja menteni a weboldalt; archívumonként és azon belül is, gyűjteményrészenként viszont változó, hogy milyen mélységig aratnak. Megeshet, hogy nagyon megnő a weboldal mentéséhez szükséges tárhely igény, s lementésre kerülhetnek olyan tartalmak (például vendégkönyv, öröknaptár), amelyek nem relevánsak. A Magyar Internet Archivumban (MIA) általában kétféle három szint mélységig aratnak tárhely és időtakarékosági okokból (kivételesen néhány egyedileg aratott webhely). Nemcsak az aratás mélysége miatt maradhatnak ki akár releváns tartalmak is a mentésből (külső oldalokról beágyazott tartalmak, külső hivatkozással belinkelt képek, reklámok), hanem azért is, mert nem maga az archiválandó oldal tartalmazza azokat. Ugyanakkor lehetséges, hogy a weboldal szerves részét képeznék (például egy beágyazott YouTube videó, amely lehet a webhely tulajdonos saját anyaga vagy akár az issuu.com-ról beágyazott kiadvány), és később is online lapozhatók maradnak.

Hogyan lesznek a webhelyek jól archiválhatók?

A weboldalak archiválhatóságáért sokat tehetnek a honlapfejlesztők és tartalomfeltöltők egyaránt. Jelen fejezet néhány fontosabb kritériumra világít rá.

A jól archiválhatósághoz az szükséges, hogy aratórobotokkal jól bejárható („crawler-friendly”, azaz „robotbarát”) legyen a webhely. Ennek lényege, hogy a releváns tartalmak könnyen felderíthetők, anélkül, hogy a robot belegabalyodna az érdektelen részekbe.²⁰ A honlapot készítőket odafigyelhetnek például arra, hogy legyen egy honlaptérkép, mely minden releváns tartalomhoz elvezeti a robotot; a robots.txt fájl úgy konfigurálják, hogy elrejtse a robotok előtt az érdektelen részeket; minden fontos aloldalhoz el lehessen jutni linkeken keresztül, s ezek ne legyenek túl mélyen;

a linkeknel kerülni kell a körkörös hivatkozásokat; továbbá bővítmények nélkül is hozzáférhetőnek kell lennie minden funkciónak és tartalomnak.

Az archívumbarát webhely magában foglalja a robotbarát webhely összes tulajdonságát, és túl is mutat azon: megjelenésében hű mása az eredetinek, és a rajta lévő funkciók is ugyanúgy működőképeseek.²¹ Ebben nagy szerepe van a honlapot készítőknak. Fontos például a szemantikailag korrekt HTML- és CSS kód, hogy a böngészők a későbbiekben is megfelelőképpen értelmezzék azokat, és hogy a robots.txt fájl ne tiltsa le a stíluslap lementését. A logikusan felépített honlap struktúra, mely az URL-címekből is jól követhető, jelentősen segíti a releváns tartalmak kiválogatását. A metaadatok megadása a honlap forráskódjában valamint a dokumentumokban abban segít, hogy majd a webarchívumba kerülve, automatikusan címkéket lehessen hozzárendelni, és így könnyen kereshetővé váljanak.

Érdemes szem előtt tartani a weboldalak akadálymentes kialakítására vonatkozó irányelveket²², melyek gyönyörűen összezsengenek az archívumbarát webhelyek kritériumaival. Ha weboldalunk nemcsak archívumbarát, hanem még akadálymentes is, akkor az archívumba kerülve jól hozzáférhető és használható lesz bárki számára.

Ajánlások

Egy webarchívum használhatóságában fontos szerepe van az archívumba került honlapok készítőinek, tartalomfeltöltőinek, de önkéntes segítőként is sokat tehetünk annak fejlesztéséért, jobbításáért.

A weboldalak készítése során ügyeljünk az archívumbarát kialakításra, azaz a robotbarát és archívumbarát weboldalakra vonatkozó kritériumok maradéktalan teljesítésére, mert ezzel minimálisra lehet visszazorítani a webarítás során keletkező hibákat. Ennek egyik feltétele az érvényben lévő szabványoknak való megfelelés, ami alapvető fontosságú, hiszen csak így biztosítható, hogy a szabványokat követő böngészők a későbbiekben is a weboldalon megadott beállítások szerint jelenítsék meg az oldalt. Akadálymentességi szempontból is elengedhetetlen a szemantikailag korrekt HTML-kód. Így fogyatékkal élők is tudják majd böngészni a webarchívumban lévő weboldalakat. A feltételek közé tartozik a megfelelően konfigurált robots.txt állomány, mely a releváns oldalakra irányítja a robotokat, a nem relevánsakat pedig elrejtj elölük. A metaadatok megadása a honlap fejlécében lehetővé teszi azok automatikus címkézését. Fontos, hogy egyértelmű legyen, miről szól a weboldal; ez is segíti annak besorolását.

Önkéntesként tehát URL-címek ajánlásával, mentési hibák felderítésével, esetleg még a mentett webhelyek címkézésével is hozzájárulhatunk a webarchívum fejlesztéséhez.

Legyen feltüntetve könnyen elérhető helyen a weboldal tulajdonosa és elérhetősége, ami azért fontos, hogy megkönnyítse a webarchívum fejlesztői számára az engedélykérést a nyilvános szolgáltatáshoz.

Irodalom és jegyzetek

1. HOCKX-YU, Helen: Crowdsourcing in Web Archiving. A report on the crowdsourcing workshop on 4 May 2012. IIPC General Assembly April 30– May 4, 2012. Forrás: <http://web.archive.org/web/20170317160013/http://www.netpreserve.org/sites/default/files/resources/CompleteCrowdsourcing.pdf> [2019. május 31.]
2. PENNOCK, Maureen: Can crowdsourcing play a role in archiving the web? Discussion paper, crowdsourcing workshop & use cases workshop report 2012. 18 April 2012. Forrás: https://web.archive.org/web/20170317101653/http://netpreserve.org/sites/default/files/attachments/CrowdsourcingWebArchiving_WorkshopReport_Appendix1.pdf [2019. május 31.]
3. Wikipédia: Crowdsourcing. Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Crowdsourcing> [2019. május 31.]
4. OWENS, Trevor: The crowd and the library. The agony and the ecstasy of “crowdsourcing” our cultural heritage. In: Crowdsourcing in Web Archiving. A report on the crowdsourcing workshop on 4 May 2012. IIPC General Assembly April 30 – May 4, 2012. Forrás: <http://web.archive.org/web/20170317160013/http://www.netpreserve.org/sites/default/files/resources/CompleteCrowdsourcing.pdf> [2019. május 31.] <http://www.trevorowens.org/2012/05/the-crowd-and-the-library> [2019. május 31.]
5. KOSZTYÁN Zsolt Tibor: Projektek és üzleti folyamatok tervezése, nyomkövetése. Pearson, 2016.
6. MOLDOVÁN István: Tömegek a közgyűjtemények szolgálatában. A Civic Epistemologies projekt. MUZEUM@DIGIT 2015. Konferencia, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2015. november 4. Forrás: <http://mek.oszk.hu/html/irattar.html#eloadas> [2019. május 31.]
7. MACZELKA Árpád: Az OSZK szerepe a Civic Epistemologies projektben. Networkshop 2015, Sárospatak, 2015. április 2. Források: Előadásfóliák ppt-ben: <http://mek.oszk.hu/html/irattar.html#eloadas> [2019. május 31.] Videó: http://videotorium.hu/hu/recordings/details/10588,Az_OSZK_szerepe_a_Civic_Epistemologies_projektben [2019. május 31.]
8. Civic Epistemologies. Országos Széchényi Könyvtár honlapja. Forrás: <http://www.oszk.hu/civic> [2019. május 31.]
9. MOLDOVÁN István: Együttműködés az online közösségekkel a közgyűjteményekben – helyi digitális gyűjtemények építése, hozzáférhetővé tétele. MKE Vándorgyűlés, Szolnok, 2015. július 17. Forrás: <http://mek.oszk.hu/html/irattar.html#eloadas> [2019. május 31.]
10. Wikipédia: Wikipédia. Forrás: <https://hu.wikipedia.org/wiki/Wikip%C3%A9dia> [2019. május 31.]
11. The New York Public Library. What’s on the menu? Forrás: <http://menus.nypl.org> [2019. május 31.]
12. KISZL Péter: Könyvtárak a közösségért – New Yorkban. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 61. évf. 9. sz. 2014. 315–330. p.
13. YELMI, Pınar: Towards a sustainable crowdsourced sound heritage archive by public participation. The Soundsslike Project. In: Proceedings of the 9th Nordic Conference on Human-Computer Interaction, 2016, Forrás: <https://dx.doi.org/10.1145/2971485.2971492> [2019. július 1.]

14. KOSZTYÁNNÉ MÁTRAI Rita: A Magyar Elektronikus Könyvtár egyszerűsített felületének akadálymentesítése. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 63. évf. 8. sz. 2016. 292–304. p.
15. KOSZTYÁNNÉ MÁTRAI Rita: How to make an electronic library accessible? = Electronic Library, 36. vol. 4. no. 2018. 620–632. p. Forrás: <https://dx.doi.org/10.1108/EL-07-2017-0143> [2019. július 1.]
16. KOSZTYÁNNÉ MÁTRAI Rita: MEK hallgatva: A Magyar Elektronikus Könyvtár egyszerűsített felülete képernyőolvasóval. In: Kiszl Péter – Csík Tibor (szerk.). Valóságos könyvtár – könyvtári valóság. Könyvtár- és információtudományi tanulmányok 2018. 241–247. p. Forrás: <https://dx.doi.org/10.21862/vkkv2018.241> [2019. május 31.]
17. Webarchiválás az OSZK-ban. Forrás: <http://mekosztaly.oszk.hu/mia/if.html> [2019. május 31.]
18. MIA WIKI: SpletniArhiv NUK (szlovén). Forrás: [http://mekosztaly.oszk.hu/mediawiki/index.php/Spletni_Arhiv_NUK_\(szlov%C3%A9n\)](http://mekosztaly.oszk.hu/mediawiki/index.php/Spletni_Arhiv_NUK_(szlov%C3%A9n)) [2019. május 31.]
19. OSZK – E-könyvtári Szolgáltatások Osztály – Webarchiválás Munkacsoport: Az internet archiválása mint közgyűteményi feladat, 3. modul, 4.1-es fejezet. Forrás: http://mekosztaly.oszk.hu/mia/e-learning/internet-archivalas_index.html [2019. május 31.]
20. MIA WIKI: Crawler-friendly website. Forrás: http://mekosztaly.oszk.hu/mediawiki/index.php/Crawler-friendly_website [2019. május 31.]
21. MIA WIKI: Archive-friendly website. Forrás: http://mekosztaly.oszk.hu/mediawiki/index.php/Archive-friendly_website [2019. május 31.]
22. CALDWELL, Ben – COOPER, Michael – REID, Loretta Guarino – VANDERHEIDEN, Gregg (eds.): Web content accessibility guidelines (WCAG) 2.0. W3C Recommendation 11 December 2008. Forrás: <https://www.w3.org/TR/WCAG20> [2019. május 31.]

Koszttyánné Mátrai Rita okleveles mérnök-informatikus, az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet tanársegéde. 2011-ben szerezte meg PhD fokozatát az informatika tudományok területén. 2006 óta aktívan kutatja az akadálymentes weboldalak, felhasználói felületek kérdéskörét. 2017-től foglalkozik az internet archiválásával is, mely számos aspektusában szervesen kapcsolódik az akadálymentes weboldalakhoz.
ORCID: 0000-0002-5671-5908

OLDÁS ÉS KÖTÉS A VIRTUÁLIS KÖZÖSSÉGÉPÍTÉSBEN KÖNYVTÁRI TUDÁSKÖZZVETÍTÉS A KÖZÖSSÉGI MÉDIÁBAN

FODOR JÁNOS

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A 2000-es évek közepén a publikálást és tájékozódást forradalmasító Web új funkcióval bővült: a nyilvános interakció lehetőségével. A könyvtártudomány számára a tájékozódási közegek, mérhető aktivitások, visszajelzések rendszerei megteremtették az olvasókkal évszázadok alatt kialakult, hagyományos interakció virtuális duplikálásának esélyét, igényét. A közösségi hálózatok kialakulásának pillanatában reálisnak tűnt, hogy élő közösséget alkossanak olvasók gyűjtemények, tudástárak körül. A 2010-es évekre vált nyilvánvalóvá, hogy a gyűjteményi jelenlét saját homogén közeget képezni gyenge, a közösségi média hírfolyamaiban csak elkeveredve kaphat figyelmet. A 2020-as évek jól felfogott célja így az, hogy e keverékből lehetőség szerint *oldat* váljon. A közösségi médiát átjáró, érdeklődést megkötő, tudásközzvetítő hatás a könyvtár jövőképeknek egyik megoldása. Megteremtése szakmai kötelességünk.

Az ezredfordulóra szoktunk hozzá a weboldalak, honlapok globális rendszeréhez, a virtuális nyilvánosság írást, olvasást átformáló létezéséhez, de a World Wide Web az új évezred első évtizedében máris radikálisan átalakult, s a technológiai fejlődés messze túllépett a bárki által elkészíthető HTML oldalak funkcionalitásán. A statikus weboldalak böngészhető világhálózata fokozatosan kibővült a nyilvános interakció lehetőségével, ahogy adatbázis alapú, mindinkább uniformizálódó tartalomkezelő rendszerek foglalták el a webcímeken elérhető webhelyeket. Az adatbázis alapú tartalomszolgáltatás egyúttal az összeköttetés lehetőségét is biztosította az offline, vagy belső hálózatokba zárt intézményi adatbázisokkal. A könyvtárak, gyűjtemények, archívumok így valós esélyt kaptak arra, hogy egyenrangú, sőt, felhalmozott tudáskincsük révén helyzeti előnnyel induló versenytársai lehessenek a weben megjelenő új, natív szolgáltatásoknak, közösségi oldalaknak vagy felhasználói együttműködésből létrejött tudástáraknak. A könyvtártudomány számára a digitális tájékozódási közegek, a mérhető aktivitások, a felhasználói visszajelzések algoritmizálhatóan mérhető rendszerei megteremtették az olvasókkal évszázadok alatt kialakult interperszonális, hagyományos interakció virtuális duplikálásának esélyét, igényét.

Ahogy a kibertér, a virtuális, párhuzamos virtuális valóság kialakulásában is fordulópontnak tűnt az új évezred első évtizedének dereka, a közösségi hálózatok kialakulásának pillanatában az is reálisnak tűnt, hogy hálózati közegben élő közösséget alkossanak az olvasók gyűjtemények, tudástárak körül. A *Könyvtár 2.0 (Library 2.0)* mozgalom¹ ennek az optimista, technológia által továbblépő könyvtárképnek a lenyomataként ma már nosztalgikus érzéseket kelt akkor is, ha az akkor új lehetőségek – azonnali kapcsolattartás a weben, közösségi címkézés, adatbázisok arathatósága, mash-up szolgáltatások kiszolgálása, könyvtári jelenlét blogbejegyzésekben és közösségi médiában – mindennapjaink részévé váltak.

A 2010-es évekre nyilvánvalóvá vált, hogy a gyűjteményi jelenlét saját, homogén célközöget képezni erőtlen, a webes felhasználói aktivitásokat kisajátító közösségi média hírfolyamaiban csak elkeveredve kaphat esetleges figyelmet. A 2020-as évek jól felfogott célja így az, hogy e keverékből lehetőség szerint oldat váljon. A közösségi médiát átjáró, érdeklődést megkötő, tudásközvetítő hatás a könyvtár jövőképeként egyik megoldása.

Megteremtésére törekedni szakmai kötelességünk, bár a siker korántsem borítékolható.

A kivilágítatlan iparváros

Vélhetően viszonylag kevesen ismerték, s gyászolták Magyarországon *John Perry Barlow*-t, az Electronic Frontier Foundation alapítóját. Hazai nekrológiója megkésett figyelemfelhívásként így foglalta össze az elhunyt netteoretikus eszméi örökségének sorát: „bár a múlt század kilencvenes éveinek végén, sőt még a mostani elején is úgy tűnt egy ideig, hogy a cyberspace-ben összegyűlő, anonim fórumokban (kiberközösségekben!) világmegváltó terveket forraló, a hekkeretikát a zászlójukra tűző, az MIT és a Caltech emlőin nevelkedő, a Wiredet Bibliaként tisztelő, a Szilícium-völgyet Mekkájuknak tekintő zokniszandálos kiberforradalmárok sikerrel vehetik fel a küzdelmet a gyűlöletes, örökölt elittel, a buta bankárokkal, a pökhendi politikusokkal és a hatalomvágyó hadvezérekkel, akik ellen Barlow meghirdette a forradalmat, mostanra teljesen nyilvánvaló, hogy ez a forradalom elbukott.”² Az Internet korai, lelkes teoretikusai lassan feledésbe merülnek, de Barlow-nál maradandóbban ismertebbé vált *Ted Nelson* és *Tim-Berners Lee*, a dokumentumkezelés globális, digitális rendszerét megálmodó hipertext-úttörő, illetve az azt gyakorlatban megvalósító, méltán lovaggá ütött matematikus neve. Az ő gondolataik, törekvéseik nyomán létrejött világháló azonban csodálatba keveredő csalódások lépcsőzetes sorozatát hozta, s megálmodója,³ innovátora figyelmeztetéseire⁴ ügyet se vetve, önjáró, piaci törvényszerűségek igájába beálló, megállíthatatlan rendszerként és infrastruktúráként terebélyesedett el mindennapjainkon. A bárki számára hozzáférhető, szabadon használható és konvencióktól, kánonoktól szabad identitást kínáló világhálóból mára valami egészen más lett,⁵ a milliók által használt szolgáltató-

sok napjaink nyomasztó monopóliumai, amelyek befolyása életünkre nagyobb, mint bármilyen korábbi cégé a világtörténelem során.

E virtuális valóság hétköznapivá válása annyira szokatlan és gyorsan kialakult helyzet, hogy nehezen hasonlítható bármilyen, az emberiség történetében korábban megélt szituációhoz, állapothoz. A tenyér-képernyőkhöz horgadó arcok sora a közlekedési eszközökön, a tudás és hitelesség minden szintjének megkérdőjelezése, az általános, vagy kifejezetten káros elképzelések megállíthatatlan terjedése sötét, disztópiába illő világot idéz. S talán nem is baj, ha biztató jelek, oázisként megtapasztható rétegigények helyett olykor józanul, e hétköznapi, aggasztó élményeinket extrapoláljuk: munka előtt, után (és közben), magunkra fordítható pillanatainkért jól érzékelhető verseny zajlik, szemlélődés helyett kitölti figyelmünket a virtuális valóság. Telefonon játszunk, véget nem érő, képközpontú posztorokat görgetünk, gyors üzeneteinket ezen közben váltjuk, legfőbb kompetenciánk a *multitask* lett. Az összefüggő szabadidő és a munkaidő között akkora a kontraszt, hogy radikálisan kiszakadva, az élményeket túlادagolva igyekszünk előbbit megélni, eltölteni.

Mintha egy sötét, közösségi terektől, intézményektől mentes, végletekig optimalizált iparvárosban töltenénk hétköznapijainkat, amelyből úgy kell elrugaszkodni, elutazni a jó levegőért, fényért. Elmélyült tájékozódáshoz, olvasáshoz se fény, se idő: a hírek politikáról, kultúráról, életmódról félreértelmezhetőek, torzultak, mint a sötétben fülbe sügött pletykák a futószalag mellett, munka közben. *Lídszöveg*, sőt *click-bait*-címsor rövidségben, véleménybuborékokba szerkesztődve terjednek a külvilágról töredékes képet eszközáló tudósítások, s váltják ki kurta, sommás reakcióinkat: többre nincs időnk. A szóbeliség illékonyasága, bizonytalansága hosszú távon is kísért, a „digital dark age” korszakává⁶ válhat jelenünk: sem írásbeli, sem képi hagyaték nem maradnak utánunk a padláson utódainknak, mert mindenünket (kommunikációt, naptárat, írásokat, képeket, kapcsolatainkat) cégekre, jelszóval levédett, bármikor megszűnhető és megszüntethető adatbázisokra bíztuk. A könyvtárba járásnak, mint minden más *utánajárásnak*, ügyintézésnek az applikációk, adatbázisok használata feleltethető meg. Erény, már-már extra-kompetencia, ha valaki képes a közösségi média és játékok falain kívül is boldogulni, „hagyományos” weboldalakat böngészni, saját rétegeérdeklődésén túllépni. Ügyességnek számít, ha időveszteség nélkül, két üzenetváltás között intézkedik, ha mobileszközről, az utcáról meg tudja venni vonatjegyét, leadja adóbevallását, vagy rákeres egy könyvtári adatbázisban egy kérdéses névre, eseményre.

Az okostelefonok testre szabása, telepített alkalmazásokkal továbbkiosztása, az okos háztartások beállítása jövőbe rohanó korunkban a sokoldalúság olyan fokmérője, mint korábban az ezermesterség volt. A hatékonyság illetően növelésével látszólag időt takarítunk meg, azonban a valóságban inkább piacot, teret nyitunk az időnkért versengő szolgáltatásoknak és – ahogy az állandó elérhetőségünkkel – a munkáltatók által ránk mérhető újabb feladatoknak.

Több lábon sem biztosan

A közösségi és kulturálódási terek iránti vágy, kihasználásuk hatékonyságának növelése, a technológiai naprakészség igénye és a tájékozódási kompetenciák elégtelensége szinte természetes módon, a technológiai változás mellékhatásaként jelölte ki a könyvtári funkciók bővítési lehetőségeit. Elvonatkoztatva a helyi adottságoktól, a könyvtárakra általában a kulturális-tudományos intézményekre fordított fenntartói és kormányzati figyelem globális variációitól, a *több lábon álló könyvtár* a legoptimálisabb körülmények között sem biztos recept, bár kétségtelenül az egyetlen lehetséges fejlődési irány. A felhasználók idejéért, aktivitásáért folytatott versenyben a komplexitásra törekvés magában rejtje a célorientált, egyszerűbb szolgáltatásokkal folytatott – sok esetben nemes és inspiráló – versengés nehézségeit:

- Közösségi térként a könyvtárnak egyéb közösségi terekkel – kávézóktól klubokon keresztül közterekig, számos vonzó lehetőséggel – kell konkurálnia.
- A technikai ismeretterjesztés, a gyakorlati tanfolyamok, s a kevesek által megfizethető technológiák hozzáférhetőségének biztosítása jelentős beruházásokkal éppúgy része lehet a könyvtár portfóliójának, mint célorientált közösségi műhelyeknek, laboroknak.
- Bemutatók, estek, előadássorozatok megrendezésében hasonlóan erős hagyománya van közösségi házaknak, kulturális vagy művelődési központoknak, ezek hiányában – részben – könyvesboltoknak, kluboknak, önszerveződő közösségi tereknek.
- A könyvtár helyet adhat kiállításoknak, tárlatoknak, *roll-up installációknak*, de a közmegegyezés inkább köti a vizuális információátadást a galériákhoz, vagy a napjainkban szintén megújuló, komplexitással kísérletező múzeumi terekhez.
- A könyvtár, mint önálló kutatást és közös munkát egyaránt támogató tanulási környezet az oktatást irányító iskola felszereltségének, kialakításának és struktúrájának függvénye. A könyvtár saját terével és szolgáltatásaival annak része, kiegészítője vagy hiányainak pótlója is lehet, de optimális esetben számos szolgáltatását egy jól felszerelt iskolai oktatási környezet is képes biztosítani.
- Tudományos kutatást támogató környezetként a könyvtár versenytársai kutatóhelyek, intézetek, levéltárak, archívumok maradnak a jövőben is, a hatékonyság jegyében terjedőben a kutatóhelyekre kihelyezett könyvtáros szerepköre⁷ – s természetesen folyamatosan gyarapodnak, okosodnak a digitalizált tudás otthonról is, mobil eszközökről is elérhető adatbázisai.
- Klasszikus, legbiztosabb, más intézmény által soha el nem vitatott szerepkörként a könyvtár továbbra is azonosítható a gyűjtött, felhalmozott, rendszerezett könyvek táráként, s bármennyire félreérthető, muzeális árnyalatú ez a szerepkör ma, a digitális dokumentumtárak korában, a szerteágazó tevékenységek és szolgáltatások összetartó ereje, a kohézió nem lehet más, mint a fizikai

jelenlét indokoltsága. Vagyis az, hogy az adott földrajzi helyen, tudományos szakterületi szerkezetben vagy intézményi struktúrában saját jogán is mással nem pótolható értéke van egy múlttal kapcsolatot teremtő, feltárt tudásgyűjteménynek és a ráépülő, abban szakértő könyvtári szolgáltatásnak.

Szakkönyvtárak esetén a szakirodalom-feltáró, kutatást-segítő műhelymunka, regionális könyvtárként a régió, település tudástáráként végzett feltáró és kreatív munka az az arculatot adó, alapvető funkció, amelyre lehetőség szerint épülhetnek további, komplex funkciók, szolgáltatások. Kutatásaink bizonyították⁸, hogy érdemes ezt az egyedi arculatot kidomborítani, plasztikussá tenni, megjeleníteni a weben a közösségi médiában, mert a gyűjtemény (az egyedi gyűjtőkör), a lokáció (specializáció) és a munkatársak szakemberként felértékelése, előtérbe helyezése biztosíthatja, őrizheti meg a könyvtárt önálló entitásként a XXI. században.

Oldás és kötés

Visszatérve a korábban felvázolt, sötét disztópiánkhoz, a technológiai változások mára nem csak a könyvtár hagyományos társadalmi szerepköreit helyezték új kontextusba, de a technológiai fejlődéstől hajtott, korszerű digitalizálási tevékenység megítélését is. A közösségi médiában megvalósuló tartalomfogyasztás és a horizontális média kialakulása a tudományos és kulturális kánonok felbomlásához, az információkat hitelesítő közmegegyezés és szakmai értékrend megkérdőjeleződéséhez vezettek.

Ha minden megnyilvánulás mögött manipulációt, torzítást, csoportérdeket sejtünk, s az információ formálásának összes szintjére – amatőr és profi aktusára – gyanú vetül, akkor szükségszerűen fölértékelődik a „nyers”, eredeti állapotában archivált információ. A publicisták, szerzők, szerkesztők által újraserkesztett rész-igazságoktól szívesen fordulunk a teljes, hiteles dokumentumok tárai felé, ha azok fölkinálkoznak. Eszköztárunk részeivé tesszük őket, ha hasznosnak és jól kezelhetőnek bizonyulnak. A digitalizált tudástárak ritka, de sikeres közösségi média jelenléte bizonyítja, hogy megfelelő aktivitással hiányt pótló tényezővé válhatnak a digitális tartalomfogyasztásban. Ezt azonban régi beidegződések is gátolják.

A „hosszú távú megőrzés” vagy a „virtuális gyűjtemény” szókapcsolat máig mintha a kincskereső játékok hangulatát viselné: a digitális gyűjtemény önmagába zárt rendszerként vár felhasználójára, hogy odanavigáljon, eligazodjon benne, s az ott keresett, megtalált értéket saját felhasználásra kimenekítse. Hiába tudható, hogy jól digitalizált tudáselemekre egymással kombinálható lekérdezési rendszerek épülhetnek, – így biztosítva, hogy a jövő kutatási, publikálási és kommunikációs rendszerei a múlt megbízható tudástáraiból is táplálkozhassanak – ismereteink átkonvertálása a kultúra megújuló erőforrásává munkaigényes és – a számtalan forrás ismeretének függvényében – új egyenlőtlenségeket szül.

Lehet bármilyen összetett és gazdag egy újonnan létrehozott digitális gyűjtemény, a köztudatban jó esetben csak nyitólapja marad meg, mint a hely, ahol „abban a témában a régi dolgok fönt vannak”. Okolható ezért informatikushiány, a rövid távú gondolkodásban a pályázati finanszírozás, de sokszor a gyűjtemények kezelője is projekt-végcélként tekint a gondjaira bízott állományrészek digitalizálására, a jövőt az IT-szakemberekre és a könyvtártudomány későbbi fejlődésére, integráló törekvéseire hagyva. A létrehozás során közreműködő programozók igyekeznek egyszerűsíteni az adatszerkezeten, a közönség pedig egy újabb, megjegyzendő, megértendő passzív keresőfelületként fogadja el az eredményt.

A közreadott tudásra rálátó szakemberek – döntően – változatlan munkakörben, a digitalizálás alapjául szolgáló gyűjteményben dolgoznak tovább, s velük a lehetséges kapcsolatok, a bővítő, összefüggést teremtő asszociációk is elszakadnak a digitalizálva önálló életre kelt adatbázistól.

Ha nem alakul ki a digitális gyűjteményekre épülve egy új, markánsan elkülöníthető átmeneti szakma vagy szakterület, amelytől a majdani automatikus feltáróajánló algoritmusok kreativitást, mesterséget „tanulhatnak”, akkor gyűjteményeink szerepe a múlt tudásának passzív lerakataként rögzülhet. A feldolgozó, rendszerező, ajánló és kutatást, tájékozódást segítő kompetenciák birtokában a könyvtáros szakemberek képesek e kihívásnak megfelelni, s valójában semmilyen más, létező szakma képviselői nem is helyettesíthetik őket ebben a tevékenységben. A feladat nem csak a digitalizált gyűjtemények továbbfejlesztése, annak instruálása, hanem a közvetlenül elérhetővé tett, online állomány bekötése is korunk tömegkommunikációs vérkeringésébe, megjelenítése ott, ahol az olvasók legtöbb idejüket eltöltik.

A közösségi média tartalom-folyamában a könyvtár megjelenhet ugyan rokon-szenves közösségi helyként, optimális tanulási, kutatási környezetként és a technológiai ismeretterjesztés barátságos helyszínékként, de egyedi, eredeti tartalmat csakis gyűjteményére építve, munkatársai tájékoztató szakértelmével alkothat és publikálhat. A könyvtár egyedi arculatát, a szerteágazó funkciókat összefogó gyűjteménygondozó tevékenységet éppen azért kell megjeleníteni, beleoldani a közösségi média hírfolyamába, hogy a XXI. században is kíváncsiságot tegyünk a könyvek tárával szimbolizált tudástárat közösségi térként, műhelyként, professzionális tájékoztató közegként.

A biztos, hiteles, átdolgozatlan információk értő, kreatív válogatásával, képek, dokumentumok, összefüggések kollázsaival⁹ érdeklődés kelthető és kötődés generálható, amely átível véleménybuborékokon, bizalmatlanságon, egymást keresztező értékrendeken és generációkon.

A jelenből buborék, a múltból közösség

Sokan a Facebook hanyatlásának tünetét látják a felhasználók átlagéletkorának növekedésében, a személyes posztok visszaszorulásában és az emlékek, nosztalgikus visz-

szatekintő bejegyzések sokasodásában.¹⁰ Az új technológia használata, a naprakészség igénye és a vélemény-buborékoknak kitettség összefüggése az idősebb nemzedékek vonatkozásában eddig inkább a veszélyek révén került az érdeklődés középpontjába.¹¹ Látnunk kell azonban azt is, hogy természetes kiegyenlítődésről is szó van, jól érzékelt igények is munkálnak e változás mögött. „Az elkövetkező évtizedekben három olyan problémával kell farkasszemet néznünk, amely egységes generációs identitás után kiált: a klímaváltozással, az egyre növekvő társadalmi és jövedelmi egyenlőtlenségekkel és a technológia térhódításával. E három jelenség fényében a generációk múltbéli jegyei teljességgel lényegtelennek válnak, és függetlenül attól, ki melyik nemzedékhez tartozik, mindenkinek választ kell adnia abban az élethelyzetben és azzal az eszköztárral, amely rendelkezésére áll.”¹²

A generációkutató megfigyelése több szempontból is tanulságos: a webtartalom jellemzője, hogy összemossa az idősíkokat, jóformán azonos eséllyel jelennek meg kereséseink nyomán friss és több éves, de népszerű publikációk. A hálózati kommunikációban sincs jelentős szerepe az időzónáknak, és – a tartalmak nagy olvasztótégelyeként – a közösségi média sem a publikálók életkora szerint rendezi az elének kerülő bejegyzéseket. A különböző korosztályokat egyaránt érdeklő, véleménysemleges témák keveredésére, filter-buborékokon áthatoló terjedésére így több az esély, mint bármilyen korábbi kommunikációs csatornán. Ha feltételezzük, hogy a múltban felhalmozott tudás – érdekesen tálalva – ilyen témákat kínálhat, a könyvtárak, gyűjtemények szakmaisága által hitelesített információk létrehívhatnak érdeklődési közösségeket, közös kommentelésre, egyéni továbbosztásra készíthetnek egymástól minden tekintetben távol álló olvasókat, s felkelthetik figyelmüket a gyűjteményre.

Míg a jelen megítélése, a friss hírek értelmezése – úgy tűnik – elkerülhetetlenül elválaszt és határokat állít vélemények, világnézeti különbségek mentén, az idősebb nemzedék fogékonysága a közösen megélt múlt témáira, s a jelenhez magyarázatot, fogódzót, hiteles alapokat kereső fiatalabbak igényei olyan közös nevezőt képeznek, amelyre – az egységes generációs identitás megerősödését támogatva – reflektálnia kell a könyvtárnak.

Irodalom és jegyzetek

1. HOLMBERG, Kim [et al.]: What is Library 2.0? = Journal of Documentation, 65. vol. 4. no. 2009. 668–681. p. Forrás: <https://doi.org/10.1108/00220410910970294> [2019. április 22.]
2. Anarki: John Perry Barlow meghalt, a kiberforradalom elbukott. = Qubit, 2018. február 8. Forrás: <https://qubit.hu/2018/02/08/john-perry-barlow-meghalt-a-kiberforradalom-elbukott> [2019. május 20.]
3. NELSON, Ted: Where World Wide Web Went Wrong. = Xanadu.com. Forrás: <http://www.xanadu.com.au/xanadu/6w-paper.html> [2019. május 7.]

4. BERNERS-LEE, Tim: 30 years on, what's next #ForTheWeb? World Wide Web Foundation, 2019. március 12. Forrás: <https://webfoundation.org/2019/03/web-birthday-30> [2019. május 30.]
5. STALTZ, André: The Web Began Dying in 2014, Here's How. = Staltz.com, 2017. október 30. Forrás: <https://staltz.com/the-web-began-dying-in-2014-heres-how.html> [2019. május 16.]
6. CERF, Vint: „Digital Vellum and Archives” = The Networking and Information Technology Research and Development (NITRD), 2016.08.12. Forrás: <https://www.nitrd.gov/nitrdgroups/index.php?title=DigitalVellumAndArchives> [2019. május 12.]
7. KOLTAY Tibor – ŠPIRANEC, Sonja – Z. KARVALICS László: Research 2.0 and the future of information literacy. London, Chandos Publishing, 2015. Forrás: <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-100075-5.00003-1> [2019. július 1.]
8. FODOR János: Megosztás vagy szerkesztés? – A könyvtár változó szerepe a közösségi médiában. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 64. évf. 1. sz. 2017. 24–36. p.
9. KISZL Péter – FODOR János: The „Collage Effect”. Against filter bubbles. Interdisciplinary approaches to combating the pitfalls of information technology. = Journal of Academic Librarianship, 44. vol. 6. no. 2018. 753–761. p. Forrás: <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2018.09.020> [2019. május 27.]
10. WOOD, Molly: The Rise and Fall of Facebook's Memory Economy. = Wired, 2019. április 26. Forrás: <https://www.wired.com/story/rise-fall-facebooks-memory-economy> [2019. május 28.]
11. HANULA Zsolt: Nem a gyerekeket kell féltetni az internettől, hanem a nyugdíjasokat. = Index.hu, 2015. szeptember 10. Forrás: https://index.hu/tech/2015/09/10/nem_a_gyerekeket_kell_feltetni_az_internettol_hanem_a nyugdijasokat [2019. május 29.]
12. NEMES Orsolya: Generációs mítoszok: Hogyan készülünk fel a jövő kihívásaira? Budapest, HVG Könyvek, 2019.

Fodor János az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet egyetemi adjunktusa. Kutatási területei: digitalizálás, közösségi média, gyűjtemények webes megjelenítése, hálózati tájékoztatás kulturális területeken, kortörténet, helytörténet, kommunikáció- és információ-történet.

ORCID: 0000-0001-7749-7623

ARCHÍVUM ÉS KÖNYVTÁR: INTEGRÁCIÓ DIGITÁLIS ALAPOKON

KEREKES PÁL

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A web és más hálózati megjelenési formák (például az applikációk, azaz alkalmazások vagy a közösségi médiabázisok, mint a Facebook, Instagram, vagy jellemzően a gyors kommunikáció dimenziói, mint a Twitter, a Tumblr, valamint a médiaműfajok internetes változatai, mint a Podcast, vagy a videómegosztók) adatbősége ismét ráirányítja a figyelmet egy fontos fogalmi elhatárolás újbóli és ismételt időszerezésére. A köztudatban, akár még a nyelvhasználatban is, az Emlékezet és az Emlékezés – egyébként összefüggő, de mégis karakteresen különböző – fogalomkörének határozott elválasztása az internetkultúra humanizálásának alapvető művelődéstechnikai feladategyüttesévé vált. Másképp fogalmazva: az adatfilológia vagy a bővebb jelentésű adatértelmezés kerül a következő évtizedek művelődésszervezői (államilag támogatott) intézményrendszerének középpontjába? Az internet nagyon harsány médium. Zajos, pörgős, kihívó, gyakran provokatív. Múló viszont, hamar elévülő. Irdatlan tömege figyelmeztet: a legyűjtés és megőrzés mellett orientációs fundamentumok kiépítésére is vállalkoznia kell a művelődési szolgáltatóknak. A zajból csöndet teremteni, értelmes halkságot. A hálózati mentés már nem egyszerűen dokumentálás, hanem a XXI. századi ember elemi, kulturális aktivitása.

Az internet határtalan megőrző kapacitása új helyzetet teremtett az archiválás munkamódszerében és elméletében. A szellemi értékek megóvására életre hívott intézmények napi szinten és tendenciákban is szembesülnek olyan problémákkal, amelyek kezelésére az eddigi tevékenységstruktúrák keretei nem nyújtanak biztonságos alapokat. Csak jelzésszerűen néhányat ezekből:

- az archiválandó egységek számának határtalan növekedése,
- új dokumentumtípusok és megőrzendő számítógép-kreációk megjelenése (videós szöveg, hangfájl, adatbázis, applikáció, e-könyv stb.),
- a felhasználói kör kiszélesedése (a professzionális ügyfélkör mellett megjelenik az érdeklődő, keresgélő, ismeretterjesztői szintű kíváncsiszkodó),
- a gyűjteménymenedzsment megújuló eszközeivel az állomány tömeges méretű prezentálása függetlenül az őrzés helyétől és a felhasználók lokalizációjától, időbeliségétől, a szolgáltatóhoz köthető státuszától (digitalizálás és hálózati online rendelkezésre állás).

A felsorolt működési változások, mint inspiráló jellemzők, egyformán érintik – ha adott intézményi körben természetesen nem is egyforma arányokban – a legtipiku-

sabb őrző-szolgáltató rendszereket, mint a levéltárakat, a múzeumok dokumentumtárait, és a hangsúlyosan nyilvánosságra szánt és folyamatosan, évszázadok óta dinamikusan fejlődő organizációkat, elsősorban a könyvtárakat.

A text alapú archívumok (könyvtár, irattár, levéltár) a kultúra alaprétegét képezik. Az emlékeztetintézmények konfigurálják az írásbeli műveltség szerkezetét, hagyományait. A kulturális tradíciók, irodalmi kánonok napi szinten befolyásolják életmódunkat, problémaérzékenységünket, szellemtudományi innovációinkat. Nem mellékes tehát, hogy a szövegtárak, dokumentumbázisok hogyan viszonyulnak a digitalizálás nyomán kialakult, napjainkra egyre feszítőbbé váló új paradigmához: konkrétan ahhoz, hogy nem kizárólag védeni, oltalmazni kell az állományt, hanem orientálni a felhasználás tartalmi és mennyiségi leválogatását, tudatos szelektálását. Egész konkrétan fogalmazva, és tudományosan nem körülírható terminológiát használva: megtanulni felejtani!

A felejtés káosza

Mindezt Székely Iván tanulmánya így foglalja össze: „Egy több ezer éves információkezelési paradigma látszik megváltozni: mindeddig a felejtés volt természetes és az emlékezés igényelt erőfeszítéseket – időt, energiát, technikát, szakértelmet, pénzt. Ma éppen hogy a felejtés igényli ugyanezt: az örök digitális emlékezet víziója és üzleti modellje nehézzé és fáradtságossá teszi az információk törlését, vagyis a felejtést.”¹

A tanulmány – ha talán némileg sarkítottnak, a problematikus tendenciákra élezzettnen is – a továbbiakban részletesebb helyzetképet is ad a memorizálás válságáról: „Mindehhez járul a szolgáltatók és a techno-optimista vizionáriusok azon ígérete, hogy a hálózati szolgáltatások e képességei megszakítás nélkül fejlődni fognak, a jelenlegi kapacitásuk pedig, beleértve a feltöltött tartalmak elérhetőségét, örökké rendelkezésre áll. A laikus felhasználók számára mindez egy nem-felejtő internet, korlátlan tárolókapacitást, egyre növekvő számítási kapacitást, helytől és időtől független mobil hozzáférést, öntevékeny, interaktív tartalomgenerálást ígér, ahol a kognitív funkciókat is megkönnyítik, sőt átveszik az intelligens eszközök. A hagyományos emlékeztető drága és igényes mivoltával szemben az új világ egyszerű, hatékony és olcsó megoldásokat kínál. Nem kell többé szelektálnunk és válogatnunk a megőrzendő információk között, hiszen minden információ megőrzésére van kapacitás, a jövő intelligens eszközei pedig leveszik a vállunkról a rendezés és visszakeresés terhet. A posztmodern teoretikusok pedig arról beszélnek, hogy az egész életünk voltaképpen egy archívum, mindenki saját életének archivistája, és az emlékeztető intézmények a történelemnek csupán tranziens mozzanatait képezik.”

Valóban arra vagyunk ítélve, hogy semmi tartalom nem vész el? A felejtés köpönyegét végleg az előszobában kell hagynunk? Kedvenc tereinkbe hiába visszük magunkkal a Delete varázsgombot?

Mindezeket az egyáltalán nem futurista kérdésfeltevéseket jól illusztrálja: az Internet Archive projekt a legfrissebb adatok szerint 362 milliárd weblapot mentett le és tett elérhetővé, visszakereshetővé. A hozzáférés teljesen ingyenes, még regisztrálni sem kell előzetesen. A Wayback Machine alprogram nyilvános adatai szerint az archivált és szabadon olvasható tartalom mélytengere az alábbi hullámokat veti: 20 millió könyv- és text-dokumentum, 4,5 millió koncert és audio-felvétel, 4 millió televíziós műsor, hárommillió kép és kétszázezer szoftver.²

A felejtés elmélete

Maga a felejtés mint „művelődéseméleti kategória”, Hans-Georg Gadamer német filozófus, hermeneutikai elméletalkotó gondolatmenetében is megjelenik. Az *Igazság és módszer* (1983) c. művének *A humanista hagyomány jelentősége a szellemtudományok számára* fejezete *Képzés* alfejezetében így ír: „A megőrzés és az emlékezés viszonyához hozzátartozik a felejtés, amely nem csupán hiány és fogyatékoság, hanem, ahogy Nietzsche hangsúlyozta, a szellem egyik életfeltétele. Csak a felejtés révén válik lehetővé a szellem megújulása, az a képessége, hogy mindent friss szemmel nézzen, úgy, hogy a rég ismert sokrétű egységgé olvad össze az újonnan látottal.” ... „A megőrzés, az elfelejtés, és az újraemlékezés az ember történeti alkatához tartozik, s maguk is az ember történetének és képzésének egy darabját alkotják.”³

Nietzsche okfejtését elemzi tovább az *Emlékezet* szócikk a *Média-és kultúratudomány* kézikönyv *Jelenségek* fejezetében: „Nietzsche... ezért figyelmeztet a felejtés szükségességére. Teszi mindezt úgy, hogy az emlékezést egyre inkább a kultúra és nem az individuális képességek síkján érti: a hagyományok, a szokások és rítusok itt már nem az emlékezés kulturális manifesztációi, hanem ezek hozzák létre magát az emlékezetet. Az emlékezet nem az emberi természet sajátja, hanem egy, az egyént szabályozó kulturális forma és gyakorlat.”⁴

Archívum webes felfogásban

Az archívumok működése három tartópilléren nyugszik:

1. feldolgozás,
2. tárolás,
3. továbbítás.

Az igazán csak egységben hatékony három funkció közül melyik kap jelentősebb szerepet? Koronként változtak a fundamentumok, a hangsúlyt többnyire a tárolásra helyezték, mint a legkézenfekvőbb és legegyszerűbb műveletre. A számítástechnika belépésével azonban a feldolgozás és a továbbítás is primátushoz jut. A könyvtár mai sikerének is ez a fő oka: a tárolás nincs többé mereven elválasztva az olvasói konkrét igénytől

és feldolgozástól. A digitalizált tartalom elvben és – jogi feltételrendszerek alapján – a gyakorlatban is korlátlanul rendelkezésre áll. Bővíti a szolgáltatási lehetőséget a szöveg azonnali feldolgozhatósága (olvasás, keresés, kiemelés, részletek másolása).

A levéltárak, archívumokat, irattárakat tanult, hivatott kutatók használják. A WEB azonban nem úgy könyvtár, mint megszoktuk az intézményesített emlékezés mord falai mentén. Az internet jelenidejűvé teszi a végtelen múlt rekeszeit. A tárlók zárjai lepattannak, a kiszabadult dokumentumok virtuális felhőkben úsznak. Bármikor le-hívhatók, felhasználhatók. A fantázia új régiókba kényszerül, a múlt, jelen, jövő egy kattintásra „kiszöröcsölhető”. A kijelzőt a Google univerzum uralja. A webaratás intenzív. Százéves, ezred esztendő könyvek élednek meg. Azt nyújtják, amit a médiaeszközök nyújtotta cikázás akarva-akaratlan szétrobbantott: vázlatyszerűség, töredékesség helyett teljes egészet, önmagára értett totális befejezettséget. Ami további internet plusz: adott mű több változatban letölthető. Hallgatni, nézni, olvasni, újra kreálni egyaránt lehetséges. Az archívumok közterek.

Emlékezet és Emlékezés

A web és más hálózati megjelenési formák (például az applikációk, azaz alkalmazások, vagy a közösségi médiabázisok, mint a Facebook, Instagram, vagy jellemzően a gyors kommunikáció dimenziói, mint a Twitter, a Tumblr, valamint a médiaműfajok internetes változatai, mint a Podcast vagy a videómegosztók) adatbőrsége ismét ráirányítja a figyelmet egy fontos fogalmi elhatárolás újbóli és ismételt időszerűségére. A köztudatban, akár még a nyelvhasználatban is, az Emlékezet és az Emlékezés – egyébként összefüggő, de mégis karakteresen különböző – fogalomkörének határozott elválasztása az internetkultúra humanizálásának alapvető művelődés-technikai feladategyüttesévé vált. Másképp fogalmazva: az adatfilológia vagy a bővebb jelentésű adatértelmezés kerül-e a következő évtizedek művelődésszervezői (államilag támogatott) intézményrendszerének középpontjába? Az Emlékezet nem más, mint dokumentálás. Mint ilyennek, természetesen megvan a maga sajátos funkciója. Az intézményesült emlékezet organizációk (múzeumok, levéltárak, könyvtárak stb.) funkcionalitása nem kérdőjelezhető meg, ám szöveges és tárgyi műkincseiknek digitálisan ömlesztett, online bálázott, net-szabványosan előre csomagolt, médiatrendekre osztott hatalmas és azonnal elérhető készletei önmagukban nem motiválnak az összerendezésre, a személyes világkép folyamatos alakítására. A telekommunikációs közvetítettség az Emlékezet struktúráiban talál legegyszerűbben önértelmezést. Projekt megmozdulások vezénylik le a „mediális fordulat”²⁵ nyomán jelentkező kulturális igényeket.

Az Emlékezés alkotás, az adott kor mentális és lelki egészségének formálója, teremtője. Az Emlékezés közösségi, de inkább egyéni, perszonális műfaj. A hálózat fájllai, posztjai, de hírányaga és adatbázisai is, a net-akkumuláció (net-információfelhalmozás) kezdőpontjai.

Az Emlékezés helyébe lépő Emlékezet veszélyeire így figyelmeztet *Az emlékezés atlasza*: „A magaskultúra voltaképp a mesterséges emlékezet kultúrája, amelyhez az élet tetemes részének semmi köze. Ekkor a kultúra számára saját teste: könyvek, gondolatok, tárgyak, eszmék és nyelvjátékok, amelyeket korábról örökölt, s amelyek tovább dolgoznak benne, fokozatosan idegenné és értelmezhetetlenné válnak; és a civilizáció a meg hasonlottság félelmetes, skizoid állapotába csúszik. Az ilyen kultúrák emberei egyszer csak ott találják magukat a jeltelen, néma időben, s még csak azt sem tudják majd, miért.”⁶

Az inkább látomás, mint tudományosság, vagy akár csak a futurista elmélkedés gondolatkörébe sorolható fenti idézetet specializáltan egészíti ki, egyben az Emlékezet és Emlékezés könyvtári összefüggésrendszerének egyik lehetséges olvasatát adja meg *Monok István*: „A könyvtárakat a kulturális örökségre vonatkozó elméleti írások is emlékezhelyként (lieu de mémoire; Erinnerungsort) írják le. Tartalmukban és fizikai megjelenésükben is – a történelemben másként és másként – a hatalom megjelenítésének eszköze, jelképei is voltak persze. A könyvekig azonban el kellett jutnia az európai hagyománykövetítésnek.”⁷

Az internet nagyon harsány médium. Zajos, pörgős, kihívó, gyakran provokatív. Múló viszont, hamar elévülő. Irdatlan tömege figyelmeztet: a legyűjtés és megőrzés nehézségei mellett orientációs fundamentumokat is kellene kreálni. A zajból csöndet teremteni, értelmes halskagot. Legyen mód az Emlékezet nyomán Emlékezésre is. A könyvtáros szemlélet és tapasztalat lehet a digitális univerzum lakhatóságának menedzsere, képzett szervezője. A könyvtár az Emlékezet és Emlékezés integráns online akadémijává fejlődhet.

Ez az összefoglalás is érzékelteti: a hálózati mentés már nem egyszerűen dokumentálás, hanem a XXI. századi ember elemi kulturális aktivitása. Az online tartalomszolgáltatás kezdeti időszakában is felmerült, hogy önmagában az archiválás, a művészeti és kulturális értékek digitalizált mentése, nem elegendő a művelődésszerkezet – állami vagy magánkezdeményezésű – aktualizálására. Több szakágat képviselő szerzők tanulmánya megállapítja: „Teljesen új közszolgálati feladat annak biztosítása, hogy miközben az online archívumokban tárolt különféle tudások elérhetők és kereshetők, a kompetencia szerint különböző felhasználók segítséget kaphassanak azok megértéséhez és értelmezéséhez.”⁸

Az emlékezés lehetséges három alappillére:

1. médiális-materiális informatikai rendszer, technikai feltételek, hozzáférés;
2. archivológia, emlékezet menedzsment, emlékezés elmélet, memória ideák;
3. történelmi feldolgozás, eseménytörténet, kutatás.

Az archívum fogalmának kibővülése

„Az archívumokkal – konkrét és elvont értelemben vett gyűjteményekkel, tárolókkal – való foglalkozás a kulturalitás alaprétégét képezi, amely nemcsak rögzíti és tárolja, hanem konfigurálja is, hogy hogyan férünk hozzá a történelemhez, hogy hogyan emlékezünk, hogy mit tekintünk művészetnek, és azt is, hogy hogyan szerveződnek a közigazgatás, a törvénykezés, és a jog intézményei” – állapítja meg a *Média-és kultúratudomány. Kézikönyv Archívum* szócikke.⁹

Az „archívum” kifejezés hazai használata inkább a levéltár fogalmához kötött. Ugyanakkor az internetes könyv- vagy folyóirat-adatbázisok, gyakran döntenek az „archívum” névválasztás mellett. Kapcsolódik az adatbázis elnevezés is a sokszínűséghez. Újabban az archívumot a médiaarcheológia alapintézményének tekintik. Bekerült a köztudatba egy szlogen mintájú szóhasználat is. Ezek szerint az archívum a történelem médiája.

A levéltárak, archívumok, könyvtárak az informatikai átalakulásnak nem vesztesei, hanem éppen fordítva: nagy nyertesei. Az emlékezetintézmények (beleértve ez esetben a könyvtárat is) a kulturális intézményrendszer szakmai perifériáiról a kultúratudományos elméletalkotás centrumába kerültek.

„Az internet, amely időközben maga is óriási, központ nélküli archívummá nőtte ki magát, az archívumban rejlő további lehetőségeket szabadíthat fel. Részben máris az internet látja el az archívumi anyagok publikációjának és kommunikációjának a feladatát. Azáltal, hogy szabad hozzáférést nyújt az adatokhoz, fellazítja az archívumhoz való hozzáférés eddig meglehetősen szigorú feltételeit is”¹⁰ – áll az *Archívumok a médiatörténetben* c. tanulmányban. A *Helikon. Irodalom- és Kultúratudományi Szemle* 2014. évi 3. száma tematikus összeállítással foglalkozik az „archivológia” kibontakozó tudományával. A szám önálló címe: *Az archívumok elméletei*.

A fentebb hivatkozott *Média- és kultúratudomány* kézikönyv tovább bővíti az archívum terminológiáját: „...ez a kérdéskör [archívum] korántsem csupán a kultúra bizonyos intézményi hátterét, annak hatalmi, technikai-médiális vagy társadalmi dimenzióit érinti, hanem az emberi tudatot is, vagyis az archívumot az önnön kultúrája – és annak materialításai – felől definiált emberképet meghatározó komponensként, az archivális működést végeredményben kulturális antropotechnikaként határozza meg.”¹¹

Irodalom és jegyzetek

1. SZÉKELY Iván: Kellenek-e archívumok a digitális korban? = Információs társadalom, 17. évf. 3. sz. 2017. 55–70. p. Forrás: <https://doi.org/10.22503/inftars.XVII.2017.3.3> [2019. július 1.]
2. Archiváló programok. Forrás: www.archive.org; www.waybackmachine.org [2019. május 28.]

3. GADAMER, Hans-Georg: Igazság és módszer. Budapest, Osiris, 2003. 46. p.
4. LÉNÁRT Tamás – TAMÁS Ábel: Emlékezet. In: Média- és kultúratudomány. Kézikönyv. Budapest, Ráció Kiadó, 2018. 57. p.
5. „Az 1990-es évekre vált nehezen cáfolható felismeréssé, hogy a kultúra időbeli útjának alakulására nemcsak – és kivált nem kizárólag – a gondolkodás immateriális paradigmáinak változásai voltak meghatározó befolyással, hanem azok a technikák, intézmények és gyakorlatok is, amelyek nem egyebek, mint a kultúra komplex mediális teljesítményeinek színtere.” KULCSÁR SZABÓ Ernő: Kultúratudomány. In: Média- és kultúratudomány. Kézikönyv. Budapest, Ráció Kiadó, 2018. 168. p.
6. NACSINÁK Gergely András: Az emlékezés atlasza. = Liget, 28. évf. 9. sz. 2015. 4–28. p.
7. MONOK István: Európai kultúra, nemzeti örökség. = Könyvtári Figyelő, 65. évf. 1. sz. 2019. 81–86. p.
8. CSEPELI György [et al.]: Közzolgálat a digitális korban. = Médiakutató, 8. évf. 2. sz. 2007. 7–23. p.
9. LÉNÁRT Tamás: Archívum. In: Média- és kultúratudomány. Kézikönyv. Budapest, Ráció Kiadó, 2018. 239. p.
10. ASSMANN, Aleida: Archívumok a médiatörténetben. Ford. Halász Hajnalka. = Helikon. Irodalomtudományi szemle, 60. évf. 3. sz. 2014. 400–409. p.
11. LÉNÁRT Tamás: i. m. 239. p.

Kerekes Pál az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének címzetes egyetemi docense, több szakkönyv szerzője. Kutatási területe az e-könyv és az e-tartalom.

A FELSŐFOKÚ KÖNYVTÁROSKÉPZÉS SZEREPE A HALLGATÓK DIGITÁLIS KOMPETENCIA- ÁLLAPOTÁNAK FEJLESZTÉSÉBEN

ESZENYINÉ BORBÉLY MÁRIA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A legújabb, 2016-ban életbe lépő könyvtáros alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiben, a korábbiakhoz hasonlóan, jelentős hangsúlyt kap a hallgatók digitális kompetenciájának fejlesztése. Természetesen a könyvtáros szakok képzési és kimeneti követelményeiben megfogalmazott célkitűzések megvalósulását a mindennapi gyakorlat igazolja vagy cáfolja meg. Ezért is kiemelkedően fontosak azok az empirikus vizsgálatok, amelyek a közelmúltban zajlottak le a már gyakorló könyvtárosok, illetve a végzés előtt álló hallgatók bevonásával. A 2017-es országos könyvtáros vizsgálat egyik legmeglepőbb eredménye az volt, hogy a felsőfokú szakirányú könyvtáros végzettséggel rendelkező könyvtárosok a vizsgált huszonegy digitális kompetencia közül húszat nagyobb arányban birtokolnak haladó szinten, mint a nem könyvtáros diplomával rendelkező könyvtáros szakemberek. Az eredmények alapján joggal feltételezhető, hogy a jelenleg könyvtáros felsőfokú tanulmányaik végén járó leendő szakemberek digitális készségei akár meg is haladhatják a már dolgozó, könyvtáros diplomával rendelkezőkét. A 2019-es hallgatói felmérés eredményei, amelyek ebben a tanulmányban kerülnek először ismertetésre, igazolják az előbbi hipotézisben megfogalmazott állítás helyességét.

Az információs műveltség elsajátíttatása a kezdetektől kiemelt feladata a felsőfokú könyvtárosképzésnek. Így volt ez már azokban az időkben is, amikor az informatika fogalma még ismeretlen volt, és csak futurisztikus elképzelésekben körvonalazódott a digitális világ sejtelmes képe. Amennyiben az információs műveltség fogalmát az Alexandriai Nyilatkozat klasszikus meghatározásával definiáljuk, mely szerint az magában foglalja:

- az információs igény felismeréséhez és az információ megtalálásához, értékeléséhez, felhasználásához és előállításához a kulturális és társadalmi kontextusban szükséges kompetenciákat,
- kulcsot ad olyan tartalmak hatékony eléréséhez, használatához és előállításához, amelyek támogatják a gazdasági fejlődést, az oktatást, az egészségügyi és szociális szolgáltatásokat és a modern társadalmak valamennyi további szegmensét,
- valamint a kurrens technológiákon túlmenően felöleli a tanulás, a kritikus gondolkodás és értelmezés képességét a szakmai határokon túl, és egyaránt kompetenssé teszi az egyéneket és a közösségeket,¹

azt mondhatjuk, hogy napjainkban már elképzelhetetlen az információs műveltség megszerzése magas szintű digitális készségek nélkül. Tulajdonképpen a digitális kompetencia fogalmát akár ekvivalensnek is tekinthetjük az információs műveltség fogalmával. Az Európai Parlament és az Európai Tanács 2006-os digitális kompetencia fogalma is egyértelműen az Alexandriai Nyilatkozatra épít. Megfogalmazásuk szerint a digitálisan kompetens személy tisztában van az információs technológia természetével, szerepével és lehetőségeivel az élet minden területén, képes számítógépes-és internetes alkalmazások használatára a munka és a szabadidő céljából egyaránt. Tisztában van a digitális világ veszélyeivel, az elérhető információ megfelelőségével és megbízhatóságával, a jogi és etikai elvekkel, valamint képes a digitális technológiát innovatív és kreatív célok szolgálatába állítani.²

*Bevezető gondolatok
a digitális kompetencia és a felsőfokú könyvtárosképzés összefüggéseiről*

A könyvtáros alap- és mesterképzések legújabb, 2016-ban életbelépő képzési és kimeneti követelményeiben jelentős hangsúlyt kap a hallgatók digitális kompetenciájának fejlesztése. Természetesen a korábbi követelményrendszer is kiemelt szerepet tulajdonított ennek a tudás-, készség- és attitűdhalmaznak. Az informatikus könyvtáros alapképzési szak jelenleg érvényes követelményrendszere a képzés célját a következőképpen határozza meg: „A képzés célja informatikus könyvtáros szakemberek képzése, akik könyvtárosi ismeretekre és korszerű informatikai tudásra tesznek szert, melynek birtokában képesek a különböző típusú könyvtárak, valamint a tájékoztatói, információ-feldolgozási és -közvetítési feladatokat végző szervezetek gyakorlati szaktudást igénylő munkaköreinek betöltésére. Képesek tudás-, információ- és kultúráközvetítő tevékenységre, segítség nyújtására a digitális írástudás, az információs műveltség elsajátításában, az egész életen át tartó tanulás folyamatában.”³

És természetesen a könyvtártudományi mesterképzési szak célkitűzéseinek is meghatározó, sőt az alapképzéshez viszonyítva még hangsúlyosabb eleme a digitálisan kompetens könyvtáros szakemberek képzése. A képzési és kimeneti követelmény szerint a cél olyan könyvtáros szakemberek képzése, akik a megszerzett könyvtár- és információtudományi és informatikai ismereteik birtokában az információs- és tudástársadalom valamennyi alapintézményében – a korszerű információs technológia teljes eszköztárát hasznosítva – képesek az információs tartalmak előállításával, szervezésével, feldolgozásával, tájékoztatásával, archiválásával kapcsolatos feladatok elvégzésére és az ezekhez kötődő szolgáltatások tervezésére és menedzselésére, a tudás, az információ és a kultúra közvetítésére. Képesek továbbá aktív szerepet vállalni a tudásdisszemináció és a kutatástámogatás területén.⁴

Mindkét képzési forma esetében fontos kitétel, hogy a leendő könyvtárosok azon túlmenően, hogy saját maguk digitálisan kompetenssé válnak, képesek másoknak is segítséget nyújtani és mentori szerepet betölteni.

Természetesen a könyvtáros szakok képzési és kimeneti követelményeiben megfogalmazott célkitűzések megvalósulását a mindennapi gyakorlat igazolja, vagy cáfolja meg. Ezért is van kiemelkedően nagy szerepe annak, ha a könyvtárosok körében végzett országos reprezentatív vizsgálat eredményei támasztják alá, hogy a felsőoktatás jól végzi a dolgát, legalábbis a digitális kompetencia fejlesztése területén mindenképpen. Az EFOP-3.3.3-VEKOP-16-2016-00001 „Múzeumi és könyvtári fejlesztések mindenkinek” pályázati konstrukció keretében megvalósuló *Az én könyvtáram* című kiemelt projekt részeként 2017 végén egy országos reprezentatív felmérésre került sor.⁵ A vizsgálat célja a közkönyvtárakban dolgozó könyvtárosok digitális kompetencia állapotának felmérése volt. A felmérés a DigComp keretrendszer első, 2013-ban megjelent verziójára épült, amely a digitális kompetenciának öt területét határozza meg, ezek az információ, a kommunikáció, a tartalom-előállítás, a biztonság és a problémamegoldás.⁶ A kompetenciaterületekhez tartozó huszonegy kompetencia kapcsán egyértelműen definiált az alap, a közép és a haladó jártassági szint. A DigComp digitális kompetencia értelmezése megegyezik az Európai Parlament és az Európai Tanács korábban ismertetett meghatározásával.

A közel kétezer könyvtáros közreműködésével megvalósult 2017-es vizsgálat egyik, a témánk szempontjából legmeglepőbb eredménye az volt, hogy a felsőfokú szakirányú könyvtáros végzettséggel rendelkező könyvtárosok a vizsgált huszonegy digitális kompetencia közül húszat nagyobb arányban birtokolnak haladó szinten, mint a nem könyvtáros diplomával rendelkező könyvtáros szakemberek. A felmérés eredményei arra is rámutattak, hogy a végzettség mellett az életkor is befolyással bír az egyes személyek digitális kompetenciájának szintjére. Az életkor elsősorban a technológia intenzívebb használatát feltételező kompetenciák esetében játszott fontos szerepet.⁷

Az eredmények alapján joggal feltételezhető, hogy a jelenleg könyvtáros felsőfokú tanulmányaik végén járó leendő szakemberek digitális készségei akár meg is haladhatják a már dolgozó, könyvtáros diplomával rendelkezőkét.

Az előbbi hipotézis helytállóságát hivatott eldönteni az a vizsgálat, amelyre 2019-ben került sor. A felmérésben a jelenleg könyvtárosképzést folytató öt magyarországi képzőhely végzés előtt álló hallgatói vettek részt, összesen 27 fő.

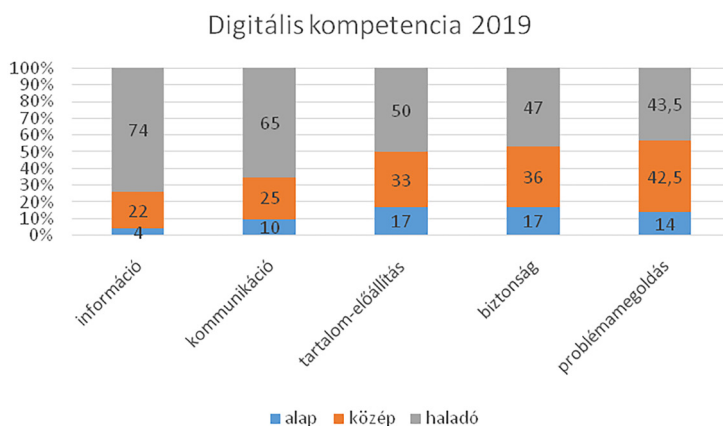
Végzés előtt álló könyvtáros hallgatók digitális kompetenciájának mérése

A hallgatók kérdőíves kikérdezése az eredmények összehasonlíthatósága érdekében ugyanazzal a kérdéssorral történt, mint a 2017 végén lezajlott országos mérés. A vizsgálat módszertani alapja a DigComp 1.0 verziója volt, amellyel öt kompetenciaterület huszonegy kompetenciájának aktuális jártassági szintjét sikerült megállapítani. A fel-

mérés önbevalláson alapult, de a DigComp többszöri használata már igazolta, hogy az önértékeléses módszer nem okoz jelentős torzulást az eredményekben.

Amennyiben a vizsgálat alapján egyetlen mondattal szeretnénk meghatározni a leendő könyvtárosok digitális jártasságát, akkor azt mondhatnánk, hogy 56%-uk haladó, 32%-uk közepes és 12%-uk pedig alapszintű digitális jártassággal rendelkezik. Természetesen ez még csak egy úgynevezett nagykép a jelenlegi helyzetről, de már ez is sok mindent elárul, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a 2017-es vizsgálatban a könyvtáros felsőfokú végzettséggel rendelkező szakemberek esetében mindössze 30% volt a haladó, 39% a közepes és 31% az alapszintű jártasság kiterjedtsége. A 2017-es felmérésben összesen 29 fő frissdiplomás könyvtáros vett részt. Ők azok, akik 20–29 évesek voltak a felmérés idején és diplomájukat 2015–2017 között szerezték. Az ő eredményeik ugyan lényegesen jobbak voltak a diplomás könyvtárosok átlagához mérten (42% haladó, 38% közepes és 20% alapszint), de még így is elmaradtak a 2019-ben végzés előtt álló hallgatókétól. A hallgatói eredmények értékelése során a továbbiakban is a 2017-es felmérésben résztvevő könyvtáros diplomával dolgozó szakemberek és a frissdiplomások (könyvtáros diploma) kompetencia eredményei jelentik majd a viszonyítási alapot.

Visszatérve a 2019-es felmérés eredményeinek ismertetéséhez, a DigComp öt vizsgált kompetenciaterületén a hallgatók az 1. ábrán látható jártassági szintekkel rendelkeznek.

1. ábra
Könyvtáros hallgatók digitális kompetenciái, 2019*

Az információ kezelése digitális környezetben a könyvtáros hallgatók háromnegyedének haladó szinten megy. A képzés jellegét tekintve ez kifejezetten pozitív eredmény, hiszen ez a kompetenciaterület foglalja magába az információs műveltség leg-

* A tanulmány minden ábráját a szerző készítette.

lényegibb elemeit. Második a sorban a kommunikáció kompetenciaterület, ahol még a hallgatók túlnyomó többsége gondolja úgy, hogy kifejezetten jó kompetenciákkal rendelkezik. A tartalom-előállítás és a biztonság kompetenciaterületeken mintegy a hallgatók fele érzi haladó szinten jártasnak magát. A számítógépes problémamegoldás kevéssel több hallgatónak megy haladó szinten, mint közepes szinten.

A végzés előtt álló hallgatók eredményeit összehasonlítva a 2017-es vizsgálat könyvtáros diplomával rendelkező könyvtárosainak eredményeivel, radikális különbségek figyelhetők meg. A hallgatók minden egyes kompetenciaterületen haladó szinten állnak a legnagyobb arányban, míg a gyakorló diplomás szakemberek esetében ez csak az információ és kommunikáció területén volt így, és ráadásul a haladók aránya körükben lényegesen kisebb, mindössze 52% és 40%. A hallgatóknak a gyengébb kompetenciaterületeken – tartalom-előállítás, biztonság, problémamegoldás – mindössze 14–17%-a rendelkezett alapszintű jártassággal, ugyanakkor a diplomás könyvtárosoknak 33–36%-a. Ezeken a kompetenciaterületeken közel azonos arányban vannak közepes jártassággal rendelkezők a hallgatók és a gyakorló könyvtárosok között is.

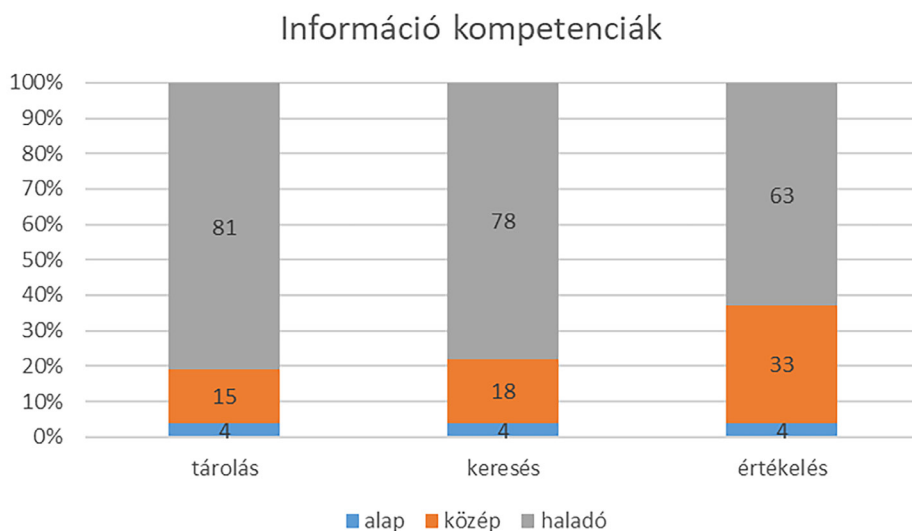
Az egyes kompetenciaterületekről lényegesen árnyaltabb képet kapunk a hozzájuk tartozó egyes kompetenciák mutatóinak tanulmányozása során.

Az információ kompetenciaterület

A DigComp szerint az információ kompetenciaterülethez a keresés, a tárolás és rendezés, valamint az értékelés kompetenciák tartoznak. A hallgatók körében végzett vizsgálat egyik meglepetése az volt, hogy a megtalált információ tárolása, rendezése, szervezése és újbóli visszakeresése bizonyult a legerősebb kompetenciájuknak, ahogyan az a 2. ábrán látható. A 2017-es vizsgálatban a tárolás volt a leggyengébb kompetencia a három információs közül mind a diplomások, mind pedig a frissdiplomások körében (46 és 52% haladó szint), a megtalált információ, információforrás értékelése pedig a legerősebb kompetencia (59 és 63%).

A hallgatók az információ értékelése kompetencia kapcsán érzik a legkevésbé magabiztosnak a jártasságukat. 63%-uk gondolta úgy, hogy kritikus az általa talált információval kapcsolatban, és képes ellenőrizni és felmérni annak érvényességét és hitelességét. De vegyük észre azt a lényeges különbséget, hogy az információ értékelésének 63%-os haladó szintű jártassági mutatója alapján az értékelés a hallgatók esetében a leggyengébb információs kompetenciának, és ugyanezzel az értékkel a frissdiplomások körében pedig a legerősebb információs kompetenciának bizonyult.

A hallgatók információkeresési jártassága (78% haladó szintű jártasság) jelentősen felülmúlja a már dolgozó diplomás könyvtárosokét, akik közül csak körülbelül minden második biztos abban, hogy képes a stratégiák széles skáláját használni az internetes információkeresés és böngészés során, tehát haladó szintű készségei vannak.

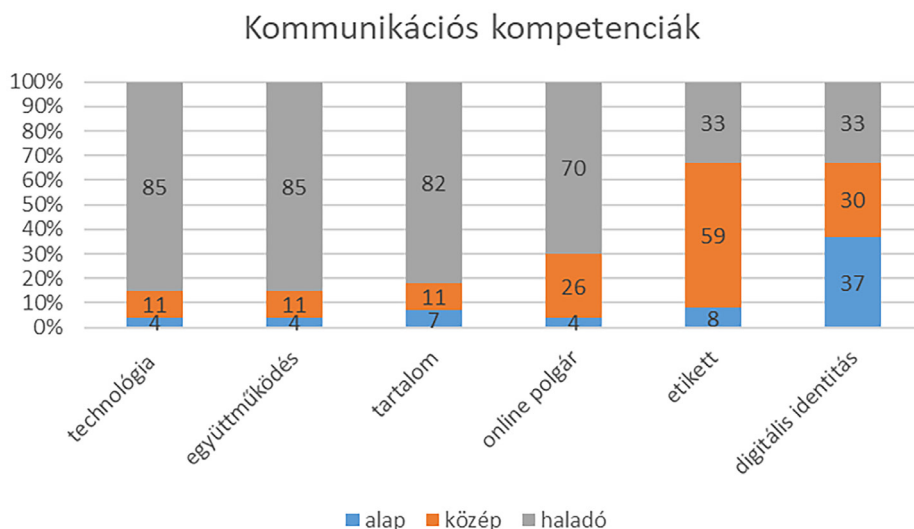
2. ábra
Információs kompetenciák, hallgatók, 2019

A vizsgálat eredményei arra engednek következtetni, hogy a jelenleg végzés előtt álló könyvtárszakos hallgatók digitális kompetenciái az információkezelés területén lényegesen jobbak, mint az aktív könyvtárosoké; és kompetenciafőlényük legmarkánsabban a legtöbb technikai jártasságot igénylő információtárolás és -szervezés területén mutatkozik meg.

Kommunikáció kompetenciaterület

A digitális kommunikáció területén a hallgatók legerősebb kompetenciáinak a technológiai eszközök és azok haladó funkcióinak kiterjedt használata, a különböző kollaborációra szolgáló alkalmazásokon keresztül történő együttműködés és a tartalom-megosztás bizonyultak. Ahogyan az a 3. ábrán látható, mindhárom kompetenciáról több mint 80%-uk úgy vélte, hogy haladó szinten birtokolja azt. A 2017-es vizsgálat szerint a frissdiplomásoknak is a kommunikációs eszközök használata volt a legerősebb kompetenciájuk, de mindössze 62%-os volt a haladó szint. A legmeglepőbb, hogy az együttműködés 2017-ben mind a diplomás könyvtárosok, mind a frissdiplomások körében rendkívül gyenge kommunikációs kompetencia volt, mindössze 28 és 45%-uk állt haladó szinten. 2019-ben a hallgatóknak már 85%-a volt képes haladó szintű együttműködésre a digitális technológia használatával.

A végzős hallgatók online polgárként is lényegesen aktívabbak a már dolgozó diplomás szakembereknél. Az előbbieknél 70, az utóbbiaknak 45%-a haladó jártasságú ezen a területen.

3. ábra

Kommunikációs kompetenciák, hallgatók, 2019

Az online etikett szabályaival haladó szinten a hallgatóknak csak 33%-a van tisztában, ők azok, akik a különböző digitális kommunikációs helyekhez és környezethez alkalmazkodva képesek alkalmazni az online etikett szabályait, és folyamatosan keresik annak a lehetőségét, hogy naprakészek maradjanak az online etikett legújabb kérdéseiben. A már dolgozó könyvtárosok közül néhány százalékkal többen állnak haladó szinten, de körükben lényegesen nagyobb, 20% a csak alapszintű kompetenciával rendelkezők aránya. A digitális identitás menedzselésének haladó szintje azt feltételezi, hogy birtokosa több személyazonossággal is rendelkezik. Ez sem a hallgatók, sem pedig a korábban vizsgált közkönyvtárosi körben nem jellemző, ezért a haladó jártasság kis aránya nem meglepő. (A diplomás könyvtárosok körében 23% volt.)

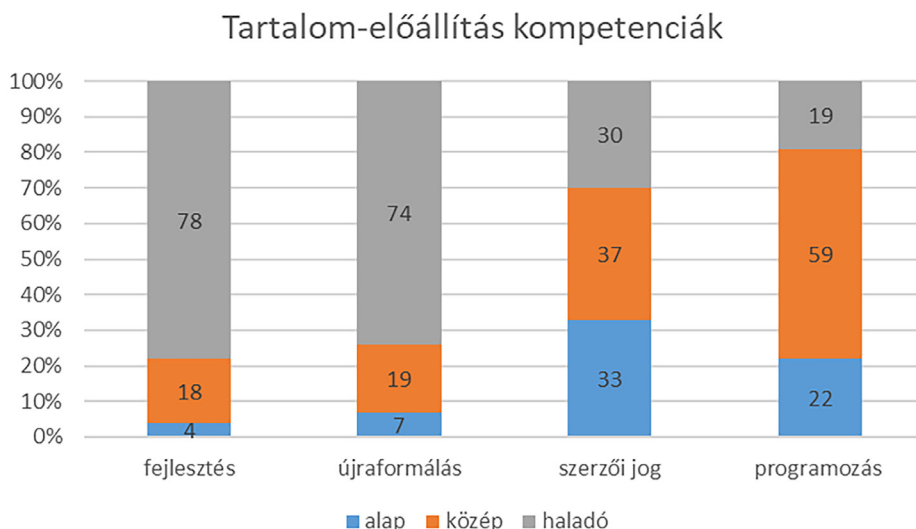
A kommunikáció kompetenciaterületen az egyik legörvendetesebb eredmény, hogy a könyvtáros hallgatók határozottan erős jártassággal rendelkeznek a korábbi vizsgálat során a könyvtárosok egyik leggyengébbnek bizonyult kompetenciája, a kollaboráció területén.

Tartalom-előállítás kompetenciaterület

A tartalom-előállítás kompetenciaterület négy kompetenciát foglal magába, ezek az új tartalom fejlesztése, a tartalom kreatív és innovatív újraformálásának képessége, a szerzői jog és a programozás. A haladó szintű tartalom-előállítási kompetenciával rendelkező személy képes rá, hogy különböző formátumban, platformon és környezetben digitális tartalmat állítson elő. Meglévő tartalmi elemek vegyítésével képes új

tartalmat létrehozni. Tudja, hogy milyen különféle licencek vonatkoznak az általa használt és előállított információkra, forrásokra. Bele tud nyúlni nyílt forráskódú programokba, és néhány programozási nyelven képes kódolni, programozni. Érti a programok mögött lévő rendszereket és funkciókat.

Ezek a készségek elengedhetetlenül fontosak napjainkban a könyvtárosok számára is, talán a több programozási nyelven történő programozás követelményével kapcsolatban lehetünk kissé megengedőbbek. A hallgatók tartalom-előállítási eredményeit a 4. ábra tartalmazza.

4. ábra
Tartalom-előállítás kompetenciák, hallgatók 2019

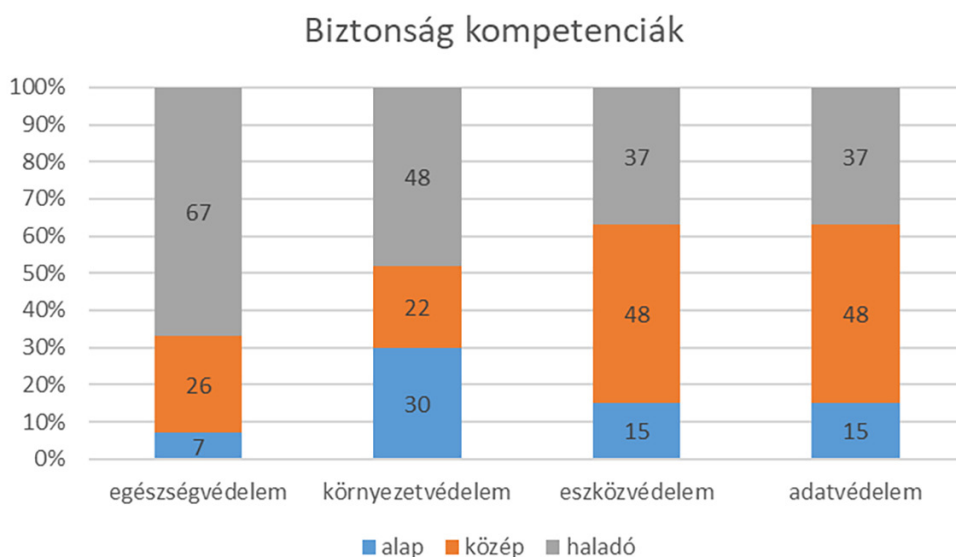
A végzés előtt álló hallgatók nagyon jó szinten képesek digitális tartalmat létrehozni és a már meglévőt újraformálni, ebben körülbelül háromnegyedük áll haladó szinten. A 2017-es vizsgálat könyvtáros diplomával rendelkező könyvtárosai közül 39–39% rendelkezett haladó jártassággal ezeken a területeken, és a frissdiplomások közül is csak 66 és 41%.

Könyvtárszakmai szempontból a kompetencterület egyik kiemelkedően fontos kompetenciájának, a szerzői jogi ismereteknek a haladó szintjével sajnálatosan kevesen, a végzős hallgatóknak alig harmada rendelkezik, és körülbelül ilyen arányban vannak az alapszinten állók is. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy ezek a viszonylag gyenge eredmények is messze túlszárnyalják a gyakorló felsőfokú könyvtáros végzettségű szakemberek eredményeit. Közülük mindössze minden negyediknek volt haladó szerzői jogi jártassága, és minden második csak alapvető ismeretekkel rendelkezett a 2017-es vizsgálat idején.

A programozás nem tartozik feltétlenül a leginkább könyvtárosi szakmaspecifikus kompetenciák sorába, de mégis fontos eleme napjaink digitális műveltségének. Éppen ezért öröndetes, hogy a hallgatói felmérés jelentős jártassági szint növekedést mutat ezen a területen is. A diplomás könyvtárosok több mint fele csak alapszinten áll programozásból, a frissdiplomások 2017-es eredményei pedig hasonlóak a 2019-es hallgatói eredményekhez.

Biztonság kompetenciaterület

A biztonság kompetenciaterület kompetenciáinak erőssorrendje azonos a végzés előtt álló hallgatók és az aktív könyvtáros diplomás szakemberek körében, azonban a hallgatói eredmények erőteljesebb jártasságot mutatnak. A részleteket az 5. ábra tartalmazza.

5. ábra

Biztonság kompetenciák, hallgatók, 2019

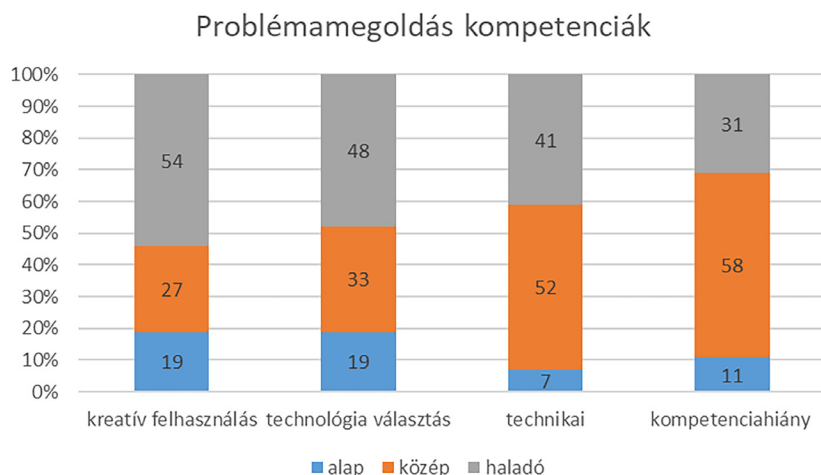
Az egészség-és környezettudatosság erős kompetenciái a könyvtárosoknak (60 és 37%-uk áll haladó szinten), de ennek ellenére ezekben a kérdésekben is jártasabbnak bizonyultak a hallgatók.

Az eszközvédelem a hallgatóknak sem erős területe, így az előnyük elsősorban abban mutatkozott meg, hogy közülük arányaiban sokkal kevesebben rendelkeznek csak alapszintű jártassággal. (A diplomás könyvtárosok esetében ez 42%.)

Az adatvédelem egyértelműen hallgatói fölényt mutat a viszonylag gyenge eredmények ellenére is. Közülük csak körülbelül fele annyian állnak alapszinten, ugyanakkor két és félszer többen haladó szinten, mint a könyvtárosok közül.

Problémamegoldás kompetenciaterület

A technológia kreatív és innovatív felhasználása másokkal proaktívan együttműködve kifejezetten gyenge problémamegoldó kompetenciája volt 2017-ben a könyvtáros diplomával dolgozó szakembereknek. Mindössze 18%-uk ítélte haladónak saját jártasságát, és a frissdiplomások esetében is csak 28% volt ez az érték. Az alapszinten állók tábora hatalmas volt, 51% a diplomás könyvtárosok és 31% a frissdiplomások körében. Ők már ugyan képesek a technológiát kreatív módon használni, de ezen a kompetenciaszinten még nyoma sincs az innovatív tartalmak előállításának, proaktív módon együttműködve másokkal. Ezekhez az eredményekhez mérten a 2019-es hallgatói vizsgálat nagyon pozitív változást jelez, ahogyan az a 6. ábrán látható.

6. ábra

Problémamegoldás kompetenciák, hallgatók 2019

A könyvtárosok körében igazoltan leggyengébb problémamegoldási kompetencia a technológia kreatív felhasználása másokkal proaktívan együttműködve, de a jelenleg végzés előtt álló könyvtárszakos hallgatóknak ez már nem okoz különösebben nagy gondot. Csak minden ötödik hallgató érzi alapszintűnek ezt a jártasságát. Nem lehet véletlen, hogy a kreatív felhasználással szoros összefüggésben álló kollaborációra való képesség is meglepően erős volt a hallgatók körében (85%-uk volt képes haladó szintű együttműködésre), ahogyan arról már a korábbiakban szó esett.

A hallgatók kiemelkedően jó jártassággal rendelkeznek az adott feladathoz leginkább illeszkedő technológia kiválasztásában is. Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy 20%-uk alapszintűnek érzi a jártasságát, és ez így volt 2017-ben a frissdiplomások esetében is. Nagyon fontos, hogy minél többen mozduljanak el az alapszintről, és legyenek képesek tájékozottan dönteni arról, hogy milyen eszközt, alkalmazást,

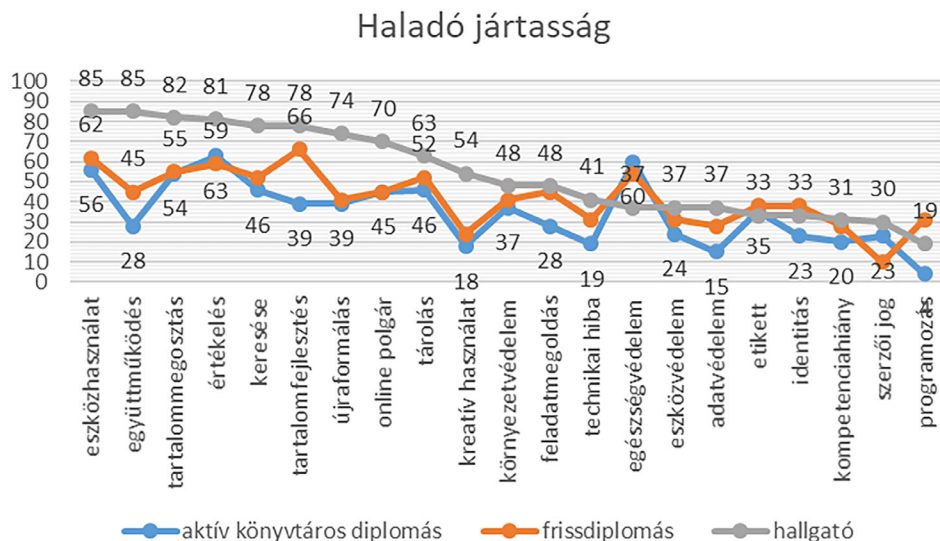
szoftvert vagy szolgáltatást használjanak a számukra ismeretlen, nem szokványos feladat megoldásához, és arról is, hogy melyik eszköz szolgálja legjobban a céljaik elérését.

A saját digitális kompetenciahiányukat is többen kezelik haladó szinten a hallgatók közül, mint a diplomás könyvtárosok közül. Az utóbbiaknak 20%-a állt haladó szinten, míg a hallgatóknak 31%-a gondolja úgy, hogy gyakran frissíti saját digitális kompetenciáit.

Összegzés

A jelenleg végzés előtt álló könyvtárszakos hallgatók körében végzett digitális kompetenciavizsgálatban összesen 27 fő vett részt, ahogyan ez már a bevezetőben is szerepelt. A képzés jelenlegi helyzetének ismerői számára egyértelmű, hogy a minta nagysága a számításba jöhető alapsokasághoz mérten megfelelő, és a reprezentativitás követelményének is eleget tesz a következők szerint: 16 fő alapképzésben, 8 fő mesterképzésben és 3 fő osztatlan tanárképzésben tanuló hallgató vett részt a felmérésben. A 27 főből 20 úgy nyilatkozott, hogy informatikai ismereteit többek között felsőfokú tanulmányai során szerezte, 3 fő kizárólagosan csak akkor.

Ezeket az információkat szokatlan módon azért az összegzés részben, nem pedig a bevezetésben osztottam meg az olvasóval, hogy hangsúlyosabbak legyenek a tanulmány záró gondolatai. A 7. ábra a 2017-es felmérésben részt vevő könyvtáros felsőfokú végzettségűek, továbbá az akkor frissdiplomás könyvtárosok, és a 2019-es hallgatói felmérés közreműködőinek haladó jártassági szintjeit mutatja az egyes kompetenciák szerint.

7. ábra

Hallgatók, frissdiplomások és aktív könyvtáros diplomával rendelkezők haladó jártassági szintjei

A haladó jártasság megszerzése számos DigComp kompetencia esetében alapvető elvárás lehet valamennyi könyvtáros felsőfokú végzettséggel rendelkező szakemberrel szemben. Nem tartom tisztemnek annak eldöntését, hogy melyek a könyvtárosság szempontjából kiemelt prioritású kompetenciák, de megítélésem szerint valamennyi kapcsán törekedni kell a haladó szint elérésére a felsőfokú tanulmányok során.

Ahogy azt a korábbiakban írtam, a könyvtáros felsőfokú szakirányú végzettséggel rendelkező könyvtárosok egy kivételével (a digitális identitás menedzselése) valamennyi digitális kompetencia kapcsán jobb mutatókkal rendelkeznek, mint az egyéb diplomával rendelkező könyvtáros társaik.⁸ A hallgatók körében végzett vizsgálat pedig igazolta a bevezetésben feltett hipotézist, miszerint a jelenleg könyvtáros felsőfokú tanulmányaik végén járó leendő szakemberek digitális készségei akár meg is haladhatják a már dolgozó, könyvtáros diplomával rendelkezőkét. A végzés előtt álló könyvtáros hallgatók haladó szintű jártassága a huszonegyből mindössze négy kompetencia esetében marad el kis mértékben a már dolgozó szakemberektől. Ezek az egészségvédelem, az etikett, a digitális identitás menedzselése és a programozás. Az utóbbiban a frissdiplomások vallották jobbnak magukat. Tizenhét digitális kompetencia kapcsán bizonyultak jobbnak a hallgatói eredmények, és ezek közül nyolctíz esetében határozottan nagyok a különbségek a már gyakorló könyvtárosok eredményeihez viszonyítva. Ezek között olyan kiemelten fontos kompetenciákat találunk, mint a digitális környezetben végzett együttműködés, a tartalommegosztás, a technológia kreatív célokra történő használata, a meglévő tartalom újraformálása, az információ keresése, tárolása és értékelése.

A felmérések egyértelműen igazolták azoknak a törekvéseknek az eredményességét, amelyeket a felsőfokú könyvtárasképzésért felelősséget érző szakemberek a lehető legszélesebb szakmai kör bevonásával tettek és tesznek a képzés folyamatos tartalmi megújításáért.

Irodalom és jegyzetek

1. Beacons of the Information Society: The Alexandria Proclamation on Information Literacy and Lifelong Learning. Forrás: <https://www.ifla.org/publications/beacons-of-the-information-society-the-alexandria-proclamation-on-information-literacy>. [2019. május 21.]
2. ESZENYINÉ BORBÉLY Mária: A magyar könyvtárosok digitális kompetenciamérésének lehetséges fogalmi kerete és indikátorai. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 63. évf. 6–7. sz. 2016. 236–243. p. Forrás: <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/76/10435> [2019. május 21.]
3. 18/2016. (VIII. 5.) EMMI rendelet a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről, valamint a tanári felkészítés közös követelményeiről és az egyes tanárszakok képzési és kimeneti követelményeiről szóló 8/2013. (I. 30.) EMMI rendelet módosításáról. Forrás: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1600018.EMM×hift=20160813&txtreferer=00000001.txt>. [2019. május 21.]

4. Uo.
5. ESZENYINÉ BORBÉLY Mária: A végzettség és a könyvtárosok digitális kompetencia-szintje közötti összefüggések összehasonlító elemzése. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 65. évf. 5. sz. 2018. 287–306. p. Forrás: <http://tmt.omikk.bme.hu/tmt/article/view/3463/10342> [2019. május 23.]
6. FERRARI, Anusca: DIGCOMP. A framework for developing and understanding digital competence in Europe. Luxemburg, Publications Office of the European Union, 2013. Forrás: <https://dx.doi.org/10.2788/52966> [2019. május 21.]
7. ESZENYINÉ BORBÉLY Mária: i. m. 2018.
8. Uo.

Eszenyiné Borbély Mária 1994 és 2005 között a Nyíregyházi Főiskola, majd 2007-től a Debreceni Egyetem Informatikai Karának oktatója. 2006 és 2007 között a Hajdú-Bihar Megyei Könyvtár igazgatója. Oktatója és témavezetője a Debreceni Egyetem Informatikai Tudományok Doktori Iskolájának. Harmadik ciklusban tagja a Magyar Könyvtárosok Egyesülete elnökségének.

ORCID: 0000-0002-1161-1419

LEGÁLIS VAGY ILLEGÁLIS? JOGTUDATOSSÁG A KÖNYVTÁROS HALLGATÓK KÖRÉBEN

SENKEI-KIS ZOLTÁN

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

Az informatikai eszközök gyors fejlődése, a megnövekedett információ mennyisége sok problémát okoz a szerzői jogok tekintetében. Az egyik fajsúlyos kérdés a tartalmak elérésének, a tartalommegosztásnak legális vagy illegális módja. A kutatás célja annak ismételt feltérképezése, hogy a jövő könyvtáros szakemberei milyen ismeretekkel és hozzáállással rendelkeznek az interneten elérhető tartalmak tekintetében. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem informatikus könyvtáros hallgatóit kérdőív segítségével vizsgáltam meg 2013 után 2018-ban újra, arra keresve a választ, hogy öt év elteltével változott-e a jogtudatosság a felnövekvő generációk körében. A kérdőíveket SPSS statisztikai programmal elemeztem. A főbb tartalmi körök a következők voltak: internetezési szokások, tartalommegosztási szokások, az illegális tevékenységek morális megítélése, legális (fizetős) tartalmakhoz való viszonyulás.

Bevezetés

A dokumentumok, tartalmak interneten való letöltése és megosztása nem új probléma. Az internet fejlődése elvezetett a web 2.0 megjelenéséhez, aminél a tartalom már a felhasználók közvetlenebb interakcióján alapul. A változás lényege, hogy míg korábban a tartalmakat nagyobb weboldalak biztosították, addig a web 2.0 esetében már maguk a felhasználók váltak tartalomszolgáltatókká, így szakítva a passzív fogyasztó mintaképével, a weboldalak pedig csak a keretrendszert (keresőmotor, kommunikációs felület) biztosítják. A web 2.0 megjelenése magával hozta a P2P (peer-to-peer) hálózatokat. Maga a kifejezés a végfelhasználók egymás közötti, közvetlen kommunikációját jelenti.¹ A technológiai innovációk egyre könnyebbé teszik hatalmas mennyiségű adat másolását, megosztását, fel- és letöltését. Az elmúlt több mint egy évtized bizonyította, hogy a fájlcsere, mint jelenség nem elhanyagolható társadalmi méreteket öltött, ami a gazdaságot is érinti.² A jogi szabályozás, bár egyre szigorúbbá válik, nem képes meggátolni a digitális környezetben történő illegális tevékenységeket, melyek megítélése régóta vitákat generál a jogvédők, a jogtulajdonosok és a felhasználók között. A fájlmegosztás a digitális tartalmak megosztását jelenti nyilvános vagy zárt közösségekben. Segítségével a jogosultak letölthetik vagy használhatják a fájlokat.³ A fájlmegosztás a hálózaton kívül is hasonlóan működik, a tartalom átadása egy adatközzvetítő segítségével történik egyik felhasználtól a másikig. Ezek

a rendszerek nem használnak központi szervereket a megosztandó vagy tárolandó adatok továbbítására. A hálózaton lévő felhasználók kapcsolódnak egymáshoz közvetlenül.⁴ A fájlmegosztás nagyon népszerűvé vált a felsőoktatásban is, hiszen sok diák nem engedheti meg magának a legális, de fizetős tartalmakat, legyen szó tananyagról, zenéről, filmekről stb. Az egyetemeken sokáig kívül estek a szabályozáson. Az Amerikai Egyesült Államok és több európai ország is nagy erőfeszítéseket tett a fájlmegosztási kultúra javítására az egyetemeken, de az eredmények elég vegyesek.⁵ A fájlmegosztás elterjedése nem mindenhol mutat exponenciális növekedést: az Egyesült Államokban például ez a megosztási forma fokozatosan visszaszorulóban van, azonban hazánkban és a legtöbb európai országban még mindig a legnépszerűbb. *Mezei Péter* ezt a társadalmi és gazdasági különbségekkel, továbbá a jogszerű forrásból történő elérés lehetőségének nagyobb arányával magyarázza.⁶ Fontos megközelítési szempont a probléma társadalmi beágyazottsága. A fájlcsere az idő előrehaladtával morálisan egyre inkább elfogadott magatartássá vált, ennél fogva egyre nehezebb tudatosítani az állampolgároknál, hogy ez a tevékenység jogilag nem elfogadott.⁷ Magyarországon kevés kutatás foglalkozik az egyetemi hallgatók tartalom-megosztással kapcsolatos attitűdjével és hozzáállásával, ezért tartottam fontosnak a 2013-as adatfelvétel⁸ megismétlését 2018-ban. Kíváncsi voltam, hogy az eltelt öt év milyen változásokat hozott a digitális kultúra használatában egy olyan képzésben, melynek elengedhetetlen része az elektronikus tartalmak használata és szolgáltatása.

A kutatás célja és módszere

Kutatási célom a könyvtáros hallgatók tartalommegosztáshoz fűződő vélekedéseinek feltérképezése volt. Azért kiemelten fontos esetükben ez a kérdés, mert leendő szakmájuk megkívánja a más képzésekben résztvevő diáktársaiknál nagyobb jogtudatosságot.

Kíváncsi voltam morális megítélésükre, használati szokásaikra, illetve arra, hogy mutatkozik-e különbség a nemek között a vizsgált kérdésekben.

A 2013-as kutatásban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézetének 76 (54 nő és 22 férfi), míg a 2018-asban 81 (56 nő és 25 férfi) informatikus könyvtáros hallgatója vett részt. A második vizsgálatnál a mesterképzésben (MA) részt vevő hallgatók alacsony száma miatt nem vizsgáltam őket külön az alapképzésben (BA) tanuló hallgatóktól. A kutatás kérdőív felvételével történt, mely 25 fő kérdésből állt. A főbb tartalmi körök a következők voltak: internetezési szokások, tartalommegosztási szokások, az illegális tevékenységek morális megítélése, legális (fizetős) tartalmakhoz való viszonyulás. A kérdéseket SPSS statisztikai elemző programmal dolgoztam fel. Az adatfelvételek a 2013/14-es tanév őszi félévében és a 2018/19-es tanév őszi félévében történtek.

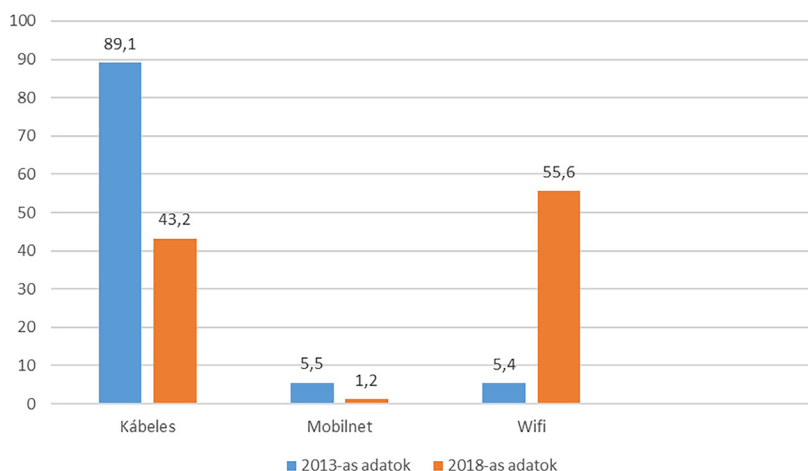
Hipotéziseim a következők voltak:

- H1: a folyamatos technikai fejlődés következtében változnak az internetezés-hez használt eszközök;
- H2: a hallgatók nem ítélik meg negatívan a tartalom-megosztást, akár legális, akár illegális;
- H3: a 2013-as adatfelvételhez képest a jelenlegi hallgatók többet és rendszerebben használják a fájlmegosztókat;
- H4: a férfiak gyakrabban és többet használják a tartalom-megosztó oldalakat, mint a nők.

Internetezési szokások

Az első tartalmi kör a hallgatók internetezési szokásaira vonatkozó kérdéseket tartalmazza.

A „Milyen internetet használ?” kérdésnél arra voltam kíváncsi, hogy melyik internetelési formát használják a leggyakrabban. A kérdőíven egy választ lehetett megjelölni. A kapott eredményekből (1. ábra) kiderül, hogy míg 2013-ban a válaszadók több mint 89%-a elsősorban a kábeles internetet használta, addig ez az arány 2018-ban már csak 43,2% volt. Ezzel szemben a wifi-használata a 2013-as 5,4%-ról öt év alatt 55,6%-ra nőtt. Mindkét adatfelvételkor kevesen jelölték meg a mobilnet-használatot. A válaszok eltérését khi-négyzet próbával ellenőriztem, és az eredmény szerint a kábeles és a wifi-használatnál a különbségek $p=0,000$ szinten szignifikánsan különböznek.

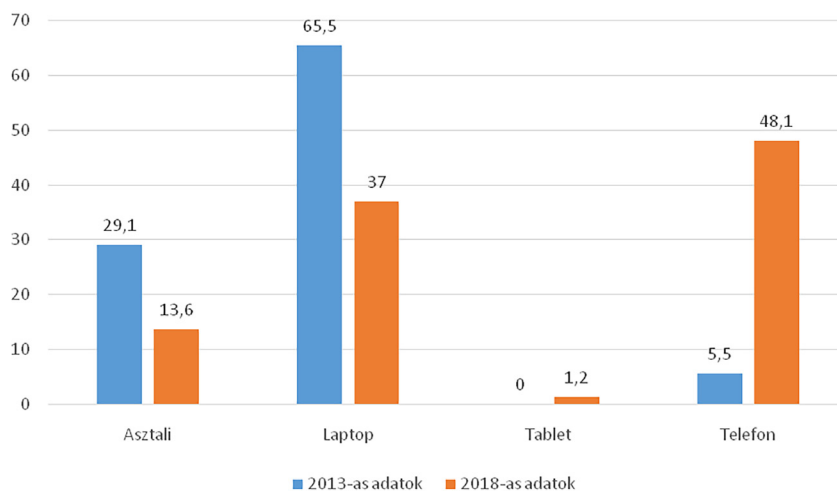

1. ábra

A „Milyen internetet használ?” kérdésre adott válaszok százalékban*

* A tanulmány minden ábráját a szerző készítette.

A „Mivel internetezik a leggyakrabban?” kérdésre a korábbi adatfelvételkor 29,1% az asztali gépet (PC), 65,5% a laptopot jelölte meg, és csak 5,5% a mobiltelefont. Ezzel szemben az újabb kutatásban a válaszadók körében a PC 13,6%, a laptop 37%, a mobiltelefon pedig 48,1% által a leggyakrabban használt eszköz. A tablet elsődleges használata mindkét vizsgálatban elhanyagolható (2. ábra). Szignifikáns eltérés a telefon használatában mutatkozik, mely napjainkra a legnépszerűbb eszközzé vált. A válaszok eltérését khi-négyzet próbával ellenőriztem, és az eredmény szerint a különbségek $p = 0,000$ szinten szignifikánsan különböznek.

2. ábra

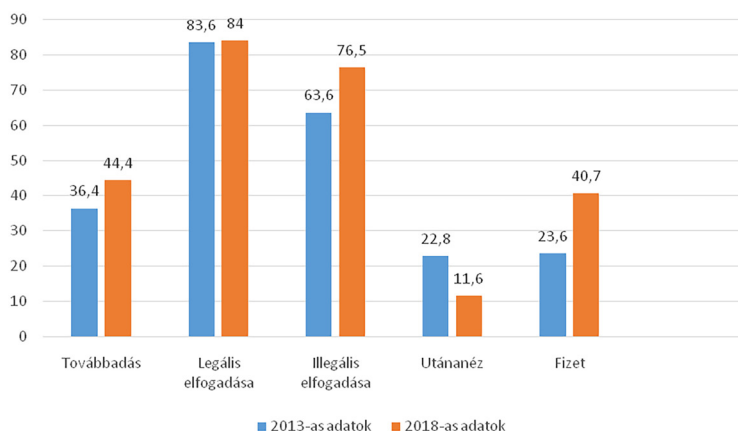
A „Mivel internetezik a leggyakrabban?” kérdésre adott válaszok százalékában

Tartalom-megosztási szokások

A második tartalmi kör a hallgatók tartalom-megosztási szokásaira vonatkozó kérdéseket tartalmazza.

Először arra kérdeztem rá, hogy mit szoktak tenni a legálisan elérhető tartalmakkal (3. ábra). Az eredmények alapján elmondható, hogy a válaszadók nagyobb arányban fogadnak el legálisan letöltött anyagot, mint adnak tovább. Ebben a két kérdésben nem volt számottevő különbség a két adatfelvétel eredményei között. Nagyobb mértékű eltérés az illegálisan letöltött anyagok elfogadásában, a legalitás ellenőrzésében és az internetes tartalmak fizetésében mutatkozik. A különbségeket khi-négyzet próbával ellenőriztem, és az eredmények alapján a 2018-as adatfelvétel válaszadói közül tendenciaszerűen többen fogadnak el nem legálisan letöltött anyagot és kevesebben ellenőrzik, hogy legálisan letöltött-e egy adott anyag ($p = 0,055$, illetve $p = 0,057$), valamint szignifikánsan többen fizetnek internetes tartalmakért ($p = 0,029$).

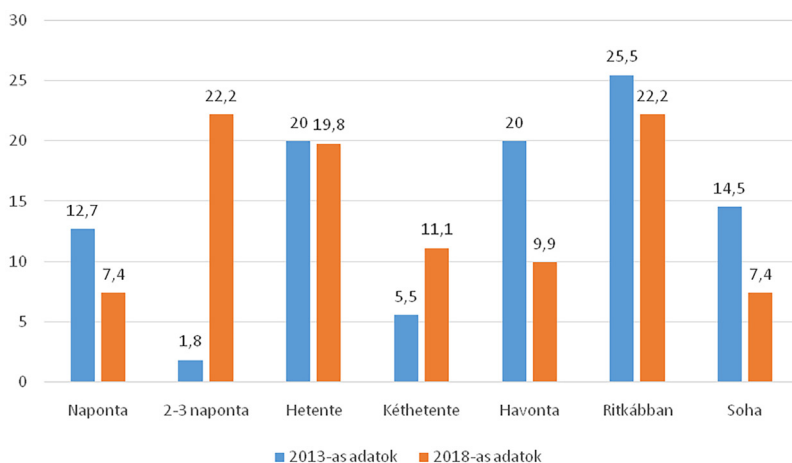
LEGÁLIS VAGY ILLEGÁLIS? JOGTUDATOSSÁG A KÖNYVTÁROS HALLGATÓK KÖRÉBEN

3. ábra

A fájlcsereelési szokásokra vonatkozó válaszok százalékban megadva

A „Milyen gyakran használja a fájlmegosztókat?” kérdésre adott válaszokból (4. ábra) az derült ki, hogy az újabb adatfelvételben résztvevők szignifikánsabban többet használnák a tartalom-megosztó oldalakat. A válaszok eltérését khi-négyzet próbával ellenőriztem, és az eredmény szerint a különbségek $p = 0,004$ szinten szignifikánsan mutatják az új kitöltők gyakoribb fájlmegosztását.

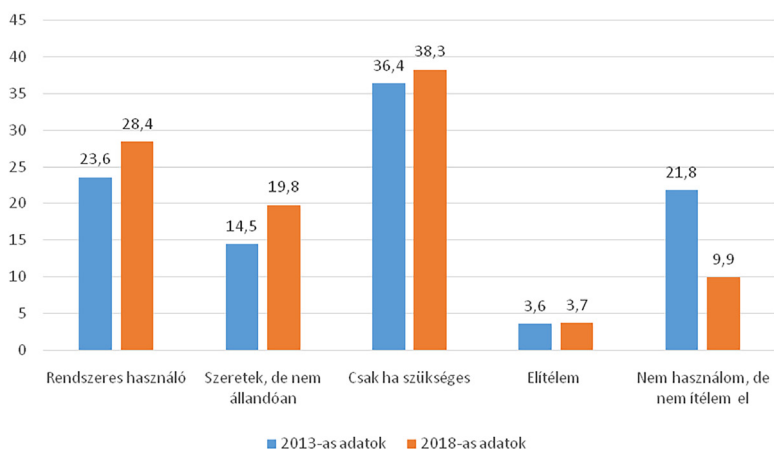

4. ábra

A „Milyen gyakran használja a fájlmegosztókat?” kérdésre adott válaszok százalékban

A „Melyik állítás illik leginkább önre?” kérdés az illegális tartalmak letöltésére vonatkozik. A válaszok megerősítik az előző kérdésnél kapott eredményeket (5. ábra), azaz a 2018-as felmérésben résztvevők több illegális tartalmat töltenek le, és kevésbé

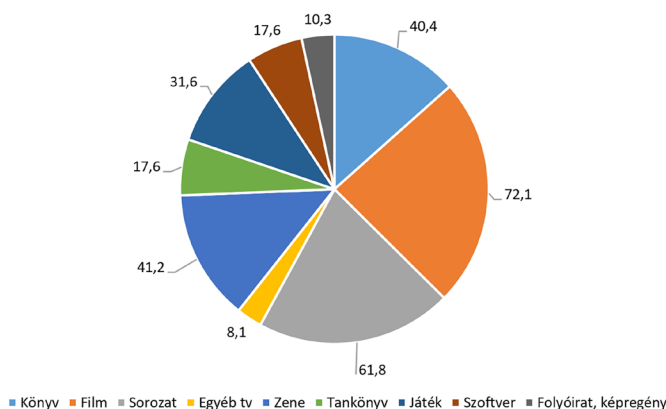
ítélik el ezt a cselekedetet. Érdekes a fájlmegosztást csak szükség esetén használók legmagasabb aránya mindkét kutatásban (36,4% és 38,3%). Ez is utalhat a sok diákra jellemző – a bevezetőben már említett – anyagi megfontolásokra.

5. ábra

A „Melyik állítás illik leginkább önre?” kérdésre adott válaszok százalékban

A „Mit szokott leggyakrabban letölteni?” kérdésre több választ is megjelölhettek a hallgatók. A legnépszerűbb műfajok (6. ábra) a filmek (72,1%), a sorozatok (61,8%), zene (41,2%) és a könyvek (40,4%) voltak. Az ábra a két adatfelvétel eredményeit összesítve tartalmazza, mivel nem volt releváns különbség a legnépszerűbb műfajok tekintetében. Figyelemre méltó az internetes játékok letöltésének magas aránya (31,6%), ami a filmek és sorozatok mellett szintén nem az olvasást teszi a legnépszerűbb hobbivá.

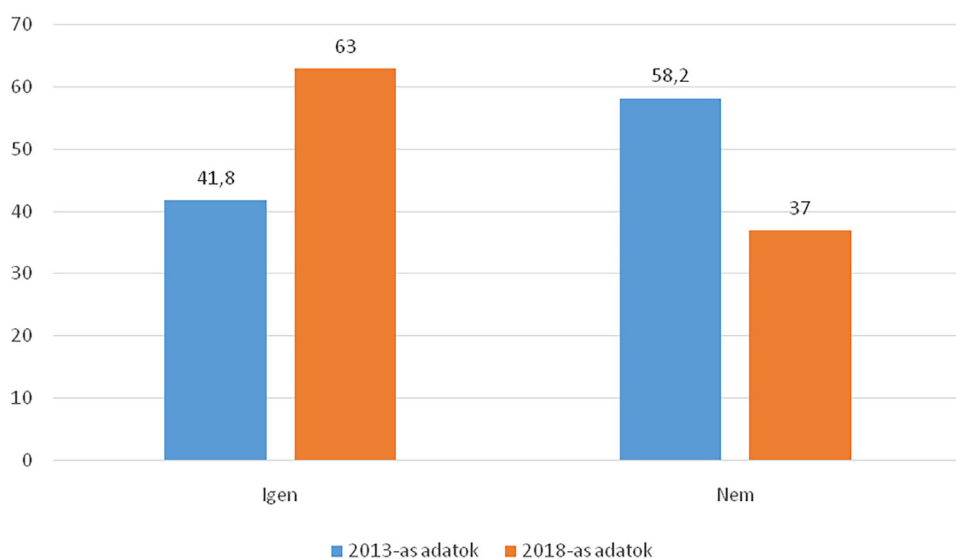
6. ábra

A „Mit szokott leggyakrabban letölteni?” kérdésre adott válaszok százalékban

Illegális tevékenységek morális megítélése

A harmadik tartalmi kör a hallgatóknak az illegális tartalommegosztásról és egyéb, morálisan elítélendő cselekedetokről alkotott véleményét vizsgálja.

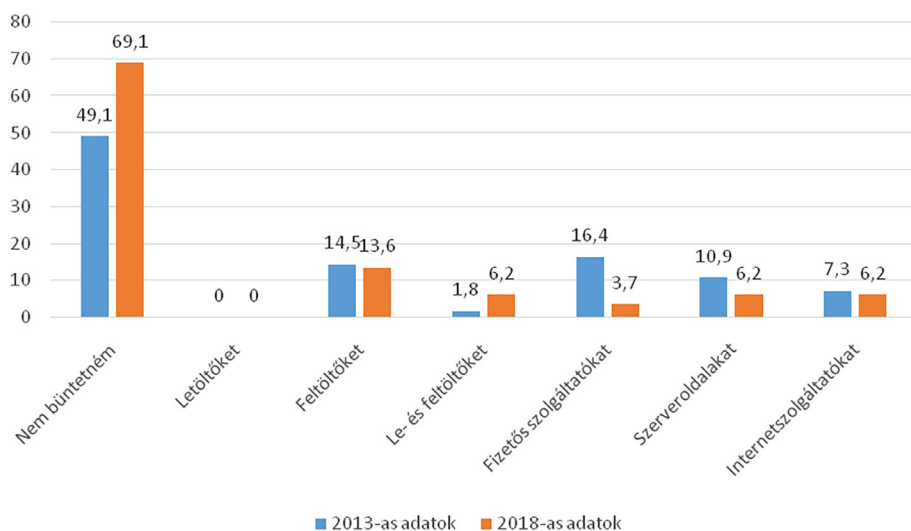
Az „Ön szerint törvénytelen a fájlmegosztók használata?” kérdésre (7. ábra) az újabb adatfelvétel válaszadói jóval nagyobb arányban írták az igen választ (63%), mint a korábbi kutatásban (41,8%). Ez arra enged következtetni, hogy az évek múlásával egyre inkább tisztában vannak a hallgatók a cselekedeteik jogi vonatkozásaival. Ez persze nem jelenti azt, hogy nem tesznek törvénytelen dolgokat. A khi-négyzet próba ($p=0,022$) szignifikáns különbséget mutat abban, hogy a 2018-as kitöltők sokkal inkább tudatában vannak a fájlmegosztás törvényteleniségével.

7. ábra

Az „Ön szerint törvénytelen a fájlmegosztók használata?” kérdésre adott válaszok százalékban

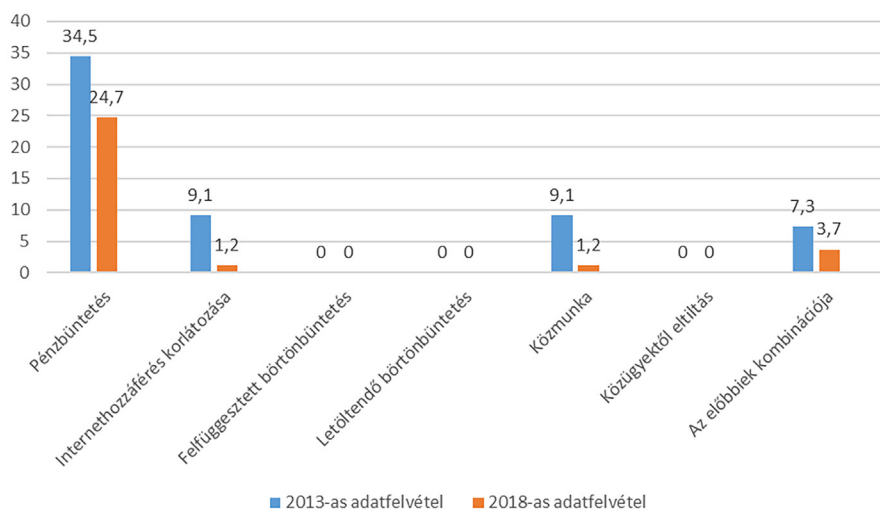
A következő két kérdés a nem legális fájlletöltés két aspektusára vonatkozott: a válaszadó kiket büntetne és mivel. Míg a 2013-as adatfelvételkor a kitöltők 49,1%-a válaszolta azt, hogy nem büntetné az illegális fájlcsere, addig a 2018-as adatfelvételkor ez az arány 69,1%. Ez a különbség szignifikáns (8. ábra) a khi-négyzet próba alapján ($p = 0,003$). Amennyiben mégis büntetnének valakit, abban hasonló mértékben oszlanak meg a vélemények, hogy kit.

8. ábra

A „Kiket büntetne illegális fájlcsereért?” kérdésre adott válaszok százalékban

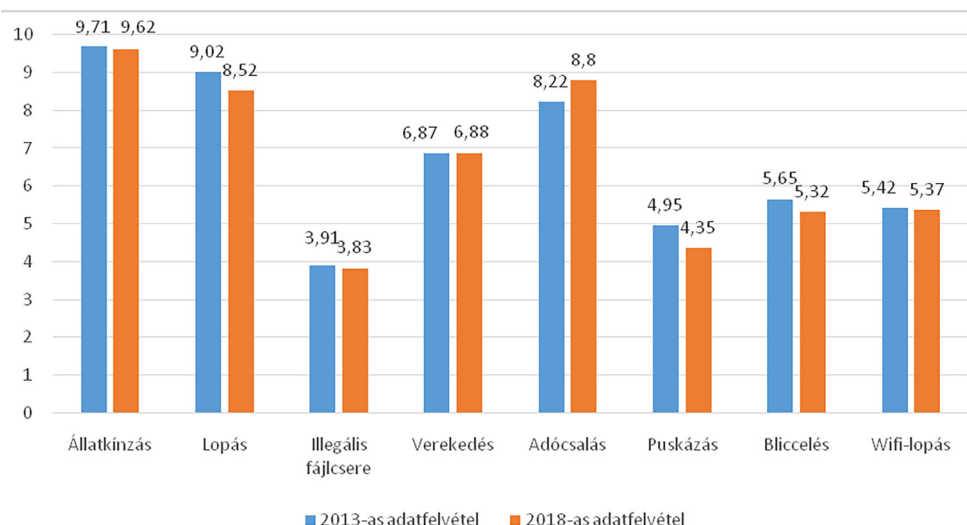
A „Mivel büntetné az illegális fájlcsere végzőket?” kérdésre csak azok válaszoltak, akik az előző kérdésnél valakit mindenképpen megbüntetnének. Ezek közül mindkét mérésnél a pénzbüntetés a legnépszerűbb forma (9. ábra). A kevés válaszadó miatt ezt az eredményt nem lehet statisztikailag egyértelműen elemezhetőnek, értékelhetőnek tekinteni.

9. ábra

A nem legális fájlcsere büntetési módjaira adott válaszok százalékban

A „Mennyire tartja elítélendőnek, morálisan megkérdőjelezhetőnek az alábbi cselekedeteket?” kérdésnél egytől tízig tartó skálán kellett bejelölni a válaszokat. A feltüntetett cselekedetek zöménél mindkét kutatáskor hasonló átlagok születtek (10. ábra). Leginkább az állatkínzást (9,71 és 9,62), a lopást (9,02 és 8,52) és az adócsalást (8,22 és 8,8) ítélték el a hallgatók, míg legkevésbé pont a kutatás alapját adó illegális fájlcsere (3,91 és 3,83). A két adatfelvételkor kapott átlagok két esetben mutattak szignifikáns eltérést a független mintás t-próba szerint: a lopást ($p=0,008$) enyhébben, míg az adócsalást ($p=0,016$) szigorúbban ítélték meg a 2018-as vizsgálat válaszadói. Érdekes a puskázás, a tömegközlekedési eszközön való bliccelés és az illegális wifi-használat hasonló mértékű megítélése.

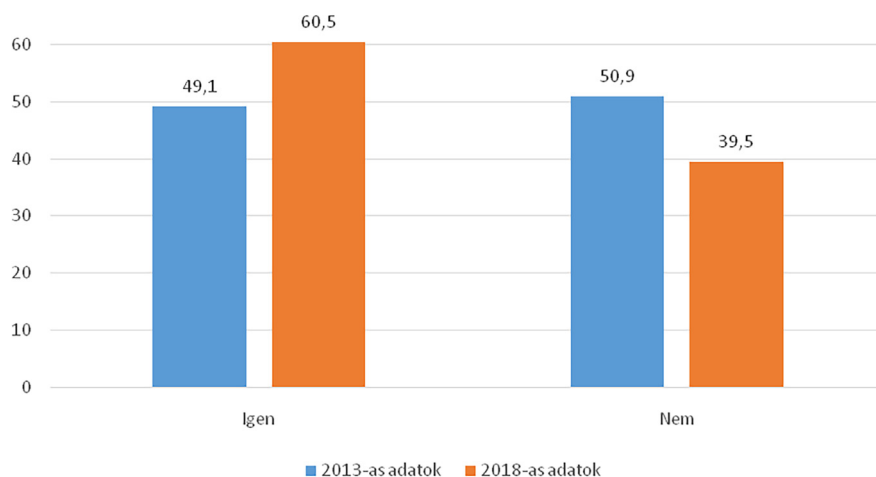

10. ábra
Morálisan megkérdőjelezhető cselekedetek megítélésének átlagai

Legális, de fizetős dokumentumokhoz, tartalmakhoz való viszonyulás

A negyedik fő tartalmi körben arra kerestem a választ, hogy van-e igény a legális, akár fizetős dokumentumokra, tartalmakra.

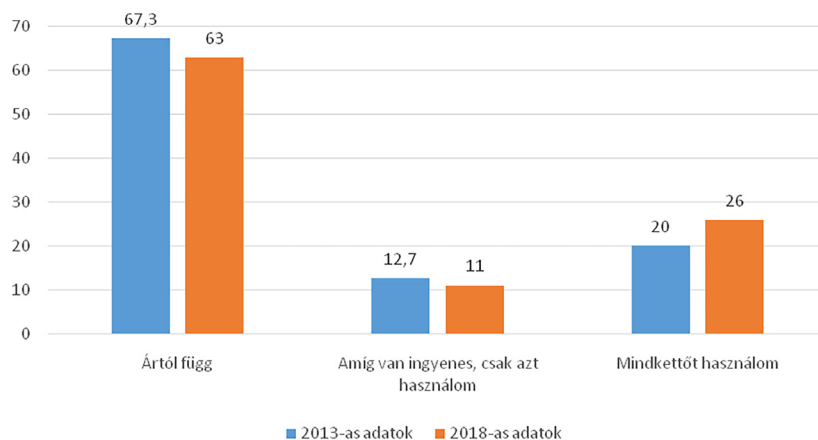
A „Megvenné-e az eredeti dokumentumot, miután illegálisan letöltötte?” kérdésre tendenciaszerűen többen válaszoltak igennel az új adatfelvételkor (60,5%), mint 2013-ban (49,1%). Ez azt mutatja, hogy miután meggyőződnek arról, hogy valami megéri az árát, beváltja a hozzá fűzött reményeket, sokkal inkább hajlandóbbak fizetni is érte. Sőt, sokszor szeretnék is birtokolni.

11. ábra

A „Megvenné-e az eredeti dokumentumot, miután illegálisan letöltötte?” kérdésre adott válaszok százalékában

Annál a kérdésnél, hogy „Ha lenne olyan megoldás, amivel kedvezményes áron és legálisan juthatna hozzá a különböző dokumentumokhoz, igénybe venné?” mindkét kutatásban érzékenységiükre tették bizonyosságot a hallgatók (67,3% és 63%), azaz az ártól tennék függővé a választást, míg egyre kevesebben ragaszkodnak a „csak” ingyen elérhető dokumentumokhoz (12. ábra).

12. ábra

Ha lenne olyan megoldás, amivel kedvezményes áron és legálisan juthatna hozzá a különböző dokumentumokhoz, igénybe venné?

Nemek közötti különbségek

Kerestem a választ arra a kérdésre is, van-e különbség a nők és a férfiak fájlmegosztási szokásai, és az erről alkotott vélekedései között.

Szignifikáns különbséget találtam abban, hogy a férfiak inkább hajlandóak utánanézni egy-egy dokumentum legalitásának (31%), mint a nők (10,6%). Megfordítva, a nők szignifikánsan ($p=0,006$) kevésbé hajlandóak foglalkozni ezzel a problémával. A kutatásból az is kiderült, hogy $p=0,047$ szignifikanciával hajlamosabbak a férfiak (45,2%) fizetni az internetes tartalmakért, mint a hölgyek (28,7%). A fájlmegosztók használatában is szignifikáns a különbség, azaz a férfiak ($p=0,002$) jóval aktívabb és állandóbb használói a tartalom-megosztó oldalaknak. Letöltött adatmennyiség tekintetében is nagy a különbség a két nem között: a nők lényegesen kevesebbet ($p=0,006$) töltenek le. Egyensúly mutatkozik viszont a morális vélekedések tekintetében, azaz a nők és a férfiak szinte teljesen ugyanúgy ítélik meg a különböző vétségeket, elítélendő cselekedeteket. Összességében a férfiak sokkal tudatosabbak a tartalom-megosztás tekintetében.

Összegzés

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézet informatikus könyvtáros hallgatóinak az illegális tartalom-megosztáshoz fűződő vélekedéseit vizsgáltam a 2013-as első, és a 2018-as második kutatásban egyaránt, ami lehetőséget adott arra, hogy az esetlegesen bekövetkező változásokra, tendenciákra is fény derüljön. Hipotéziseim részben vagy egészében bizonyítást nyertek. Első hipotézisem az volt, hogy az informatika térnyerésének és a folyamatos fejlődésnek köszönhetően változnak az internetezéshez használt eszközök. Két eredmény is alátámasztja ezt a feltevésemet, hiszen a két vizsgálat közötti öt évben nemcsak a kábeles internet helyét vette át a wifi használata, hanem az asztali gépek dominanciáját is fokozatosan megdöntötte a laptop és az okostelefon. Második hipotézisemben azt vetítettem előre, hogy a hallgatók nem ítélik meg negatívan a tartalom-megosztást, akár legális, akár illegális. A kutatásokból kiderült, hogy az informatikus könyvtáros hallgatók nagy többsége fogad el másoktól letöltött anyagokat, akár legálisak, akár nem. Szükség esetén használják a tartalom-megosztó oldalakat még akkor is, ha – egyébként – tisztában vannak annak törvénytelen voltával, és nem büntetnék a fájlmegosztást. Ide tartozik a morálisan megkérdőjelezhető cselekedetek megítélésének kérdése is. Ebben a két kutatás megerősíti egymást, hiszen ugyanazokat a vétségeket ítélik meg legsúlyosabban és legenyhébben öt év távlatában is. Mindkét esetben az illegális fájlcsere a legkevésbé elítélendő cselekedet. Harmadik hipotézisem az volt, hogy a 2013-as adatfelvételhez képest a jelenlegi hallgatók többet és rendszeresebben használják a fájlmegosztókat. A 2018-as adatfelvételben részt vevő hallgatók jóval gyakrabban használják a tartalom-megosztó oldalakat, és sokkal több közöttük a rendszeres használó. Negye-

dik hipotézisemben azt állítottam, hogy a férfiak gyakrabban és többet használják a tartalom-megosztókat. Kiderült, hogy a férfiak valóban jóval aktívabb és állandóbb használói a tartalom-megosztó oldalaknak. Nagyobb mennyiségben töltenek le adatokat, de ugyanakkor sokkal tudatosabbak is, ami megnyilvánul a dokumentumok legalitásának ellenőrzésében és a megfelelő tartalmakért való fizetési hajlandóságban is. Nincs viszont különbség a nemek között a morálisan megkérdőjelezhető cselekedetek megítélésében.

Kitekintés

A kutatás megmutatta, hogy nagyon fontos az informatikus könyvtáros hallgatók jogi ismereteinek folyamatos fejlesztése, hiszen ebben az állandóan változó digitális világban nehéz mindig a legális utat választani, illetve megtalálni az arany közép-utat a törvényes és a törvénytelen között. A jövő könyvtáros szakembereinek illik tisztában lenni az információ közvetítésére vonatkozó szabályokkal, és törekedni kell azok betartására, betartatására. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézetének oktatóiként feladatunk, hogy ehhez a tudáshoz hozzájuttassuk hallgatóinkat a jogi ismereteket nyújtó kurzusok keretein belül. A kutatás folytatásaként érdekes lenne megvizsgálni az oktatás hozzáadott értékét a hallgatói jogtudatosságához.

Irodalom és jegyzetek

1. KÖHIDI Ákos: Fájlcseré és felelősség. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2016. 206 p.
2. Uo.
3. ROUSE, M.: Definition - filesharing. 2005. Forrás: <http://searchciomidmarket.techtarget.com/definition/filesharing> [2019. július 14.]
4. FULTON, M.: A history of BitTorrent peer-selection systems and their difficulties. 2. vol 1. no. 2012. 1. p. Forrás: <http://vgocmf.com/storage/434> [2019. július 14.]
5. LAROSE, R. [et al.]: Sharing or Piracy? An exploration of downloading behavior. = Journal of Computer-Mediated Communication, 11. vol. 1. no. 2015. 1–21. p. Forrás: <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2006.tb00301.x> [2019. július 1.]
6. MEZEI Péter: A fájlcseré dilemma. A perek lassúak, az internet gyors. Budapest, HVG–Orac, 2012.
7. OECD: Piracy of digital content. Forrás: <http://www.ifap.ru/library/book443.pdf> [2019. július 10.]
8. SENKEI-KIS, Zoltán – KOLTÓI, Lilla: Is it legal or illegal to use torrents? Views of Library science students about filesharing. In: Ádámné Major, Andrea [et al.] (szerk.): Proceedings of TEAM 2014. 6th International Scientific and Expert Conference of the International TEAM Society. Kecskemét, Magyarország. Kecskeméti Főiskola Gépipari és Automatizálási Műszaki Főiskolai Kar, 2014. 198–201. p.

LEGÁLIS VAGY ILLEGÁLIS? JOGTUDATOSSÁG A KÖNYVTÁROS HALLGATÓK KÖRÉBEN

Senkei-Kis Zoltán az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének adjunktusa, az informatikus könyvtáros hallgatói szakmai gyakorlatok felelőse, az ELTE BTK Esélyegyenlőségi Bizottságának elnöke. Kutatási területe: irodalomterápia, hallgatói kompetenciák, szerzői jog.

ORCID: 0000-0002-6546-7379

DIGITÁLIS KÖNYVTÁRAK VS. SZEMÉLYES ADATOK VÉDELME – A TÁJÉKOZÓDÁSHOZ, ILLETVE AZ ELFELEDTETÉSHEZ VALÓ JOG ÉRVÉNYESÍTÉSE ONLINE KÖRNYEZETBEN

TÓSZEGI ZSUZSANNA

TARTALMI ÖSSZEFOGLALÓ

A mindenütt jelenvaló, nyílt internet rövid idő alatt gyökeresen megváltoztatta a korábban kialakult kommunikációs viszonyokat, amelyek egyik fontos ismérve a kontrollált, zömmel egyoldalú információközlés volt. Az utóbbi évtizedekben a hagyományos kommunikációt mind jobban háttérbe szorítja a médiafogyasztók aktív szereplővé, tartalom-előállítóvá válása. Ez utóbbi jelenségből következik, hogy az információk nagy hányada immár nem hivatásos közlőktől származik, a professzionális „kapuőrök” előzetes szűrése nélkül lát napvilágot. Különösen figyelemre méltó, hogy az egyéni, „én”-közlések iránt milyen hatalmas érdeklődés mutatkozik meg. A világhálót – és főleg a közösségi oldalakat – folyamatos figyelem kíséri, amely percek alatt eredményezhet akár sokmillió nézettségi számokat.

Mint a legtöbb jelenségnek, ennek is van pozitív és negatív hozadéka: az egyik oldalról új lehetőségeket kínál a szólásszabadságra, a tájékozódásra, az információ- és véleménycserére. A véleménynyilvánítási jog gyakorlására szolgáló környezet gyökeres megváltozása azonban egyre nagyobb teret enged a magánéletbe, különösen pedig az *online magánszférába* való beavatkozásra, mely utóbbi helyzetet súlyosbítja, hogy az internetre egyszer kikerült adatok, információk „örökéletűek” – legalábbis addig, amíg utódaink nem tanulnak meg *Léthének*, a feledés istennőjének áldozni. Az interneten ma csak *Mnémoszünének* hódolunk: az *ars memoriae*-t ismerjük és gyakoroljuk, de a felejtés művészetét, az *ars oblivionis*-t még nem sikerült elsajátítanunk.

*Aki uralja a múltat, az uralja a jövőt is;
Aki uralja a jelent, az uralja a múltat is.*
George Orwell¹

Az információs önrendelkezési jog kialakulása

Sok más jogintézményhez hasonlóan a személyiségi jogok kialakulása és azok védelme a római jogra vezethető vissza.

Történetileg először a magánszféra – a testi önrendelkezés, a személyiségvédelem, az egyéni autonómia, a döntési szabadság, a személyes adatok stb. – védelme alakult ki. *Samuel Warren* és *Louis Brandeis* nevéhez kötődik a magánélet-védelem alkotmányosan védendő jogként való megfogalmazása – ők publikálták 1890-ben azt

a tudományos közleményt, amely megalapozta a magánélethez való jog XX. századi felívelését.² Klasszikus értelemben a háborítatlan magán- és családi élet, a becsület és a jó hírnév, illetve a személyes identitás oltalma, továbbá a fizikai és lelki integritás biztosítása, a magánélet tényeinek feltárástól és megfigyeléstől való mentessége, valamint a levelezés és a szóbeli közlések védelme értendő a magánszféra védelmébe.³

A XIX. század végére kialakult a magánszférához és a személyes adatok védelméhez való jog, amely – kibővülve az információkhoz való hozzájutás szabadságjoggal – a XX. század végére az emberi méltóságot és függetlenséget az állami hatalommal, illetve a szervezeti túlerővel, valamint az új technológiából adódó veszélyekkel szemben védő általános szabadságjoggá vált.⁴

Az ezredév végén egységes rendszerré váló adatvédelem és információszabadság alkotja az információs önrendelkezési jogot, amely a sajtó- és vélemény szabadságból származó információszabadsággal együtt a kommunikációs alapjogok közé tartozik.

Az adatvédelem az európai jogfejlődésben az emberi méltóságból eredő személyiségi jogokhoz tartozik, és főként magánszemélyek egymás közötti kapcsolataira értelmezhető. Az Egyesült Államokban viszont a magánszféra oltalmát – beleértve a magánélet, a személyi autonómia és a személyes adatok védelmét – alkotmányos szabadságjogként értelmezik, amelynek sokkal inkább az állami-kormányzati beavatkozásokkal szemben, mintsem magánszemélyek viszonylatában kell érvényesülnie.⁵

Egyik határozatában az Alkotmánybíróság szintén hivatkozik az angolszász országok és a kontinens közötti különbségre: amíg az USA-ban a személyes adatok – köztük a képmás – védelmét „a privacy, a »békén hagyás joga«, az alkotmányosan védett magánszféra körébe tartozónak tekintik, amelynek három lényeges aspektusa a titkosság, az anonimitás és a magányhoz való jog; Európában az önrendelkezési jogból, az emberi méltóságból vezetik le, és különös személyiségi jognak tartják.”⁶

A globális internet korában azonban az egyéni információs önrendelkezési jog és a tájékozódás szabadságához fűződő jog kérdéskörét, illetve a köztük feszülő ellentmondást nem lehet az Európai Unión belül értelmezni – különösen, ha az egyik legújabban deklarált jogra, az elfeledtetéshez való jogra gondolunk.

A kérdés megítélésében komoly vita zajlik az USA és az EU között, amelynek egyik fontos eleme, hogy az Egyesült Államokban nemcsak a társadalomnak a tájékozódáshoz való joga, de a vállalkozás szabadsága szempontjából is aggályosnak tartják az elfeledtetéshez való jog érvényesítését.⁷

Az elfeledtetéshez való jog iránti igény megjelenése az európai jogrendben

A tárolt személyes adatok törlésére vonatkozó lehetőség már az 1995-ben kiadott első uniós adatvédelmi irányelvben megfogalmazódott. Az adatokhoz való hozzáférésről szóló 12. cikk b) pontja alapján az adatalany joga van az adatkezelőtől kérni az adatainak a helyesbítését, törlését vagy blokkolását, amelyek feldolgozása – különösen az adatok hiányos vagy pontatlan jellege miatt – nem felel meg az irányelv rendelkezéseinek.⁸

A World Wide Web születése után nem sokkal hatályba lépett adatvédelmi irányelv az azóta eltelt bő két évtized alatt jócskán túllépett az idő: az első időszakban még alig ismert online kommunikáció világméretű rendszerre vált, rendszeres használóinak a száma több milliárdra tehető.

Az internetezők hozzászoktak ahhoz, hogy embertársaikról könnyen és gyorsan vissza tudják keresni az online közzétett adatokat, és ez számos konfliktushelyzet oka lett. Azon személyek, akikről kedvezőtlen információk találhatók a világhálón, az online környezetben is szeretnének élni információs önrendelkezési jogukkal: megfogalmazódott az igény, hogy a magánszemélyeknek legyen módjuk törölni egyes adataikat az internetről. A fent említett uniós adatvédelmi irányelv azonban nem adott megoldást erre a problémára: még ha az érintett kérésére a tartalmat feltöltő szolgáltató törölte is a kifogásolt személyes adatot, a keresőmotoroknak köszönhetően az online közlemény visszakereshető maradt.

Nem állíthatjuk, hogy a természetes személyekről összegyűjtött adatok kezelése, az érintettek információs önrendelkezési jogának a gyakorlása, illetve a társadalom tájékozódáshoz való jogának érvényesülése között ne lenne erős érdekkülönbség.⁹ E kérdésnek könyvtárnyi irodalma van, amelynek két pillére az *Európai Unió Bíróságának* (EUB) ítélete az ún. *Google Spain* ügyben, amely meghatározza az uniós tagállamok adatvédelmi hatóságainak gyakorlatát, illetve az *EU Általános Adatvédelmi Rendelete* (GDPR), amelynek személyi hatálya az érintettek meglehetősen széles körére vonatkozik.

Az online tartalomszolgáltatás és a keresőmotorok hatása az információs önrendelkezési jogra

Az interneten online hozzáférhető dokumentumok mennyisége két oldalról gyarapodik: egyrészt az eleve számítógépi környezetben létrehozott (born digital) állományokkal, másrészt a korábban analóg formátumban létrejött dokumentumok digitalizálásával és közzétételével. A keresőszolgáltatóknak köszönhetően az előbbi csoportba tartozó dokumentumok szinte mindegyike, az utóbbiak túlnyomó többsége szövegesen könnyen visszakereshetővé válik.¹⁰

A ma már sok milliárd ember rendelkezésére álló technológia révén bárki élhet a szólásszabadság jogával az egyetemesen hozzáférhető interneten. Ez az eshetőség viszont, társulva a keresőmotorok hatékony működésével, óhatatlanul hatást gyakorol az emberek magánéletére – adott esetben súlyosan megsértve az érintettek információs önrendelkezési jogát.

Az Európai Bíróság ítélete a Google Spain ügyben

2009-ben egy spanyol állampolgár panasszal fordult a spanyol adatvédelmi hatósághoz, mert az egyik napilap nem teljesítette arra irányuló kérését, hogy a róla tíz évvel korábban megjelent, rá nézve hátrányos, és azóta irrelevánssá vált adatokat törölje az online hozzáférhető közleményből. Az érintett azt is kérvényezte a hatóságtól, hogy

kötelezze a Google-t: a nevére való keresés során az idejétmúlt újságcikket ne tegye többé elérhetővé. Az adatvédelmi hatóság helyt adott a kérésnek, de a Google nem fogadta el a döntést, hanem bírósághoz fordult. Mivelhogy az esetre mindaddig semmilyen ítélkezési gyakorlat nem volt, a spanyol bíróság előzetes döntéshozatalt kért az Európai Unió Bíróságától.

Az EUB kétéves tárgyalássorozat után, 2014 májusában hozta meg ítéletét, amelynek az egyik legfontosabb döntése: az érintett kérelmére – adott feltételek megléte esetén – a keresőmotor-működtetők kötelesek eltávolítani a keresési eredmények közül az érintett által megjelölt keresőszavakra adott találatokat. A Bíróság rámutatott, hogy az interneten a keresőmotorok használatával sokkal könnyebb az érintettre vonatkozó személyes adatokat összegyűjteni, mint a print média szétszórtan őrzött példányaiból, ezért adott esetben az adatok kereshetővé tétele azok közzétételéhez képest is nagyobb sérelmet okozhat az érintettnek. Az EUB egyértelművé tette, hogy a weboldal tartalomgazdája és a keresőmotor üzemeltetője egyaránt felelős a személyes adat-kezelésért. Az ítéletben szerepelt első ízben az *elfeledtetéshez való jog* (*right to be forgotten*) fogalma, amelynek önálló kötelezettjeként a Bíróság a keresőmotor üzemeltetőjét azonosította.¹¹

Az EUB döntése alapján – alapvető jogaira tekintettel – az érintett kérheti, hogy a kérdéses információt többé ne tegyék találati lista segítségével hozzáférhetővé a nagy nyilvánosság számára. Ez esetben az érintett nevére folytatott keresés nyomán megjelenő találati listából a keresőmotor működtetője köteles törölni a személyes adatokat tartalmazó weboldalakra mutató linkeket, függetlenül attól, hogy az adatokat a harmadik fél jogszerűen tette-e közzé, de attól is, hogy a honlap szerkesztője törölte-e az azokat a weboldalról.¹²

Volt-e jogalapja a Bíróságnak az amerikai székhelyű Google-t az uniós jog hatálya, illetve saját joghatósága alá vonni? A rövid válasz: igen, de ehhez nem volt elegendő, hogy a Google Spain nevű leányvállalat Spanyolországban legyen bejegyezve, és így az adatvédelmi irányelv területi hatálya alá tartozzon. „Ahhoz, hogy a Google Inc.-t is a joghatósága alá vonja a Bíróság, újabb jogi konstrukcióra volt szükség: ez lett a Google Inc. és Google Spain tevékenységei közti *elválaszthatatlan egység*.”¹³ Terjedelmi okokból nincs lehetőség részletesen kifejteni ezt a kérdést – itt csak annyit említünk meg, hogy a keresőmotorok tekintetében az EU-s jogszabályok unióra érvényes területi hatálya miatt a Google továbbra is azt a gyakorlatot folytatja, hogy a „.com” végződésű oldalait nem tekinti az uniós jog hatálya alá tartozónak, és ezt a kérdést a GDPR sem pontosította. (Ez a téma a NAIH-nak a Google Inc. jogsértő gyakorlata tárgyában készített jelentése kapcsán egy későbbi fejezetben még fölmerül.)

A Google-ítélet egyik legfontosabb döntése alapján a keresőmotorok működtetői adatkezelőnek minősülnek, mivel a személyes adatokat tartalmazó közlemények gyűjtésével, tárolásával, hozzáférhetővé tételével stb. adatkezelést folytatnak, ezért az általuk végzett indexálás az adatvédelmi jogszabályok tárgyi hatálya alá tartozik.¹⁴

Az EU emberi jogi iránymutatásai az online és offline véleménynyilvánítás szabadságáról
Az Európai Unió Tanácsának egyik fontos elvi deklarációja és az EUB Google-ítélete egy nap különbséggel látott napvilágot. A Tanács 2014. május 12-én adta ki a címben jelzett iránymutatását, amely leszögezi: a véleményalkotás és a véleménynyilvánítás szabadsága minden ember alapvető joga, amely

- nélkülözhetetlen az egyén méltósága és kiteljesedése szempontjából;
- a demokrácia, a jogállamiság, a béke, a stabilitás, a fenntartható fejlődés és a közügyekben való részvétel alapjául szolgál;
- megalapozza egy sor más emberi jog érvényesülését és gyakorlását, ideértve a gyülekezés és az egyesülés szabadságát, a gondolatszabadságot, a vallás és a meggyőződés szabadságát, az oktatáshoz való jogot, a kulturális életben való részvétel jogát, a választójogot, valamint a közügyekben való részvételhez kötődő minden egyéb politikai jogot;
- hiányában nem működhet a szabad, sokszínű és független média, amely az átláthatóság és az elszámoltathatóság biztosítása révén a demokratikus társadalom egyik sarokköve;
- nélkül nem létezhet tájékozott, aktív, elkötelezett polgárság;
- magában foglalja az információ keresésének és megismerésének szabadságát is.

Összefoglalva: e jogok nélkül nincs demokrácia.

Az információs és kommunikációs technológia új utakat nyitott az információk tömegéhez való eljuttatásában, nagy hatással volt a polgárok döntéshozatali folyamatokban való részvételére és közreműködésére, de ez a fejlődés új kihívásokat is hozott. A Tanács leszögezi: *az offline létező emberi jogokat online is védeni kell*, különös tekintettel a véleményalkotás és a véleménynyilvánítás szabadságára, illetve a magánélet tiszteltetéséhez tartozó, a személyes adatok védelmét is magában foglaló jogra. Minden egyén számára biztosítani kell azt a jogot, hogy megtudhassa, személyes adatainak birtokában van-e valaki, azokat tárolják-e valahol, és ha igen, mely adatokat és milyen célból.¹⁵

Elvi nyilatkozatok az elfeledtetéshez való jog érvényesítésével kapcsolatban

Miután az EUB deklarálta a magánszemélyek elfeledtetéshez való jogát az online környezetben, nemcsak az adatvédelmi hatóságok, de számos szakmai szervezet is kifejtette a kérdéssel kapcsolatos álláspontját.

Az IFLA állásfoglalása az elfeledtetéshez való jogról

A Könyvtáros Egyesületek és Szervezetek Nemzetközi Szövetsége (IFLA) 2016 februárjában, még a GDPR hatályba lépése előtt tette közzé az elfeledtetéshez való jogról szóló állásfoglalását. A dokumentum alapvetésként az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilat-

kozatának 19. pontját idézi: „Minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást és hogy határookra való tekintet nélkül kutathasson, átvihessen és terjeszthessen híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon.”¹⁶ Az IFLA nyomatékosan kiemeli, hogy a könyvtárak legfőbb feladata az információk őrzése és az azokhoz való hozzáférés biztosítása – ez a kötelezettség viszont az interneten közzétett információkra ugyanúgy vonatkozik, mint a nyomtatásban megjelent dokumentumokra.

Az állásfoglalás hangsúlyozza, hogy a nyilvános interneten közzétett információk mindegyike értékkel bír, és nem volna helyes ezek egy részét a keresési lehetőségek közül önkényesen kiiktatni. Bár az elfeledtetéshez való jog nem jelenti feltétlenül a vitatott személyes adat megsemmisítését, a hozzáférés lehetetlenné tétele azonban gyakorlatilag ugyanolyan következményekkel járhat, mint az információ törlése.¹⁷

Az Archives and Records Association (UK and Ireland) az adatvédelem és a közérdekű archiválás kérdéseiről

Az Egyesült Királyságban és Írországbán működő szakmai szervezet, az ARA a GDPR kapcsán vette górcső alá a személyesadat-védelem és a közérdekű archiválás kérdéskörét. A legfontosabb megállapítás: az archiválási tevékenység mindig és mindenkor a közérdeket szolgálta és szolgálja. Elképzelni sem lehet olyan levéltárat, archívumot – legyen az állami vagy magántulajdonban –, amely ne volna közérdekű célú. Az archiválás a civilizált, demokratikus társadalom egyik alapköve, emellett gazdasági érdekeket is szolgál, megakadályozza az esendő, szelektív emberi memóriától való függést, hozzásegíti az embereket a múlt eseményeinek megismeréséhez.

A levéltárak és más archívumok gyűjteményeinek megőrzése közérdek, ezért óvni kell őket az önkényes bánásmódtól, az esetleges megsemmisüléstől. A múlt pártatlan megismeréséhez elengedhetetlen az archivált dokumentumok teljes integritásának megőrzése, amelybe a személyes adatok is beleértendők: ezek önkényes eltávolítása, törlése visszavonhatatlan károkat okozna, nemcsak történelmi és társadalmi, de gazdasági szempontból is. E felfoghatatlan veszteséget okozó helyzet elkerülése érdekében a szakemberek sürgetik a gyűjtemények védelmét szolgáló, a jogszerű eljárásokat rögzítő szabályzat, útmutató kidolgozását.¹⁸

A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság álláspontja a Google adatkezelői szerepéről

A NAIH több alkalommal foglalkozott a Google Inc. kereséstartóztatási gyakorlatával. 2015. július 28-án részletes tájékoztatót adott ki a Google keresőmotor találati listájából kért URL-ek eltávolításával kapcsolatos szempontokról. A tájékoztató közzétételét az indokolta, hogy több érintett is kifogásolta a Google gyakorlatát, amely a kérések ellenére nem törölte az érintettekkel kapcsolatos, személyes adataikat tartalmazó oldalakra mutató URL címeket a Google Search találatai közül.

A tájékoztatóban a NAIH több helyen hivatkozik az EUB által a Google Spain tevékenységével kapcsolatban hozott – főttebb már röviden ismertetett – ítéletére, amelyben a Bíróság kifejtette: azáltal, hogy a keresőmotorok „automatikus, állandó és rendszerezett módon kutatják” a világhálót, és ennek során személyes adatokat gyűjtenek, majd a természetes személyekre vonatkozó információkat különféle indexelő programokkal visszakeresik, rögzítik, rendszerezik, a szervereiken tárolják, illetve a keresés találati listájaként megjelenítik és hozzáférhetővé teszik – adatkezelést végeznek.¹⁹

Az EUB megállapította: „a keresőmotorok által keresett, indexált és tárolt, illetve a keresőmotorok felhasználói számára hozzáférhetővé tett adatok között azonosított vagy azonosítható természetes személyre vonatkozó információk”, azaz személyes adatok is vannak.²⁰ További fontos szempont, hogy akik a világhálón egy természetes személy nevére végeznek keresést, a keresőmotorok által elérhetővé tett, rendszerezett és csoportosított információk eredményeként „a találati lista alapján egy rendszerezett összefoglalóhoz jutnak az e személlyel kapcsolatos, interneten megtalálható információkról, amely lehetővé teszi, hogy létrehozzák az érintett többé-kevésbé részletes profilját”.²¹

A továbbiakban a Hatóság ismerteti azokat a szempontokat, amelyek alapján lefolytatja az érintettek által bejelentett ügyek egyedi vizsgálatát:

- A Google Search keresési találatja természetes személyre vonatkozik, és az érintett nevére való keresés során listázza a találatokat?
- Közz szereplő, vagy szerepet játszik a közéletben az érintett?
- Az érintett kiskorú?
- Az adat az érintett munkavállalásához, munkájához kapcsolódik?
- A Google Search keresési találatja az érintett különleges adatát vagy bűnügyi személyes adatát tartalmazó linkre mutat?
- A személyes adat egyéni véleményt tükröz, vagy megalapozott tényt tartalmaz?
- Az adat pontos, releváns, túlzott mértékű, naprakész?
- A Google csak a cél megvalósulásához szükséges mértékben és ideig kezeli az adatot?
- Az adat előítéleteket kelt az érintettel szemben?
- Az adat aránytalanul hátrányos hatással van az érintett magánszférájára?
- A keresési találat olyan linkre mutat, amely az érintettel szembeni bűncselekményt vagy szabálysértést valósít meg, vagy az érintettet veszélynek teszi ki?
- Az adat nyilvánosságra hozatalának kontextusa?
- A vonatkozó adatokat az érintett önkéntesen hozta nyilvánosságra?
- Az érintett észszerűen számíthatott-e arra, hogy az adatokat nyilvánosságra hozzák?²²

2015 novemberében a NAIH jelentést adott ki a Google cégnek a személyes adatok védelme során követett, a Hatóság által jogsértőnek tartott gyakorlatáról. Az ügy előzménye: egy érintett azzal a panasszal fordult a Hatósághoz, hogy a Google figyelmen kívül hagyta a kérelmét, amelyben a Google Search keresőmotorból igényelte a rá

vonatkozó találati lista eltávolítását. Miután a nyilvános cégbéjegyzések alapján a Google Inc. rendelkezik magyarországi leányvállalattal, és a *Google Kft.* – többek között – a Google Search-höz kapcsolódó, Magyarország lakosai felé irányuló tevékenységet végez, így magyar joghatóság alá tartozik.

A NAIH megállapította, hogy a google.hu oldalról eltávolították az érintett által kifogásolt URL-t, az azonban továbbra is elérhető a google.com oldalon.

A Hatóságnak küldött válaszában a Google Inc. közölte, hogy az összes EU és EFTA tagország *ccTLD* (country code top level domain) címén elérhető listákról eltávolította a panaszolt URL-t, így eleget tett az EU adatvédelmi irányelvében megfogalmazott kötelezettségeinek. Ezen túlmenően a cég hatékony intézkedéseket tett annak érdekében, hogy az európai felhasználókat átirányítsa a google.com-ról a megfelelő ccTLD végződésű (például a google.hu) keresőoldalra.

A NAIH ezt a választ nem tartotta kielégítőnek, mert megítélése szerint azáltal, hogy a *google.com* oldalon a panaszolt URL továbbra is elérhető, a Google Inc. lényegében megkerülte a közösségi jogot – emiatt a Hatóság megtette a jogsérelem orvoslása érdekében szükséges lépéseket, amelynek egyik fázisa az idézett jelentés kiadása volt.²³

A GDPR szabályainak életbe léptetése után, 2018 júniusában egy portál üzemeltetőjének kérésére a NAIH konzultációs választ adott az elfeledtetési jog értelmezésével kapcsolatban. A Hatóság rámutatott arra, hogy a GDPR által meghatározott esetekben az adatkezelőnek nem csupán törlési kötelezettsége áll fenn, de a többi adatkezelőt is tájékoztatnia kell arról, hogy az érintett kérte a személyes adataira mutató link eltávolítását. A levélben ugyanakkor arra is felhívták a figyelmet, hogy a GDPR három fő szempontot határoz meg, amelyek esetén nem érvényesülhet a törléshez való jog – e kivételek a következők:

- az adatkezelés a véleménynyilvánítás szabadságához, illetve a tájékozódáshoz való jog gyakorlása céljából szükséges;
- az adatkezelésre közérdekből van szükség;
- bizonyos magánérdekek esetén, amikor az adatkezelés jogi igények előterjesztéséhez, érvényesítéséhez, illetve védelméhez szükséges.²⁴

A digitális könyvtárak és a GDPR által deklarált elfeledtetéshez való jog érvényesítése

Kötelező alkalmazásának kezdetétől, 2018 májusától a GDPR nagy hatást gyakorol az uniós adatvédelmi gyakorlatra – legalábbis az alapvető kérdésekben. Az egyes szakterületek sajátos adatkezelési eljárásai tekintetében azonban nagyon hiányoznak az értelmező állásfoglalások, részletes jogi útmutatók. A magyar adatvédelmi hatóság állampolgári megkeresésre konkrét kérdésekre vonatkozóan is ad tájékoztatást, de nyomatékosan felhívja a figyelmet arra, hogy a válasza „sem jogszabálynak, sem egyéb jogi eszköznek nem tekinthető, az normatív jelleggel, jogi erővel, illetve köte-

lező tartalommal nem rendelkezik, a Hatóság [...] kialakított jogértelmezése más hatóságot, a bíróságot és az adatkezelőt nem köti, annak csak iránymutató jellege van.”²⁵

Témánk szempontjából a legérdekesebb kérdés: a GDPR tükrében hogyan kell értelmezni a könyvtárak által végzett digitalizálási tevékenységet, melynek eredményeként a világhálóra fölkerülő közlemények számos személyes adatot tartalmazhatnak?

A GDPR 4. cikkének 2. bekezdése értelmében *a digitalizálás és a digitalizált állományok közzététele egyértelműen adatkezelésnek minősül.*

A Rendelet által meghatározott hat jogalap közül a könyvtárak digitalizálási tevékenységére a *közérdekű feladatellátás* érvényes, az adatkezelési cél pedig a *közérdekű archiválás*. „A közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási célból vagy statisztikai célból folytatott további adatkezelést összeegyeztethető, jogszerű adatkezelési műveleteknek kell tekinteni.” [GDPR (50) preambulumbekzdés]²⁶

A NAIH állásfoglalásában megerősíti, hogy a könyvtárak törvény által előírt alapfeladataik körében közérdekű archiválási céllal is végeznek adatkezelést, tehát a *digitalizálás jogszerű célja a közérdekű archiválás, jogalapja pedig a közérdekű feladat végrehajtása*. A Hatóság álláspontja szerint a „könyvtári állományok digitalizálásával a könyvtárak biztosítani tudják állományuk védelmét, a digitalizált dokumentumok nyilvánosságra hozatalával pedig a legszélesebb körben tudják teljesíteni a Kulttv. 55. § (1) bekezdés f) pontjában foglalt alapfeladatukat a Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégiának megfelelően.”²⁷

A GDPR 89. cikk (1) bekezdése alapján a személyes adatok közérdekű archiválás céljából, tudományos és történelmi kutatási vagy statisztikai célból folytatott kezelését *az érintett jogait és szabadságait védő megfelelő garanciák mellett kell végezni.*

A közérdekű archiválás céljából folytatott adatkezelés esetén a Rendelet kivétel-szabályokat fogalmaz meg az érintett jogai tekintetében, mint például: nem áll fenn az adatkezelő törlési kötelezettsége a közérdekű archiválás céljából történő adatkezelések esetén, illetve, ha az érintett törléshez való jogának gyakorlása valószínűleg lehetetlenné tenné vagy komolyan veszélyeztetné az adatkezelést.

Az érintett szemszögéből vizsgálva a kérdést, tudnunk kell, hogy a GDPR szerint abban az esetben is megilleti őt a tiltakozás joga, ha az adatkezelés jogalapja a közérdekű feladatellátás, de a Rendelet egyúttal kivétel-szabályt is megállapít: A „személyes adatok további megőrzése jogszerűnek tekinthető, ha az a véleménynyilvánítás és a tájékozódás szabadságához való jog gyakorlása, [...] illetőleg közérdekből végzett feladat végrehajtása vagy az adatkezelőre ruházott közhatalmi jogosítvány gyakorlása miatt, [...] közérdekű archiválás céljából [...] szükséges.” [GDPR (65) preambulumbekzdés]²⁸

A Hatóság nyomatékosan fölhívta a figyelmet arra, hogy ha az érintett tiltakozik az adatkezelés (például a személyes adatait tartalmazó digitalizált újságcikk nyilvánosságra hozatala) ellen, az adatkezelő nem kezelheti tovább a személyes adatokat, kivéve, ha bizonyítja, hogy az adatkezelést olyan kényszerítő erejű jogos okok

indokolják, amelyek elsőbbséget élveznek az érintett érdekeivel, jogaival és szabadságaival szemben. „Ezen mérlegelést az adatkezelőnek a tiltakozási jogát gyakorló érintett érdekeinek és jogainak figyelembevételével esetről esetre kell elvégeznie. A könyvtárak azonban ilyen esetekben sem módosíthatják a digitalizált könyvtári dokumentumok tartalmát, mivel feladatuk az állomány gondozása, megőrzése, amely együtt jár a dokumentumok integritásának megőrzésével is.”²⁹

A GDPR bevezetéséhez kapcsolódva 2018-ban az IFLA kiadott egy tájékoztatót, amelyben röviden áttekinti a könyvtárak legfontosabb feladatait, illetve a Rendeletnek a könyvtári alapfeladatokat is érintő kivétel-szabályait – kiemelve a tájékozódás szabadságát, a közérdekű archiválást és a tudományos és történelmi kutatást. E három, a személyes adat-kezelésben kivételes eljárásra lehetőséget adó tevékenység tekintetében a Rendelet lehetővé teszi a tagországok jogalkotói számára bizonyos eltérések meghatározását. A dokumentumban az IFLA felhívja a könyvtárak figyelmét arra, hogy – ha eddig nem tették meg – saját kormányuknál szorgalmazzák a könyvtári gyakorlat számára alapvető fontosságú részletszabályok kidolgozását és törvénybe iktatását.³⁰

Irodalom és jegyzetek

1. ORWELL, George: 1984. Ford. Sziogyártó László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989. 274. p.
2. WARREN, Samuel D. – BRANDEIS, Louis D.: The right to privacy. = Harvard Law Review, 4. vol. 5. no. 1890. 193–220. p. Forrás: <https://doi.org/10.2307/1321160> [2019. július 1.]
3. MAJTÉNYI László: A személyes adatok védelméhez való jog. In: HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 579–580. p.
4. SÓLYOM László: Egy új szabadságjog: az információszabadság. = Valóság, 1988. 9. sz. 14–34. p.
5. NAVRATYIL Zoltán: Internet és szólásszabadság: a „felejtés” joga és a „feledésbe merüléshez” való jog. = Iustum Aequum Salutare, 11. évf. 2. sz. 2015. 83–113. p.
6. Az Alkotmánybíróság 28/2014. (IX. 29.) AB határozata. = Az Alkotmánybíróság Határozatai, 24. sz. 2014. 1291. p. Forrás: <http://www.kozlonyok.hu/kozlonyok/Kozlonyok/1/PDF/2014/24.pdf> [2019. május 21.]
7. BOUCHAGIAR, George – BOTTIS, Maria: The right to be forgotten: Memory holes as the default? = Amsterdam Privacy Conference 2018 (Oct. 5–8), Amsterdam. Forrás: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3226404> [2019. május 8.]
8. Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data. Article 12 b) <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:31995L0046> [2019. május 26.] Az irányelvben foglaltak átültetése a magyar jogba az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szóló 2011. évi CXII. törvény keretein belül történt meg. A GDPR a 95/46/EC irányelvet 2016. április 27-én hatályon kívül helyezte.

9. TZANOU, Maria: The unexpected consequences of the EU right to be forgotten. Internet search engines as fundamental rights adjudicators. Forrás: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3277348 [2019. május 8.]
10. Itt nem részleteznénk a különböző megoldásokat a képként tárolt szövegoldalaktól a másolást és/vagy a kereshetőséget letiltó funkciókig – ezek bemutatása egy másik dolgozat témája lehetne.
11. LÁNCOS Petra Lea: Az elfeledtetéshez való jog és az extraterritorialitás kérdései. = In Medias Res, 6. évf. 2. sz. 2017. 361–371. p.
12. Európai Unió Bírósága, Google Spain és Google Inc vs. Agencia Española de Protección de Datos (AEPD) és Mario Coteja González, C-131/12., 2014.05.13. 90., 94., 99. pont. Forrás: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=152065&doclang=HU> [2019. május 28.]
13. LÁNCOS Petra Lea: i. m.
14. Európai Unió Bírósága, C-131/12. i. m. 28., 41. pont
15. Az EU emberi jogi iránymutatásai az online és offline véleménynyilvánítás szabadságáról. Brüsszel, Európai Unió Tanácsa, 2014. május 12. 9647/14. Forrás: http://media.jogfigyelo.hu/uploads/files/15_ST_9647_2014_INIT_HU.pdf [2019. május 26.]
16. Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata. Forrás: <http://www.menszt.hu/hu/egyeb/az-emberi-jogok-egyetemes-nyilatkozata> [2019. május 26.]
17. IFLA Statement on the right to be forgotten. 25 February 2016. Forrás: <https://www.ifla.org/node/10272> [2019. március 28.]
18. Data Protection and 'Archiving purposes in the public interest' Archives and Records Association (UK & Ireland) – ARA. Forrás: <https://tinyurl.com/y294j6zf> [2019. május 26.]
19. A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság tájékoztatója a személyes adatoknak a Google keresőmotorjának találati listájából való eltávolításával kapcsolatos ügyek megítélése során figyelembe vett szempontokról. https://www.naih.hu/files/2015-07-29-Tajekoztato_Google_talati_list_eltavol.pdf [2019. május 28.]
20. A Bíróság ítélete a C-131/12. sz. ügyben, 27. pont. EU:C:2014:317, 2014. május 13. Idézi: NAIH tájékoztató. A Google ítélet teljes szövege magyarul: Forrás: <http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=152065&doclang=HU>
21. A Bíróság ítélete, i. m. 37. pont. Idézi: NAIH tájékoztató
22. NAIH tájékoztató, i. m.
23. A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság jelentése a Google Inc. személyes adatok védelmével kapcsolatos jogsértése tárgyában. NAIH/2015/1775/ /V. https://www.naih.hu/files/adatved_jelentes_NAIH-2015-1775-5-V.pdf [2019. május 28.]
24. A Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság levele. NAIH/2018/3773/2/V <https://itcafe.hu/dl/cnt/2018-06/146305/naih-2018-3773-2-v-1.pdf> [2019. május 28.]
25. NAIH/2019/1342/3. A NAIH 2019. április 15-én kelt válasza a szerző által feltett kérdésekre. A téma részletes kifejtését lásd: TÓSZEGI Zsuzsanna: Az Európai Unió általános adatvédelmi rendelete, a GDPR. 2. rész: A könyvtárak adatkezelői szerepköre. = Könyvtári Figyelő 65. évf. 2. sz. 2019. 195–210. p.
26. A GDPR szövegének hivatalos magyar fordítása: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016R0679&from=EN> [2019. május 12.]

TÓSZEGI ZSUZSANNA

27. NAIH 2019/1342/3, i. m.

28. A GDPR szövege, i. m.

29. NAIH 2019/1342/3, i. m.

30. IFLA Briefing: Impact of the General Data Protection Regulation 2018. https://www.ifla.org/files/assets/clm/publications/briefing_general_data_protection_regulation_2018.pdf [2019. május 26.] A dokumentum nem hivatkozik a Rendeletre; a 89. cikk (2) és (3) bekezdése szól erről a kérdésről.

Tószegi Zsuzsanna az 1990-es évektől óraadóként oktat az Eötvös Loránd Tudományegyetem (informatikus) könyvtáros szakán, illetve a doktori programban. 2006–2015 között főiskolai, majd egyetemi docens a Kaposvári Egyetemen. 2016-tól az ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézetének címzetes egyetemi docense, a Könyvtártudományi Doktori Program témavezetője.

ORCID ID: 0000-0002-7736-0771

A kézirat lezárva: 2019 őszén.